# Bilim ve Ütopya

Mart 1996 Sayı: 21 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 75.000 TL


## Avrupa her zaman ileri miydi? Bugün ileri mi?

# AVRUPAMERKEZCİ TARİH SAFSATASI

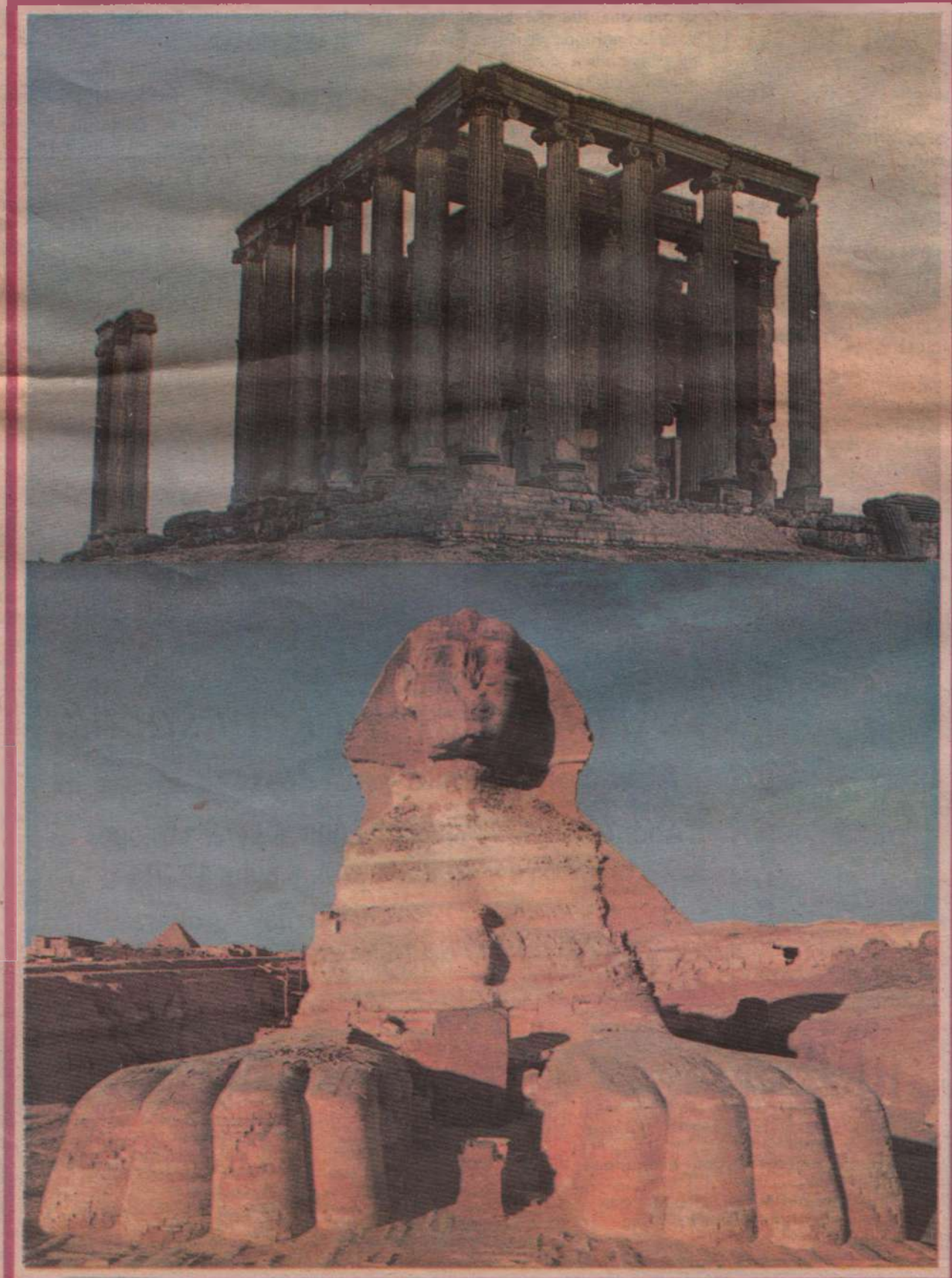

- **Martin Bernal**'ın "Kara Atina"sı. Antik Yunan'ı Kuzeyli Ari ırklar değil, Mısırlılar ve Fenikeliler kurdu. Mısır dili ile Grekçe arasındaki ilişki. Yunanlılar öğretmenlerinin farkındaydılar. 18. yüzyılda Avrupalılar tarihi çarpıtıyor. Avrupamerkezciliğin "Hint-Avrupa ırkı" miti. Irkçı tarih anlayışı. Anti-semitizm ve Aşırı Ari Model'in sonucu: Nazizm.

- **Özcan Buze** Avrupamerkezciliği eleştiren bazı çalışmalar ve düşündürdükleri.

- **Dr. Selahattin Erhan** Batı-merkezciliğin toplumbilimine yansımaları.

- **Erhan Yarar** Neo-oryantalizm destekli Batılı dış politika ve Yeni Türkiye Düzeni sancısı.

# İÇİNDEKİLER

**KAPAK**
**AVRUPAMERKEZCİ TARİH SAFSATASI**
● **Martin Bernal**'ın "Kara Atina"sı. Antik Yunan'ı Kuzeyli Ari ırklar değil, Mısırlılar ve Fenikeliler kurdu. Mısır dili ile Grekçe arasındaki ilişki. Yunanlılar öğretmenlerinin farkındaydılar. 18. yüzyılda Avrupalılar tarihi çarpıtıyor. Avrupamerkezciliğin "Hint-Avrupa ırkı" miti. Irkçı tarih anlayışı. Anti-semitizm ve Aşırı Ari Model'in sonucu: Nazizm.
● **Özcan Buze**
Kara Atina'nın Öyküsü 8
● **Özcan Buze**
Kara Atina: Klasik uygarlığın afroasiyatik kökleri 9
● **Dr. Selahattin Erhan**
Batı-merkezciliğin toplumbilimine yansımaları 12
**Özcan Buze**
Avrupamerkezciliği eleştiren bazı çalışmalar 14
● **Erhan Yarar**
Neo-oryantalizm destekli Batılı dış politika ve Yeni Türkiye Düzeni sancısı 17
**Dr. Rennan Pekünlü**
Heisenberg Belirsizlik İlkesi'nin toplumsal ve ideolojik kökeni 20
**Prof. Dr. Şenel Ergin**
Piercy'nin ütopyası 23
**Doğu Perinçek**
Devrimci sınıf-devrimci aydın 24
**Mustafa Topal**
İnsanlaşmanın sırrı beyinde 26
**Nejat Birdoğan**
İslam ve Hıristiyan Ortaçağı'nda üç reddiyeci ve "sosyalist" topluluk-1: Arap Yarımadası'nda Lahza Cumhuriyeti 30
**Gökçen Art**
İslam Hukuku'nda evlilik ve boşanma 32
**Muazzez İlmiye Çığ**
Anadolu'nun ortasında tarihin en eski ticaret merkezi 36
**Ahmet İnam**
Bir felsefeci gözüyle ağrı 38
**Prof. Dr. Eren Omay**
İlk nihilist Gorgias, ilk sosyaldemokrat Hippodamos ve ilk sosyalist Phaleas 40
**Dr. Ümit Sayın**
Büyük Ağabey'in emrindeki bilim ve teknoloji 43
**Prof. Dr. Hayal Özkılıç**
Yüksek dozdaki iyonlaştırıcı radyosyon da yararlı 46
*Çocuk ve Bilim* 48
**İlhan Vardar**
İstanbul ve İstranca derelerinin su kavgası 50
**Burçay Anger**
Türkler öncesinde Anadolu'da köylülük 51
**Ali Nesin**
*Matematik Sohbetleri* 52
**Şafak Alpay**
Cebirsel olma ya da olmama 54
*Merak ettikleriniz* 55
**Aydın Akın** ve **Can Bilgin**
*Hayvanlar* /Anadolu parsı 56
**Tunca Arslan**
*Sinema* / Bilgisayar figüranlıktan başrole geçti 57
*İz bırakanlar* / **Prof. Dr. Jale İnan**'ın kaleminden babası ünlü arkeolog **Aziz Ogan** 58
*Bilim Gündemi* 60
*Bilim Sözlüğü* 61
*Satranç* 62
*Ödüllü Sözcük Bulmacası* 63
**Yücel Çağlar**
Tanrı Nanni Doğu Anadolu için daha ne yapsın? 64

# Türkiye'den bilimsel ilerleme manzaraları

Türkiye'den dünya bilimine yapılan katkının her geçen yıl arttığından dem vuran gazete yazılarına sık rastlar olduk. Hemen hiçbir alanda atılım yapamayan Türkiye Cumhuriyeti nasıl oluyor da bu işi becerebiliyor? Bu yazıyı yazmak zorunda kaldım çünkü ortada böbürlenecek bir durum yok. Aksine tam bir geriye dönüş yaşanıyor.

1990 öncesinde yayınlanan bilimsel makale sayısı bakımından ülkemiz 42. sırada idi. Burada bilimsel yayından SCI'e (Science Citation Index) giren 5000 bilimsel dergide yayınlanan çalışmalar anlaşılmalıdır. 1980-84 dönemine göre, seksenli yılların ikinci yarısında bilimsel makale sayısı yüzde 82 artırılmasına rağmen sıralamadaki yerimiz değişmemişti. Doksanlı yılların ilk yarısında ise yüzde 84'lük artışla 36. sıraya yükseldik. Bu dönemde yayın sayısındaki artış oranında Türkiye dünya üçüncüsü olmuştur. 1980-84 döneminde dünya yayınları arasında yüzdemiz 0.07, 1985-89 periyodunda yüzde 0.11 ve 1989-93 arasında yüzde 0.18'dir. Gelişme denilen budur. En az bin yayın yapan 50 ülke içerisinde ilk dört sırayı oluşturan ülkelerin (ABD, İngiltere, Japonya ve Almanya) makale oranı yüzde 58 olup, ilk 30 ülke için oran yüzde 97'dir. Türkiye 4706 yayın ile 36. sıradadır. Hemen önünde yer alan Meksika'dan 1090 makale geridedir. İlerleme temelinde güçlü değilse, kaçınılmaz olarak sona erer.

Türkiye'de yayın sayısı artmakla birlikte kalite düşmektedir. Dünya bilimine katkımız değişmiyor. Bu arada Türkiye'ye mal edilen pek çok çalışmanın zaten yurtdışında yapıldığı unutulmamalıdır. En çok atıf alan makalemize olan atıf sayısı sadece 97'dir, 20'nin üzerinde atıf alan 52 çalışmanın 30'u da yurtdışı adreslidir. 1992 yılında TÜBİTAK'ın 6 bilim ödülünden beşinin Amerikan Üniversiteleri'nde çalışan Türk bilim adamlarına verilmiş olması da bu fikre destek veren trajikomik bir örnektir.

Bu durum ülkemizde bilim adamı ve üniversitenin giderek daha çok eridiğini gösteriyor. Bilimsel yayında sıçrama yoktur, hiç olmamıştır. Sonuçta ilerleme olarak altı çizilen şey çoğalırken bozulmaktır. Türkiye'de üniversite ve diğer bilimsel kadrolarda bilimle hiç alakası olmayan kişiler giderek artıyor. Akademik kariyer basamaklarında yükselmede nesnel ölçüler olmadıkça ve gerçek bilim adamları fakültelerin kilit noktalarına seçilmedikçe, biz de sonuçlar üzerinde tartışıp durmaktan ileri gidemeyeceğiz.

## KAYNAKLAR

1) Güven, K. C., Üniversitelerde araştırma tablosuna ait açıklamalar, Cumhuriyet Bilim Teknik, 20 Ekim 1990:15.
2) İlhan M., Türker R. K., Dünya Biliminde Türkiye'nin Yeri, Cumhuriyet Bilim Teknik 1996; 462: 7.
3) İlhan M., Türker R. K., Türkiye'nin Bilimsel Yayında Dünyadaki Yeri, Cumhuriyet Bilim Teknik, 1995: 422; 8-10.
4) Cumhuriyet Bilim Teknik, 1992; 241:15.
5) Cumhuriyet Bilim Teknik, 1993; 303: 2-3.
6) Öztaş B., Bilimsel yayında niçin sıçrama yok? Cumhuriyet Bilim Teknik, 25 Nisan 1992; 3.

**Dr. M. Akif Topçuoğlu** (Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Nöroloji ABD)/Ankara

Aylık gazete
**KÖYLÜ**
ÇIKTI!
*Artık onlar da konuşacak*
**Abone ol, köydeki eşini dostunu abone et**
Abone bedeli: Yıllık 200.000, 6 aylık 110.000
Yurtdışı: Yıllık 20 DM, 6 aylık 12 DM
İzmir Cad. (2) 47 / 10 Kızılay - Ankara
Tel (0312) 419 56 16 Faks: (0312) 419 56 18

**Bilim ve Ütopya**
**Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi:** Ferit İlsever
**Yayın Yönetmeni:** Ender Helvacıoğlu
**Sorumlu Müdür:** Metin Aktaş
**Ankara Temsilcisi:** M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
**Avrupa Temsilcisi:** Celal Aydemir Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
**İstanbul:** Firdevs Gümüşoğlu, Nalân Mahsereci, Rıdvan Ağurtay, Mehmet Perinçek **Ankara:** Çağatay Keskinok, Emel Oybak, Nejat Akfırat
**İzmir:** Orhan Bulunmaz Tel: (0232) 422 52 40
**Dağıtım:** Hüseyin Yücebağ
**Ankara Reklam:** Süleyman Aytekin **Teknik Yönetmen:** Erdem Fırat

**Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :** Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul Tel: (0212) 212 10 66 Fax: (0212) 288 48 05
**E-mail adresi :** <ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
**Basıldığı Yer:** Serler Matbaası
**Dağıtım:** Birleşik Basın Dağıtım

**ABONE KOŞULLARI**
6 Aylık: 400.000 TL.
1 Yıllık: 750.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

**Ender Helvacıoğlu:**
**Posta Çeki Hesabı:** 673654
**Banka Hesabı:** Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
**DM Hesabı:** Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
**A. Coşkun:**
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

# Paylaşmak ve öğrenmek dünyanın en büyük değerleri

Açıköğretim fakültesi öğrencisi bir okurunuzum. Herşeyden çok çabuk bıkıyor ve bazen hayatı anlamsız buluyorum. Böyle zamanlarda karamsarlaşıyor, umutsuzluğa düşüyorum. Bazen de aya, yıldızlara, doğaya bakarak yaşamın çok büyük hazlar hissettirdiğine ve gurur verici olduğuna inanıyorum. Paylaşmak ve öğrenmek benim için yaşamın en büyük değerleri. Bunları sizinle paylaştığım için çok mutluyum. Çünkü Bilim ve Ütopya'nın bana ve okurlarına birşeyler öğrettiğini biliyorum.

**Serap Tekin / İzmir**

***Bilim ve Ütopya'nın notu:*** **Serap,** öğrenmeyi ve daha bir çok şeyi seninle paylaşmak isteyecek Bilim ve Ütopya okurları olabilir, adresini bize yazarsan bu sayfalardan yayınlarız.

# Televizyon başında zaman öldürmek yerine okuyalım

Üniversite sınavını kazanamayınca işsizler ordusuna katılmış bir gencim. İzmir Fuarı'nda lunaparkta bilet satarak geçiniyorum. Yazları eve gece *saat 3'te geliyor, sabah 9'da tekrar* işyerinde oluyorum. Daha önceleri, boş zamanım kalmadığından, zaman bulup televizyon izlemeye can atıyordum. Kışın işsiz kaldığım da televizyon karşısında o kanal senin bu kanal benim zaman öldürmeye başladım. Bir gün izlediğim bütün programlar saçma sapan geldi. Öğretici yanı olmayan, insanı yararlı işler yapmaktan alıkoyarak ekrana kilitleyen bir alet televizyon. Böyle düşünmeye başladığım dönemlerde Serkan adlı bir arkadaşım Bilim ve Ütopya'yı tavsiye etti. Göz attığımda, düşünmeme pasımızı silecek, her konuya doyurucu olarak değinen, piyasadaki dergilerden farklı bir dergi olduğunu gördüm. Televizyona olan *tutkum sayenizde bitti. Aynı Bilim ve* Ütopya'sını bitirince kitap okumaya başlıyorum.

Bu mektubu gençlere söylemek istediğim şeyler olduğu için yazdım. Zamanınızı televizyon başında ve gereksiz konularla harcamak yerine yararlı şeyler yapmaya ayırabilirsiniz. Bilim ve Ütopya'yı okumak şart değil. Okumayı sevmeli. Doğruları görmek, hakkımızı aramak için okuyalım. Gençlik bu ülkenin umududur. Ülke sorunları bizim çabalarımızla çözülecek.

**Aşkın Dabbağ / İzmir**

# Derginin biçimi üzerine düşünün

*Bilim ve Ütopya* ile 19. sayısında tanıştık. Ailece çok beğendik. Çok yeni okurunuz olmamıza karşın, hoşgörünüze sığınarak dergiyle ilgili bazı görüşlerimizi iletmek istiyoruz. Derginin kadrolarını ve içeriğini çok beğendik. Ama kapaklı olmayışını, kağıdının kalitesini, sayfalarının zımbayla dahi birbirine iliştirilmemiş olmasını doğrusu yadırgadık. Bilim ve Ütopya ailesi, bu konuları ve daha nicelerini, bizlerden çok daha duyarlıca farkedip üzerinde uzun uzun düşünmüştür kuşkusuz. Büyük olasılıkla da, fiyatının yükselmemesi için dergi bu şekilde tutulmuştur. Ama bu güzel dergiyi bu haliyle rahatça okumak güç olduğu gibi; bir dostumuza okutmak veya saklamak neredeyse olanaksız. Düzeni üzerinde düşünmenizi diliyoruz.

**Ali Can / Yalova**

***Bilim ve Ütopya'nın notu:*** Eylül ve Ekim 1995 sayılarında yayınladığımız anketle, okurlarımıza derginin biçimi ve boyutu üzerine iki seçenekten hangisini tercih ettiklerini sorduk. Seçenekler; şu anki biçim ile kuşe kapaklı, 20x27.5 cm boyut idi. Yanıtların yüzde 50'si "aynı biçimde kalsın", yüzde 44'ü "kapaklı olsun", yüzde 6'sı ise "farketmez" şeklinde oldu. Sizinle aynı kaygıları taşıyan okurlarımız kapaklı dergiyi tercih ediyor. Aynı biçimde devam etsin diyenler ise, varolan biçimin, derginin boyalı basına karşı duran, sorgulayıcı-eleştirici çizgisiyle bütünlük taşıdığını düşünüyor. Önemli bir çoğunluk biçim değişikliğine karşı olduğu için, şimdilik aynı biçimde çıkma kararı aldık. Bir diğer etken de tahmin ettiğiniz gibi, derginin teknik hazırlık giderlerinin son zamlarla büyük ölçüde artması, ek masraf oluşturacak bir değişikliği fiyata yansıtmaktan kaçınmamızdı.

# "Aydın" kavramı tartışması üzerine

*Bilim ve Ütopya* dergisinin 20. sayısında **Doğu Perinçek** imzalı ve "Aydın kavramına sosyolojik bakış-Aydın metafizikleri" başlığı altında yayınlanan makalede, eleştirel bir gözle okunduğunda çok enteresan gerçeklerle karşılaşıyoruz. Sayın **Perinçek** makalesinde "aydın" kavramına diğer aydınlarımızın getirdikleri açıklamaları eleştirirken, kendisi de bu kavrama doyurucu ve doğru bir açıklama getiremiyor.

Avrupa'da Latince kökenli "intellektual" olarak yazılan kavramla aydın insanlar belirlenir. Bu kavram tüm okumuşları, sanatçıları ve yazar-çizerleri kapsamaz. "intellektual çevreler" dendiğinde, akla gelen bazı isimler şöyle sıralanabilir: **Jean Paul Sartre, Herbert Marcuse, Günter Grass, Heinrich Böll, Dr. Abendroth, Pablo Neruda, Salvador Dali, Olaf Palme, Salvador Allende.**

Aynı yöntemle bazı Türk aydınlarının isimlerini yazacak olursak: **Aziz Nesin, Çetin Altan, Haldun Taner, Yaşar Kemal, Turhan Selçuk, Oğuz Aral, Zülfü Livaneli, Bedri Baykam, Barış Manço** gibi isimleri listeye koymamız gerekir.

Şimdi bu iki listedeki isimlerin ortak noktalarını saptamaya çalışalım: İçlerinde "Ben muhafazakar sağcıyım" diyen kimse yok. Diyalektiği kavramış ve beyinsel sentezlerle ulaşılabilmiş ve ortaya kendi ürünlerini koymuş kişiler. Hümanist, çağdaş ve demokratlar. Tavırları ezene karşı, ezilenden yana. Kişiliğini menfaat karşılığı satan yok içlerinde. Belli popülerliğe ulaşmış kişiler. Özverili kişiler.

Bunları daha da çoğaltmak mümkün ama bu kadarı bir "aydın kişi"nin ne olması gerektiği hakkında yeterli açıklamayı yapmaktadır. Bizim aydınlarımızın yanıldıkları nokta, batıdaki "intellektual" kavramının kapsadığı yukarıdaki tarifi bizdeki "aydın" kavramıyla ifade etmedeki zorluktan kaynaklanmaktadır. Aydınlarımızın bazıları "aydın" kavramını batıdaki "intellektual" kavramı karşılığı kullanırken, bazı aydınlarımız da bunun tersini yapmakta ve bizim "aydın" kavramını "bilgi sahibi kişi" veya Osmanlıca'da kullanılan Arapça kökenli"münevver" kavramının karşılığı olan "parlatılmış, aydınlatılmış, ışıklı" tarifine uygun olarak algılamakta. Sayın **Perinçek** bu kavramı böyle algıladığı için de Sayın **Ahmet Cemal**'i eleştirmektedir... Böylece Sayın Prof. **Nevzat Yalçıntaş** ve benzeri kişilerin de aydın olması gerektiğini ileri sürmektedir. Oysa, dağda koyunlarını otlatan yurttaş da kendi işiyle ilgili olarak yukarıda andığımız kişilerin hepsinden daha fazla bilgi sahibidir; üstelik birinci elden ve doğa tarafından dolaysız olarak aydınlatılmış ve bilgi sahibi yapılmıştır...

"Intellektual" ve "aydın" kavramlarının sözlüklerdeki tariflerine göz atalım. Biz bunu elimizdeki Almanca bir sözlükten, Duden sözlüğünden araştırıyoruz. Duden sözlüğü Almacaya dışarıdan girmiş olan yabancı kökenli kavram ve sözcüklerin tarifini yapar. Aynen alıyoruz:

INTELLEKT (Latince): Innewerden, Wahrnehmung; Erkenntnis (Algılama, farketme, kendine maletme)

INTELLEKTUALİSMUS: 1. Philosoph. Lehre die den vorrang gibt. 2. Übermaessige betonung des verstandes; einseitig, verstandesmaesiges Denken. (1. Buna öncelik veren felsefe öğreticisi 2. Akılla anlamanın ölçü üstü vurgulanması; tek yanlı akıl ölçüleri içinde düşünme.)

INTELLEKTUELLE: Verstandesmensch, geistig Geschulte; sozialkritischer Aussenseiter. [Aklı eğitimli fikir insanı; sosyal eleştirileri olan çizgidışı insan (Aykırı insan)]

Latince bir kavram varyasyonlarıyla Almanca'ya böyle giriyor. Almanca Der Volkbrockhaus sözlüğüne bakıyoruz:

INTELLEKTUELLE: Mensch mit höherer geistiger Bildung. Einseitiger Verstandesmensch. (Yüksek düzeyde akli oluşuma sahip insan. Tekyanlı Akıl insanı.)

Böylelikle anlıyoruz ki Almanlar Latince'den aldıkları bu kavramın hakkını vererek kullanıyorlar ve değiştirmemişler. Birine intellektuel diyorlarsa bu insan kesinlikle gerici değildir ve beyni çağdaş ürünler için faaliyette olan insanlar kastedilmektedir.

Şimdi Türk Dil Kurumu'nun 1994 baskılı okul sözlüğünü açıyoruz:

"Entellektüel"i buluyoruz. Karşısında: "is. ve s.Fr. 1. Bilim teknik ve kültürün, değişik dallarında özel öğrenim görmüş (kimse), aydın. 2. s. Fikir konuları ve sorunlarıyla ilgili: *Entellektüel bir çalışma*" yazıyor.

Yanlışlığın kaynağı da burada, Okumuş, öğrenim görmüş insan. Aydın insan. Fikir konularıyla ve sorunlarıyla ilgili insan... Böyle olunca Sayın **Perinçek** haklıdır elbet. Bu yanlışlıklar sonucunda, ülkemizde eğitim görmüş ve birkaç satır yazı yazmış ne kadar gerici varsa hepsinin "aydın" sayılması ve batıdaki "intellektual" karşılığı kullanılan, beyin ürünleri vermek suretiyle toplumlara çağdaş adımlar attıran insanlarla aynı onuru ve payeyi paylaşmalarından daha doğal ne olabilir?

**Rafet Akyalçın (emekli işçi)**


# MK çıkıyor!

Dinin birey ile Tanrı arasında bir ilişki olduğuna inanarak gerçek laikliği savunmak için, Yeni Dünya Düzeni aldatmacasına, gizli ve açık işgallere, mandacılığa ve sömürgeciliğe karşı tam bağımsızlığı, anti-emperyalizmi savunmak için, Türkiye'de ve Dünya'da barışı, kardeşliği, demokrasi ve özgürlüğü istemek için çıkıyor.

Bilimin her türlü otoritenin üzerinde olduğuna, yaşamın her alanında bilimsel gerçeklerin egemen olmasına inarak, **Mustafa Kemal**'in 1920'de yaktığı Aydınlanma Meşalesini kör karanlıkları yok etmek için bugüne taşıyarak çıkıyor.

Cumhuriyet devrimlerine sahip çıkmak ve daha ileri götürmek için, **Mustafa Kemal**'in Samsun'a çıktığı günkü inançla çıkıyor. Hasan Tahsinleri, Kubilayları, Nazımları, Dursunları, Aksoyları, Mumcuları ve tüm demokrasi şehitlerini yaşatmak için çıkıyor.

Farklılıklardan ayrılıklar yaratmak için değil, ortak düşünce ve istemlerden birliktelikler oluşturmak için çıkıyor.

**Adres:** MK Dergisi, Tunalı Hilmi Cad., No: 104/8, Kavaklıdere, Ankara
PK:2, 06692
**Tel:** 0312 427 43 30
**Faks:** 0312 468 19 58

# Benzer koşullar benzer sonuçlar doğurur

Arkeoloji bilimi, geçmişte yaşamış insanların yeryüzüne bıraktığı maddi ve manevi kalıntıları inceleyerek, o dönemlerdeki toplumların yapısını, örgütlenme biçimlerini, inançlarını, sanatlarını ortaya çıkarmayı amaç edinir. Bunu yaparken pek çok problemle karşılaşır. Çünkü karşılaştığı fenomeni açıklayabilmek için çoğunlukla elinde kanıt yoktur ya da azdır. Bu yüzden -ebilir yargısına en fazla ulaşan bilimdir. Etnoloji, antropoloji, paleoetnoloji, filoloji gibi bilimlerden faydalanır. Çoğunlukla yazılı olmayan, canlı tanığı bulunmayan verilerin en mantıklı biçimde biraraya getirilmesi gerekir.

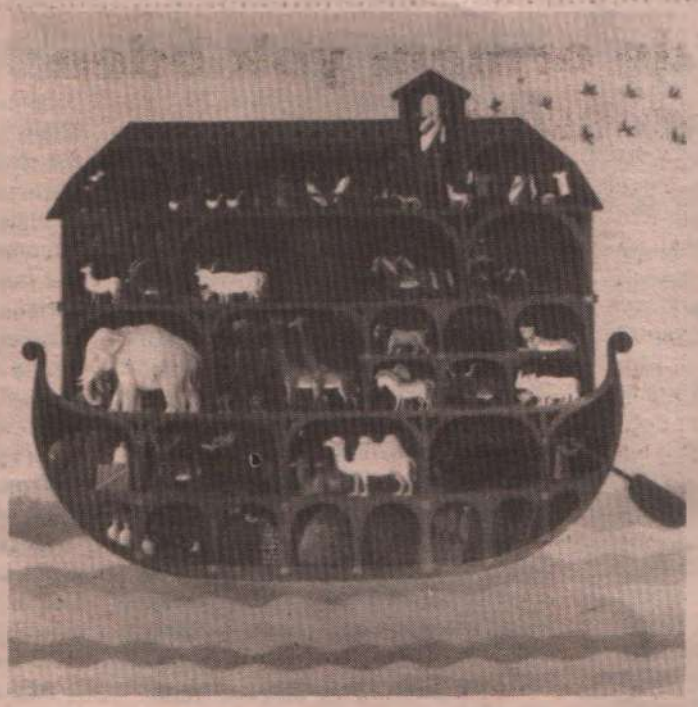

Şimdi gelelim arkeolojinin kazandığı önemli sayılabilecek bir mevziye: Tufan hikayesi. MÖ IV. binin sonlarında Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki verimli topraklarda yüksek bir uygarlık yaratmış olan Sumerler, kullandıkları ekonomik sistemin zorlamasıyla yazıyı keşfeder ve o güne kadar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktardıkları destanları yazıya geçirirler. Bu destanlar Sumer Edebiyatı'nın en parlak örnekleridir. Milada kadar aynı coğrafyada farklı halklar (Babil, Asur) egemenlik kurmuştur ve bu destanları sürekli kopya etmişlerdir. Tarih ilerler ve bu destanları önce Hint ardından Yahudi mitolojisinde de görürüz. Kuşkusuz Filistin ve Hindistan'da da sel baskınları olmuştur. Ancak ne kazı yerlerinde Ur'dakine benzer şekilde, tufanın izleri olarak nitelenebilecek çamur tabakasına rastlanır ne de bu iki toplumda (Yahudi ve Hint) bu destanların yazı öncesi dönemde de var olduğunu gösterebilecek tasvirli sanat eserlerine. Sumerler Tufan hikayesini yalnızca tabletlere yazmamışlar aynı zamanda tasvirli sanat eserlerinde en ince ayrıntılarına kadar tasvir etmişlerdir. (Örn. silindir mühürler) Kaldı ki Sumer kültürü ile Hint kültürü arasında ilişki olduğu sonucuna yalnız Tufan hikayesi ile varılmamıştır. O dönemde bu iki toplum arasında ticaretin varlığı bilinmektedir, bu da az ya da çok kültürlerin etkileşimi sonucunu doğurur. Yazarlar, Hindistan'da Mohenjo Daro adlı kazı yerinde ele geçen eserlerle Sumer eserleri arasındaki benzerliğe dikkat çeker.

12. yüzyılda Yahudi otoritesi **Eben Ezra** ve 16. yüzyılda **Spinoza**, **Musa**'nın yazdığı düşünülen Tevrat ile 5 kitabı aslında onun yazmadığını, bunların başka bir edebiyatın örnekleri olduğunu Sumer tabletleri olmaksızın, Yahudi edebiyatı ve mitolojisini gözönüne alarak söylemişlerdir. Öyleyse bu hikayeler Tevrat'a nasıl girdi? Bu hikayenin Tevrat'a girişi, Hint mitolojisine girişine oranla çok daha yeterli kanıtlarla izlenebilmekte. Yeni Babil Dönemi'nin güçlü kralı **Nabukednezar** Filistin'i ele geçirince Yahudi bilginlerini Babil şehrine sürgüne gönderir. Bilginler Babil kütüphanelerinde söz konusu belgeleri inceler. Sürgün dönüşü bu destanların büyük kısmı Tevrattaki yerini alır. Her iki destan birebir karşılaştırıldığında isimler dışında hemen her ayrıntının aynı olduğu görülür. O kadar ki Sumerli **Ziusudra**'da, **Nuh**'da tufanın bitip bitmediğini anlamak için gemiden aynı hayvanları (kuzgun ve güvercin) salar.

Tufan hikayesi bir anlamda Sumerlerin yüksek uygarlıklarının, inançlarının ve buna bağlı olarak düşgüçlerinin bir yansımasıdır. Bir Hintli ya da bir Yahudi'nin de (kendi yaşadıkları coğrafyalarda benzer sel baskınları olmuş olsa bile) bunu aynı düşgücü ve neredeyse aynı kelimelerle yazıya dökme olasılıkları zayıf olsa gerektir.

Kültürler yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak, birbirleriyle ilişkisi olmaksızın benzer motifleri, sembolleri tasvir etmişlerdir. Ama her biri kendi tarzında, kendi sanatsal anlayışıyla. Zaten arkeolog bu tarz farklılıklarını takip ederek sonuca ulaşır ve kültür farklılığını ya da benzerliğini ortaya koyar.

**Dursun Çöçü** (arkeolog)/ **Ankara**

# Nasıl bir çevrecilik?

SOS Akdeniz Derneği'nin toplantı çağrısında "Hepimiz için tek bir ekoloji hareketinden söz edemiyoruz" deniliyordu. Hepimiz sözcüğü, çevrecileri, bu sözcüğü yetersiz bulup konuyu ekoloji sözcüğüyle tanımlayanları ve sorunu renklerle bütünleştirmeyi yeğleyen yeşilleri kapsıyor. Çağrıyı yapan Sn. **Savaş Emek**'in organik ve yönetsel bir bütünlük içinde olmayışımıza dikkat çekmek istediğini biliyorum. Kimliklerimizin farklı oluşu yanında, sayıca az ve toplumdan soyutlanmış durumdayız. Ortak hedefimizi "Çevre sorunlarını herkesin ciddiye almasını sağlamak" şeklinde tanımlayabileceğimiz bir çevre hareketi ya da uğraşısı içindeyiz. Ortak hedefimize karşın farklı konularda farklı yöntemlerle çalışıyor, farklı rotalarda seyrediyoruz. Gönüllüler uygar toplumlarda, sivil toplum olgusunun misyonerleri gibi çalışıyor. Ortak hedefimizi, sivil toplum anlayışının bir olguya dönüşebilmesi için çalışmak olarak da tanımlayabiliriz.

Toplumun çevreye duyarsız olmadığı halde çevrecilerin faaliyetlerine seyirci kalmasının, iyi niyetimizi anlamakla birlikte, başarılı olacağımızdan kuşku duymaları olduğunu sanıyorum.

Organik bir bütünlük ya da ortak bir kimlik oluşturmaya kalksak, doğacak olan hiyerarşinin, gönüllükten kaynaklanan gizil gücümüzü zaafa uğratıp çıkış noktası heyecan olan bu akımı angaryaya dönüştürebileceği endişesini de taşıyorum. Böylesi bir hedefin önündeki uzun yolda, gönüllülükten kaynaklanan heyecan ve duygusal irademizi koruyamayacağımızdan endişeliyim. Hem bu endişeye karşı çözüm olabilecek hem de karşıdan izleyenlerin sahiplenmelerini sağlayacak somut projeleri (özellikle eğitsel amaçlı olanları) yaşama geçirelim. Bu projeler, devleti ve yetkilileri işbirliğine zorlayıcı araçlar olarak düzenlenip uygulanabilir. Böylece sağlanacak devletle işbirliği görüntüsü kitleyle bütünleşmemizi kolaylaştıracaktır. Devletle işbirliği derken resmi çevreciliği kastetmiyorum. Yetkilileri ikna etmek derken de, insafa sığınmak değil, onları bu tür etkinlikler aracılığıyla, yasal çerçevede baskı altına almaktan söz etmekteyim. Yetkilileri ikna etmenin en etkili yöntemi kitleyle bütünleşmektir, bu nedenle toplumsal soyutlanmışlığımız öncelikle giderilmesi gereken bir sorundur.

Bu tür uğraşıların iletişim gereksinimini kamu hizmeti olarak üstlenmesi gereken kitle iletişim araçlarının ratinge bağımlılıkları bu işlevi hakkıyla yerine getirmelerini engelliyor. Basınımızdan somut projeleri içeriğini de dikkate alarak desteklemelerini bekliyoruz.

Siyasi partilerle ilşikiye gelince, bazı ortak yanlarına rağmen, en azından gönüllülük ilkesi bakımından aynı potada bulunmaları düşünülemeyecek olan siyasetçi ve çevrecilerin, sivil toplum idealini yaşama geçirme uğraşını paylaşmada fazla bağdaşabileceklerini, işbirliği yapabileceklerini düşünemiyorum.

**Galip Baran** (Turgutreis Gönülüleri adına) / **Turgutreis**

## DUYURU

### Alman Kültür Merkezi'nin Mart ayı etkinliklerinden

1. 3. 1996 tarihinde, saat 18.00'da Kültürler Arası Felsefe dizisi çerçevesinde yapılacak olan, "Bizans'tan Kaçış, İstanbul'a dönüş" konulu konferansta konuşmacı Bochum Ruhr Üniversitesi Hegel Arşivi'nden **Hans-Jürgen Gawoll**.

9. 3. 1996 tarihinde saat 13.00'dan itibaren gerçekleşecek olan "Evsel Atıklar Sorunun Kaynağında Çözülmesi, Sosyal, Kültürel, Teknik Boyutlar" konulu sempozyumun katılımcıları; **Yücel Gürsel**, Konut Birlik Genel Başkanı **Oğuz Soydan** ve Stuttgart Üniversitesi'nden **Dettlef Clauss**.

Çok Kültürlü İstanbul dizisi çerçevesinde 5. 3. 1996 tarihinde, saat 18.30 'da konuşmacı **Jak Deleon**'un vereceği "Eski İstanbul'a Bir Bakış" konulu konferans saydam görüntüleri eşliğinde gerçekleştirilecek. Aynı dizide yer alan, 19. 3. 1996 tarihinde, saat 18.30'da yapılacak "15. yüzyılın sonlarında Osmanlı köleleri" konulu konferansın konuşmacısı ise Münih Maximilians Üniversitesi Yakın Doğu ve Kültür Enstitüsü'nün ve Türkiyat Enstitüsü'nün yöneticisi **Suraiya Faroqhi**.

**Adres:**
Alman Kültür Merkezi, Galip Dede Cad., 85, Tünel, Beyoğlu

# Konya'da Bilim ve Ütopya satışını artırdık

1980 yılı, Türkiye toplumunun hayatına pek çok olumsuzluğun girmeye başladığı bir dönüm noktası oldu. İnsanoğlunun, yüzyılların birikimi ile elde ettiği bir takım kazanımlar Türkiye için lüks olarak görüldü. Sistemli bir şekilde demokrasinin, laikliğin, toplumcu düşüncenin dolayısıyla tüm bunlarla ilişkili olarak bilimin tasfiyesi ya da yozlaştırılması çabasına girişildi. 80 sonrasında liberal ideolojisi ile donanarak yetişen gençler için bilim ne dünyayı açıklamak, ne de onu değiştirmekle yükümlüdür. Günümüz gençleri için bilim, doğal olarak bir magazindir.

Bilim ve Ütopya'yı bu çarpıtılmış bilim anlayışına indirilen bir balyoz olarak görüyorum. Bu yüzden Bilim ve Ütopya'nın daha çok insana ulaşılabilmesini istiyorum. Bu istemekle başlayan ama örgütlü çabayla mümkün olabilen bir hedeftir. Sizlere 80 sonrasının yoz bilim anlayışından fazlasıyla nasibini almış olan bir kentten, Konya'dan bahsedeceğim. Konya'da Bilim ve Ütopya'nın ortalama 40 olan elden satış sayısı özverili ve örgütlü bir çalışma sonucu Şubat ayında okulların kapalı olduğu sömestr tatiline rağmen 150'ye çıkarıldı. Liselerin ve üniversitenin açılması ile birlikte hedef de büyüyecektir.

Bilim ve imanın birbirine geçtiği, hatta imanın bilime ağır bastığı anlayışın kalesidir Konya. Bilim ve Ütopya'nın aylar sonra böyle bir sıçrama gerçekleştirmesininse bir tek nedeni vardır. Bu konuda cesur davranmaya karar verdik. Örgütlü çalışma bu kararın sonucudur. Konya'da özveriyle, çalışkanlıkla dünyayı değiştirmekten yana saf tutmuş tüm Bilim ve Ütopya okurlarına yürekten selamlar.

**Atakan Hatipoğlu** (Bilim ve Ütopya gönüllü temsilcisi) /**Konya**

## Dergiye bilgisayar sayfası hazırlayabilirim

Bilim ve Ütopya'yı ilk sayılarından bu yana takip ediyorum. Gösterdiğiniz emekler gerçekten karşılığını buldu sanırım; gittikçe tanınıyor ve seviliyor Bilim ve Ütopya.

Şubat 96 sayısını elime alıp okuyana kadar hep "Neden ben de katkıda bulun muyorum?" diye hayıflanıyordum. "Bizimle çalışmak ister misiniz?" başlıklı yazıyı okuduğumda, "evet" cevabını verdim. Derginin içeriği konusunda bazı tekliflerim var. ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü mezunuyum. Ancak asıl uğraşım bilgisayar. Ülkemizde, bilgisayar konuşunda takip edilmeye değer çok az dergi var. Temel bilgiler, programlama dilleri, bilgisayar iç yapısı ve özellikle bilgisayar felsefesi konularında eksikliği var bu dergilerin.

Bilim ve Ütopya'da bilgisayar konusunda çok az yazı yazıldı (benim hatırladığım üç tane var). Önerim, dergiye bu konularda yazılar hazırlamak. Sürekli sayfa olabilecek "Bilgisayar dersanesi" gibi bir bölüm geliyor aklıma. Bilgisayar konusuna her sayı 2, 3 sayfa yer ayrılabilir. Çeşitli röportajlar, yabancı dergilerden çeviriler yapılabilir, programlama dilleri anlatılabilir vs.

ODTÜ, Hacettepe Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi kütüphaneleri ve eğitim elemanlarıyla görüşme imkanım var. Arkadaşlarımla çalışma grupları oluşturabilirim. Bilim ve Ütopya Bilgisayar Kulübü kurabilir, bilgisayar üzerine bir tartışma platformu yaratabiliriz.

**Zeki İlker Doğan / Ankara**

## Basında Bilim ve Ütopya

DEÜ Buca Eğitim Fakültesi öğretim görevlisi Prof. Dr. **Salih Özbaran**, 3. 2. 1996 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Medya, Kamuoyu ve Tarih başlıklı yazısında Bilim ve Ütopya'nın 3. sayısında işlediği "İletişim devrimi mi medya diktatörlüğü mü?" konulu kapak dosyasını Parantez köşesinden anlatan Yayın Yönetmenimiz **Ender Helvacıoğlu**'nun sözlerini şöyle alıntılamış: "**Ender Helvacıoğlu**, gerek birey gerekse toplum üzerindeki sarsıcı etkileri bulunan olağanüstü gelişmelere yol açan iletişimi Bilim ve Ütopya'nın özel bir sayısında irdelemeye aldıklarını söylerken soruyor: 'Hangi güç, nasıl duygularımızı bile bu kadar çifte standartlı biçimde yönlendirebiliyor; istediği zaman alay ettirip, istediği zaman güldürüp ağlatabiliyor? Bu bilgi bizim bilgimiz mi? Bu duygu bizim duygumuz mu? Yoksa dünyanın tepesine çökmüş, dolayısıyla her türlü iletişimin ve iletişim olanağının da tepesine çökmüş kapitalist azınlığın emrine mi kilitlendi beyinlerimiz'."

## Karadeniz'de ormanı yok eden orman işletmesidir

Şubat 96 sayınızda yer alan **Yücel Çağlar** imzalı "bu gidişle tüm Kaçkarlar başınıza yıkılacak..." başlıklı yazıyı esefle okudum.

Sayın **Yücel Çağlar**'ın daha yazıya başlarken, Karadeniz şivesine yaptığı mizahi atıftan, yörenin sosyolojik yapısından bihaber olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu vurgu orman köylüsünün değil, sahil kesiminin vurgusudur. Hatta o bile değildir. Yazıda, orman köylüsünün ortak sınıfsal karakteri ve yöreye özgü yapısal farklılıklar dikkate alınmamıştır. Yazı kötü niyetli olmamakla beraber perspektifi ve hedefi yanlıştır. Ve ilginç olan, Doğu Karadeniz'in orman köylüsünün bu konudaki bireysel, resmi verilere dayanmayan tespitleri Sayın **Çağlar**'ınkinden daha gerçekçidir.

Konumuz orman olduğuna göre, söz konusu edilen orman köylüsü. Orman köylüsünün **Şevki Yılmaz**'ın seçilmesiyle ilgisi yoktur. Ayrıca orman köylüsü dünyanın her yerinde (izafi) ilerici karakterlidir. Rize İl Merkezi'nde yaşayanları orman köylüsü gibi düşünüp, buna göre değerlendirme yapmanın yanlışlığı bir yana, sadece orman işletmesinin orman köyü kabul ettiği yörelerde yaşayanları orman köylüsü kabul etmek bile yanlış bir bakıştır.

Artık herkesin kabul etmek zorunda kaldığı ancak pek ifade edilmeyen bir gerçek var. Ormanı yok eden köylü değil, bizzat orman işletmesidir. Orman köylüsünün çaydan da beklentisi kalmadığı için rant getirisi olmayan tarlanın ormanlık araziden çalınmasına gerek yoktur. Mevcut tarlalar dahi ormanlaşmanın eşiğindedir. Buzul devrini yaşamış alpin özellik gösteren subtropikal orman altı bitkisi olan Rhododendron'u 3000 metre üzerindeki bodur beyaz türleri dışında, ormandan ayırmak mümkün değildir. Doğu Ladini olarak bilinen Picea orientalis ile Rhododendron tesadüfi olarak aynı florada değildir ve köylü yere düşmüş ağaç dışında odunluk ihtiyacını güçlü bir enerji kaynağı olan Rhododendron'dan sağlamaktadır. Köylünün odun ihtiyacını karşılamasıyla ormana zarar vermesi söz konusu olamaz. Satmak amacıyla ormandan kesilen ağacın kontrolünü orman işletmesi yapmaktadır. Orman altında çürümeye terkedilmiş odunluk ağaç köylü tarafından kullanılmazken, orman işletmesi geçici işçi yöntemiyle bile bunları toplatmaktan acizdir. Yörede hayvancılık bitirilmiştir. Keçi önceden beri yörede nadirdir, koyun ve büyükbaş hayvanın ise ormana zarar verdiğini söylemek yanlış olur. Orman bölgeleri odunculara ihale ile verilerek talan edilirken, döner sermaye sistemiyle orman işletme personelinin maaşlarını ödemek ve bakanlık tahsisatı için her yıl büyük miktarlarda kesim yapılmakta ve yerine hiçbirşey konmamaktadır. Görevli kimliği ile yapılan suistimaller de cabası. Senelerdir yapılması planlanan Çamlıhemşin-Çat yolundan sola ayrılan palovit vadisindeki 50-60 m.'ye ulaşan Gürgen ve Doğu Ladini ormanlarına ulaşmak amacıyla açılan orman yolu için size yol yapıyoruz açıklamaları yöre halkının daha önce gördüğü filmin ikinci vizyonudur. Yüzlerce fidan ve ağaç telef edilerek yapılan, **Karayalçın**'ın 3-5 yılda bir gittiği Şenyuva Köyü'nde akrabaları ve kendi evinin önünde son bulan yol çalışmaları yöre halkının dikkatinden kaçmamıştır. Yapılacak yol, başka bir amacı yoksa, hem estetik hem mali açıdan, küçük ve emniyetli bir teleferik sisteminden daha mı avantajlıdır?

Orman İşletmesi'ni hastalıklı ağaçlardan ve hastalığı önlenme yöntemlerinden haberdar eden orman köylüleridir. Fırtına deresinde yasak olan alabalık avlanmasını kontrolle görevli memurlar, orman müdürleri geleceği zaman bölge şefleri tarafından balık tutmakla görevlendirilmektedir. Çünkü müdürler alabalık yemeye gelmekte. Köylüde sahilden gelerek balık tutmak amacıyla dereyi dinamitleyenlere, karşı koymaya çalışmaktadır. Televizyondan izlediğim kadarıyla Doğu Karadeniz'deki ormanların özel işletmelere turizm amaçlı kiraya verilmesi kararı, ormanlarımızın ne olacağının ve devletin ormanlardan hangi mantıkla ve ne pahasına gelir beklediğinin göstergesidir. Özelleştirme zihniyetinin hangi boyutlara varabileceğinin takdirini sizlere bırakıyorum.

**Sedat Savaş / İstanbul**

## Karadeniz ormanlarını kim yok ediyor?

Sn. **Yücel Çağlar**'ın Bilim ve Ütopya'nın 19. ve 20. sayılarında Karadeniz ormanları ile ilgili makalelerini ilgiyle okudum. Sayın **Çağlar**'ın Karadeniz ormanlarının zenginliği, çeşitliliği ve giderek yok olmaya başladığı şeklindeki görüşlerine katılıyorum. Ancak Bilim ve Ütopya'nın 20. sayısındaki şu satırlarda Karadeniz ormanlarının yokolmasını orada yaşayanlara bağlayan görüşlerine katılmıyorum: "Ne olurdu hamsiye, Trabzonspor'a, mıhlamaya (muhlama olacak), kemençeye (burada tulum unutulmuş) ya da horonlarına gösterdiğin ilginin hiç olmazsa binde birini yaşadığın ortama da gösterebilseydin; gösterip de o güzelim kayınları, gürgenleri, göknarları, ladinleri, o sapsarı sarıçamları yerle bir etmeseydin..."

Gerçekte Karadeniz ormanlarını yok eden Orman Bakanlığı'nın Ormanları Yoketme Bakanlığı gibi çalışan anlayışıdır. Gerçi Sayın **Çağlar** "gençleştirme" ile ilgili bölümde bu konuya da değiniyor ama esas nedenin bu olduğunu belirtmiyor.

Bir örnek olması açısından Rize'nin Hemşin ilçesinde yürütülen kesim faaliyetini anlatmak istiyorum. 1960'ların ortalarında özellikle orman köylerine "araba yolu" açma gerekçesiyle başlayan ormanların kesimi bugün, 10-15 yıllık fidanların kesimine kadar gelip dayanmıştır. Özellikle Kantarlı Bölgeleri ve devamında yer alan Kito Yaylası -sarıçam ve gürgenleriyle tanınmış bir bölgedir- tamamen ağaçsız hale getirilmiştir. Kalan bir kaç bin hektarlık ormanlık alan da yeni türeyen orman mafyasının

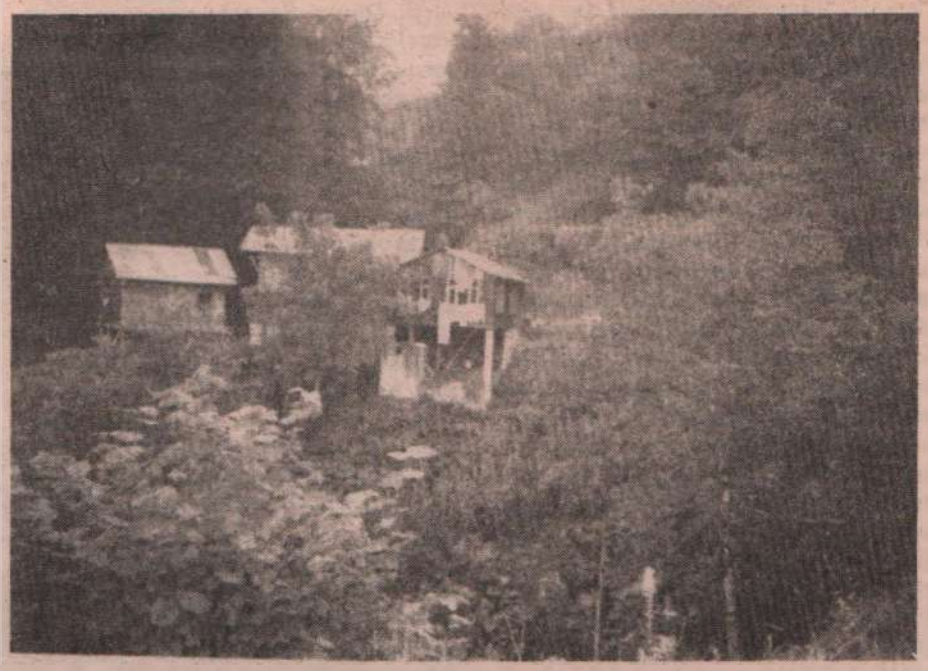

eline geçmiştir. Mafya bu bölgedeki köylüleri tehdit ederek Orman Bölge Müdürlüğü'nün ihalelerine girmekten alıkoymaya çalışmaktadır. Buradaki orman köylüleri bırakalım ormanı yok etmeyi, kendi arazisinden kurumuş ağaçları kesmekte bile engellerle karşılaşmaktadır. Orman mafyasıyla Orman Bölge Müdürlüğü kaçak kesimle uyum içinde ormanı yok etmektedir. İki taraf birlikte rüşvet tarifesi kararlaştırmıştır.

Bütün bunlara rağmen, orman köylülerinin tepkisinden çekinen mafya, kestiği ağaçlarla gündüz köylerden geçmemektedir. Hemşin'in orman köylerinin yollarından gece 1-5 arasında vızır vızır işleyen kestane, gürgen, göknar kütükleri ile dolu kamyonları görebilirsiniz.

Elbette bunları söylerken Orman Bölge Müdürlükleri'nde bin bir zorlukla çalışan orman emekçilerini suçlamayalım. MHP'li ve dinci kadrolaşmanın en üst düzeyde gerçekleştiği bakanlıklardan biri olan Orman Bakanlığı'nın anlayışını ve uygulamalarını eleştiriyorum.

Şunu da ilave etmek istiyorum ki Sayın **Çağlar** hiç üzülmesin, Orman köylüleri hem mafyayla hem de Orman Bakanlığı'nın bu anlayışıyla mücadeleye başladılar ve sonuna kadar götürmeye de kararlılar.

**Derya Çağlar / İstanbul**

# 3. Ütopyalar Toplantısı

Geçen sayımızda da ilan ettiğimiz gibi, Ütopyalar Toplantısı'nın üçüncüsü 27-30 Nisan tarihlerinde Datça'da yapılacak. Toplantıda dört gün boyunca Ekoloji, Kent, Aile, Sağlık ve Eğitim ütopyaları ele alınacak. Aile ve Kent ütopyaları oturumlarının içeriği hakkında oturum sorumlularının bize ilettiği bazı öneri ve düşünceleri okurlarımıza sunuyoruz.

**Aile ütopyaları için açıklayıcı bilgi:**

Gerçek etik ilişkiler olarak alternatif kadın-erkek birlikteliklerini ve bu birlikteliklerin kurumsallaştırılması denemelerini kapsaması amaçlanan aile ütopyaları çerçevesinde aşağıdaki alanlarda tartışma oluşturulması düşünülmektedir:

- Aile Kurumu'nun günümüz kültürel/ideolojik yapılarında kurumlar hiyerarşisi içindeki yeri ve önemi ile ütopya içindeki niteliklerin karşılaştırılması,

- Aile ütopyalarının; a) cinsiyet konusuna, b) cinsel ayrıma dayalı erk anlayışına, c) toplumsal cinsiyet konusuna bakışı.

- Ahlâk (etik) Alanı ile Aile Kurumu'nun ilişkilendirilmesi ve alternatif ütopyalarda Kurum bağlamında a) evrensel bir ahlâk umudu yaratılabilir mi, b) evrensel bir ahlâk umudu yaratılmalı mı, c) evrensel bir ahlâk umudunun yerine ne konabilir gibi sorun alanlarında yanıtların oluşturulması.

- Nikâha oturan evlilik temelli ailenin, daha üst örgütlenmeler bağlamında kurumlaştırılma gerekliliği.

**Kent ütopyalarına yönelik çerçeve başlıklar:**

1) Kentsel Sosyal Örüntüler

- Ütopya, nasıl bir toplum tasarımından kalkarak, nasıl bir kent tasarımı öngörecek?

- Zaman içerisinde değişik tasarımların birbirlerinin yerine geçebilirliği, yani ütopyanın esnekliği, iç tutarlılık bozulmaksızın (saklı kalmak kaydıyla) nasıl mümkün kılınacak?

2) Bu örüntülerin olumsallıkları

- Örüntülerin diyalektiği nasıl kurulacak?

- Ütopyanın resmettiği örüntünün ölmesini nedenleyebilecek karşıtlarının, bizzat örüntünün içinde varolduğu kabul edilecekse ne tür telafi süreçleri öngörülecek?

3) Güç-Mekan- Kimlik Kesişmeleri

Kurulacak kent ütopyası mutlaka tarif edeceği güç, mekan kimlik kesişmesini;

- Kurulu kimlikler üzerinden mi,

- Kararsız ve kolaylıkla kırılabilir "yerler" üzerinden mi,

- "Öteki" üzerinden mi tartışacak?

4) Yerel-Global Diyalektiği

Ütopya, yerel (ilkel) ile global (evrensel) diyalektiğine kör kalamayacaksa,

- "evrensel"in olanak(sız)lığını,

- "tikel" in evrensele karşı yaratacağı direnişi,

- evrenselin de yereli etkileme gücünü,

- ve böyle bir ütopyanın hangi unsurların yerel, hangi unsurlarının global üzerinden tariflenmesi gerektiğini tartışmaya açabilmelidir.

**Nereden bilgi alınabilir?**

Toplantı konusunda şu adres ve telefonlardan bilgi alınabilir:

***İzmir:*** Prof. Dr. **Şenel Ergin**, Tel: 0232-342 42 89 (akşamları). **Y. Savaş Emek** Tel: 0232-422 52 40 (SOS Akdeniz Bürosu).

***Ankara:*** **Nesrin Timur**, Tel:0312-266 40 10/1581

***İstanbul:*** Bilim ve Ütopya dergisi, Tel: 0212-212 10 66 Fax: 0212-288 48 05.

# Teknoloji ve ekoloji bir ikilem mi?

Teknolojik gelişim uygarlık tarihi içinde vahşi doğanın insan egemenliği altına alınıp uysal hale getirilmesi gerekliliği ile oluşmuştur. Doğa olayları karşısında kendini güçsüz hisseden insan, tehlikeye hakim olmayı, ancak bilim ve teknolojinin geliştirilmesi ile olanaklı kılmaya çalışmıştır. Günümüzde doğanın kendi içindeki döngüsü dikkate alınmayıp, (örneğin şimşek, yıldırım, deprem gibi) doğa olaylarından meydana gelen enerjinin bir başka amaca yönelik kullanılması dahi düşünülür hale gelmiştir. Doğaya teknolojik gelişimle egemen olunması sürecinde cins ayrımcılığı da çok açık olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, dişi oduğu öne sürülen "duygusal ve hırçın doğanın" ancak "erkek" bilim ve teknolojiyle dengelenmesi söz konusu edilmiştir. Bu süreç boyunca insanın insan üzerindeki egemenliği insanın doğa üzerindeki egemenliğine dönüşmüştür.

Sanayi devrimi, tüketimi de üretimle birlikte artırdı. (1) Soyut bilginin pratik sorunlara uygulanmasını da içeren teknolojik gelişme topluma parlak ve görkemli bir gelecek vaat ediyordu. Ekonomist **Benham**, bu dönemin kişi başına daha çok ürün ve durmaksızın "yükselen yaşam şartları" elde etmek için sürekli işleyen bir sistem olduğu ve gücünü de bilimsel buluşların devam etmesinden aldığına işaret ediyordu. Günümüzde egemen ideoloji tarafından toplumların gelişmesi teknolojik gelişimle özdeş kılınarak, toplumlar "ilerlemiş" ya da "geri kalmış" olarak sınıflandırılmaktadır. İnsanlar da yaşam biçimleri bakımından tükettiklerine göre "modern" ya da "eski" statülerine ayrılmaktadır.

Yaratılırken asıl amacı "vahşi doğayı denetim altına almak", insanlığın güvenliğini ve daha fazla ürün sağlamak olan teknik, bugün endüstriyalist düzeyde yaşamımıza hükmeder hale getirilmiştir. (2) Teknolojiyi geliştiren temel meslek gruplarından mühendisliğin (Ingenior) kelime kökenine bakalım. (2) İngmeree'den gelip kökeni ve işlevi MS 1000-1200 yıllarına kadar uzanır. Ingenior yani mühendis, savaş araçlarını yaratan ve bulan anlamında kullanılmıştır. Bilindiği gibi tıp ve mühendislik bilimlerinin kurulması ve geliştirilmesi de askeri amaçlıdır. Yerbilimlerindeki magnetik, gravite ve sismik alanındaki gelişmeler genellikle II. Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Sağlık teknolojisinin gelişim ivmesinin de savaş endüstrisine yönelik olduğu uzmanlar tarafından belirtilmektedir.

Endüstriyalist toplumlarda yaşam niteliğinin gelişimi ekoloji ve ekonominin uzlaştırılmasıyla olası değildir. Çünkü tüketim toplumu mantığı, doğayı -ve onun bir parçası olan insanı- sömürücü kâr mekanizmalarının bir parçası olarak görmektedir. Dolayısıyla, ekolojik sorunların çözümünde hem işverenlerin hem de halkın istemlerine yanıt verecek bir çözüm üretilemez.

II. Dünya Savaşı sonrası evler ve kentler üzerine teknik gelişme (3) yaşam için makina sloganında yoğunlaşmıştır. Bu dönemin somut izleri ABD'de Chicago, New York gibi devasa beton kentlerin ortaya çıkmasında görülmektedir.

Serbest pazar ekonomisinde önemli pazar payı kapmanın yollarından biri de teknolojik yeteneklerdir (4). Teknoloji geliştirme politikalarında toplumun gereksinimleri yerine pazar mekanizmalarındaki rekabet esas alınır. Pazar liderliğini garanti edecek tek gücün rekabet üstünlüğü olması sadece üretimde değil tüketimde de görülmektedir. Yaratılan yenilikler karşısında başı dönen "modern insan" kendine ve doğaya yabancılaşıp herşeye alınıp satılan meta gözüyle bakacak tüketim toplumu psikolojisiyle donatılıyor. Kapitalist toplum, doğayı can çekişme nokasında iken bile sömürülecek bir nesne olarak görmektedir.

Endüstriyalist kuzey ülkelerinin tüketim toplumları, uluslararası düzeyde "Sürdürülebilir Kalkınma" temelinde çeşitli "sürdürülebilir teknoloji" çözümleri aramaktadır. Örneğin Rio Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 21, biyoteknolojideki teknik gelişimlerin ileride çok geniş ölçekte doğanın korunmasına çare olabileceğini ifade etmektedir. Özellikle tarımsal ve hayvansal gıda, sağlık endüstrisinde ve çevrenin korunması alanında biyoteknolojiden önemli çözümler beklenmektedir. Buna karşın ekolojistler, yeterli toplumsal denetimin sağlanamadığı durumlarda biyoteknolojinin çok önemli riskler taşıdığı gerçeğini öne sürmektedir. Ulusal ve uluslararası ölçekte biyolojik çeşitliliğin korunmasının, biyoteknolojik gelişmelerin yolaçacağı sınırlar ötesi değişim içinde nasıl kontrol edilebileceği ise soru işaretidir. Biyoteknoloji ile doğa koruması bir model yaratılması çalışmaları yalnızca bir aldatmacadan ibarettir. Endüstriyalist tüketim toplumunda bu çark, olsa olsa dünyamızın kalan biyolojik çeşitliliğini de tüketmeden yana çalışacaktır.

Teknokrasi, politik sorunları karmaşık teknik sorunlar kılığına sokarak sorumluluğu bireyden uzaklaştırır. Böylece onu politik süreçten koparır. Modern teknolojik toplumun paradoksu, karar almayı merkezileştirmekte fakat karar alma isteğini yaygınlaştırmamaktadır. Bu nedenle bilim, kapitalist toplumlarda güçlü olanların gücünü artırmak ve güçsüz halk kitlelerinin umudunu boşa çıkarmak için kullanılmaktadır.

Teknoloji kullanımının denetlenmesi, özgürlükçü ekolojik bir toplum yaratmadan olası değildir. Adı "alternatif" ya da "yumuşak", "radikal", "düşük etkili" veya "demokratik teknoloji" ne olursa olsun ekolojik ve toplumsal soruna yalnız başına çözüm olamayacaktır (5). Özgürlükçü ekolojik politikaya göre teknoloji, gereksinim duyulan alanlarda halkın karar vereceği organik teknolojilerin toplumsal denetim bütünlüğünü gerektirir. Ekolojistler insan merkezli, doğal dizgeyle uyumsuz teknolojileri reddeder. Özgür teknoloji toplumsal gereksinimlere yönelik, toplum tarafından denetlenen, uygulamada doğrudan demokrasiyle karar alınabilen mülkiyetin olmadığı özgür bir sistem içinde var olabilir.

Özgürlükçü bir teknoloji herşeyden önce özgürlükçü kurumları gerektirir. Ancak özgürlükçü bir duyarlılıkla özgür bir toplum yaratılır. Aynı nedenle, sanatsal bir biçimde yaratılmış bir toplum olmadan sanatsal zanaatları düşünmek güçtür. Politik teknolojilere, medya araçlarına ve bu kavramları seçkinci sanat biçimlerine dönüştüren bürokratik karmaşıklıklara radikal bir şekilde meydan okumadan, uygun teknolojilerden, şenlikli aletlerden ve gönüllü basitlikten söz etmek, bunları var eden toplumsal yapıya meydan okuma anlamına gelen devrimci vaade ihanet etmek demektir.

Marx'ın ileri sürdüğü gibi eserlerimiz kimliğimizi tanımlıyorsa, ekolojik bir kimlik elde etme yönündeki ilk adım belki de "heykellerimizi" içine yerleştirildikleri doğal ekosistemlerle iç içe geçen teknik ekosistemler olarak tasarlamak olacaktır. Ekolojik bir tekniğin başlıca mesajı her bileşenin, bütünün destekleyici bir parçası olarak etkileşimli bir dizge yaratmak üzere bütünleştirilmesidir. Tekniği yalnızca "yenilenebilir kaynaklar" temelinde maliyet açısından verimli aygıtlar olarak değil, bir ekosistem olarak düşünmek gerekir. Aslında ekolojik olarak düşünmek, teknik sürece yalnızca insanlığın değil doğanın "emeğini" de dahil etmektir. Olanaklı olduğu yerde makinaların yerine organik sistemlerin kullanılması kendi içinde aranılan bir özelliktir.

**Emet DEĞİRMENCİ /İSTANBUL**

## KAYNAKLAR

1) Dickson, D., "Alternatif Teknoloji", Çev. Nezih Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1992.

2) Maughan, T. J., "Ecological Assesment of Hazardous Waste Sites", Van Nostrand Reinhold, Newyork 1993.

3) Corn, Joseph, "Imagining Tomorrow History Technology and the American Future", MIT Press, Cambridge, Massachausetts, London, England 1967.

4) Araç, M., "Pazar Liderliği ve Teknoloji Yönetimi", Technologies, s. 72, Mart 1995.

## DÜZELTME

Ocak 1996 tarihli 19. sayımızda yer alan Doç. Dr. **Hayrettin Ökçesiz**'in "Özgür düşünmenin hukuk ve devlet felsefesi" başlıklı yazısında dizgi yanlışları olmuştur, düzeltir, özür dileriz. 40. sayfa, 2. sütunda üniformalı, ünıform; 42. sayfa 1. sütunda hizmet-i hükümet, hikmet-i hükümet olacak. Dipnotlarda 3. dipnotta Zwi Batcscha, Zwi Batscha; 7. dipnotta honeste vivcere, honeste vivere, 20. dipnotta Horkleimer, Horkheimer olacak.

# Avrupamerkezciliğin eleştirisi

## Ender HELVACIOĞLU

Geçtiğimiz sayıda bu köşede, neden İslam ve genel olarak din tarihi araştırmalarına önem verdiğimizi anlatmaya çalışmıştık. Önemliydi, çünkü *Bilim ve Ütopya*'nın temel yönelimlerinden birini açıklamak söz konusuydu. Dergimiz, Türkiye'nin kendi ortaçağından gecikmiş kurtuluşunun, Türkiye Aydınlanmasının, ideolojik ve kültürel alandaki yayın organı olmayı hedefliyordu. Varolan geriliği aşmak için olmazsa olmaz bir yöneliştir Aydınlanma hedefi.

Peki; kendi ortaçağımızdan kurtulma perspektifi gereklidir ama, yeterli midir? Türkiye Aydınlanmasının kapsamı, sadece kendi geriliğimizin eleştirilmesi ve aşılması ile sınırlanabilir mi? Sınırlanamaz. Önümüze konulan bir "ilerilik modeli" var. Sahte bir model: Batı uygarlığı, kapitalizm. Gerçek bir kurtuluş, gerçek bir "aşma" için, bu sahte "ileri model"le de hesaplaşmak gerekir. İşte *Bilim ve Ütopya*'nın birinciyle iç içe geçmiş ikinci misyonu da bu hesaplaşmanın bilim ve düşün alanındaki yayın organı olmasıdır. Bizim gibi ülkelerde geliştirilecek olan bir kurtuluş modeli bu ikili hesaplaşmanın bir sentezini oluşturamazsa gerçek bir kurtuluşa (varolan durumu aşmaya) ulaşamaz. Güdük kalır ve gerek dünya gericiliğinin gerekse kendi geriliğinin pençelerinden kurtulamaz. Türkiye'nin yakın tarihi bu açılardan ibret verici derslerle doludur.

İşte bu nedenle elinizdeki sayının kapak paketini, kapitalist Batı uygarlığının temel ideolojik çarpıtmalarından birinin, Avrupamerkezciliğin eleştirisine ayırdık. Tabii ki; kapitalizm eleştirisi, hatta Avrupamerkezciliğin eleştirisi de, öyle bir veya birkaç sayıya sığacak bir konu değil. Son derece köklü, değişik alanlarda çeşitli yansımaları olan bir konu. Mart sayımızda gerçekleştirmeye çalıştığımız, sadece bir ilk adım. *Bilim ve Ütopya*'nın ikinci misyonuna yaptığımız bir vurgu sadece.

Şu soruyu ortaya atıyoruz: Geriliğimizden kurtulmaya çalışırken, bize dikte edilen "ileriliği" mi hedeflemeliyiz, yoksa mevcut "ileri"yi de aşan yepyeni bir uygarlık kurmanın ideolojik ve düşünsel altyapısını kurmaya mı çalışmalıyız? Mevcut Batı uygarlığı, bizim gibi ülkelerin ulaşması veya en azından entegre olması gereken bir "ileri" midir? Yoksa bizim gibi gerilikten kurtulmaya çabalayan toplumların önüne konan bir "tuzak" mıdır? Aydınlanmayı isterken, Batıcılığın tuzağına düşmek bir kader midir? Yoksa gerçek kurtuluş, 80 yıldır içinde debelendiğimiz bu "kısırdöngü"nün dışına çıkmakta mıdır?

★★★

**Martin Bernal**'in *Black Athena (Kara Atina)* adlı çalışmasını uzun süredir duyuyor ve merak ediyorduk. Avrupa'da büyük bir tartışma yaratan bu eser şimdilik dört cilt olarak planlanmış ve henüz iki cildi yazılmış. **Özcan Buze** arkadaşımız, ricamızı kırmayarak bize ilk cildin geniş bir tanıtımını yaptı ve yorumladı. İlgi ile okunacağını sanıyoruz. **Buze**, Avrupamerkezci tarih anlayışını eleştiren diğer çalışmalardan da söz ediyor. Bu eserleri de önümüzdeki sayılarda Türkiyeli okura tanıtmayı hedefliyoruz. Öte yandan **Martin Bernal**'in *Kara Atina*'sının *Kaynak Yayınları* tarafından yayımlanacağı haberi de sevindirici.

Avrupamerkezciliği ele alan bir yayında Mısırlı iktisatçı ve siyaset bilimci **Samir Amin**'den söz etmemek de olanaksız. **Amin**'in *Ayrıntı Yayınları* tarafından 1993 yılında Türkçeye kazandırılan *"Avrupamerkezcilik"* adlı kitabı, bu konuda yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri. **Samir Amin**, kapitalist ideologlarca savunulan ünlü Avrupamerkezci önyargıyı şöyle özetliyor: "Antik Yunanistan - Roma - Hıristiyan feodal Avrupa - kapitalist Avrupa biçiminde sıralanan, Avrupa'ya bahşedilmiş benzersiz bir soyağacı vardır. Bu zincir, her halkasıyla ileri insanlığın (ilerlemenin) çizgisidir ve sonuçta ilerlemenin doruğu kapitalist mucizeyi yaratmıştır. Dünyanın bu zincirin dışında kalan bölümleri doğal olarak geridir. Geri halklar için tek çıkar yol bu zincire bir şekilde eklemlenebilmektir. Gelişmiş kapitalist Batı modeli tüm gezegene yaygınlaştırılabilir. Kısacası Avrupa (kapitalizm), tarihi ve bugünü anlamında dünyanın diğer bölgeleri ve halklarına göre üstündür." **Amin**, bu zincirin halkalarını tek tek ele alıyor ve çürütüyor.

**Samir Amin**, çeşitli bölgelerdeki kapitalizm öncesi toplumları (**Amin** bütün bu toplumları "haraçlı toplumlar" olarak niteliyor) "merkez-çevre ilişkisi" açısından inceliyor. Ortadoğu'yu, Avrupa'yı ve Akdeniz Bölgesini kapsayan bölgede, Avrupa feodalizminin tamamlanmamış bir haraçlı toplum olarak "gelişmemiş çevre"yi oluşturduğunu belirliyor. **Amin**'e göre, dönemin Avrupası'nın bu "geri kalmışlığı" (bu noktada Avrupamerkezcilerin benzersiz ve üstün tarih zincirinin bir diğer halkası da paramparça olmaktadır), geleceğe yönelik bir ilerilik potansiyeli taşımaktadır ve Avrupa için bir "şans"tır. Dönemin merkezlerinin (İslam uygarlığı, Osmanlı Devleti) haraçlı üretim tarzı açısından ileriliği ise kendileri için bir çıkmaz olmuştur. Sonuç olarak; Avrupa bugünkü ileriliğini, geçmişindeki geriliğine borçludur; yoksa Avrupamerkezcilerin iddia ettiği gibi üstün bir ırk olmasına ve dünyanın diğer bölgelerine göre benzersiz bir tarihi çizgi izlemesine değil.

**Amin**; analizinin çok önemli bir kavramı olan "eşitsiz gelişme" savını şöyle özetliyor: "Sistemin merkezinde, yani üretim ilişkilerinin daha yerleşik olduğu yerde, bu ilişkilerce yönlendirilen üretici güçlerin yükselişi sistemin bütününde tutarlılığı artırırken, sistemin çevresinde, üretici güçlerin yeterince gelişmemiş olması ona daha büyük bir esneklik kazandırmakta, bu da erken bir devrimin gündeme gelmesini açıklamaktadır."

**Amin**'e göre "eşitsiz gelişme"nin günümüze yansıması, kapitalist Batı uygarlığının "çevre"de, yani ezilen Güney ülkelerinde yaşanacak kopuş atılımlarının sonucunda aşılabileceğidir. Bütün bir 20. yüzyıl pratiği de bu görüşü kanıtlamıştır. **Amin** kitabının son bölümünü, bu "kopuş"un ideolojik ve politik içeriğinin analizine ayırmış.

**Samir Amin**'in *"Avrupamerkezcilik"*i böyle dar bir yazı alanında hakkı verilerek tanıtılamayacak kadar yoğun bir eser. *Bilim ve Ütopya* okurlarına, bu sayımızın kapak paketini incelerken, **Amin**'in kitabını da okumalarını (okumuşlarsa bile bir kez daha gözden geçirmelerini) öneririz.

★★★

9-17 Mart tarihleri arasında İzmir'de açılacak olan TÜYAP Kitap Fuarı'nda *Bilim ve Ütopya*'nın da bir standı olacak. İzmirli okurlarımızı 135 nolu standımıza bekliyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

## *BİLİM VE ÜTOPYA*'NIN 1 ve 2. CİLDİ ÇIKTI

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 750.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

**Posta Çeki Hesabı:** 673654
**Banka Hesabı:** Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 343539
**Döviz Hesabı:** Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

## BİLİM VE ÜTOPYA İLE ÇALIŞMAK İSTER MİSİNİZ?

*Bilim ve Ütopya*, çeşitli üniversitelerden öğrenci ve araştırma görevlisi arkadaşlarla, değişik mesleklerden genç dostlarla birlikte çalışmak istiyor. Dergimize gönüllü olarak yardım edecek arkadaşlarla tanışmak istiyoruz.

Birlikte neler yapabiliriz?

★ Ay başında ve ortasında yaptığımız toplantılara katılabilir, derginin içeriğine ilişkin önerilerde bulunabilirsiniz.
★ *Bilim ve Ütopya*'da yayımlanmak üzere söyleşiler yapabilir, araştırma ekipleri içinde yer alabilirsiniz.
★ "Yayın Dünyası", "İz Bırakanlar", "Bilim Gündemi", "Tanıyalım", "Bilim Sözlüğü" gibi sürekli bölümlerimize katkı yapabilirsiniz.
★ Dergimiz adına yazarlarla ilişki kurabilir, görüşmeler yapabilirsiniz.
★ Karikatür ve desen çizebilirsiniz.
★ Çeviri yapabilirsiniz.
★ Dergiyi çeşitli çevrelere tanıtma çalışması içinde yer alabilir, abonelik için görüşmeler yapabilir, reklam bulabilirsiniz.
★ Derginin teknik sürecine (dizgi, tashih, mizanpaj, fotoğraf, son okuma) katkıda bulunabilirsiniz.

Kısacası, derginin hemen her sürecine katkı yapabilirsiniz.

*Bilim ve Ütopya* çalışması içinde yer almak istiyorsanız, İstanbul'daki merkezimizle ilişkiye geçin, tanışalım, birlikte neler yapabileceğimizi kararlaştıralım.

**Genç dostlar; gelin birlikte çalışalım, *Bilim ve Ütopya*'yı birlikte çıkaralım.**

# Kara Atina'nın öyküsü

Özcan BUZE

**Martin Bernal** *Black Athena, The Afroasiatic Roots of Classical Civilization (Kara Atina: Klasik Uygarlığın Afroasyatik Kökleri)* adlı kitabını, babası ünlü marksist bilim tarihçisi **John Desmond Bernal**'in anısına ithaf etmiş. Kitabın önsözünde, Kara Atina'nın "bilgi sosyolojisi alanında bir çalışma olarak yeterince ilginç" diye nitelendirdiği öyküsünü de kısaca anlatıyor.

**Martin Bernal** eğitimini Çin araştırmaları alanında yapmış. Yirmi yıl süreyle Çin hakkında ders vermiş; 20. yüzyılın başlarında Çin ile Batı arasındaki entelektüel ilişkiler ve çağdaş Çin politikası alanında araştırmalar yapmış. 1962'den sonra Çinhindi'nde devam eden savaş onu giderek daha fazla endişelendirmeye başlamış. Bu arada, Vietnam kültürü hakkında Britanya'da hiçbir ciddi bilimsel çalışma olmadığını görmüş ve kendini bu alanda çalışma yapmak zorunda hissetmiş. Bundan amacının, hem bu ülkedeki Amerikan zulmüne karşı yürütülen harekete bir katkıda bulunmak, hem de son derece çekici ve ilginç olan bir uygarlık hakkında çalışma yapmak olduğunu söylüyor. İlerideki çalışmalarında bunun yararını da görmüş. Vietnam ve Japonya, Yunanistan hakkındaki çalışmalarına bir model hizmeti görmüş.

**Bernal** 1975 yılında bir "orta yaş krizi" yaşadığını bildiriyor. "Bunun kişisel nedenleri pek ilginç değil, fakat siyasi olarak ABD'nin Çinhindi'ndeki müdahalesinin sona erdiği sıraya rastlıyordu" diyor. Artık dünyadaki en önemli tehlike ve ilgi odağı Doğu Asya değil, Doğu Akdeniz olmuştur. Bu, **Bernal**'i Yahudi tarihi ile de ilgilenmeye iter. Gerçi, ataları arasında pek fazla olmamakla birlikte Yahudi unsurlar da vardır, fakat Yahudi kültürü üzerinde pek fazla düşünmemiştir. İsrail tarihini incelerken onunla ilişkide olan halkları, özellikle Kenanileri ve Fenikelileri de inceler. Fenikelilerin Sami (Semitik) dili konuştuklarını önceden bilmektedir, fakat İbranice ve Fenikecenin aynı Kenani dilin lehçeleri olduğunu keşfetmek onu şaşırtır.

## MISIR DİLİ İLE GREKÇE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu dönemde İbranice öğrenir ve bu dil ile Grekçe arasında çok sayıda benzerlik olduğu dikkatini çeker. Bu benzerliklerin tesadüfi olmadığını düşündüren iki neden vardır: Birincisi, Çince, Japonca, Vietnamca ile Zambia ve Malavi'de konuşulan bir Bantu dili olan Çiçeva konusunda araştırmalar yapmış bir kişi olarak, birbirleriyle ilişki içinde olmayan diller arasında bu kadar çok sayıda paralelliğin normal olmadığını bilmektedir. İkincisi, İbranice/Kenanicenin Filistin dağlarında, kıyıdan içlerde, tecrit olmuş bir durumda yaşayan küçük bir kabilenin dili olmadığını, tersine bütün Akdeniz'de, Fenikelilerin gidip yerleştiği her yerde konuşulan bir dil olduğunu kavramıştır. Bu nedenle, Grekçe ile İbranicede hem ses hem anlam bakımından benzer olan ve Hint-Avrupa kökünden gelmeyen çok sayıda önemli sözcüğün, Grekçeye Kenanice/Fenikeceden geçmiş olmaması için hiçbir neden yoktur.

Bu aşamada dostu **David Owen**'in rehberliğiyle **Cyrus Gordon** ve **Michael Astour**'un Sami ve Grek uygarlıkları arasındaki genel ilişkileri inceleyen çalışmalarını okur ve bunlardan etkilenir. **Astour**, Fenikeli Kadmos'un Teb kentini kurmasıyla ilgili efsanelerin gerçek payı taşıdığı kanısındadır, fakat Mısırlıların Yunanistan'da koloni kurduğu yolundaki efsaneleri katıksız hayal diye reddetmektedir.

**Bernal** bu doğrultuda dört yıl çalışır. Bu süre içinde Grekçe sözcük hazinesinin dörtte birinin Sami köklerden oluştuğu kanısına varır. Sözcüklerin yüzde 40-50 kadarının da Hint-Avrupa kökünden geldikleri düşünülürse, geriye yine de dörtte bir ile üçte birlik bir bölüm, kökü aydınlatılmamış olarak kalmaktadır. **Bernal** bu bölümün Helen öncesi (pre-Hellenik) dilden kaynaklandığı düşüncesi ile bir üçüncü dilden kaynaklanmış olabileceği düşüncesi arasında tereddüt etmektedir. Bu üçüncü dil Anadolu dillerinden biri, muhtemelen Hurri dili olmalıdır. Fakat Anadolu dillerini inceleyince bu ihtimal geçerliliğini yitirir. 1979 yılında *Cerni*'nin *Coptic Etmologycal Dictionary*'sine *(Kıptice Kökenbilim Sözlüğü)* bakarak geç dönem Mısır dili ile ilgili fikir edinmeye çalışırken, üçüncü dilin bu olduğunu anlar. Birkaç aylık bir çalışmadan sonra Grekçe sözcük hazinesinin yüzde 20-25'lik bölümünün kökünün, Mısır dili yardımıyla akla yakın bir şekilde aydınlatılabileceği kanısına varır. Tanrı adları ile yer adlarının çoğu da Mısır dili ile aydınlatılabiliyordu. Böylece bir Helen öncesi unsura ihtiyaç kalmıyordu.

## 19. YÜZYIL AVRUPAMERKEZCİLİĞİNİN TARİH ÇARPITMASI

**Bernal**, çalışmalarının bu aşamasında kendine şu soruyu sorar: "Eğer herşey bu kadar basit ve aşikâr ise, neden bunu daha önce kimse görmedi?" Bu sorunun yanıtını, **Gordon** ile **Astour**'u okuduğunda bulmuştur: Bu iki biliminsanı Doğu Akdeniz'i bir kültürel bütünlük içinde görmüşler ve Yunanistan'ın oluşumunda Fenikeliler'in rolünün inkar edilmesinde Anti-semitizmin önemli bir rol oynadığını göstermişlerdi. Mısır unsurunun farkına vardıktan sonra **Bernal**, "Bunun neden daha önce farkına varamadım" diye düşünür. Yunanistan'ın oluşum sürecini kapsayan bin yıllık süre boyunca Doğu Akdeniz'in en büyük uygarlığı Mısır idi. Grek yazarlar, Mısır dinine ve kültürünün diğer yönlerine ne kadar şey borçlu olduklarını ayrıntılı olarak yazmışlardı. Dahası, Mısır'ın Yunanistan'ın oluşumundaki rolünü görememesi daha da şaşırtıcıdır, çünkü dedesi bir Ejiptolog (eski Mısır bilimci) olduğu için kendisi de çocukluğunda Mısır ile çok ilgilenmiştir. Bu da göstermektedir ki, Yunanistan'ı Mısır ile ilişkilendirmenin önünde derin kültürel engeller bulunmaktadır.

Bu noktada Yunanistan'ın kökeni konusundaki tarih yazıcılığını (historiografi) araştırmaya başlar. Amacı, Greklerin kendilerinin Fenikeliler ve Mısırlılar tarafından kolonize edildiklerine ve kültürlerini büyük ölçüde bunlardan aldıklarına gerçekten inanıp inanmadıklarına emin olmaktır. Bir kez daha şaşkınlığa düşer. "Eski model" adını verdiği tarihsel-kültürel model 19. yüzyılın başına kadar geçerliliğini korumuştur. Oysa, Grek tarihinin okullarda öğretilen versiyonu ancak 1840 ve 50'lerde geliştirilmiştir. 19. yüzyılda Kuzey Avrupa ırkçılığının patlaması ile birlikte "Özgün Avrupa uygarlığının beşiği Yunanistan" efsanesi ortaya atılmış ve Yunanistan'ı oluşturan Avrupa dışı unsurlar yok sayılmaya başlanmıştır. **Bernal** Kara Atina'nın birinci cildine *The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985 (Antik Yunanistan'ın Uydurulması 1785-1985)* başlığını koymuş. Bu cilt 575 sayfa. İkinci cildin başlığı *Greece European or Levantine: The Archelogical and Documentary Evidence (Yunanistan Avrupalı mı Levanten mi: Arkeolojik ve Belgesel Kanıtlar)*. Bu cilt de 736 sayfa. Üçüncü cilt henüz yayınlanmadı. Birinci cildin başındaki uzun girişte üçüncü cildin *Solving the Riddle of the Sphinx and Other Studies in Egypto-Greek Mithology (Sfenks Muammasının Çözümü ve Mısır-Grek Mitolojisi Alanında Başka İncelemeler)* başlığını taşıyacağını yazıyor. Fakat ikinci cildin girişinde kitabın planında değişiklik yaptığını ve cilt sayısının dörde çıktığını belirtiyor.

## OLUMLU VE OLUMSUZ TEPKİLER

**Bernal** işlediği şemayı on yıldan fazla süren bir çalışmayla geliştirmiş. Çalışmalar, kitabın yazılışı sırasında daha da genişliyor. Kitap tamamlandığında çok kapsamlı bir çalışma olacak. Fakat daha birinci cildi yayınlandığında geniş yankılar uyandırdı. Bunlar hem olumlu hem olumsuz. Örneğin *"Oryantalizm"* kitabıyla tanınan **Edward Said** kitabı "Anıtsal ve yol açıcı" diye nitelendirdi. **Samir Amin** *"Avrupamerkezcilik"*te çok olumlu bir şekilde sözetti. **Perry Anderson** "Göz alıcı bir proje" dedi. Olumlu yankılar daha çok uzatılabilir.

Aynı şekilde, bir çok olumsuz tepki de geldi. Tahmin edileceği gibi en şiddetli saldırılar özellikle Avrupamerkezciliğin kalelerinden yöneltildi. Örneğin, Atina Ulusal Araştırma Vakfı bünyesindeki Antik Roma ve Yunan Merkezi'nde görevli **Garth Fowden**, *The Egyptian Hermes (Mısır Miti)* adlı kitabının önsözünde kitaptan "**Bernal**'in artık bednam (kötü ün kazanan) olmuş bu eseri" diye sözediyor. Ama nasıl ve neden bednam olduğunu açıklamıyor.

**Bernal**'in Kara Atina'nın ikinci cildine yazdığı önsözde olumsuz tavır alanlar arasında İngiltere'de yayınlanan Troçkist gazete *"Socialist Worker"*ın da bulunduğu belirtiliyor. **Bernal** şöyle diyor: "Bu eleştirinin, kaleme alan eleştirmenin bireysel görüşlerini mi, yoksa bir bütün olarak Troçkizmin Avrupamerkezciliğini mi yansıttığını bilmiyorum." ABD'de sol çevreler kitabı genellikle olumlu karşılarken, sağ çevreler olumsuz tavır alır. Bunlar arasında, editörleri tarafından *Time* dergisinin sağcı versiyonu olarak nitelenen *Insight Magazine* de vardır. *New Criterion*, *National Review* gibi aşırı sağ yayınlar kitaba saldırırlar. Getirdiği kanıtların sağlamlığı karşısında elleri bağlı olduğu için **Bernal**'i marksist olan babasından etkilenmekle, Maocu komünist olmakla suçlarlar.

**Bernal** ikinci cildin önsözünde bu türden suçlamalar karşısında kendini savunmaz. Hatta suçlamaları kabul eder. Ancak bu yayınlardan bir tanesine gönderdiği cevabın tam metin olarak yayınlanması **Bernal**'i şaşırtır. İngiltere'de *Independent*, *Sunday Times*, *Times Literary Supplement*, ABD'de *Time*, *Newsweek*, *New York Times* gibi yayınlar ise Kara Atina'yı çok uzun bir süre görmezlikten gelirler. Nihayet birşeyler yazmak zorunda kaldıklarında ya suya sabuna dokunmayan ya da olumsuz şeyler yazarlar.

Avrupamerkezciliğin sürdürülmesinden çıkarı olan çevreler kitabın etkisini sınırlamak için elden gelen çabayı göstermeye devam edecek. **Bernal**'in kitabı Avrupamerkezciliğe indirilen çok güçlü bir darbe.

# Kara Atina: Klasik uygarlığın afroasiyatik kökleri

Özetleyen: Özcan BUZE

Kara Atina, Grek tarihi konusunda iki model üzerinde duruyor. Bunlardan birincisi Yunanistan'ı Avrupalı ya da Ari (Aryan) olarak kabul ediyor. İkincisi ise, Mısır ve Sami kültür alanının çevresinde (periferisinde) ortaya çıkan Levanten (Doğu Akdenizli) bir uygarlık olarak görüyor. **Martin Bernal** birinci modele "Ari Model", ikincisine ise "Eski Model" adını veriyor. Klasik ve Hellenistik çağ Grekleri arasında geçerli olan model Eski Model idi. Buna göre, Grek kültürü MÖ 1500 civarında Mısırlıların ve Fenikelilerin Yunanistan'a yerleşip koloniler kurması ve yerli ahaliyi uygarlaştırmaları suretiyle oluşmuştur. Dahası, Grekler bundan sonra da Yakındoğu kültürlerinden çok yoğun bir şekilde alımlama (iktibas) yapmaya devam etmiştir.

## DÜZELTİLMİŞ ESKİ MODEL

**Bernal** 73 sayfalık uzun Giriş'in ilk paragraflarından birinde şunu söylüyor: "Pek çok kişi, çoğumuzun yetişme sürecimizde inandırıldığımız Ari Model'in ancak 19. yüzyılın ilk yarısında geliştirildiğini öğrenince şaşkınlığa düşüyor. İlk, ya da 'geniş' biçimiyle bu yeni model Mısır yerleşimlerinin gerçek olduğunu inkar ediyor ve Fenike yerleşimlerini de sorguluyordu. Benim 'Aşırı' Ari Model dediğim ve anti-semitizmin 1890'lar ve 1920-1930'lardaki iki zirvesi sırasında boy atan model, Fenike kültür etkisini bile inkar ediyor. Ari Model'e göre, kuzeyden bir istila gelmiş -geleneksel aktarımlarda böyle bir istiladan söz edilmemektedir- ve bu istilayla gelenler yerel 'Egeli' ya da Helen öncesi (pre-Hellenik) kültüre baskın gelmiştir. Grek kültürü, Hint-Avrupa dili konuşan Helenlerle yerli tebalarının karışmasının bir sonucu olarak görülmektedir. Bu Ari Model imalatından dolayı birinci cilde *The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985 ( Antik Yunanistan'ın Uydurulması 1785-1985)* adını veriyorum."

**Martin Bernal**, üzerinde bazı düzeltmeler yapmak kaydıyla Eski Model'e geri dönülmesi gerektiği kanısındadır. Kara Atina'nın ikinci cildinde savunduğu bu modele "Düzeltilmiş Eski Model" adını vermektedir. Buna göre, Eski Model'de anlatılan Yunanistan'ın Mısırlılar ve Fenikeliler tarafından kolonize edildiği yolundaki öyküler gerçek bir temele dayanmaktadır. Ancak Düzeltilmiş Eski Model bu yerleşimleri biraz daha önceye çekerek, MÖ ikinci binyılın ilk yarısında başlatır. Düzeltilmiş Eski Model, Grek uygarlığının, yerleşimcilerin yarattığı kültür karışımları ve bütün Doğu Akdeniz'den yapılan alımlamalar sonucunda meydana geldiğini kabul eder. Öte yandan, Ari Model'ce öne sürülen istila ya da sızmaları ihtiyatlı bir şekilde kabul eder.

**Bernal** şöyle yazıyor: "Eğer, Ari Model'in yıkılmasını ve yerine Düzeltilmiş Eski Model'in konmasını talep etmekte haklı isem, sadece 'Batı Uygarlığı'nın temel esaslarını yeniden düşünmek değil, fakat aynı zamanda ırkçılığın ve 'kıta şovenizmi'nin bütün historiografimize, yani tarih yazım felsefemize nüfuz etmiş olduğunu kabul etmek de zorunlu olacaktır. Eski Model'de açıklama gücü bakımından belli başlı hiçbir 'iç' kusur, ya da zaaf bulunmuyordu. Bu model dış nedenler yüzünden yıkıldı. Çünkü, Yunanistan'ı Avrupa'nın sadece en temsil edici örneği olarak değil, aynı zamanda onun saf çocukluğu olarak da gören 18. ve 19. yüzyıl romantikleri ve ırkçıları için, Yunanistan'ı yerli Avrupalılar ve koloni kuran Sami ve Afrikalıların karışmasının bir sonucu olarak görmek tahammül edilemez bir şeydi. Bu nedenle Eski Model'in yıkılması ve yerine daha kabul edilebilir bir şeyin konulması gerekiyordu." **Bernal** burada "model"den kastının, karmaşık gerçekliğin basitleştirilmiş şeması olduğunu belirtiyor ve şuna dikkat çekiyor: Modeller yapay ve az çok keyfidir. **Bernal** 'paradigma'dan kastının ise, bir birey ya da topluluk tarafından gerçekliğin bütün yönlerine uygulanan genelleştirilmiş düşünce modelleri olduğunu belirtiyor.

Martin Bernal Avrupamerkezci modele "Ari Model", diğerine ise "Eski Model" adını veriyor. Klasik ve Hellenistik çağ Grekleri arasında geçerli olan model Eski Model idi. Buna göre, Grek kültürü MÖ 1500 civarında Mısırlıların ve Fenikelilerin Yunanistan'a yerleşip koloniler kurması ve yerli ahaliyi uygarlaştırmaları suretiyle oluşmuştur. Dahası, Grekler bundan sonra da Yakındoğu kültürlerinden çok yoğun bir şekilde alımlama (iktibas) yapmaya devam etmiştir.

## YUNANLILAR ÖĞRETMENLERİNİN FARKINDAYDILAR

Kara Atina'nın birinci cildi Eski Model ve Ari Model'in gelişim süreçlerini ayrıntılı olarak ele alıyor. Bu cildin birinci bölümü "Antik Çağda Eski Model" başlığını taşıyor. Bu bölümde, Klasik ve Helenistik çağ Greklerinin kendi uzak geçmişlerini nasıl değerlendirdikleri inceleniyor. O çağın Grekleri, kendilerini hiç de "özgün Avrupa uygarlığının beşiği" olarak görmüyordu. Kendi uygarlıklarını Mısır ve Fenike ile Doğu Akdeniz'in diğer yerlerinden yaptıkları alımlamalara borçlu olduklarını düşünüyorlardı. **Bernal** bu bölümde Eski Model'i açıkça dile getiren yazarların eserlerini ele alıyor. Bu yazarlar arasında **Aischylos** ve **Platon** da bulunuyor. Bu bölümde Mısır ve Grek dinsel inançları ile tapınma törenlerindeki benzerliklere dikkat çekiliyor ve o çağ Greklerinin de kendi inançlarının aslının Mısır inançları olduğunu düşündükleri belirtiliyor.

"Mısır Bilgeliği ve Karanlık Çağlardan Rönesans'a Grek Aktarmacılığı" başlıklı ikinci bölümde kilise babalarının Mısır'a bakışı inceleniyor. Mısır dinsel inançları MS 2. yüzyıla kadar gücünü koruyordu. Ancak Mısır dininin bir tür Helenik devam ettiricisi olan Neo-Platonizmin ve onun Yahudi-Hıristiyan karşılığı olan Gnostizmin (1) zayıflamasından sonra, Hıristiyan düşünürler bu dini bir felsefeye dönüştürerek evcilleştirdiler. Bu evcilleştirme süreci, Mısır bilgelik tanrısı Tot'un rasyonalize edilmiş versiyonu olan Hermes Trismegistus (2) ve Mısır dininin son yüzyıllarında yazılmış Tot ile ilgili metinlerle özdeştirilir. Kilise babaları Trismegistus'un mu yoksa **Musa**'nın ve İncil'in ahlak felsefesinin mi önce geldiğini hararetle tartışır. Bu konuda **St. Augustine**'in görüşü ağırlık kazanır ve **Musa** ile İncil daha önemli kabul edilir. Tersi gerçekleşmiş olsaydı, Hıristiyanlık bugün bilinenden farklı bir yola girmiş olacaktı. Kilise babaları, Greklerin bilgeliği Mısırlılardan aldığı görüşündedir. Bu görüş bütün Rönesans dönemi boyunca devam eder. Hiç kimse Greklerin, Mısırlıların öğrencisi olduğu gerçeğinden şüphelenmez. İngiliz bilgini **Isaac Newton**'un çabası Mısırlıların kaybolmuş bilgilerini yeniden elde etmektir. **Kopernik** her ne kadar matematiğini büyük ölçüde İslam bilimine borçlu olsa da güneşmerkezli (heliosantrik) evren modelini Mısırlılardan almıştır. Hermetik düşüncenin en önemli savunucularından biri, **Giordano Bruno**'dur. Hıristiyan Neo-Platonik Hermetizmin kabul edilebilir sınırlarının dışına çıkıp din savaşları ve Hıristiyan hoşgörüsüzlüğü karşısında duyduğu tiksintiyi açıkça dile getirmesi, yakılmasına yol açar.

Buradan üçüncü bölüme geçilir. Bu bölümün başlığı "17. ve 18. Yüzyıllarda Mısır'ın Zaferi". **Bruno**'nun etkisi ölümünden sonra da devam etmişe benzer. Anlaşıldığı kadarıyla, esrarengiz ve ihtiyatlı Güllühaç (3) tarikatının kurucuları ile belirli ilişkileri vardır. Güllühaç mensupları da Mısır'ı din ve felsefenin kaynağı olarak görmektedir. Hermetik metinler ilk kez 1614 yılında bilgin **Isaac Casaubon** tarafından itibardan düşürülür. **Casaubon**, metinlerin Antik Çağ'dan gelmediğini, Hıristiyanlık sonrası döneme ait olduğunu ileri sürer. Bu görüş özellikle 19. yüzyıldan sonra kanıt gerektirmeyen bir olgu olarak kabul edilir. Oysa daha sonra **Sir Filiners Petric**, bunların en geç MÖ 5. yüzyıldan geldiğini gösterir. **Casaubon**, Hermetik metinlerin itibarını tamamen yok edememiştir. Bu metinler 17. yüzyılın ilk yarısında çok kullanılır. Ama **Casaubon**'un iddiaları 19. yüzyılda tartışmasız olgu düzeyine çıkarılır.

## 18. YÜZYIL IRKÇILIĞI

Dördüncü bölüm "18. Yüzyılda Mısır'a

☞

Karşı Düşmanlık" başlığını taşıyor. "İlerleme" düşüncesi (daha doğrusu, tarihin zigzaglar çizmeden doğrusal bir çizgi boyunca ilerlediği düşüncesi) 18. yüzyılın ortalarından itibaren güç kazanmaya başlar. Hıristiyanlığın üstünlüğünü ve doğruluğunu kanıtlamaya çalışan bazı düşünürler bu görüşe dayanarak ve sonra ortaya çıkanın daha gelişmiş olduğu fikrinden hareketle, Yunanistan'ın Mısır'dan üstün olduğunu kanıtlamaya girişir. Bu düşünce akımları, kısa sürede, o zaman egemen olan iki akımla daha birleşir: Irkçılık ve romantizm. Bu bölümde Kuzey Amerika'daki kolonilerin öneminin artmasına ve buralarda yürütülen ikili politikaya (bir yandan yerli Amerikalıların soyunun tüketilmesi, öte yandan Afrikalı siyahların köleleştirilmesi) paralel olarak deri rengine dayalı ırkçılığın gelişimi ele alınıyor. Bu ırkçılık **Locke**, **Hume** ve öteki İngiliz düşünürlerin düşüncesini istila etmiştir. Bunların ve başka kıtaları keşfeden Avrupalıların etkisi, İngiltere Kralı ve Almanya'daki Hanover kenti Elektörü **İkinci George** tarafından 1734'te kurulan Göttingen Üniversitesi üzerinde ve İngiltere ile Almanya arasındaki kültürel ilişkilerde önemli olur. Bu nedenle insanların ırk bakımından sınıflandırılması konusundaki ilk "akademik" çalışmanın 1770'lerde Göttingen Üniversitesi profesörlerinden **Johann Friedrich Blumenbach** tarafından yapılması şaşırtıcı değildir. Bu sınıflandırma beyazları (ya da, beyaz ırkın en karakteristik özelliklerini taşıdığı inancıyla kullanılmaya başlanan yeni terimiyle Kafkasyalı ırkı) hiyerarşinin en tepesine yerleştiriyordu. **Martin Bernal**, Greklerin, kendi kültürlerini başka halklara borçlu olduklarını kabul etmemekle birlikte, yabancı kültürlere bir aşağılama duygusuyla baktıklarını, fakat bunun, 18. yüzyıl sonundaki romantik hareket ve Hıristiyan Avrupa ırkçılığı ile kıyaslandığında ihmal edilebilir düzeyde olduğunu belirtiyor. Avrupa'da ırkların iç özellikleri ve zihinsel yetenekleri itibarıyla farklı oldukları paradigması bütün insani araştırma ve incelemelere uygulanıyordu. Irkların karışması hiç istenmeyen birşey, hatta bir felaket olarak görülüyordu. Bir uygarlığın yaratıcı olabilmesi için "ırkın saf" olması gerekiyordu. Böylece, Grek uygarlığının, yerli Avrupalılar ile burada yerleşen Afrikalı ve Samilerin karışması sonucu olduğunu düşünmek iyice tahammül edilemez birşey haline geldi.

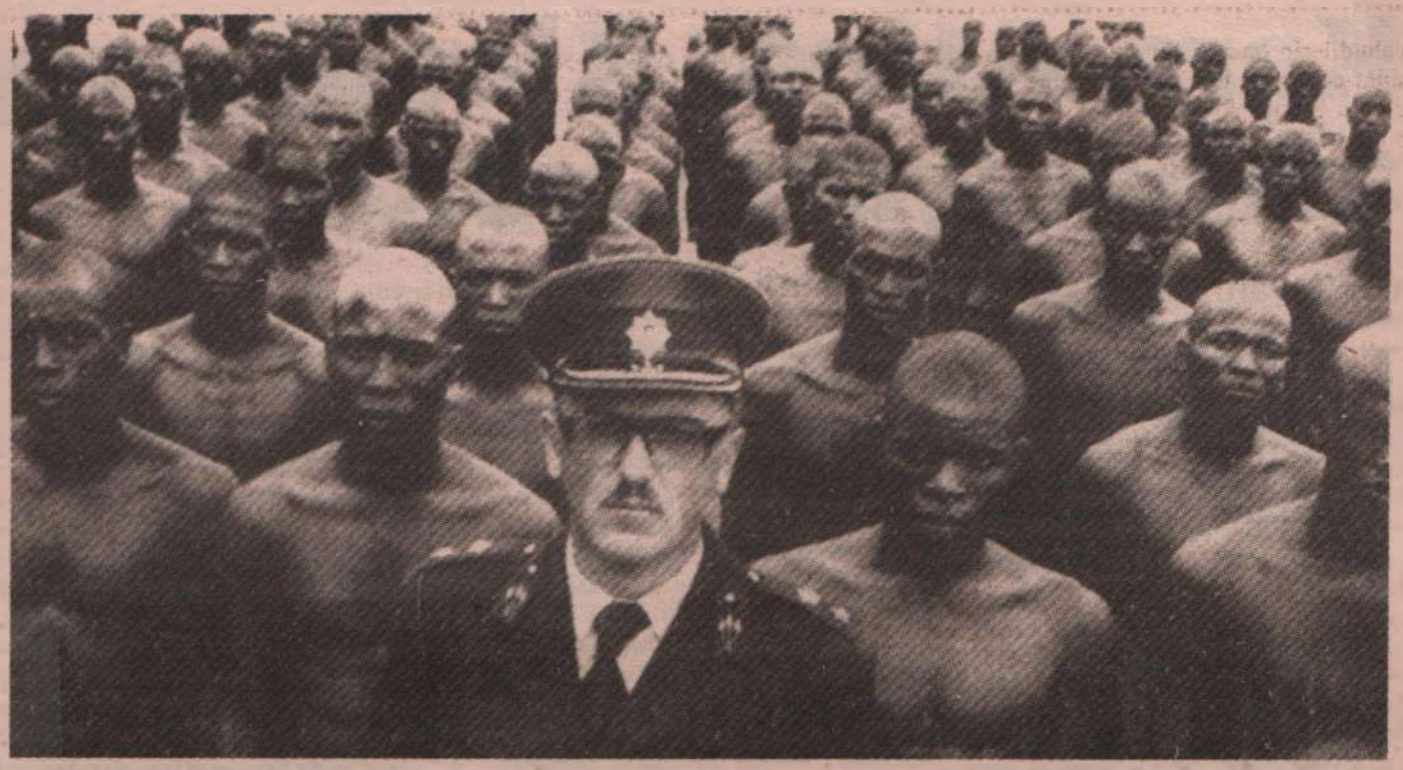

## ARİ MODEL'İN YÜKSELİŞİ

"Romantik Dilbilimciler: Hindistan'ın Yükselişi ve Mısır'ın düşüşü, 1740-1880" başlıklı beşinci bölüm, tarihsel dilbilimin (lingüstik) romantik köklerine ve 18. yüzyılın başlarında Hindistan'a karşı duyulan tutkuyu ele alarak başlıyor. Bu tutkunun nedeni, Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki ilişkinin ortaya konması idi. Bu bölümde, Avrupa ile Çin arasındaki ticaret dengesi Avrupa'nın lehine değiştikçe ve İngiltere ile Fransa'nın bu ülkeye karşı saldırıları yoğunlaştıkça Avrupa'nın Çin kültürüne karşı duyduğu saygının da ortadan kalkmaya başladığı gösteriliyor. Önceleri Çin incelmiş ve aydınlık bir kültüre sahip eski bir uygarlık olarak görülürken, zamanla geri, barbar, pis, yozlaşmış nitelemeleriyle anılmaya başlamıştır. Avrupa diğer kıtalara yayıldıkça ve yerli halklar kötü muameleye maruz kaldıkça, 18. yüzyılda Çin'e yakın bir paralellik taşıdığına inanılan Mısır hakkında da aynı şekilde görüş değişiklikleri ortaya çıkmaya başlar. Hem Çin, hem Mısır, üstün ırkların dinamik gelişmesi karşısında hareketsiz ve hantal yapılar olarak tarih öncesine itilirler. Mısır'ın itibar kaybına rağmen bu ülkeye gösterilen ilgi devam eder. Hatta 19. yüzyılda, **Napoleon**'un 1798'deki Mısır seferinden ve **Jean François Champollion**'un hiyeroglifi deşifre etmesinden sonra bir canlanma da görülür. **Bernal** bu bölümde **Champollion**'un akademik dürtülerini Mason gelenekleri ile ilişkisi bağlamında ve Eski Mısır-Eski Yunanistan-Hıristiyanlık arasındaki üçlü ilişki ışığında inceliyor.

Altıncı bölüm, "Hellenomania 1: Eski Model'in Yıkılması, 1790-1830" başlığını taşıyor. Her ne kadar ırkçılık daima Eski Model'e duyulan düşmanlığın en önemli kaynaklarından ve Ari Model'in en önemli dayanaklarından biri olmuş ise de, Mısır'ın önemine yönelik en sistemli saldırılar 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında başladı. Bu saldırılar, Grekler tarafından ifade edilen Mısır'ın önemli olduğu inancına meydan okuyordu. Eski Model'e yönelik ilk meydan okumaların, 1815-1830 arasında maydana gelmesi anlamlıdır. Bu yıllar, Fransız Devrimi'nin ardındaki güç olarak görülen rasyonalizme karşı en yoğun gerici tepki yıllarıydı. Hıristiyanlık Avrupa ile özdeşleştiriliyor ve bu ikisi "ilerlemecilik" düşüncesine birleştiriliyordu. Aynı yıllarda "genç" Avrupalı Grekler "eski" Asyalı Türklere karşı mücadeleye başlamıştı. Bu Avrupa'daki Helen sevgisi ile birleşti. 1820'lerde Göttingen Üniversitesi profesörlerinden **Karl Otfried Müller** kaynak metin eleştirisi alanındaki yeni teknikleri kullanarak, Yunanistan'daki Mısır yerleşimlerine dair bütün kayıtlara itibar kaybettirme çalışmasına başladı. Eski Model, Grek kültürünün aslen Avrupalı olduğu ve felsefe ile uygarlığın Yunanistan'dan kaynaklandığı yolundaki inançların önünde bir engel olarak görülüyordu. Bu engel bir Hint-Avrupa dil ailesi fikrinin genel kabul görmesinden de önce "bilimsel" olarak ortadan kaldırıldı.

Yedinci bölüm, bir önceki bölümün doğrudan devamı niteliğinde. "Hellenomania 2: Yeni Bilimsel Araştırmaların İngiltere'ye Aktarılması ve Ari Model'in Yükselişi, 1830-60" başlığını taşıyor. Antik uygarlık mensuplarının tersine, Ari Model'in savunucuları "ilerlemecilik" düşüncesine derin bir iman besliyordu. Galipler daha gelişmiş ve mağluplardan "daha iyi" olarak görülüyordu. Artık ırkların bir biyografisi olarak görülen tarih, güçlü ve canlı halkların güçsüz ve zayıf halklar üzerindeki zaferlerinden ibaretti. "Irklar", yurtlarındaki coğrafi ve iklimsel şartlardan şekilleniyordu ve her çağda yeni biçimler alan birtakım değişmez özelliklere sahipti. Bu bilimadamları için, dünya tarihinde görülen en büyük "ırkın" Avrupa, ya da Ari ırkı olduğu tartışma götürmez gerçekti. Sadece bu "ırk" bütün diğer halkları fethetme ve ileri, dinamik uygarlıklar kurma yeteneğine sahipti. Asyalı ve Afrikalıların meydana getirdiği bütün öteki toplumlar ise statik durağan idi. Slavlar ve İspanyollar gibi bazı kenar Avrupalılar başka "ırklar" tarafından fethedilebilirdi, ama "aşağı ırklar"ın fethinin tersine, bu asla kalıcı ve yararlı olamazdı. "Efendi ırkların" ötekileri fethetmesi ise yararlıydı.

## KUZEYDEN GELEN ARİ FATİHLER UYDURMASI

Bu "ırk", "ilerlemecilik", "ırk saflığı" paradigmaları kuşkusuz Eski Model'e tahammül gösteremezdi. Bu nedenle **Müller**'in, Yunanistan'ın Mısırlılarca kolonize edilmesine ilişkin efsaneleri çürütme çabaları hemen kabul gördü. Ari Model yeni paradigma olarak inşa edildi. Bu, Hint-Avrupa dil ailesinin keşfedilmesi ile de güç kazandı. Hint-Avrupa dilini konuşanlar, ya da Ariler bir "ırk" olarak kabul edildi. Hint-Avrupalıların anayurdu Orta Asya idi. Grekçe de bir Hint-Avrupa dili idi. Aynı dönemde, yani 19. yüzyılın başlarında, Batı Roma İmparatorluğu'na, 5. yüzyılda Germen unsurunun ağırlıklı bir yer kazanmasına ve MÖ 2. yüzyılda Hindistan'daki Ari fetihlerine çok büyük bir önem verilmeye başlandı. Kuzeyden gelen Ari fethi modelinin Yunanistan'a da uygulanması böylece çok çekici hale geliyordu. Çok uygun şartlara sahip bir anayurttan gelen canlı ve dinamik fatihler kuzeyden Yunanistan'a girerek, yumuşatıcı iklimin etkisiyle hamlaşmış olan pre-helenik yerlileri fethetmişlerdi. Ari Helen saflığı bu karışımla bozulmuş gibi görülüyordu. Ama onun da çaresi bulundu. Pre-helenik Egeli halklar marjinal düzeyde de olsa Avrupalı ve daima beyazderili olarak görülüyordu. Böylece, yerliler bile Afrika ve Sami kanıyla lekelenmemiş oluyordu.

## ANTİ-SEMİTİZM VE AŞIRI ARİ MODEL

Sami kanı sorunu ile sekizinci bölüme gelmiş oluyoruz. Bu bölümün başlığı "Fenikelilerin Yükselişi ve Düşüşü, 1830-85". 1820'lerde yazan **K. O. Müller**, Fenikelilerin Grekler üzerinde herhangi bir etkisi olmuş olabileceğini reddediyordu. Fakat **Müller**'in asıl dikkat çekici yönü, ırkçılık ve anti-semitizmde çağının çok ilerisinde olmasıydı. Mısırlıların itibar kaybetmesi, bir bakıma Fenikelilerin işine yaramıştı, çünkü Yunanistan'daki Mısır yerleşimleri artık Fenikelilere atfediliyordu. Bütün Avrupalı düşünürler bilinçli ya da bilinçsiz olarak Fenikelilere 'Antik Çağ Yahudileri' gözüyle bakıyor, onlardan 'kurnaz Sami tüccarları' şeklinde söz ediyordu. 19. yüzyıl ortasındaki görüşe göre, dünya tarihi Ariler ile Samiler arasındaki alış verişten oluşuyordu. Samiler din ve şiiri yaratmış, Ari fatihler de bilim, felsefe, özgürlük ve sahip olunmaya değer başka ne varsa herşeyi yaratmışlardı. Samilere gösterilen bu sınırlı kabul, Yahudilere yönelik dinsel nefretin ortadan kalkması ile ırksal anti-semitizmin doğuşu arasındaki sınırlı dönemde meydana gelmişti. Anti-semitizmin doğuşuyla ortadan kalkacaktı.

Dokuzuncu bölümün başlığı "Fenike Sorununun Nihai Çözümü, 1880-1945". 1880'lerde anti-semitizmin doğuşuyla Fenikelilere yönelik saldırılar da yoğunlaşmaya başladı. Fenikelilerin artık yarı ilahi bir statü tanınan Greklerin uygarlığına herhangi bir katkıda bulunmuş olması kabul edilmesi imkansız bir düşünce olarak görülüyordu. Aşırı Ari Model denilebilecek bu tutum, özellikle Paris kültür ve bilim çevrelerinde faaliyet gösteren asimile olmuş bir Alzaslı Yahudi olan **Salomon Reinach** ile İtalya'da dersler veren **Julius Beloch**'un görüşlerinde açıkça görülüyordu. Bunlara göre, Fenikeliler Greklere sesli harflere dayanan alfabeyi aktarmaktan başka bir katkıda bulunmamıştı. Diğer bilimadamlarının görüşleri bu aşırılıkta olmasa da, öz olarak aynı idi. Fenikelilerin Yunanlılar üzerindeki etkisinin nihai tasfiyesi 1920'lerde meydana geldi. En gerici çevreler 1917 Rus Devrimi'nde ve Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasında

Yahudilerin önemli bir rol oynadığını iddia ediyorlardı. Fenikelilerin Grek kültürü üzerindeki tüm etkisi yok sayılmaya başlandı. Hatta MÖ 8. yüzyılda Fenikelilerin Ege ve İtalya'daki varlıkları hakkındaki kayıtlar bile yok sayılıyordu. Greklerin yaptığı tek alımlama sayılan alfabenin önemi de azaltılmaya çalışılıyordu. Önce sadece sesli harflere dayalı bir alfabenin büyük bir yenilik sağlamayacağı söylenerek Greklerin sesli harfleri yazıya geçirmeye başlamalarına büyük bir önem atfedilmeye başlandı. Sesli harfler olmadan bir alfabe alfabe sayılmaz, insan mantıklı olarak düşünemezdi. Daha sonra alımlamanın mekanı değiştirilerek, Rodos, Kıbrıs ve sonunda Suriye sahillerindeki hayali bir Grek kolonisine aktarıldı. Böylece "dinamik" Grekler alfabeyi Yunanistan'a gelen Fenikelilerden pasif olarak almıyor, doğrudan yerine giderek alıp getiriyordu. Fenikelilerin gelmesiyle almış olsalardı, bu aynı zamanda Samilerle bir ırkın karışması anlamına gelecekti ve bu da kabul edilmezdi. Üçüncü olarak, alımlamanın tarihi MÖ 720'lere indirildi. Bu *polis*'in yaratılmasına zaman bırakacak kadar emniyetli bir tarihti. Gerçi bu, Lineer B yazısının ortadan kalkmasıyla yeni alfabenin alımlanması arasında uzun bir cehalet dönemi meydana getiriyordu, ama bunun aslında bir avantaj olduğu görüldü. Bu cehalet dönemi **Homer**'i okuma yazma bilmeyen bir toplumun ozanı haline getiriyordu. Böylece, Mikene Çağı ile Eski Çağlar arasına tam bir karanlık Çağ giriyordu. Bu şekilde, eksi tarih ve Eski Model iyice itibardan düşürülmüş oluyordu.

## 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENİŞ ARİ MODEL'E DÖNÜŞ

1930'larda Pozitivizmin "gerçek" bilimlerde zayıflamasına rağmen, mantık ve eski tarih gibi kenar alanlarda güç kazandığı görüldü. Böylece klasik uygarlık çalışmalarında Fenike sorunu nihai ve bilimsel olarak çözülmüş sayılıyordu. Artık bu disiplin emin bir şekilde yoluna devam edebilirdi. Paradigma kurulmuştu. Bunu böyle kabul etmeyen herhangi bir bilimadamı yetersiz ya da sahtekar olarak kabul ediliyordu. Bu tavır sayesinde paradigma, anti-semitizmin sonuçları 1945'de ortaya çıkmasından sonra bile otuz yıldan fazla süre yaşadı. Ancak uzun vadede Aşırı Ari Model'den tavizler verildi.

Bu süreç onuncu bölümde inceleniyor. Bu bölümün başlığı "Savaş Sonrası Durum: Geniş Ari Modele Dönüş, 1945-85". **Martin Bernal**, Fenikelilerin itibarlarının iade edilmesinde İsrail'in kuruluşunun etkili olduğunu yazıyor. 1949'dan beri Yahudiler, ya da en azından İsrailli Yahudiler tam Avrupalı olarak kabul edilmektedir. Sami kökenli bir dil konuşmanın, insanların askeri başarılar kazanmasını engellemediği görülmüştür. Artık, Avrupa uygarlığında Yahudi-Hıristiyan zinciri öne çıkarılmaktadır. Aşırı Ari Model'den tavizler verilmesinde **Cyrus Gordon** ile **Michael Astour**'un çalışmaları etkili olur. **Gordon**, eski Doğu Akdeniz dillerini yaşayan herkesten daha iyi bilen bir kişi olarak kabul edilmektedir. **Astour**'un çalışmaları Aşırı Ari Model'e üç temel saldırı yöneltir. Birincisi, onun bu konuda bir kitap yazması bile akademik statükoya meydan okuma anlamına gelmektedir. Bir klasik uygarlıklar uzmanının Grekler in ve Romalıların Ortadoğu üzerindeki etkilerinden söz etmesi doğal karşılanırken, bir Ortadoğu uzmanının Doğu Akdeniz'in Grek ve Roma uygarlıkları üzerindeki etkisinden söz etmesi izin verilmez birşey olarak görülüyordu. Bir Sami uzmanının Grekler hakkında yazmaya hakkı olamazdı. İkincisi, **Astour** arkeolojinin, tarih öncesi ile ilgili mitler, efsaneler, dil ve isimler gibi diğer kaynaklardan daha üstün kabul edilmesine karşı çıkıyordu. Böylece eski tarihin "bilimsel" statüsünü tehdit ediyordu. Üçüncü olarak, klasik uygarlıklar ile ilgili olarak bir bilgi sosyolojisi ortaya koyarak bu toplumlardaki bilimsel çalışmalar ile toplumun diğer alanları arasında bağlantılar kurdu. Hatta, Fenikelilere gölge düşürülmesinin anti-semitizmle ilgili olduğuna işaret etti. Bu kadar "zındıklık" cezalandırılmadan yoluna devam edemezdi. **Astour**'un çalışmalarına ağır eleştiriler yöneltildi ve alan çalışması yapması engellendi. Fakat **Gordon** gibi onun çalışmaları da büyük etkilerde bulundu.

Öte yandan **Bernal**, **Gordon** ve **Astour**'un entelektüel cesaretini yetersiz bulur. **Bernal**'e göre **Gordon** ve **Astour** Ari Model'in kendisine meydan okumamıştır. **Bernal**, Yunanistan üzerindeki Mısır etkisini ortaya koyma girişiminde bulunan birkaç bilimadamının adını zikrediyor. Bunlardan 1969 yılında konuyla ilgili önemli bir çalışma yayımlayan Doğu Alman Ejiptologu **Siegfried Morenz**'in çalışmaları Almanya dışında büyük bir yankı uyandırmamıştır. **Bernal**, **Peter Tompkins**'in *Secrets of the Great Pyramid (Büyük Piramidin Sırları)* ve Afrika kökenli Amerikalı **G. G. M. James**'in *Stolen Legacy (Çalınan Miras)* adlı kitaplarını da anıyor.

Kara Atina'nın birinci cildi, bir öngörüyle sona eriyor: Geniş Ari Model'in üstesinden gelmek, Aşırı Ari Model'i yıkmaktan daha uzun bir zaman alacaktır, fakat Eski Model'in düzeltilmiş biçimi, önümüzdeki yüzyılın başlarında kabul görecektir.

## KARA ATİNA'NIN DİĞER CİLTLERİ

Kara Atina'nın birinci cildi yayımlandığında, **Martin Bernal** Giriş'te ikinci ve üçüncü ciltlerin de planını verdi. Buna göre *Greece European or Levantine: The Archeological and Documentary Evidence (Yunanistan Avrupalı mı Levanten mi: Arkeolojik ve Belgesel Kanıtlar)* başlığını taşıyan ikinci cilt onbir bölümden oluşacaktır. Adından da anlaşılacağı gibi, birinci ciltte ortaya konan modeller karşılaştırılacak, varılan sonuçlar arkeolojik ve belgesel kanıtlara dayandırılacaktır. Birinci bölüm belgesel kanıtlara, ikinci bölüm arkeolojik kanıtlara dayandırılacak, üçüncü bölümde nehir ve dağ isimleri, dördüncü bölümde şehir isimleri incelenecektir. Beşinci bölüm sadece Atina şehrine, altıncı bölüm ise Isparta'ya ayrılacaktır. Yedinci bölüm tekrar dilbilim konusuna dönecektir. Sekizinci bölüm ise *Grekçe de Dahil Olmak Üzere Eski Yakın Doğu Dillerinin Ortak Özellikleri* başlığını taşıyacaktır. Dokuzuncu bölümde, Sami ve Grek dillerindeki damaksı-dudak (labiovelar) sesleri karşılaştırmalı olarak incelenecek, onuncu ve onbirinci bölümlerde ise Batı Sami dilleri ile Mısır dilinden yapılan alımlamalar ele alınacaktır. **Bernal** bu cilt ile ilgili olarak şunu söyler: "Birinci cilt, Ari Model'in 'günah çocuğu' olduğunu göstermektedir. İkinci cilt ise iflas etmiş olduğunu gösterecektir."

Fakat birinci cilt yayımlandıktan sonra çalışmaları daha da genişler. Başlangıçtaki projesinde değişiklik yapar. Birincisi, başlangıçta arkeolojik kanıtları ve Bronz Çağı belgelerini iki bölümde incelemeyi planlamışken, bunlara bir cildin tamamını ayırmaya karar verir. Böylece ikinci cilt tamamen bu konuya ayrılmış olur. Bu nedenle yukarda sözü edilen üçüncüden onbirinciye kadar olan bölümler yeni bir cildin konusu olacaktır. Bu da kitabın başlangıçta üç ciltlik olan planını dört cilde çıkarır. İkinci olarak, başlangıçta değişik türden kanıtları ayrı ayrı incelemeyi düşünmüşken, artık bunun mümkün olmadığını görmektedir. Bu nedenle çeşitli kanıtları birbiriyle olan ilişkisi içinde incelemektedir. Bu da planında önemli bir değişikliğe daha yol açar: "Eski Model ile Ari model arasındaki tarafsızlık maskesinden vazgeçtim. Düzeltilmiş Eski Model'e angaje olduğum için bunun zor olacağını biliyordum. Ama çalışma sırasında imkansız olduğunu anladım."

**Martin Bernal** birinci cildin önsözünde başlangıçtaki plan uyarınca üçüncü ciltte yer almasını düşündüğü konuları da belirtiyor. *Solving the Riddle of the Sphin and Other Studies in Egypto-Greek Mithology (Sfenks muammasının Çözümü ve Mısır-Grek Mitolojisi Alanında Başka İncelemeler)* başlığını taşıyacağını söylediği bu bölümde Grek dini ve mitolojisinin açıklanamayan bazı yönlerine ışık tutmayı planladığını belirtiyor. Bu cildin bir planını da vermiş. Başlangıçtaki plana göre cilt beş bölümden oluşacak. Ancak, ikinci cildin önsözünde belirttiği gibi, üçüncü cildi, ikinci cildin başlangıçtaki planında üçüncü bölüm ile onbirinci bölüm arasındaki kısım oluşturacak. Muhtemelen çalışmaları sırasında plan daha da değişikliğe uğrayacak. Bu nedenle üçüncü ve dördüncü ciltlerin içeriği hakkında daha fazla somut birşey söylemek zor.

İşte aşırı Ari modelin sonuçları

## DİPNOTLAR

1) Yunanca "gnostikos" sözcüğünden türeme "bilgiye ilişkin", "irfan" vb. gibi anlamlara geliyor. MS 2. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bu sözcük tanrısal bilgiye bütünüyle varılabileceğini savunan bir Hıristiyan gizemciliğinin adı olmuştur. Bak: O. Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, s.212, Gnostikler maddesi, A Dictionary for Believers and Non-Believers, s.221, Gnostics maddesi. - Ö. B.

2) Hermes Trismegistus, Mısır dinindeki bilgi tanrısı Tot'un Yunan mitolojisindeki karşılığı olan tanrı Hermes (Tevrat'ta Hanok adıyla geçer ve İslam'da İdris Peygamber olarak bilinir) tarafından dikte ettirildiğine inanılan kitapların efsanevi yazarıdır. Trismegistus "üç kere en büyük" anlamına geliyor. Bu isim üç konunun, yani simya, astroloji ve büyünün en büyüğü olduğu inancıyla verilmiştir. Hermes Trismegistus tarafından yazıldığına inanılan ve bunlarla ilgili daha başka metinlere "Hermetik metinler" denir. - Ö. B.

3) Chiristian Rosenkreuz tarafından kurulan ve işareti kurucusuna atfen gül ile haç olduğu için Güllühaç (İng. Rosicrucian, Alm. Rosenkreuz) adıyla tanınan bir tarikat. - Ö. B.

# Toplumbilimlerde Batı-Özekçilik

**Dr. Selahattin ERHAN** (*)

Bugünlerde gerek düşünsel düzeyde karşımıza çıkan gerekse siyasal-iktisadi sonuçları ile gündemden düşmeyen kimlik konusu, ortaya bir günde çıkmadı. Bu konu gündeme salt bir kimlik sorunundan dolayı da gelmiş değil. Tersine, bu bir sonuçtur. Yüz yılı aşkın bir süredir, bilinçli-bilinçsiz, doğru-yanlış izlenen siyasetlerin bir sonucu. Nicedir Batı Batı diye tutturmamızın bir sonucu (1). Örnek alma ile örneğe dönmeyi oldum olası karıştırmamızın bir sonucu. Yanlış anlaşılmasın, ne Batı'ya ne Batılı'ya karşıyım ben. Karşı olduğum, aşırı doz Batıcılık ile Batı-özekçiliğin bilimsellik diye sunulmasıdır. Vur dendi mi öldürürüz ya hani biz, işte demem o.

Dizginsiz, pusulasız Batıcılığın yanlışlığı yıllarca görülmemiş. Yine bam telimize, birlikteliğimize/dirliğimize gelip dayanmasaydı işin ucu, daha da kıpırdayacağımız yoktu. Ne ayrımına varacağımız vardı, ne anlayacağımız, ne de umursayacağımız. Batıcılık neyse ama, işin bir de Batı-özekçiliği yanı var ki boşvermeye gelmez.

## BATI-ÖZEKÇİLİĞİ TÜRLERİ

İki boyutlu bu Batı-özekçilik. Biri, Batı'nın kendini üstün görmesi ki, bu daha doğalı. Kişi kendini beğenmese çatlarmış. Ya da ne bileyim, kuzguna yavrusu şahin görünürmüş. İkincisi de bizim onları üstün görmemiz. İlk bakışta bu da olağan. Öyle ya, geride kalmış olanın ileride gördüğüne özenmesi çok doğal. Dahası doğru da, güzel de. Ama nereye kadar!? Sonra bir de bunun ikili yansıması var. Bir, Batı'nın bizi aşağı görmesi; iki, bizim kendimizi aşağı(lık) görmemiz. Başka bir deyişle, kendimize onların gözüyle bakıyoruz, kendi gözümüzle baktığımızı sanarak.

Tarihte, göçebe toplumlar yerleşiklere göre ilkel miydi?

Bu saptamaların getirdiği tepkiler de ayrı bir konu (2). Bir bölümümüz Batı'ya aşık, hayran, ki bilirsiniz "aşkın gözü kördür." İşte bu da öyle bir aşk. Üstelik karşılıksız. Arada bir, Batı'nın canı bir şeyler çektiğinde, bize kurlar yapıyor. Aşığız ya, gözümüzden de okunuyor, en saygın köşe yazılarından da; nazlanamıyoruz bile. O ne yapıyor. Alıyor alacağını, sonra yine ne arama ne sorma!.. Bir bölümümüz ise, nefret ediyor Batı'dan. İnat bu ya, çoluk çocuğumuzun adını bile 'Doğu' koyuyor, Batı'nın kurup elimize tutuşturduğu oyuncağı silah sanıyoruz.

Gelgelelim, aşk nefretin öteki yüzüdür demişler. Yani aynı söylemin iki yönü, iki ucu. Onun için olsa gerek, seven de sevmeyen de Batı'ya öykünüyor, Batı'yı izliyor. Gündüz günü, gece mumu tüketircesine Batı ile yatıp kalktığımız, sevgimizi de nefretimizi de onunla, ona göre tanımladığımız için ne karşı çıkabiliyoruz ne de onsuz edebiliyoruz. Kimileyin ayrımında bile değiliz ki. Batı düşmanlarımız bile onların kavramlarıyla düşünüyor, onların çizdiği sınırlarda gezip dönüyor. İşin içinden neden çıkamadığımızı da bir türlü anlamıyoruz. Çünkü en katı, en acımasız Batı karşıtlarımız bile kanıksamışlar ki Batı'nın her şeyi bir yana bilimi bir yana!... Yalnızca bilimsel görüşleri, buluşları, vb'ni değil, bilim tanımını da oradan almışız, hiç sorgulamadan. Kendi çabalarımızı, uğraşlarımızı, buluşlarımızı, düşüncelerimizi ancak ya Batı'nın kavramlarına yakınlığıyla, ya da herhangi bir Batılı araştırmacı, yazar ya da bilimadamının onayıyla, bir iki satırlık olsun yaptığı alıntı ya da gönderme ile değerli bulabiliyoruz. Bir de iyi bir iki söz etmişse bir Batılı, deme gitsin. Yanına mı varılır artık öyle bir sevgili kulun!... Sözün özü, bugün ülkemizde insanın ne yazdığına, ne dediğine değil, ya şu her sözü bir keramet bilinen ya da lanet olası denen bir Batılı uzmanın ya da kurumun o yazılan için ne dediğine, ne düşündüğüne bakılır olmuştur ve onyıldır da bu böyledir. Bu inanç ve yaklaşımın düşün yapımızda, düşünsel, sanatsal, siyasal, iktisadi, gündelik, vb. uygulamada bu denli etkin oluşu yetmemiş, eksiklikleri görülmüş olsa gerek ki, sonunda resmi bilimsel ölçüt olarak da benimsenmiş ve kurumsallaştırılmıştır (Ki kim ne derse desin, bu kesimlere göre uzmanın hası ya özbeöz Batılıdır ya da 'tam bir Batılı gibi' düşünmekte, davranmaktadır).

Artık kabul görmüştür ki, ne dediğiniz, ne yaptığınız değil, hangi 'kalburüstü' Batı dergisinde yayınladığınız, söylediklerinizin ne denli doğru ve önemli olduğunu göstermektedir. Üstelik bu yöntem kimi yayın kurulu üyelerimizi de eş dostun yazısını kazara beğenmemiş olma tehlike ya da sorumluluğundan kurtarmıştır.

Sevenlerin Batı-özekçiliğini de genelde ikiye ayırabiliriz. Birincisi, özde Batı-özekçisi olma. İkincisi ise amaçlanmayan Batı-özekçiliği diyebileceğimiz sonuçta Batı-özekçiliği. Bunlardan ilki, yani özde Batı-özekçi olan tutum kendini özek (merkez) sayan, doğru bilen tutumdur. Bilerek ya da bilmeyerek tüm dünyaya kendi toplumsal-ekinsel gözlüğünden bakma alışkanlığıdır. Buna saplanan kişi doğruyu da yanlışı da, dahası nesnel ve/veya bilimsel olanı bile kendi öznel süzgeçlerinden geçirerek 'bulur'. İkincisinde ise pek günahı yoktur Batılı/Batıcı yazar ya da düşünürün. Özde Batı-özekçi olsun olmasın, başkaları için değer biçme amacı gütmez sözlerinde. O salt kendi toplumu için bir şeyler yazar söyler. Ne var ki, yer küremizde varolan güç dengesi nedeniyle, yalnızca değerler, değerlendirmeler değil çoğu kez gündemler de Batıca belirlenmektedir. Dolayısıyla, örneğin bir Batı ülkesinde demokrasi mi tartışılıyor, ya da devlet mi, ulus kavramı mı, o konu hemen bizim de gündemimize oturuveriyor. Eğer oturmayacaksa da kendiliğinden, o yazını (literature) adım adım izleyen bir yazar-çizerimiz onu gerek olmasa da, bir gazetenin Pazar ekinde, ya da bir başka dergi ya da gazetenin konuk yazarlar köşesinde gündemimize oturtuveriyor.

Dahası, sözkonusu Batılı/Batıcı yazar her soluğuyla bir kerem eyleyen çok önemli biriyse, birilerinin aklına esiyor, bir bakıyorsunuz bir yerlerde çevirisi çıkıvermiş. Bu işi üstlenen (yabancı dil bilen) kişi ya da kişiler, belki o sözkonusu ülkedeki ortamı/koşulları, tartışmanın özünü, temelini bildiklerinden, belki önemsiz bir ayrıntı gibi gördüklerinden, belki de ayrımında bile olmadıklarından (belki bir de sayfa ya da satır kaygısından), gerekli ön bilgiyi vermeden, örneğin 'Toplumuzda bugün', 'Günümüzde' ya da 'Bugün dünyamızda' diye başlayan yazıyı okurlara sunuyor. İşte bu aktarma sırasında o sözlerin asıl sahibi olan Batılı yazarın usundan bile geçmeyen bir şey oluyor. Bambaşka bir toplumun insanları olan bizler o yazıyı okuyor ve 'Toplumumuzda bugün' diye hiç de akılda sırda olmayan bir biçimde yazarın sözlerini sanki kendi ülkemize ilişkinmiş gibi dinliyor, ya benimsiyor ya karşı çıkıyoruz o sözlerin söylendiği ortam ve koşullar üzerine hiçbir şey bilmeden. Daha da kötüsü, bunu, bilmemiz gerektiğini düşünmeden, eksikliğimizin ayırdına varmadan yapıyoruz. İşte bu da, yukarıda, amaçlanmayan Batı-özekçiliği dediğim olgunun süreci.

Buna bir örnek toplumbilimdeki şu ünlü gelişmişlik ölçekleri konusudur. Yıllarımız ki daha da süreceğe benzer, yok şunca elektrik tüketiyoruz, geliştik, şunca dolar kazanıyoruz adam başına, battık gibi değerlendirmelerle geçti. Şu sıralarda ehliyet sayıyoruz ne denli gelişkin olduğumuzu dosta düşmana göstermek için, adam başına ortalama şu kadar oldu şu kadar olsa diye. Bu arada kimsenin usuna içtiğimiz ayrana ne oldu, hani bunun yolu, durak yeri, bu ne menem gelişme demek gelmiyor. (Küçük bir ayraç: Bu konuda, işlerini her işin kolayına kaçmak, görevlerini de kendi yaptıklarını pembe, ötekilerinkini kara göstermek sanan politikacılara hiç sözüm yok. Sözüm bu tür bilimsel ölçütlerle toplumsal gelişme kuramları yapıp öğretenlere, bu tür ölçütlerin hangi Batılı'nın kafasından çıkmış olursa olsun nesnel, evrensel toplumbilim ölçütleri olamayacağını öğrencilerine, kamuoyuna anlatmayanlara.)

## KİMLİK SORUNU

Şimdi gelin bunu kimlik konusu özelinde örneklendirelim. Batılı yüzyıllardır bu topraklarda yaşayanlara, o yaşayanlara karşın bir ad, bir kimlik uydurdu. Bunu çok haklı, çok doğru temeller üzerinde yaptı. Batılı'ya göre bir kişi nece konuşuyorsa o oydu. Batılı için, bir insan bu dille konuşuyorsa adı bu'ydu, şu dili konuşuyorsa adı şu. İş bu kadarla bitmiyordu kuşkusuz. Irk diye bir de 'bulgu'su vardı Batılı'nın. Enginlere açılıp da evrenini genişleteliberi balıkları, değerli taşları, bitkileri ve insanları kümelemişlerdi. İşte onu da yapıştırdı alnımıza.

Başlarda, yani şöyle böyle bir 1000 yıl, biz pek oralı olmadık. Kolay mıydı herhangi bir Batılı'nın bir Osmanlı'nın yüzüne Türk demesi. Alimallah kellesi giderdi. Onun için, yüzüne Osmanlı dedi demesine ya, ardından demediğini komadı. Türk yaptı onu. Ardından, bir ırka sokması 'gerekiyordu' bu Türk'ü. Onu da buldu. Moğol olduklarını 'keşfetti'. Tarihte sillesini yediği o iki belalıyı da bir küfeye koymuşu sonunda. O da yetmedi: Doğuştan geri olanlara da aynı adı takmakta bir sakınca görmedi Batılı. Haritayı öğrenmişti Doğululardan: Bir de haritasını çizdi Osmanlı ülkesinin adına 'Türkiye' dedi. Yine tınmadı Osmanlı. Ancak, Allah Batılı'ya yürü ya kulum demişti bir kere, onlar

ona kulluğu yadsısalar da. Gün oldu devran değişti. Osmanlı'nın gücü kesildi, ülkesi gitti gölgesi kaldı. Batı 'the Batı' oldu sonunda ve bu, Marmara'yı bir 'Türk'e 'The Marmara' yaptırıncaya dek sürdü. Egemenliği sürdü getirdi, pekiştirdi. Önceleri ses etmedik. O bildiğini okusundu. Sonra bir an geldi ki sesimiz soluğumuz kesildi, çıkacak sesimiz kalmadı. Sonra ses çıkaracak bir şey kalmadı. Batı haklıydı, ne yapsa yeriydi. İşte şimdi şimdi Batı için için sallanıyor ya, konuşmanın demidir. Üstelik bıçak kemiğe dayanmıştır, tıpkı 1919'daki gibi. Artık yalnızca nicedir kalmayan gururumuz değil, birliğimiz, varlığımız tehlikededir. Konuşmanın, hem de akıllıca konuşmanın, bizleri düşünmez sananları ne denli şaşırtsa da, düşündüğümüzü söylemenin tam sırasıdır.

Günümüzde yeryüzünün sayısız renkteki toplum ve toplulukları çoğunlukla ya değişmez etnik-birimler ya da şu ya da bu etnik kökenden olup da doğal olarak evrilen birimler olarak ele alınmaktadır. Etkinlik irdelemelerindeki bu 'doğalcı' ya da kan-kemik (primordalist) eğilim ve yaklaşımı yerine kimi yeni çalışmalar daha 'araççı' (instrumental) bir yaklaşım içindeler (**Bentley** 1987). Önceki anlayışın 'etnik kimlikle ilgili öznel savlar doğal bağlarla bağlantıların duygusal gücünden türerler' savı yerine, yeni görüş bu savların 'kültürün toplu siyasal ve iktisadi çıkarlar uğruna bir araç olarak kullanımı'ndan kaynaklandığını ileri sürmektedir (agy, 25).

Kanımca, Türkiye'de kimlik, kendisi de belirli tarihsel ve özgün koşullarda türemiş bir kavram olmasına karşın ve ilişkin ulam (kategori) olarak sunulan etnik(lik) kavramıyla değil, sürekli değişen, yer değiştiren ittifaklar ile koşullarca belirlenen özgül soy, akrabalık tanımları, hemşehrilik, yöre, aşiret, vb. bağlarla tanımlanmaktadır. Daha genelde, Anadolu'nun kimlik anlayışı ağırlıklı olarak onun göçebe geçmişince, bir de Türkiye'nin eşsiz coğrafi konumunca belirlenmiştir. Dolayısıyla da, bu topraklarda kimlik doğal olarak bu tür dar görüşleri, kaygıları aşan, son derece karmaşık ve esnek toplumsal-siyasal örgütlenme biçimiyle belirlenmektedir. Göçebelik ile onun bir örgütlenme biçimi olan aşiret özelinde ise, bu topluluklarca toplumsal örgütlenmelerinin mantığı olarak soy-kütüğü/ağacı söylemi o denli sık ve yaygın olarak kullanılır ki, yerli yabancı pek çok araştırmacı onların gerçekte korkunç esnek olan çok boyutlu örgütlenme biçemlerine hakemedikleri bir doğallığı, yani kandaşlığı (oradan giderek de, ilkelliği) atfediverir.

İngilizce yazında, kişinin hem kendince hem de başkalarınca adlandırılması olarak tanımlanan kimlik olgusu, genellikle Batı'nın 'etnik(lik)' kaygıları/yargılarına bulanmış durumdadır. Göçebe topluluk ya da toplumların kimlikleri, ya adlarına bakılarak (ismi kendinden menkul türünden), ya Yürük, Türkmen gibi tarihsel olarak önemli olan toplumsal-siyasal adlara etnik anlamlar yüklenerek ya da önceden varlığı 'bilinen' etnik ulamlara sokulup sıkıştırılmakta; giderek bu adların her biri bir ötekini dışlayıcı birer kök-adını (ethnonym) ya da etnik ulamı/kümeyi temsil ediyor diye anlaşılmakta, öyle de sunulmaktadır. (Örn. bkz. **Bates** 1973: 1, n.2; **Patai** 1978) Kök adların da, yine bu Batılı görüşe göre, genelde bu toplum ya da topluluklarca konuşulan dillere denk düştüğü öngörülmekte ya da o dillerden (ya da ağızlardan, diyaleklerden) türetilmiş sayılmaktadır. Örneğin, antropoloji yazınında çok saygın bir yere sahip bulunan **Barth** (1961), İran'ın Hamseh aşiretinin Baharlu koluna, yazında kimileyin 'Türk' kimileyin de 'Arap' denmesine dikkat çekerek, bu tür adların o toplulukların diliyle birebir çakışmadığını belirtiyor. Öte yandan, dediğim dedik türünden bir bilim anlayışını sürdürmekten kendini alamıyor ve Türk vb. adların Baharlular'ın kendilerince etnik anlamda kullanılmadığını göre göre (1961:131) şunları söylüyor:

"En başta, birer etnik adlandırma olan 'Arap', 'Türk' vb'nin ne anlama geldiğini açıklıkla bilmemiz önemlidir. Batılı bir gözlemci yaşamcıl ölçüt olarak dili vurgulama eğilimi gösterecektir ve çok genel bir biçimde, bir topluluğa uygulanan etnik ad ile o topluluğun konuştuğu dil arasında bir ilişki bulacaktır. Öte yandan, yerel halk ise bu adları aşiretlerden birer siyasal birim olarak sözederken kullanırlar. Bu yüzden, ben örneğin Baharlular'dan Türk diye söz ederken, beni sık sık düzelttiler. (Onlara göre) 'Türk' (kavramı) Kaşkay aşiretinin üyeleri için kullanılır. Baharlular Hamseh aşireti üyesi, dolayısıyla 'Arap'tırlar. Yazında sıkça görülen Basseri'ye Arap dili ya da kökeni atfeden, karışıklık... hiç kuşkusuz etnik adın siyasal ve dilsel çağrışımlarının birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır."

**Barth**, aynı doğrultuda diyor ki "Türkçe konuşan Kaşkay aşiretinin büyük kabilelerinden biri" olan Kaşkuli de işte bunun için 'Türk' sayılır ve gerçekten de Türkçe konuşur. Ama köken olarak Luri olduklarına ilişkin inançlar taşırlar" (1961: 131) 'Arap', 'Türk' vb. ad ve kavramların etnik olmadığını görmesine karşın o kavramlara etnik demekten vazgeçemeyen **Barth**'ın tersine, yörel halk bu terimleri besbelli çok boyutlu olan kimliklerinin siyasal bir boyutunu belirtmekte kullanıyorlar. **Barth**'ın sunuşundan açıkça görülüyor ki, Türkçe konuşan 'Arap' Baharlu, birçok başkaları (1961: 131-133) ve Türkiye'deki komşuları gibi, bir ulamın ötekini yok etmesine izin vermeyen çok boyutlu ulamların bir arada yaşamasını olası kılan çok esnek bir kimlik anlayışına sahiptir. Yine **Barth**'ın tersine, bu insanlar konuştukları dilin kimlikleriyle çakışıp çakışmadığına da bakmamaktadırlar. Yani, **Barth**'ın sunuşuna göre, 'Türk'ün 'Türkçe' mi, 'Arap'ın 'Arapça' mı konuştuğu diye bir sorunu yoktur yöre insanının. Onun kimliği, **Barth**'ın içinden çıktığı toplumdaki gibi dile göre belirlenmemektedir, bu bir; yalınkat ya da tek boyutlu değildir, bu da iki. Ayrıca, bir kimlik zorunlu olarak bir başkasını dışlamaz, bu da üç. Bütün bu bulgular, Kaşkuli, Baharlu vb. aşiret insanlarının oluşturdukları bu kimlik anlayışının benzerlerini dışlayıcı ve tek boyutlu olan etniklikle bir ilgisi olmadığını göstermektedir; işte bu da dört.

Bu konuda salt örnekleri sıralamak bile sayfalar tutar. Söyleyeceğim o ki, bu kimlik anlayışı Türkiye'de de egemen olan bir anlayıştır, ülkemiz artık göçebeler diyarı olmadığına göre de büyük olasılıkla geçmişten bir miras olsa gerektir. Bura insanı, kişiye soyuna sopuna bakmadan, dağlı der, köylü der, göçer der, yürük der, şehirli der. Örneğin Erzurum ili, yalyalarıyla yüzyıllardır göçebelerin uğrak yeridir. Kendi araştırmalarım sırasında, 1978'de ve daha sonra 1988-89'da gördüm ki, gelen ister Beritanlı olsun, ister Şavaklı, Erzurumlu göçebeye 'yürük' diyor. Onlarla ilişkisi de, çelişkisi de bu temelde. Uyumsuz ise çıkarları, kökü kökeni ne olursa olsun benimsemiyor o insanları:

*"Yürük niye benim kuşum / Gelir yazın gider kışın"*

diyor; kargışlıyor (lanetliyor) yazın yaylasını paylaşan, kışın kendisini Erzurum'un cehennem soğuğunda yalnız bırakıp göçen kişiyi.

## GÖÇEBELİK İLKELLİK Mİ?

Anadolu'nun tarihsel oluşumu sorusu ciddi araştırmacıların başlıca odaklarından biri olmuştur hep. Ancak, bilimadamlarımız toplumumuzun göçebe geçmişini günümüz toplumunun oluşum sürecini anlamada bir temel olarak almayı genellikle ihmal etmişlerdir. Çoğunlukla ve aldığı düşünsel konuma göre, göçebelik ile Türk toplumunun göçer kökenleri ya bir alay veya utanç kaynağı olmuştur. Bir yandan, kimilerimiz Osmanlı'nın bir göçer aşiretten bir cihan imparatorluğu yarattığı savını çok hafife almış, dolayısıyla da göçer bir kökün bilimsel açıdan anlamlı olabileceğini baştan yadsımıştır. Çünkü göçebelik bizlere yanlış bir biçimde, at sırtı kahramanlığı olmaktan öte bir özelliği olmayan bir olgu olarak sunulmuştur. Bu arada kafalarda, Batı kökenli ilkel göçebe kavramı taht kurmuş, tarım kökenli toplumların irdelemeleri olduğu gibi bize de uygulanmıştır (3). Sonuçta, göçebelik gereğince çalışılmamış, egemen yaklaşımı göçer yaşam biçemi ile etkinliklerini derinlemesine irdelemeye el vermeyen bir tarihçiliğin sınırlarına sıkışmış kalmıştır.

Kimimiz de, ki bunların çoğu tarihçidir, Avrupa ile başka yerlerden sorgulanmadan alınan, uygarlığın özünde yerleşikliğin bir ürünü olduğu düşünce ve yargılarıyla o denli koşullanmıştır ki (4) çağdaş (modern) ya da uygar olma sürecine girmişken, ta Haçlı Seferlerinden beri Batı'nın bize layık gördüğü ilkel, barbar vb. tanımları sorgulamaya bile cesaret edememiş olsalar gerektir. Onlar 'kanidirler' ki, göçebelik (dolayısıyla da, göçebe soylu toplumlar) ilkeldirler. İlginç olan, bu bilimadamları hem kahramanlıklarla dolu geçmişlerinden kıvanç duymakta, hem de göçebe bir kökenden gelmiş olma olasılığından utanç duymaktadır. Öyleyse yapılması gereken, göçebeliğin uygarlığa katkısını belirlemek değil (ki yok öyle birşey), vaktiyle Anadolu'ya gelip yerleşen 'Türk'lerin hiç de sanıldığı gibi tümüyle göçebe olmadığını göstermektir. (**Sümer** 1960). Vurgulamak bile gereksiz: böylelikle tüm dünyaya Türklerin de en az öteki halklar kadar uygar olduğu gösterilmek istenmiştir.

Peki, tanımını, araçlarını, gereçlerini, velhasıl her şeyini alıp da, beğenmediğimizde, ya da işimize gelmediği zaman karşı çıkmak olur mu? Olmaz kuşkusuz! Gerekli olan toplu sorgulamaktır. Tüm bildiklerimizi, bizlere belletilenleri tek bir süzgeçten, kurumsal, bilimsel bir süzgeçten geçirmektir. Sonuçları, vargıları, yargıları değil, oralara vardıran varsayımlar ile onların bilgi kökenini sorgulamaktır gereken. Yine bir Batılı bilimadamının deyişiyle, doğruya ulaşmanın yolu bilgi-kopuş'tan (epistemological break) geçmektedir. Bu hiç gecikmeden yapılmalıdır. İvedi sorunlar olduğundan değil yalnızca. Bu sorgulama süreci uzun, zorlu bir süreçtir ve ancak yoğun emekler sonucu başarıya ulaşılabilir. Bugün başlayınca yarın bitiverecek bir iş değildir. Düşünün ki, doğrusuyla yanlışıyla, bu uzun satırların özü kısaca şudur: Yanlış yoldayız, galiba şu yol daha doğrudur.

(*) Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

## DİPNOTLAR

1) Kendi içinde, bu önceleri Avrupa Avrupa idi, şimdilerde iyiden iyiye Amerika Amerika oldu!

2) Samir Amin (1993, 8, vb) benzer bir ayrımı 'Avrupa hayranı' ve 'Avrupa düşmanı' diye yapıyor.

3) Evrim kuramı ile etnoloji gibi onunla ilintili olan bilim dalları uzun süre (hayvancı) göçebeliğin büyük devrim sayılan tarıma öncel olduğunu savladılar. Dolayısıyla da, göçebe toplumların uygar tarım toplumlarına göre daha ilkel bir nokta olduğunu ileri sürdüler (bu görüşün eleştirel bir sunumu için, bkz., Khazanov 1984). Çağ yapan/yıkan tarım miti artık geçerliğini yitirmiş (örn. bkz., Johnston and Selby1978) böylece de tarımın masalımsı bir abartıyla değerlendirilmesi sonucu çoktandır ihmal edilmiş olan göçebeliğin tarihsel önemini araştırmanın yolu açılmıştır.

4) Bilindiği gibi, Türkçe'de Batı'nın 'civilization' kavramı için iki sözcük vardır; 'medeniyet' ve 'uygarlık'. İkisinden medeniyet daha eskidir. Arapça 'medine', şehir, kent sözünden gelir. Göçebeliği aşağılayan yaygın anlayışın kökünde uygarlığın kentle, kentlilikle özdeş olduğu yargısı olsa gerektir.

## KAYNAKLAR

1) Amin, Samir, 1993, "Avrupamerkezcilik: Bir ideolojinin Eleştirisi", Çev. Mehmet Sert, İstanbul, Ayrıntı yayınları.

2) Bates, Danil G., 1973, Nomads and Farmers: A Study of the Yörük of Southeastern Turkey, Ann Arbor; The University of Michigan, Museum of Anthropology, Anthropological Papers, No: 52.

3) Bentley, G. Carter, 1987, "Etnicitiy and Practice", Comparative Studies in Society and History: an international quarterly, Cambridge, London, New York, Melbourne, Sydney: C.U.P., Vol. 29 (1)/ Jan, 24-55.

4) Johnston, Francis E., Henry Selby,1978, Anthropology: the Biocultural View, Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown Company Publishers.

5) Khanazov, Anatoli M., 1984, Nomads and the Outside World, Cambridge, London, New York, New Rocheliae, Melbourne, Sydney: C.U.P.

6) Patai, Raphael, 1978, "The Culture Areas of the Middle East", The Nomadic Alternative: Modes and Models of Interaction in the African-Asian Deserts and Steppes, Wolfgang Weissleder (ed.), Cambridge: C.U.P., Mouton Publishers, s. 9-27.

7) Sümer, Faruk, 1960, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten, XXIV (96): 567-94.

Konferans, toplantı, kongre, eğitim seminerleri,
ticari tanıtımlarınız ve film gösterimleri için

**Multi Vizyon (Büyük Ekran)**

Video Çekimi

Kapalı Devre Televizyon Yayını

Tel: 0(212) 245 09 25

# Avrupamerkezciliği eleştiren bazı çalışmalar ve düşündürdükleri

Özcan BUZE

Son yıllarda Batı'da en çok duyulan kavramların başında "kültür çatışması", "kültür sürtüşmesi", "kültür farkları" gibi kültür ile ilgili kavramlar geliyor. Belirli bir kültür tanımına dayandırılmadan kullanılan bu kavramlar Batı'da çok yaygın. Yalnızca akademik çevrelerde değil, günlük dilde de geniş bir kullanım alanı buluyor. Güney kökenli insanların yoğun olarak yaşadığı Kuzey ülkelerinde, karşılaşılan soruları açıklamakta en çok rağbet gören kavram "kültür çatışması".

### "KÜLTÜR" KAVRAMI NEYİ PERDELİYOR?

Bir süre önce bir televizyon tartışmasında Oslo Emniyet Müdürü Üçüncü Dünya kökenli gençler arasında suç işleme nedenlerini açıklarken "onlar ayrı bir kültürden geliyor" demiş ve herşeyi böylece açıklamıştı. Bu gençlerin toplumsal hiyerarşinin en alt düzeyinde kabul edilen ailelerden geliyor olması, ailelerin son derece düşük gelirli olması, yaşadıkları kentlerin getto niteliğinde olması, okul, iş, boş zaman değerlendirme, sosyal güvenlik imkanlarından en az yararlanan toplumsal gruba mensup olması ve daha birçok toplumsal-sınıfsal etken ya hiç rol oynamıyordu ya da oynadığı rol ihmal edilebilir düzeydeydi. Kültür çatışması herşeyi kolayca açıklayan bir maymuncuk olmuştu. Bu yaklaşımın en tipik örneklerinden birini tanınmış ayakkabı markalarının reklamlarına çıkan bir sporcu verdi. Avrupa ülkelerinde 10-15 milyon liraya satılan bu ayakkabılar Üçüncü Dünya ülkelerinde 100-150 bin liraya yaptırılıyor, bu paranın ancak 2500 lirası işçilerin eline geçiyordu. Bir işçinin sadece son derece yetersiz düzeydeki gıda masraflarını karşılaması için bile günde 11-12 saat çalışması gerekiyordu. Ayakkabının reklamından milyarlar alan ünlü sporcu bu duruma ne diyordu? Ünlü sporcunun vicdanı rahattı, çünkü o ülkelerde apayrı bir kültür vardı. O insanlar kanaatkâr olmaya alışıktı.

Her zaman bu kadar grotesk bir dille ifade edilmese de, kültür çatışması kavramının, sınıf çatışmasının yerini aldığı görülüyor. Farklı çıkarlara sahip sınıflar yok. Farklı tarihsel koşulların şekillendirdiği farklı kültürler var. Çatışan, sınıflar değil kültürler. Bir kültürün dairesinin içindeki toplumlarda tüm sınıfların çıkarları, öteki kültür dairelerinin içindeki toplumları oluşturan tüm sınıfların çıkarlarına karşı. Batıdaki bir işçinin, Üçüncü Dünya ülkelerinde sömürülen işçilerle, köylülerle ve diğer emekçilerle hiçbir çıkar ortaklığı olamaz. Onun çıkarları ülkesindeki ve kendi kültür dairesindeki diğer sınıflarla, bu arada burjuvaziye ortaktır. Tabii, herşey her zaman bu kadar açık ifade edilmiyor. Gerçi bunu bu kadar net söyleyen çevreler de var, ama genellikle daha kabul edilebilir söylemler içine paketleniyor. Ama paketin içi, söylemin özü bu. Bunun dünya politikaları düzlemindeki en bilinen örneği **Samuel Huntington**'un önümüzdeki yüzyılda Batı kültürü ile başta İslam olmak üzere diğer kültürlerle büyük çatışmaları öngören "kültürlerarası çatışma" teorisi oldu.

### KÜLTÜR IRKÇILIĞI

Emperyalizm başka halkları sömürmesini bir şekilde haklı çıkarma ihtiyacı içinde. Geçtiğimiz yüzyılda sömürgecilik, sömürgeleştirdiği ülkelere "geri kalmış halkları uygarlaştırma" amacıyla gitti. Beyaz adam sahip olduğu üstün uygarlığı buralara götürecek ve ilkel halkları uygarlaştıracaktı. Bu aslında bayaz adamın kazanç sağladığı birşey değil, tersine insanlık ve uygarlık adına yerine getirmek zorunda olduğu külfetti. O nedenle emperyalist sömürgecilik "beyaz adamın omuzlarındaki yük" diye adlandırıldı. Bütün bir emperyalist sömürge sistemini sırtında taşıyan halkların yükünden, "kara adamın omuzlarındaki yük"ten sözeden yoktu. Olsa bile nankörlükle suçlanıyordu.

Bir tarafı uygar, öteki tarafı ilkel sayan bir haklı gösterme çabası bu ilkelliğin nedenlerini de açıklamak zorundaydı. Beyaz adamın binbir zahmetle uygarlaştırmaya çalıştığı halklar biyolojik-fiziksel özellikleri nedeniyle geri idiler. Beyazlar, daha doğrusu onların en gelişmiş türü olan Avrupalılar yaratıcı bir akla sahiptiler. Bu akılla kurdukları toplumsal düzen son derece dinamikti, gelişmeye açıktı. Oysa ötekiler, belki de coğrafi şartlar nedeniyle tembel, yaratıcı düşünme yeteneğinden yoksun idiler ve toplumsal yapıları da durağan, gelişmeye kapalı idi. Bunlar "bilimsel" teorilerle de gerekçelendirildi. **Gobineau** herşeyi "bilimsel" olarak açıkladı. O nedenle onları geliştirme görevi Batı tarafından yerine getirilmeliydi. Bu görev, Afrikalıların köleleştirilmesiyle, metropollerdeki piyasanın ihtiyacı için devamlı tek ürünlü tarım yapılıp topraklarının çoraklaştırılmasıyla, Kuzey ve Güney Amerikalıların köklerinin kurutulmasıyla, Asyalıların kitlesel olarak öldürülmesiyle yerine getirildi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi ırkçılığının korkunç uygulamaları ve savaştan sonra ezilen halkların mücadelesiyle sömürge sisteminin büyük ölçüde tasfiye edilmesi, biyolojik-fiziksel farklılıklara dayalı ırkçılığı savunulmaz hale getirdi. Ama emperyalizmin sömürme ve hiyerarşi yaratma ihtiyacı ortadan kalkmadı. O nedenle biyolojik-fiziksel farklılıkların yerine başka bir şeyin konulması gerekiyordu. Artık ayrımcılık biyolojik-fiziksel farklılıklara değil, kültür farklılıklarına dayandırılıyor. O nedenle kaba ırkçılığın yerini "kültür ırkçılığı" aldı diyebiliriz.

### KÜLTÜREL FARKLILIK ÖZE İLİŞKİN DEĞİL

Peki kültürler arasında hiçbir fark yok mudur? Vardır tabii. Ama bizatihi bu farklılıklar bir çatışma yaratacak nitelikte midir? Kültür çatışmasından ne anlıyoruz? Birbirlerinden farklı tarihsel yol katetikleri için sonuçta farklı olan değişik kültürler temel değerleri itibarıyla o kadar farklıdırlar ki, bu değerlere dayalı davranışlar ister istemez birbiriyle çatışmaktadır. Bunu kabul etmek, kültürler arasında ister istemez bir hiyerarşi ilişkisini de beraberinde getiriyor.

Buradan kültür kavramının kendisine geliyoruz. Kültürler temel değerleri açısından gerçekten de o kadar farklı mıdır? Şu aşamada daha kesin bir tanım vermeden, kültürü sonuç itibariyle insanın yaratıcı eyleminin bir ürünü olarak kabul edersek, değişik bağlamlarda ortaya çıkan ürünün özü itibarıyla o kadar farklı olmadığını görüyoruz. Nihayetinde bütün insanlar yemek, barınmak, çoğalmak vb. için üretim yapmak zorundadır. Bu üretimin yapılış tarzı toplumsal gelişmenin değişik aşamalarında bütün kültürlerde birbirine benzer. Bir adım daha atalım. İnsan eyleminin en soyut biçimi düşünme eylemidir. Düşünmenin en soyut tarzlarından biri de matematiktir. Matematik kuralları bütün kültürlerde aynıdır. 2x2 Avrupa'da da, Çin'de de, Afrika'da da 4'tür.

Bunu söylerken, kaba davranışçı (behaviorist) bir yaklaşımla insanların ve toplumların, tıpkı laboratuvar koşullarında olduğu gibi benzer etkilere benzer tepkiler verdiğini öne sürüyor değiliz. İnsanlar ve toplumlar daha yaratıcıdır. Çeşitli sorunlara farklı çözümler üretebilme yeteneğine sahiptir. Ama acaba bu farklılıklar öze ilişkin midir? Yani, herhangi bir çözüm şu ya da bu ölçüde bir ihtiyaca cevap vermelidir. Bu da çözülecek sorun tarafından belirlenir. Örneğin, kapitalizm öncesi toplumsal-ekonomik kuruluşlarda sömürü, ekonomi dışı araçlarla meşrulaş-

tırılır. Doğu feodalitesi ile Batı feodalitesi ayrıntıdaki bütün farklara rağmen, sömürüyü meşrulaştırmanın birbirine benzer mekanizmalarını geliştirmiştir. Sömürü mekanizmasının bizatihi üretim sürecinde olduğu kapitalizmde de ister istemez birbirine benzer siyasal kurumlar ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçların çözümü belirlemesine bir örnek de dildir. Dil, bir iletişim ihtiyacına cevap vermek zorundadır. Diller bütün farklılıklarına rağmen ortak bir öze sahiptir. Ünlü dilbilimci **Naom Chomsky** buna "derindeki yapı" *(deep structure)* adını veriyor. Bütün diller, gramerlerindeki farklılıklarına rağmen derindeki yapıları bakımından birbirine benzer. Zaten, örneğin çevirmenlerin simültane tercüme yapabilmesine imkan veren de bu derindeki yapıdır. Kanımızca, diller için geçerli olan derindeki yapı kültürler için de geçerlidir. Örneğin, Batıda bir yakınını kaybeden kişiler, yas döneminde koyu renk giysi giyer. Hindistan'da ise yas rengi açık renktir, daha çok beyazdır. Görünüşte Batı kültürü ile Hint kültürü tamamen farklı bir tepki benimsemiştir. Ama bu sadece görünüştedir. Yani her iki kültür de yoğun üzüntü karşısında, bunu ifade etme ihtiyacı duymuş, bunu da belirli renklere ağırlık vererek yapmıştır. Fark sadece seçilen rektedir. Yani ortak öz farklı şekillerde kodlanmıştır.

O zaman tıpkı çevirmenlerin bir başka dili öğrendikleri gibi, farklı kültürlerin kodlarını öğrenip bunu kültürlerarası karşılıklı anlayışı artırmak için kullanamaz mıyız? Tabii. Ama emperyalizmin kültür çatışması teorisi bunu amaçlamıyor. Amaç kültürler arasında bir hiyerarşi yaratıp, bunu sömürüyü meşrulaştırmakta kullanmak. O nedenle, kültürlererası hiyerarşi yaratma çabalarına ve sömürüye karşı mücadele sadece farklı kültürlerin kodlama sistemleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olup bunu toplumlara yaymakla olmaz. Bu tabi yararlıdır. Zaten emperyalizm koca koca araştırmacılar ordusuyla bunu tersten yapıyor. Ama mücadelenin ana alanı siyasal alandır. Emperyalizme karşı siyasal mücadele yürütmeyi gerektirir. Bu da, toplumsal ilişkilerde temel tahlil birimi olarak kültürlerin değil, sınıfların alınmasını gerektirir. Sınıf mücadelesinin uluslararası alandaki yansıması ise ezen-ezilen mücadelesi, emperyalizme karşı anti-emperyalist mücadeledir. Bilgilenme-bilgilendirme çabası ancak bu siyasal bağlamda bir mücadele aracı olarak anlam kazanır.

## "UYGARLIK" KAVRAMI

Burada kültür ile ilişkili olarak düşünülen uygarlık kavramına bakalım (1). Uygarlık, insanlık tarihinin büyük bir kısmını kapsamaz. Ancak son döneminde, toplumsal gelişme belli bir düzeye ulaşınca ortaya çıkmıştır. Uygarlık, **Adam Ferguson, Lewis Morgan** ve **Friedrich Engels** gibi klasik yazarların vahşet ve barbarlık olarak adlandırdıkları dönemin ardından, toplumsal tabakalar arasındaki çelişkilerin derinleşmesi ve sınıfların iyice belirginleşip tarih sahnesine girmesiyle ortaya çıktı. Aydınlanma Çağı'ndan başlayarak burjuva yazarların yüklediği anlamlardan farklı olarak (2) uygarlığın, insanlık tarihinin barbarlıktan sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden bölümü olduğu söylenebilir. Ancak uygarlığın, değişik bağlamlarda değişik anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Özel bir bölgenin, halkların ve tarihsel ve farklı tarihsel dönemlerin uygarlığından söz edildiği oluyor. Örneğin Mısır uygarlığı, Çin uygarlığı, Avrupa uygarlığı gibi... Bir başka deyişle uygarlık kavramı hem dar anlamda, hem geniş anlamda kullanılıyor.

Fakat bize burada bir çelişki var gibi görünmüyor. Çünkü, Mısır ya da Avrupa uygarlığı dediğimiz zaman, aslında uygarlıktan belirli bir tarihsel dönemde ve geniş anlamıyla söz ediyoruz. Bir başka deyişle, genel, özgü ve bireysel (münferit) kategorileri arasındaki karşılıklı ilişkiden söz ediyoruz. Barbarlıktan sonra ortaya çıkmış olan ve günümüze kadar gelen uygarlık genel olandır; örneğin, Avrupa uygarlığı özgül olandır; Alman uygarlığı da bireysel olandır. Genel, kendisini özgül biçimler altında ortaya koyar, özgül biçimleri de tek tek örnekler temsil eder. Tersten bakacak olursak, tek

tek örneklerin ortak özellikleri de onları daha büyük bir bütün içinde bir arada düşünme imkanı sağlar. Buradan da insan uygarlığını, farklı özgül dışavurum biçimleri nedeniyle aralarında aşılmaz duvarlar bulunan ayrı ayrı bölmeler olarak değil, evrensel bir bütün olarak düşünmek gerektiği sonucu çıkar. Yani, örneğin Batı uygarlığı insanlığın bir bölümünün geri kalanının tümünden farklı (niteliksel olarak daha verimli, iyi, olumlu vb.) bir yolda ilerlemiş olmasının sonucunda ortaya çıkmış üstün bir uygarlık değil, evrensel insan uygarlığının belirli tarihsel ve toplumsal-ekonomik kesitindeki (kapitalist) özgül tezahürlerinden biridir.

"İlerilik", "üstünlük" iddialarına gelince, bunu neyle ölçmek gerek? İnsanlara sağladığı mutluluk ile ölçüldüğünde üstünlüğü çok tartışmalıdır. Ayrıca bügün ileri olan yarın geridir. İlerilik bünyesinde geriliği, gerilik ileriliği barındırır. İleri olan mevcut durumu korumak ister, geri olan ise ileri geçmek için hamle yapmak zorundadır. İnsanlık tarihi ileri atılımlarla ilerler. Düz bir çizgi boyunca ilerlemez. Atılımlarla, kopuş ve sıçramalarla gelişir. Eşitsiz gelişme yasasının gereğidir bu.

## BAZI ÖNEMLİ ÇALIŞMALAR

Buradan da insanlık tarihine evrensel bakış ihtiyacına geliyoruz. İnsan toplumlarının gelişiminin bütünsel olarak bilimsel açıklamasını yapmak, tüm insanlığı kapsayacak ortak bir gelecek projesi bakımından büyük bir önem taşıyor. Marksizm bu yönde çok büyük atılımlar yaptı. Ama bu görev tamamlanmış olmaktan uzak (3). Ancak o doğrultuda önemli girişimler yapılıyor. Belki tek tek ele alındığında bu girişimlerin hiçbiri niteliksel olarak Marksizmin (**Marks** ve **Engels**'den sonraki gelişme aşamaları da dahil) sağladığı atılım ölçüsünde kapsamlı bir ilerleme meydana getirmedi. Ancak gerek tek tek Marksistlerin, gerekse Marksist olmamakla birlikte Marksizmden esinlenen araştırmacı ve bilimsinsanlarının dikkate değer katkıları var. Örneğin **Samir Amin**'in çalışmaları bu kapsamda en ön sırada sayılması gerekenlerden. **Amin**'in çalışmaları Marksizmdeki Avrupamerkezci lekelerin giderilmesine yardımcı oluyor. **Lenin** ve **Mao** Marksizmi dünyalılaştırmada önemli katkılarda bulundular. Çin devrimi Marksizmi pratikte de dünyalaştırdı. **Samir Amin**'in çalışmaları Marksizmin dünyalılaştırılmasına teorik düzeyde önemli katkılar sağlıyor. **Amin**, "Eşitsiz Gelişme: Çevre Kapitalizmin Toplumsal Biçimleri Üzerine Denemeler" (4) ile "Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme" (5) adlı kitapları ile henüz ülkemizde yayınlanmamış olan *La Déconnexion* (6) (Kopuş) ve *Maldevelopment* (7) (Çarpık Gelişme) adlı kitaplarında çok önemli şeyler söylüyor.

Bu alanda onunki kadar bütünsel olmasa da daha başka çalışmalar da var. Kanımızca Marksist olmamakla birlikte, bazı mensupları Marksizmden esinlenen (kimileri çok büyük ölçüde esinlenmiştir) Annales okulunun tarih çalışmalarını bu kapsamda değerlendirmek gerekiyor. **Lucien Febre, Marc Bloch, Georges Duby, Fernand Braudel** gibi tarihçilerin çalışmaları da bunlar arasında bulunuyor. Bunlar insanlık tarihine evrensel bakış için değerlendirilmesi, tartışılması ve aşılması gereken çalışmalardır. Kuşkusuz bu çalışmalara eleştiriler yöneltilebilir. Ama örneğin **Braudel**'in "Uygarlıklar Tarihi" (8) adlı kitabı tüm insanlık tarihini bütünselliği içinde ele alan belli başlı çalışmalar arasında önemli bir yere sahip. **William H. McNeill**'in "Dünya Tarihi" (9) de aynı kapsamda anılması gereken bir çalışma. **Braudel**'in sözü edilmesi gereken bir çalışması da "Uygarlık ve Kapitalizm, 15.-18. Yüzyıllar" adlı üç ciltlik eseri (10). Bu eser kapitalizmin ortaya çıkışını bir dünya sistemi içinde inceliyor. Bildiğimiz kadarıyla ABD'de **McNeill** ile aynı çevreden olan **Marshall G. S. Hodgson**'un bütünsel bir dünya bakışı sağlama çalışmalarının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Erken yaşta ölen **Hodgson** çalışmalarını fazla ilerletemedi. Ama İslam tarihi ile ilgili son derece ilginç yazıları bulunuyor. Bütünsel dünya tarihine ilişkin yazılarından biri, **Edmund Burke**'ün yaptığı bir seçme, bir önsöz ve sonuç değerlendirmesiyle birlikte yayınlandı: *Rethinking World History, Essays on Europa, Islam and World History* (Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, Avrupa, İslam ve Dünya Tarihi Üzerine Denemeler) (11). Marksizmden etkilenen **Hodgson**'un İslamı dünya tarihinin ve uygarlığının bütünselliği içinde ele alıp değerlendiren üç ciltlik *The Venture of Islam* (12) adlı kitabı yayınlandı. Aslında kitap altı cilt olarak düşünülmüştü. **Hodgson** kitabın ilk dört cildini yayıncıya teslim etti. Sonra dördüncü cilt üzerinde bazı düzeltmeler yapma ihtiyacı hissetti. Ama 1968'de 47 yaşındayken öldü. Çalışmasını tamamlayamadı. Fakat eser düşünce planında eksik değil. Yani, geriye ayrıntılar düzeyinde, deyim yerindeyse son cila çalışması kalmış. Yayınlanan eserin dördüncü cildi modern zamanlara kadar geliyor. Son derece ilginç ve düşüncelere dürtü veren bir eser.

Bu arada geçerken değinelim: Fransız sosyoloğu **Maxime Rodinson**'un çalışmalarının ülkemizdeki Marksist çevrelerde yeterince değerlendirildiği kanısında değiliz. Oysa "İslam ve Kapitalizm", "Marksizm ve İslam Dünyası" da dahil olmak üzere önemli çalışmaları yayınlandı. Marksist bir bilimadamı olan **Rodinson**, çalışmalarında İslam kültürü ve tarihinden Batıda yaygın olduğu şekliyle aşağılayıcı bir dille söz etmiyor diye, kitaplarından bazıları ülkemizde İslamcı yayınevleri tarafından yayınlandı. Örneğin, "Muhammed", "Batıyı Büyüleyen İslam" (orjinali *la Fascination de l'Islam*) gibi. **Edward Said**'in "Oryantalizm" adlı kitabı da yine İslamcı bir yayınevince çevirtilip yayınlandı. Belki biraz da bu nedenle, Marksist kesimde gereğince değerlendirilemediler.

## AVRUPAMERKEZCİLİĞİN "HİNT-AVRUPA IRKI" MİTİ

Avrupamerkezciliğin gelişmesine paralel olarak bir takım mitler de gelişti. Bunlardan biri Hint-Avrupa "ırkı" miti idi. 1786'da Kalküta'da görevli İngiliz yargıcı **Sir Willima Jones**'un Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki benzerliği keşfetmesiyle başlayan gelişmeler, Avrupamerkezciliğinin en çok kullandığı araçlardan biriyle sonuçlandı. Hint-Avrupa dili konuşan halklar bir "ırk" haline getirildi. Buna göre, Ari ırk, Hint-Avrupa

☞

dili konuşan beyaz ırk, Kuzey Hindistan'da ya da Asya'nın başka bir yerinde bulunan bir ur-heimat'tan çıkarak Avrupa'ya geldi ve insanlığın geri kalanından çok farklı, olağanüstü yetenekleri dolayısıyla üstün bir uygarlık kurdu. Bu mit, en aşırıya vardırılmış biçimiyle Nazilere ideolojik bir gıda oldu (13). **Martin Bernal** Kara Atina'nın "Romantik Linguistik" başlıklı beşinci bölümünde bu mitin doğuşunu ele alıyor. Hint-Avrupa miti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aşırılıklarından arındırıldı. Ama mit hâlâ devam ediyor (14). Kimi çevrelerde Hint-Avrupa dili konuşmak, uygar olmanın ilk koşulu gibi algılanıyor. Üçüncü Dünya ülkeleri içinde bazı çevreler de bu Avrupamerkezci mitin etkisiyle Hint-Avrupa dilleriyle akrabalığa özel bir vurgu getirmeye çalışıyor. Arkeolog **Colin Renfrew** *Archology and Language, The Puzzle of Indo-European Origins* (Arkeoloji ve Dil, Hint-Avrupa Kökeni Muaması) (15) adlı kitabında bu mite esaslı darbeler indiriyor. **Renfrew**'nun kitabında getirdiği kanıtlar ve bunlara dayalı teori, klasik Hint-Avrupa mitinin bütün örgüsünü alt üst ediyor. **Renfrew**'ya göre, Hint-Avrupa konuşanlar iddia edildiği gibi meçhul bir ur-heimat'tan gelmiş değildir. Anadolu kökenlidir. Buradan yayılmıştır. Yunanistan da Kuzeyden gelen üstün Hint-Avrupalılar tarafından fethedilmiş ve burada yeni bir uygarlık kurulmuş değildir. Gelenler MÖ yedinci binyıldan başlayarak Anadolu'dan geçmiştir. Esrarengiz anayurt ur-heimat Anadoludur. **Martin Bernal** bu dile Hint-Avrupa değil, Hint-Hitit adını veriyor. Kitap beklenebileceği gibi geniş bir tartışma yarattı. **J. P. Mallory** kitabının altıncı bölümünü büyük ölçüde **Renfrew**'nun teorisini çürütmeye ayırmış. Fakat **Renfrew**'nun teorisi kanımızca Hint-Avrupa sorununa en akla yakın açıklama getiren teori olarak ortaya çıkıyor.

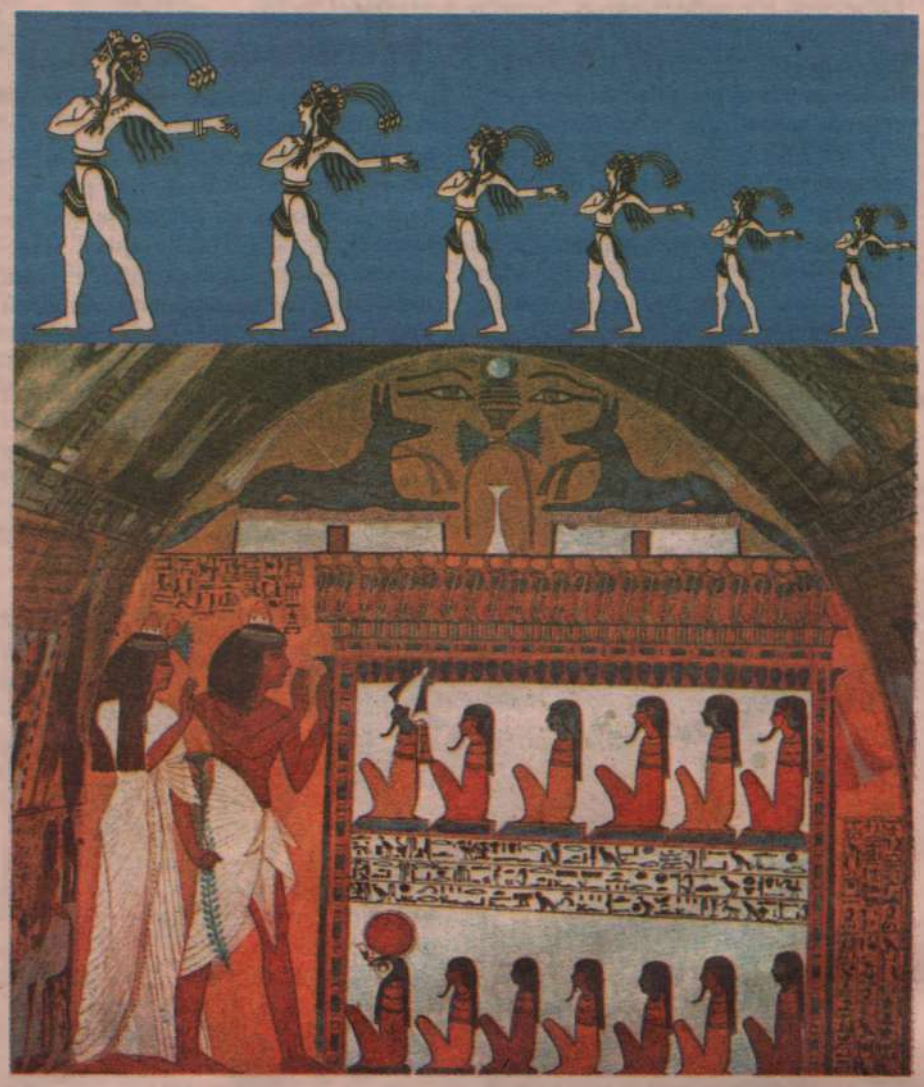

## GÜNEYLİ BİLİMCİLERİN ÖNEMLİ ARAŞTIRMALARI

Şimdiye kadar andığımız çalışmalar Batı'da biliniyor. Genel kabul görmemiş olsa bile yok sayılmıyor (Annales okulu akademik çevrelerde saygın bir yere sahip). Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz çalışmalardan büyük bir bölümü Kuzey'de üretilmiş. Oysa, Güney'de üretilmiş Avrupamerkezciliğe meydan okuyan bir çok çalışma bulunuyor. Ama bunların çoğu yok sayılıyor. Ancak çok küçük bir bölümü gün ışığı görebiliyor. Gün ışığı görenler de Batı'nın prizmasından geçtiği kadarıyla yansıyor. Yansıyanlar ancak inkar edilemeyecek kadar büyük ağırlığa sahip olanlar. Bunlar da uzun yıllar yok sayıldıktan sonra inkar perdesini yırtabildiler. Güney ülkelerinde üretilen çalışmalar, diğer Güney ülkelerine doğrudan ulaşamıyor. Ancak Kuzey'de gün ışığı gördükten sonradır ki diğer Güney ülkeleri bunlardan haberdar olabiliyor. Bu ise Güney-Güney alışverişini son derece sınırlıyor.

Senegalli bilimadamı **Cheikh Anta Diop**, kendi ülkesi dışında, büyük ölçüde tek bir kişinin, New York Hunter College profesörlerinden **John Henrik Clarke**'ın çabalarıyla Kuzey'de gün ışığı görmüş bilimadamlarından biri. **Clarke** 1958 yılında hemen hemen bir tesadüf eseri olarak **Diop**'un yazılarından birini okur ve çok etkilenir. 1967 yılında Dakar Üniversitesi'nde düzenlenen bir Afrikanistler Kongresi'ne katılmak üzere Senegal'e gider. Kongre'ye **Diop**'un çağrılmamış olmasına şaşırır. Her yerde yok sayılması onu hayrete düşürür. Kendisini bulup konuşur. ABD'ye dönünce **Diop**'un kitaplarının çevrilip yayınlanması için yayınevi bulmaya çalışır. 1974'e kadar hiçbir yayınevi buna yanaşmaz. Marksist **Diop**'u yayınlamayı 1974'te sol kitaplar basan Lawrence Hill Yayınevi kabul eder. **Diop**'un *Nation Negres et Culture* (Zenci Ulusu ve Kültür) ile *Anteriorite des Civilisations Negres* (Zenci Uygarlıklarının Eksikliği/Önceliği) adlı kitaplarının önemli bölümlerinin biraraya getirilmesinden oluşan *African Origin of Civilization: Mith or Reality* (Uygarlığın Afrikalı Kökeni: Mit mi gerçeklik mi?) adıyla yapılmış tek ciltlik bir çeviridir (16). Bu iki kitap, dünyadaki akademik çevrelerde, Afrika halklarının tarihteki yeri hakkındaki egemen anlayışlara kafa tutmaktadır. **Diop**, Mısır'ın Afrika tarihindeki yerinin yeniden tanımlanması gerektiği görüşündedir. Bu görüşünü destekleyen birçok tarihsel, arkeolojik ve antropolojik kanıtlar gösterir. **Diop** şunu söyler: "Afrika tarihi, Afrikalı tarihçiler tarafından Mısır tarihi ile ilişkilendirilmediği sürece havada asılı olarak kalacaktır." **John Henrik Clarke**, yazdığı yazılarda **Diop**'un, Mısır'ın karaderili Afrikalılarca kurulmuş bir uygarlık olduğunu kanıtlandığını bildirir. **Martin Bernal**'ın "Kara Atina" adlı kitabı hakkında bir tanıtma yazısı yazan ünlü Afrika uzmanı **Basil Davidson** (17) da Mısır'ın Afrikalı karakterinin ait olduğu yerden Avrupa ırkçılığı tarafından koparıldığını yazar. **Diop**'un *Civilisation ou Barbarie* (Uygarlık mı Barbarlık mı?) adlı kitabının İngilizce çevirisi de yine aynı yayınevi tarafından yayınlanır (18). Bu kitap da Mısır ve bu uygarlığın dünya tarihi ile ilgisi üzerine yoğunlaşır, Afrika ve halkları, kültürü hakkında panaromik bir görüş sunar. Ortodoks akademik görüşe göre, Mısır beyaz bir uygarlıktır. Bu görüş Avrupa ırkçılığı ile bağlantılı olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve yerleşmiştir. Bu kitabın önsözünden, **Anta Diop**'un *Pre-Colonial Black Africa* (Sömürgecilik Öncesi Kara Afrika) adlı bir kitabının daha İngilizce olarak yayınlandığını öğreniyoruz. Elimizde **Diop**'un Afrika için bir proje önerdiği *Black Africa: The Economic and Cultural Basis for A Federated State* (Kara Afrika: Federal Bir Devlet için Ekonomik ve Kültürel Temel) adlı bir kitabı da var (19). **Diop** bu kitapta Pan-Afrikanizm görüşünden daha köklü bir proje ile Kara Afrika'da birleşik bir devlet yaratılmasını önerir. Siyasi birlik sağlanmadan ekonomik gelişme sağlanamayacağını açıklar. Dil birliğinin sağlanabileceğini, doğal kaynakların Afrika halkının hayatının dönüşüme uğratacak şekilde kullanılabileceğini anlatır. 1986'da ölen **Cheikh Anta Diop**'un eserlerini *Bilim ve Ütopya*'nın bir başka sayısında daha geniş olarak tanıtmayı isteriz.

Bu arada, sorunu siyah-beyaz karşıtlığı gibi bir yöne fazlaca indirgeyen ve Afrikamerkezciliğe kayan Amerikalı siyah yazar **Chancellor Williams**'ın *The Destruction of Black Civilizations* (Kara Uygarlıkların Yıkılması) (20) adlı kitabından türünün bir örneği olarak söz edilebilir. Kitap bu özelliğine rağmen, yine ilginç bir okuma sağlıyor.

*Kaynak Yayınları*'nın **Martin Bernal**'in "Kara Atina" adlı kitabını yayınlamayı planladığını sevinerek öğrenmiş bulunuyoruz. *Kaynak Yayınları*'nın ve diğer yayınevlerinin dikkatini yukarıda sözünü ettiğimiz diğer kitaplara da çekmek isteriz.

## DİPNOTLAR

1) Burada kültür ile uygarlık kavramlarının içerikleri ile ilgili tartışma konumuzu fazla ilgilendirmiyor. Uygarlıktan ne anladığımızı aşağıda belirtiyoruz. Kültürü de kısaca maddi ve manevi değerlerin toplamı olarak niteliyebileriz. İki kavram arasındaki ayrım çizgisinin nereden geçtiği tartışması (Örneğin Ziya Gökalp'teki "medeniyet-hars" ayırımı, Spengler'deki "kültür-uygarlık" ayrımı vb.) burada çok önemli değil. Medyada, açıkça böyle tanımlanmasa da, kültür daha çok manevi alandaki değerler ile ilgili olarak kullanılıyor. Kitlelere yönelik ideolojik bombardımanlarda da bu anlam öne çıkıyor. Biz iki kavrama bu bağlamda bakıyoruz.

2) Örneğin, burjuva Aydınlanmacılara göre uygarlığın ölçüsü adalet, dürüstlük ve toplumsal uyumdur. Daha sonraki dönemde uygarlık ve kültür, toplumsal ve tarihsel analiz birimleri olarak alınmıştır. Bu tavrın en belirgin örneği Alman filozofu Oswald Spengler ile İngiliz tarihçi ve sosyoloğu Arnold Toynbee'dir. Çevrimsel tarih anlayışını benimseyen Toynbee'ye göre, uygarlık farklı dönemlerden oluşmaktadır. Tarih boyunca 21 farklı uygarlık ortaya çıkmıştır. Bunlarda ortak olan şey kuruluş, yükselme, gerileme ve yıkılmadır. Çağdaş burjuva sosyologları uygarlığı, birbirleriyle uyumlu bir bütünlük oluşturan üç unsurun birleşimi olarak görür: Teknoloji, toplumsal yapı ve felsefe. Bu üçü arasında en önemli rolü teknolojinin oynadığı kabul edilir.

3) Bilimsel çalışmanın tüm disiplinleri gibi tarih alanında da son sözün söylenmesi anlamında bir görevi tamamlamaktan söz etmiyoruz. Bu mutlak doğruya ulaşılacağını iddia etmek ile eş anlamlı olurdu. Ancak tüm insanlığı kapsayacak gelecek projesinin üzerinde oturacağı sağlam temeller olabilecek kadar bir olgunluk mümkündür. Bu ise, önce bilimsel çalışmalarla alanı hazırlayıp sonra oluşturulan projenin inşasına geçmek değildir. Zaten hayatın kendisi bunu beklemez. Tersine, sınıfsız dünya toplumu gibi tüm insanlığı kapsayacak bir gelecek projesinin teorik-bilimsel çalışmaları da o mücadele içinde, o mücadelenin ihtiyaçlarına göre, pratiğin içinde yapılacaktır.

4) Arba yay.. İstanbul 1991.

5) Kaynak yay.. İstanbul 1992. Ayrıca bkz. Kaos İmparatorluğu, Kaynak yay.. İstanbul 1993; ve Maoizmin Geleceği, Kaynak yay. İstanbul 1993.

6) Editions La Decauverte, Paris, 1985. Elimizde Delinking (Zed Books, London, 1990) adlı İngilizce çevirisi var.

7) İngilizce, Zed Books, London, 1990.

8) Bizim elimizde A History of Civilization adıyla yapılmış İngilizce çevirisi var (Allen Lane The Penguin Press, Londra, 1994). Fransızca orjinali ilk kez ayrı olarak Grammaire de Civilisation adıyla yayınlanmış (Les Editions Arthaud, 1987).

9) Kaynak yay.. 1985.

10) Elimizde Civilization and Captalism, 15th 18th Century adlı İngilizce çevirisi var (University of California Press, 1992). Fransızca orjinali Civilisation materrielle, économie et capitalisme adıyla yayınlanmış.

11) Cambridge University Press, 1993.

12) Bu kitabın ismini Türkçeleştirmek biraz müşkül. İngilizce venture kelimesi "şans, riziko, tehlikeli iş" gibi anlamların yanı sıra "serüven" anlamına da geliyor. Zaten Latince aventure kelimesinden geliyor. Bu da serüven anlamında. "Serüven" kelimesi "şans, riziko, tehlikeli iş" anlamları da çağrıştırdığından kitaba Türkçede "İslamın Serüveni" gibi bir ad verilebilir. The Venture of Islam, The University of Chicago Press, Chicago-London, 1974.

13) Naziler bu alanda işlerine yarıyabileceğini düşündükleri herşeyi kullandılar. Hatta Avustralyalı büyük arkeolog-tarihçi, Marksist Gordon Childe'ın 1926 yılında yayınladığı The Aryans adlı eserini bile çarpıtarak kullandılar. Sırf bu yüzden Childe bu eserini, deyim yerindeyse, evlatlıktan reddetti.

14) Aşırılıklarından arınmış ortalama bir Hint-Avrupa mitinin sunuluşu için bkz. In search of the Indo-Europeans, Language, Archaelogy and Mith (Hint-Avrupalılar'ı Ararken, Dil, Arkeoloji ve Mit), J. P. Mallory.,Thames and Hudson, London, 1991.

15) Penguin, London, 1987, Renfrew daha önce tarihlendirmede radyokarbon yöntemini ele alan çok ilginç bir kitabıyla dikkat çekmişti: Before Civilization (Uygarlıktan Önce) Pelican, London 1978. Ayrıca diğerlerinin yanısıra, Paul Bahn ile birlikte Archaelogy Theories, Methods and Practice (Arkeoloji: Teoriler, Metodlar, Pratik) adlı ilginç bir kitabı var (Thames and Hudson, London, 1991).

16) Lawrence Hill Books, New York, 1974.

17) Afrika tarihi konusunda ondan fazla kitap yazan Basil Davidson'un en tanınmış kitaplarından bazıları şunlar: Africa in History (Tarihte Afrika), Collier Books, 1991; Black Mother: The African Slave Trade (Kara Ana: Afrika Köle Ticareti), Athlantic Monthly Press Books, 1980; The Black Man's Burden (Kara Adamın Omuzundaki Yük), Times Books, New York1992; The Search For Africa: History, Culture, Politics (Afrika'yı Ararken: Tarih, Kültür, Politika), Times Books, New York, 1994.

18) Civilization or Barbarian, Lawrence Hill Books, New York, 1987.

19) Lawrence Hill Books, New Yorks, 1987.

20) Third World Press, Chicago, 1978.

# Neo-oryantalizm destekli batılı dış politika ve Yeni Türkiye Düzeni sancısı

**Erhan YARAR** (•)

21 yüzyılın eşiğinde global tablo; sanayi sonrası, post-modern ve bilgi toplumu düzeyine ulaşan toplumların oluşturduğu 1. Dünya ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş savaşını farklı olanaklarla vermekte olan 3. ve 4. Dünya'lar ve bu dünyalar ile 1. Dünya arasında aracılık yapmaktan henüz kurtulamamış ülkelerden oluşmaktadır.

Geçmişte güçlü uygarlıklara sahip olmuş ve bugün geleneksel değerleri hâlâ egemen olan ülkelerdeki sıkıntı, 1. Dünya'nın koşullarına bir an önce kavuşmak isterken bu dünyanın ikincil karakterde bir kopyası veya yeniden üretimi olmaya karşı cephe almak istemeleri ve şayet çevrelerindeki global basınç bir önceki yüzyıla oranla katlanılamayacak kadar güçlü ise geleneksel değerlerini bazen radikal ve protestan bir ifade ile "fundemantalist" olarak öne çıkarmaları olarak ortaya çıkmaktadır. Buna bir anlamda ve önemli ölçüde ihtiyatla kimlik bunalımı ve hatta kontrolü kaçmış bir ortamda sosyal şizofreni de denilebilir.

Egemen olanı taklit etme veya onunla karşılaştırma yapma sürecinde bu bunalım doğaldır. Avrupa ya da Batı'nın "şarkı" olarak sıfatlayabileceğimiz Almanya, 1789 Fransası değerlerini bu anlamda yerel gelenekleri ile her tür sosyal yapıştırıcıya karşın (din, kültür, sınır ve yaşam biçimi vb.) bir türlü bağdaştıramayınca (kuşkusuz konunun farklı yanları daha egemen olmakla birlikte bu çalışmanın konusu dışındadır, ancak bu sürecin de yüzünden), tarihte spaetnation yani geç-millet olarak anılacak bir süreç de yaşamıştır.

Bu tarz anakronikliklerin bu anlamda yalnızca "şarka" özgü olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Hıristiyanlıkta kul ile tanrı arasında sayısız katman ve aracının varlığı ve belirgin bir ruhban sınıfı, sonradan Avrupa Birliği'nin şekillenmesinde subsidiarity ilkesini oluşturacak süreçlere varmış, her tür merkeziyetçi güce ulaşmada dinin kulun önüne çıkardığı onlarca engel, siyasi tarih içinde yerellik ve bölgeselcilik ve kısmen federatif düzenlerle sonlanmıştır.

İslam'ın Allah ile kul arasına hiçbir engel ve aracı koymayışı ve istekli bütün inananların Allah'a eşit ölçüde ulaşabilmesi yani herkesçe erişebilir ve iletişime girilebilir bir merkez güç ve insan faktörünün olması, Avrupa'daki kanlı ve sancılı tarihi yaşamamayı ve despotizmden uzak ve bugünkü anlamı ile demokratik yönetimlerin ve idarenin birey tarafından sorgulanabilirliğini de getirmeli idi. Oysa böyle bir çağ oldukça kısa sürdü ve beklenenin tam tersi bir tarih çıktı karşımıza. Bunun sebeblerini "şarkta" yaşayanlar olarak araştırmamızın mantığı daha aklıselim bir yaşam sürme isteğinden kaynaklanabilir. Bunun sebeblerini veya bu ortamın nasıl kontrol edilebileceğini araştırmanın "garptan" kaynaklanmasının mantığının üzerinde ise ihtiyatla durmakta fayda vardır. İhtiyatın sebebi; bu mantığın, tarihçesi bin yıla yayılan ve son iki asırda bir bilimsel disipline dönüşmüş olan "oryantalizm"in ve son yirmi yıldır da neo'sunun, batılı devletlerin siyasi karar mekanizmaları için "şark siyasetinde" vazgeçilmez hale gelmiş olmasıdır.

## BİLİMİN SİYASETE ENDEKSLENMESİ

Buradaki ifadelerimi klasikleşmiş kalıplarda açmak zorunda olduğumu hissediyorum. Kültür alışverişinin gelişmesinde farklı toplumlardan araştırmacıların başka toplumların kültürleri hakkında çalışmaları garipsenecek bir durum değildir. Söz konusu tedirginlik, çalışmaların salt askeri, siyasi ve ekonomik amaçlarla gerçekleştirilmesi durumudur. Sağlanan bilgiler bu mantıkla stratejist ve analizcilerin yararına sunuluyorsa, tanımlanmaya çalışılan toplum veya kültürün nesneleştirilmesine varılır. Bir anlamda bilim veya bilgi toplama yolu ile tanıma, siyasete endekslenir.

Burada bir anlamda devletler temelinden hareket edersek, yapılanların bilimsel çerçevede meşrulaştırılması söz konusudur. Nesneleştirilmiş ulus veya devletin, tıpkı bir deney gibi, çeşitli durumlarda gösterdiği tepkilerin ölçülmesi, sayısallaştırılması ve tarihsel mantığının çıkarılması sonucunda askeri ve siyasi karar organlarına bir yön çizilmektedir. Tepkilerin kontrol altına alınabilmesi çabasıyla, üzerinde oynanan ülkelerde ve insanlarda bir egemenlik sağlanır, oyunu oynayanlar o ülkede kendi güvenliklerini sağlarlar.

Bu durumda bugün için etki ve tepki mekanizmasını sağlayacak araç, kavramlar olmaktadır. Geçmişte kullanılan kavramlar işlevlerini yerine getirmiş veya yetersiz kalmışlarsa yenileriyle değişirler. Bazılarıysa geçmişten günümüze uyarlanır. Bunu yapacak olan da öncelikle tekelleşmiş ve artık globalleşmiş olan merkezden ivmeli uluslararası medyadır. Burada varolan sorunun karşısında kamuoyunun acilen rahatlaması için Hegelvari bir yaklaşımla farklı olan yabancıdır konumuna varılır ve yine acilen yabancı olan düzene tehlike oluşturmaktadır varsayımıyla bir hedef yaratılır.

Hedef tanımlaması yaparken medya ve araştırmacılar zaman kulvarını etkiledikleri, işlevini yerine getirirken de doğrudan insanlığa karşı sorumlu oldukları ethos'unu doğal olarak ya yitirirler ya da kontrol edemez hale gelirler. Medya aracılığıyla fikirlerin neredeyse kutsanarak yaygınlaştırılması imkan dahilinde olduğundan, aykırı, belki yalnızca doğru ya da yalnızca gerçek herhangi bir başka sistematik fikrin yayılması da imkansızdır. Bu, tekellere sahip olmayan ülkelerin aydınları için oldukça hazin bir kaderdir. Hedefin, daha açıkçası düşmanın tanımlanması, bütün hareketlerin temel savunmasını çizmektedir. Kavramların hedeflere göre yüklenmesi ve kilitlenmesinin çağlar boyunca değişmediğini görüyoruz. Fransız ihtilalinde düşman, sosyal anlamda aristokrat, ekonomik tahlilde feodal ve ideolojik farklılıkta tepkiseldir. Rus ihtilalinde, bu sıralama burjuva, kapitalist ve karşıdevrimci olarak değişir. İran'da yaşanan ve adına İslam devrimi denen harekette, bu sınıflamalar yerini topyekün bir tanımlamaya "Allah'ın düşmanlarına" bırakır. Fesada karışanın kimliğini belirgin kılmak için ise, ABD'yi tanımlamak üzere "Büyük Şeytan" ifadesi kullanılır.

## SÖMÜRGECİLİĞİN ÜRÜNÜ BİLİM DALLARI: ORYANTALİZM VE SOSYAL ANTROPOLOJİ

1992'de bu satırların yazarı Cambridge Üniversitesi St. Johns College'deki bir çalışma programında yayılmacı emellerin kurumsallaştırılmasının ilk yüzüyle de tanışmış oldu. Gerçekten de, İslam konusu ve dünyasıyla ilgili ilk yaklaşımların dil sorununa yoğunlaşılarak kurumsallaşması,1632'de bu üniversitede kurulmuş Arap Araştırmaları Kürsüsü ile başlamıştır. Önceleri siyasi nedenlerden çok ekonomik ve misyon nedenlerine dayanan bu çalışmalar, oryantalist disiplin, bilimsel olarak 1795'de Fransa'da kurumsallaştırılmıştır. Batı kültürünün organik bir parçası olan Oryantalizm disiplininin işlevi, farklı bir dünyayı anlamak, kontrol etmek ve hatta eritmektir. Emperyalistlerin geçmişte toprağa dayalı, günümüzde ekonomi ve kültür alanlarındaki "fetihlerini" meşrulaştırmalarına hizmet etmiş bir diğer disiplin dalı da, sömürge yöntemlerine önemli malzemeler sağlamış olan toplumsal antropolojidir. Her iki dalın da, bilgi aşkı değil, üstten dayatılan reformları kolaylaştırıcı ve doğrudan baskıcı veya dolaylı olarak değiştirici, hatta üzerinde baskı kurulması hedeflenen toplumları "baştan çıkarıcı" bir misyon içerdikleri açıktır.

**Turner**'a göre Oryantalizm birkaç basit önermeye dayanmaktadır. Statik tarih, İslamlaştırılmış toplumların yapısı ve Batılı Hıristiyan kültürün dinamik evrimsel özelliği arasında çelişen bir karşıtlık kurmak Oryantalizmin ilk amacıdır. İslam'ın duraganlaşması, özel mülkiyetin olmayışına, genel bir köleliğin varlığına ve despotik yöneticilere dayandırılır. Müslüman insanın ruh halinin itaat boyutunda olması Avrupa'da mutlakiyetçi rejimleri pekiştirmek isteyenler için bulunmaz bir inceleme alanıdır. Oryantalizm İslam'ı atıl ve Hıristiyanlığı dinamik olarak karakterize eden bir bilgi kuramına (epistomoloji) dayanır.

**Edward Said**, bu çalışmaları Doğu'nun siyasi olarak başeğdirilişi sırasında kazanılan değerli bilgilerin askeri amaçlara hizmet edeceği, Doğu'nun formülleştirileceği, kimliklendirilerek Avrupa'ya bağlanacağı bir dönem olarak tanımlar. Ona göre Oryantalizmin görevi Doğu'yu Batı için anlaşılır kılmak ve temel sömürgeci eşitsizlikler bağlamında Doğu'nun sürekli olarak Doğu olarak kalmasını sağlamaktır.

19. yüzyılın ünlü oryantalisti **Renan**'a göre de farklılaşmayı sağlamak ve altını çizmek esastır ve Hıristiyan Batı'ya İslam'ın yaptığı katkı Yunan felsefesi ve biliminin kısır bir aktarıcısı

James Silk Buckingham ve karısı Elizabeth oriyantal kostümler içinde
(Henri William Pickersgill'in yaptığı tablo, 1816)

☞

olmaktan öteye geçmemektedir. **Renan**'a göre **İbni Rüşd**, **İbni Sina** ve diğerleri yalnızca aktarıcıdır. Ancak genelde bir sorunu bu kadar olumsuzlayarak anlamaya dayanan bir disiplinde psikopatolojik rahatsızlıklar olduğunu burada biraz nezaket dışı kalarak ifade etmek isterim. Endülüs'de eğitim görerek 999 yılında Roma kilisesine Papa olarak seçilen rahip **Jerbert** de, bir anlamda ilk büyük oryantalistlerdendi ve Kuran-ı Kerim'in çevrilmesi ile bizzat ilgilenmiş olan **Renan**'ın vatandaşı bir Fransız idi.

Halkla açık diyalog arayışında Yunan siyasasına gereksinim duyan Batı'nın ne kadar zengin içeriği de olsa "şark"a ilgi göstermekten uzak kalışının sebebi belki de "şarkın despotizminin" etkisinden uzak kalmak istemesi olmuştur. Aslında İslam adına despotizm yapanlar ile gerçek İslam arasında Batı'nın bugün dahi bir ayrım yapmaya yanaşmaması ve Yunan toplumunun köleliğe dayanmış oluşu gerçeğinin Batı'yı neden rahatsız etmiyor oluşu da ayrı araştırma konularıdır. Oryantalistlerin bilgilerine dayanarak **Nietzsche**'nin Anti-Christ yapıtı ile Hıristiyanlığı eleştirmek için İslam erdemlerini nasıl aracı olarak kullanabildiği veya aynı teknikten **Hume**'un da nasıl yararlandığını anlamak da gereklidir.

Ancak burada Batı kültürü dışındaki halkları ve yerel zenginlikleri, Batı kültürünü taşıyanların kontrol edebilmesi için gerekli olan bilginin sağlanması olarak Oryantalizmi değerlendirmek de gereklidir. Sömürge döneminin kapanması sırasında zayıflayan bu kurum, ABD'nin bölgeye geldiği 2. Dünya Savaşı ile birlikte yeniden canlanır. Ortadoğu ve İslami Araştırmalar kürsüleri peşpeşe kurulur. Bugün siyasetin teorisi ile pratiği arasındaki ince çizgide rahat ve uzun vadeli oynayabilmek ve gerekli yatırımları sağlamak için Oryantalizm, enstitülerin yanı sıra devletin bizatihi kendi kademelerinde yaşatılmaktadır. Sonuçta, gerçek İslamın yanında, bir de Oryantalist İslam ortaya çıkmaktadır.

Bugün modern antropoloji gibi neo-oryantalizm de, sömürgeciliğin bir ürünüdür ve el ele giden çalışmalar olarak bunu tarihte de saptamak olasıdır. **Napolyon**'un Mısır seferinde yüzelli civarında etnograf, antropolog ve oryantalistin yeralması, sömürenin sömürülmek için ayak basılan topraklara ve halkına nasıl baktığının bir belgesidir. Burada oryantalistlerin, "Doğulu" imajının oluşmasına yaptıkları ilk ciddi temas söz konusudur. **Said**'in ifadesi ile Batılının gözünde Doğulunun imajı akıldışı, ahlaksız, çocuksu ve farklı olan iken, Batılı imajı akıllı, erdemli, olgun ve normal olandır. Doğu ülkelerine ve sömürgelere gelen Batılı merkezlerin diplomatik temsilcilerinin daha çok etnograflar ve oryantalistlerden oluşması ve özellikle en seçkinlerinin Fransa tarafından Fas'a ve İngiltere tarafından Hindistan'a tayin edilmiş olmaları da bir tesadüf olarak algılanılamaz. Onların kendilerini üreten kültürel sistemle ve kabile gruplarını yöneten sömürge görevlilerini cezbeden daha geleneksel bir kültür sistemiyle olan ilişkisine dair yapılmış her araştırma, güç merkezlerinin hem ilgisini çekmiş hem de sömürge sonrası bu toplumdaki yerli araştırmacılara kapsamlı ama kolaylıkla yanıltıcı referanslar oluşturmuştur. Oldukça gelişmiş kabile yapılarını "feodal" sözcüğü gibi Batı tarihçiliğinde anlamını bulan bir kavramla karşılamak (**B. Lewis**) veya İslam'ı sıkça Muhammedçilik olarak adlandırmak (**W. M. Gibb**), kabile yaşamını "savaş" ve uygarlaşmış "barış" sınıflandırmasında tutmak ama bu arada yalnızca bu yüzyıldaki iki dünya savaşını unutmak, 'adab-ı muaşeret'den (common decency) yoksun Ortadoğu halklarından başka bir şey beklemenin anlamsız olduğunu vurgulayarak Batılı tarihçiliğin aynen Doğu'da da tekrar edilmesi halinde sözümona Batılılaşılabileceği tezlerini ortaya atmak bu yanıltıcı referanslara ve kavramsal çarpıtmalara yalnızca birkaç örnektir. İlginçtir bugün Almanya'da üniversitelerin oryantalizm kürsüleri Doğulu öğrencilerin en kolay kayıt yapabildikleri yerlerdir.

Kısacası araştırmaların siyasi karar vericilere aktardığı bilgi, sömergelerdeki topluluk ve liderlerinin erdemler ve çirkinlikleri (virtues ve vices) üzerinde esas ilgiyi toplamıştır. Sosyal yapılar, akrabalık ve politik örgütlenme tipleri, inançlar ve safsatalar ve genel olarak hedeflenecek değişimlere buralardaki insanların hangi şartlarda rahatlıkla veya zorla teslim olacakları veya uyum sağlayacakları, oryantalistlerin ve bu disiplinden ilham almakta tereddütsüz davranan antropologların temel ödevleri arasında yer almıştır. Bugün bu durumda değişme olmadığını, Türkiye'de su kaynakları ve bataklıklar haritalarının veya dil ve lehçeler üzerindeki ses kayıtlarının neden daha çok Batılı enstitülerde bulunduğu sorusu ile karşılayabiliriz.

## HOLLANDA-ENDONEZYA ÖRNEĞİ

Bir örnekolay ile bunun nasıl bir savaş haline de dönebilmiş olduğunu göstermek gerekebilir. Hollanda'nın Doğu Hint Adaları'nda kurmuş olduğu sömürge imparatorluğu jeopolitik bir varlık olmadığı halde yani coğrafi bir ifadeden başka bir şey olmadığı halde Endonezya diye adlandırılmışsa, burada yaşayan insanları Endonezyalı olarak yeniden yaratmak ve burada daha sonra Endonezya milliyetçiliği diye bir ucubeyi yeşertmek sorgulanmalıdır. Burada da tıpkı Sykes-Picot anlaşmasıyla Ortadoğu halkları için amaçlanan şey yapılmıştır aslında; coğrafyaya göre millet yaratmak. Bunlar bir zamanlar Harp Bakanlığı ve bugün Savunma Bakanlığı olarak ifade edilen kurumların koridorlarında, oryantalistler ve benzeri güruhun hariciyeci ve asker uzmanlarla elele işledikleri rezaletlerdir. Seksen yıla yakın süren kanlı savaşlarda buradaki insanların kanları oluk gibi akmasına karşın Hollanda bir türlü istediği egemenliği kuramayınca başvurduğu kaynak Macar **Goldzieher**'den sonra en saygın oryantalist olarak gördükleri ve aslında ilahiyatçı olan **Snouck Huurgronje** olmuştur.

Onun taktiği buradaki insanları bir arada tutan İslam'ın, kendi ifadesiyle "siyasi ve dini bir inanç manzumesi olma vasfını tamamen yok etmek" şeklindedir ve bu şekilde yine **Huurgronje**'nin ifadeleri ile "Hollandalıların küçümsenemez bir güç olduğu artık burada tesis edilecektir, Batı ve özellikle Hollanda kültürü burada bir kez hakim kılınırsa Endonezya'nın Hollanda'ya bağımlılığı ebediyen sürecektir". Hac yasaklanır ve Javalı aristokratlar Hollanda çıkarlarının taşeronu haline getirilir. Laiklik devreye sokularak milliyetçilikle yoğrulur ve halkların karşısına Java milliyetçiliği çıkarılır, artık despotun adı da değiştirilmiştir. Java Malaycası, Endonezca adı ile anılır.

James Bond filmlerinden bir sahne. İşte Batılı gözüyle Doğulu.

1599-1949 arasında geçen 350 yıl boyunca Hollanda, Oryantalizmin neler yaptığının küçük bir örneğidir. Hollanda'nın geri çekilmesi, yaptıklarını kontrol edemeyeceği kadar büyük bir coğrafya ve halkların muazzam direnişinden kaynaklanmaktadır. Tıpkı **Napolyon**'un dediği gibi; "büyük imparatorluklar hazımsızlık sebebi ile ölürler". Darısı ABD ve yeniden dirilmeye çalışan Rus emperyal merkezlerinin başına demek, beni nezaketimi çiğnemeye zorlamayan bir gerçek sanırım.

## POSTMODERNİZE EDİLEN EMPERYALİST SÖYLEM

Ancak gelişmiş kapitalist yapı artık kendinden o kadar emin ki, gerekçelendirilmiş bir meşruluğa artık ihtiyaç duymuyor ve Yunan kültürüne olan putperest saygısının dogmatik bir düstur gibi her gün beyninin bir kıvrımında dolaşmasına kendisini zorunlu hissetmiyor. Batı bugün giderek daha sistematik bir şekilde Kuzey-Güney anlaşmazlığını körüklüyor ve hatta çıkarlarına göre yeniden harita sınırları çizdiği bir Doğu-Batı anlaşmazlığını canlandırıyor. Üçüncü Dünya'dan ve gelişmekte olan etnik ve mikromilliyetçi tuzaklar içine düşmüş Doğu Avrupa ülkelerinden, gelişmiş Batı'ya yönelik mülteci akımına ve göçe set çekmenin Avrupa'nın 21. yüzyılın eşiğinde başat güvenlik tehlikesi olduğuna işaret ediliyor ve Batı bir anlamda emperyal ve kapitalist söylemleri postmodernize ederek bir tür neo-racism (burada Güney Afrika'nın **Mandela** sonrasında sözde bağımsızlığını da düşünmeye değer) yani yeniden kurgulanmış ırkçılık yapıyor.

Bunun yeni bir alanı da çevreciliktir. Çevre kirlenmesinin Batı'dan arındırılması ve kaynakların daha çok olduğu doğu yarım küresinde sanayileşmenin sağlanması yatırım politikaları ile destekleniyor ve çevrecilik için ek destekler sağlanmayarak bu iş zaten maddi eksiklik içinde bulunan o ülkelere bırakılıyor. Bilgi toplumuna geçme hesapları yapan Batı, yalnızca enformasyona dayalı ve temiz bir üretimle yeni sömürge anlayışını 21. yüzyılda egemen kılmak istiyor.

Ulusal çıkarlar sloganıyla, demokratik sancılar içindeki ülkelerde doğal zamanın tamamlanması engellenerek, demokratik görünümlü bürokratik iktidarlar teşvik ediliyor. Bu iktidarlar altında, üretim zincirinin kesintiye uğramaması için canalıcı sorunların tartışılması ya ekonomik sebeblerle ya da hukuki yaptırımlarla engelleniyor ve düşünce ortamı zedeleniyor. İşte burada devreye olayları topyekün tanımlamak ve anlamak için başvurduğumuz kavramlar giriyor. Toplumları şekillendiren dinamik kavramları önce anlamak, zayıf yanlarını saptamak ve sonra da değiştirmek, en elverişli yıkma taktiğidir. Kuşkusuz, bu kavramların medya ile taşınması üzerinde durulması gereken baskın unsurdur. Ortadoğu'daki olayları algılamak için Batı TV programlarına akademist oryantalistlerin davet edilmesi olağandır. Batı'daki epistomolojiye göre, olaylar, zamanın ve mekanın koşullarının kendilerini bir şekilde dayatmasıyla ortaya çıkar. Tarihsel ve maddi koşullardan bağımsız hiçbir olayın açıklanamayacağını düşünen bu mantıkta aynı zamanda bir belirleyicilik mesajı gizlidir. Anılan faktörler önem taşımakla birlikte, sorun bunların belirleyici değil yalnızca etkileyici olması gerektiğinde yatmaktadır. Bunun bizim gibi ülkeler için önemi, belirleyicilik durumunda özgür iradenin, sorumluluğun, aykırı karar vermenin varlıklarını yitirmesi tehlikesidir. Zaten bizim gibi ülkelerde gerçekleştirilmek istenen de budur.

Bir yazara göre, Oryantalizmin bize kurduğu bir başka tuzak da, nesneleştirdiği konu ve olaylara özel tanımlamalar getirmesidir. Bu durumda zihinsel sız-

malar başlayacak, toplumu bir arada tutan yapıştırıcılar, tarihin belli evrelerinde, özel siyasi ve toplumsal şartlarda varmış gibi gösterilecektir. Bu tanımlamaların topluma aktarılması bu kavramlara ve yapıştırıcılara güvensizliği de yaratacaktır. Uluslararası medyanın bugün yaptığı işte budur.

Avrupa ya da bir diğer güç merkezciliğini yerleştirmek isteyen kaynaklar bu çalışmaları ile siyasi karar mekanizmalarını önemli ölçüde etkilemektedirler. 1990 yılında *National Review* adlı dergide **Bernard Lewis**'in komünizmin çökmesi sonrasında Batı'nın bir numaralı düşmanının İslam olduğu, yeniden dirilen Müslüman Doğu'nun gelecekte Batı'nın muhalifi konumunda bulunacağı ve Batı'nın bir arada tutunabilmesi için de Doğu'nun bu yapısına karşı anlaşma sağlaması gerektiği yolundaki savlarına sonradan **Willy Claes**'in NATO Genel Sekreteri olduğu dönemde yaptığı açıklama da eklenmiştir. Yeni savunma konseptlerinin İslam tehlikesine karşı şekillendirilmesi gerektiği yolundaki tezler de anılan makalelerin bilimsellikten siyaset planlamaya yükseltildiğinin göstergesidir. Aslında hem bu tezi güçlendiren hem de bu noktada yumuşamayı savunan stratejistler de yok değildir.

Amerikan CATO Enstitüsü'nden **Leon Hadar**, ABD hükümetine 1993'de sunduğu bir analizinde şu saptamaların altını çizmektedir: "Wilsoncu yaklaşımla global bir demokrasi seferine çıkılması gerektiğini savunan ABD aydınları, konu Ortadoğu'ya gelince buradaki monolitik yapıların demokratlaştırılmasında garip bir suskunluğa bürünmektedirler. Jeffersoncu yaklaşımla kendilerine demokrat partnerler aramak yerine yeni düşmanlar aramakta ve hedef İslami köktencilere kilitlenmektedir. İslama monolitik bir güç olarak bakmak yerine değişik dinlerde, ideolojilerde, etnik ve ulusal çizgilerde bölünmüş farklı bir uygarlık olarak yaklaşılmalıdır. İslami fundemantalizm de bu gruplanmaları karşılayabilecek ılımlı bir kavram olarak kullanılmalıdır. İslam da İslami köktencilik de temelde Batı karşıtı değildir. Hıristiyan unsurları ya da Batı uygarlığını değil, uzun zamandır bölgede etkisini gösteren ABD askeri müdahalesini hedef almaktadır. Bölgesel anlaşmazlıklara tarafsız yaklaşamayacak olursa, ABD güvenliği gerçek tehdidi yaşamak zorunda kalacaktır." İlginçtir ABD'nin bu yeni yönelişine ilk uyumu Avrupa'da Almanya sağlamıştır.

Köklerinden kopmayı bu kadar sistematize etmiş ve kendini tanımak konusunda bu kadar yetersiz kalmış bizim gibi toplumlarda hakkımızda yapılmış Batılı araştırmaların kapsamı karşısında hayranlık içinde kalanların ve sorgulama gereksinimi duymadan bu araştırmalara inananların sayısı ne yazık ki oldukça fazladır. Bu da Neo-oryantalizmin ortadan kaldırılması gereken zaferidir.

Tanınmış Fransız oryantalist **Louis Massignon**'un "Oryantalizm" adlı kitabındaki sözler de kanımca olayı açıklamak için yeteri kadar güçlüdür: "Onların herşeyini yıkıma uğrattık. Felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar, derin bir boşluğa düştüler. Anarşi veya intihar için olgun hale geldiler."

Türkiye Cumhuriyeti'ne kanat gerenler o kısıtlı dönemlerinde bence **Massignon**'un saptamasını en azından bu ülkede boş çıkarmak için olağanüstü çaba harcadılar. Bugün gelişmiş olanaklarla bizlere daha büyük görevler düşmektedir.

## KİŞİYE MAHSUS NOTLAR

**Huntington**'un tezinde "uygarlıklar çatışması"na yol açan sebeblerin neredeyse tamamı İslam ülkelerinden kaynaklanıyor gözükmektedir. Oysa Batılı politikalarda hangi değişimlerin gerçekleşmesi durumunda böylesi bir çatışma riskinin azalabileceği yolunda **Huntigton** ve destekçilerinde bir çalışmanın olmayışı tezi zaten başından sağlıksız bir konuma çekmektedir. 1989 sonrası gelişmelerin dünyada demokratik devlete ait değerlerin zaferi olduğu ve bu nedenle soğuk savaştan Batı uygarlığının galip çıktığını öne süren **Francis Fukuyama**'nın "tarihin sonu" tezininse bu yapısı ile **Samuel Huntigton**'a ters düştüğü sanılmaktadır. Kanımca her iki tez de belirgin kutuplaşmaları gündeme getirdikleri için aslında misyon gereği birbiriyle örtüşmektedir.

Uygarlıklar savaşı olarak karşılanan beklentinin sahiplerine yani yeni mutlakiyetçi ideologlara karşı zorunlu ve yeterli yanıtı vermek için bugün laik, insani, akla dayalı bir gerçekçiliğin desteğine daha çok gereksinimimiz vardır. Ancak bir çığır açıyormuş izlenimi veren bu tarz tezlerin nasıl olup da kısa zamanda ve sistematik olarak evrensel boyuta yükselebildiği, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Belirli otoritelere bağlı ve bu anlamda bu üst sınıflarca artık kurumsallaştırılmış olan düşünürlerin, stratejistlerin veya entelektüellerin, dünya uluslarının sorunlarını saptama gibi hedefler seçmek yerine bu sorunların nasıl adlandırılması gerektiği yolunda görevleri vardır inancındayım. Özellikle gelecek üzerine düşüncelerin şekilenmesinde belirli tarihi çarpıtmalar bu görev için başat koşuldur.

Aslında bu görevle egemen devletlerin ulusları da, kalan devletlerin ulusları da aynı kontrol sürecine farklı şekillerde ama hemen aynı amaçlarda çekilmektedir. Bu nerede ise kontrollü bir güven ve tehdit duygusunun eşzamanlı olarak verilmesidir. Tehdidin bugün için İslam olarak öne sürülmesinde bu nedenle garip bir durum yoktur. Geniş medya desteği arasından sıyrılıp farklı bir tezi ortaya atmak olanağı da elden alınmaktadır.

Bireysel davranışı desteklemiş olduğuna inandığımız Batı uygarlığının, aslında siyaseten görevlerini yerine getirecek kadar kendini sorumlu hissetmesi gereken bireylerden oluşacak "total bir toplum" ortaya çıkarmaya çalıştığı izlenimini taşıyorum. Doğal olarak özgürlük, bireyin doğal ve zorunlu gereksinimlerinin karşılandığı bir toplum yaşamı düzeyine kavuşmak boyutuna indirgeniyor. Oysa bu doğal gereksinimin kurumsal olarak nasıl şekillenmesi gerektiği doğrudan bireyin seçimi olmalıdır. Bu durumda birey, belirli bir platform bağımlısı olmadan ve devamlılık arzetmesi beklenmeyecek bir "doğruluk kaygısı"na sahip olmaksızın, düşünme ve ifade hürriyetine kavuşmalıdır. Düşünen ve ifade etmek isteyen her insana, konumu ne olursa olsun, belirli bir platforma (parti, ideoloji, yayın organı, dernek vb.) bağlı kalmak zorunluluğu getirmek, bu platform o günkü koşullarda savunulması ne kadar zaruri olursa olsun, tepkisel bir tavırdır (Bu anlamda fikirlerin ifade edildiği her kürsü şayet sansür yoksa düşünen ve ifade etmekten yana olanlar için bir sorun olmamalı). Bu nedenle Türkiye ve benzeri ülkelerde gerçek sorun ifade hürriyeti değildir, çünkü ifade ettiğiniz anda bedelini ödemeye veya ödülünü görmeye hazırsınız demektir. Gerçek sorun daha düşünce sürecinde başlamaktadır. İnsan kendini daha bu süreçte engellenmiş hissediyorsa, ne yazık ki oryantalist yaklaşımlar hedeflerine ulaşmış demektir.

Düşünen ve zamanı biçimlendirmeye çalışan insanı, doğruluğu tartışılmaz olarak nitelenen ideolojilere veya kurumlara ait kılmak, onları değişmez sayılar durumuna getirmektir. Oysa bu kendi yarattığımız ve hayran kaldığımız ve aslında bizden başka esiri de olmayan bir canlı heykelciktir. İnsanı Avrupamerkezci veya farklı bir pusulaya çekmek onun sakin bir limana varacağı anlamına gelmez, olsa olsa sandalların böyle sakin bir limanda sayıca artmasını amaçlar. Bu nedenle düşüncenin ve yaşam tarzının doğusu-batısı olmaz. Bu kavramlar yalnızca haritada somut olarak vardır. "Doğru" ve "gerçek" olanların zaman zaman yer değiştirmesi doğaldır.

Avrupamerkezci yaklaşımlarsa, hem idealize ettikleri yer ve tarzın ne olduğunu gösterirler hem de önümüzdeki engelleri artırarak ona ulaşmanın ne kadar zor olduğuna ve ona yalnızca Avrupamerkezcilerin sahip olabileceğine işaret ederler. Burada oluşması beklenen, örneğin "şarkta" sosyal şizofreni ve Avrupa merkezine teslimiyetten başka çare olmadığı duygusunun pekişmesidir (*Aydınlık*'ın 3. 2. 1996 tarihli sayısında CIA'nın aydın avı yazısı ibretle okunmalıdır).

Kansız, masrafsız ve mobilitesi militer olmayan bir savaş ve zafer beklentisi Oryantalizmin akademik temel sağladığı emperyalizmin metodudur. 18. yüzyıla kadar süren yerel ve küçük ölçekli savaşların haysiyeti karşısında, 20. yüzyılda yaşanan iki topyekün savaşın toplumsal teslimiyet arayan erdemsizliği karşısında dogmatik ideolojilerin bu dönemlerde egemen olmasının tesadüf olmadığını düşünüyorum. Düşünmeyi engelleyen ve bireyselliği sona erdiren her tür ideoloji, önce kendi toplumunun hafızasını yeniden kurgulamaktadır. Oryantalizme bu nedenle herkesten önce "oksidantda" yaşayanların karşı çıkması gerekmektedir. Her iki toplum tipinde de fazlaca örgütlü bir destekden mahrum bırakılan kurtarıcı karakterdeki insanların ne yazık ki hastalıkları aynı: "dehanın kontrol edilemez sınırı deliliğe teslim olmak".

Kanımca bugünkü koşullarda toplumsal uzlaşma yaratmak ve yaşanan günü "hür" olarak kabul etmek bireylerden beklenen bir hedeftir. Aslında bu, bireyin merkeze teslimiyetidir. Şayet bir şeyler düşünürken veya ifade ederken kendimizi toplumsal olarak üzerinde uzlaşılmış kavramlar ile sınırlanmış hissediyorsak, burada doktriner yaşama zorlama ile karşı karşıyayız. Tükiye'de "laiklik", "din", "milliyetçilik" ve benzeri kurumları tartışmaya açmakta sınırlama getirmek yeni izm'ler yaratmayı amaçlıyor. Herhangi bir kavram ne kadar mantıklı olursa olsun onu tartışmak istemeyenler en az diğerleri kadar tepkiseldir diye düşünüyorum.

Burada kıstas kanımca karşılıklı saygı ve özgürlük sınırlarına tecavüz etmemektir. Yaşayan bir dostum gibi **Atatürk**'ü seviyorum ama Kemalist olmaya zorlayıcı bir devlet propagandası gerekmez diye düşünüyorum (Beni görmek önemli değil, fikirlerimi anlamak önemlidir GMK), milletimi seviyorum ama milliyetçi değilim (belki yalnızca milletçi hissediyorum kendimi), yurtseverim ama bunun için vatanda yaşamak ve sürekli bayrağımı görmek zorunluluğu olmasa gerek, müslümanım ama İslamcı değilim (hem ne demek İslamcı; simitçi, gözlükçü gibi), halkın egemenliğine inanıyorum ama vekaletime zarar getirenlerin aforozunu isteyecek kadar püritanım. Sekülarizm ile laiklik farklı konseptlerdir. Türkiye'de yanlış bir uygulama vardır düşüncesindeyim, siyasi anlamda kesinkes ümmetçiliğe karşıyım ama ümmet fikri bir kez de global milliyetçilik olarak ters denklemde tartışılmalıdır diyebilmeliyim ve herşeyden önce bizi rahatsız eden bazı güncel akımları veya kamplaşmaları topyekün reddetmek yerine ortaya çıkış sebeplerinin araştırılmasının stratejist etik içinde yeraldığını düşünmekteyim ve nihayet "ışık nereden yükselirse yükselsin" ben doğru olan ile gerçek olan arasında bir fark olduğuna inanmakta serbest olmalıyım. Aksi takdirde bugün Neo-oryantalizmin ve emperyalizmin yeniden cepheleşmesinden başka bir tezgah olmayan şu sözüm ona Yeni Dünya Düzencilerinin tuzağına düşme tehlikesine açık hale geleceğiz. Birçok yerde yaptığım çağrıyı *Bilim ve Ütopya*'nın sınırsız mekanında da yinelemek istiyorum: Kaybedeceğimiz her zaman, yatırım yaptığımız insanımızın kaybıdır aslında, gelin artık Yeni Türkiye Düzeni'ni önce düşünmek ve sonra yaratmak için bir mimar gibi bir ırgat gibi çalışalım ve Cumhuriyet'e kanat gerenlere vefa borcumuzu ödemekten kaçınmayalım.

*Şubat 1996, Ankara*

(*) Araştırmacı yazar

## KAYNAKLAR

1) Yarar, Erhan; Medya Terör İlişkisi, Strateji Dergisi, Sayı 2.
2) Yarar, Erhan; Oryantalizm ve Fundamentalizm, İlim ve Sanat Dergisi, Mayıs 1995.
3) Turner Bryan S. ; Oryantalism, Islam and Capitalism, 1978.
4) Sibai, Mustafa; Oryantalizm ve Oryantalistler, İst. 1993.
5) Nietzsche, Friedrich; Deccal (Anti-Christ).
6) Said, Edward; Orientalism, N. Y. ,1978.
7) Hüseyin Asaf, Olson Robert, Kureşi Cemil; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi, İst. 1989.
8) Tiro, Tengku; The Impact of Nationalism on the Muslim World: Indonesia, 1986.
9) Kissinger, Henry; Nuclear Weapons and Foreign Policy, 1957, Harper, Oxford.
10) Ahmed S. Ekber; İslam ve Antropoloji, İst. 1995.

## Fizik ve ideoloji ilişkisine bir örnek

# Heisenberg Belirsizlik İlkesi'nin toplumsal ve ideolojik kökeni

**Dr. Rennan PEKÜNLÜ**

İnsanın başını gökyüzüne kaldırması birçok yönden çok güzeldir. Diklenmeyi (!) simgeler; yaşamımız için vazgeçemeyeceğimiz suyu içişimizi kolaylaştırır; bizi, bir yıldız tozu kümesi olarak oluşturan yıldızlara geri dönme arzumuzu yansıtır; hem kendimizin hem atalarımız olan yıldızların nereden geldiğini merak edip bulma çabamızın vazgeçilmez duruş biçimidir vb.

600 milyon yıl önce okyanusların dibinde, yıldız tozlarından oluşmuş ve iskelet oluşturmaya çalışan basit *metazoalar*ken bile yıldızları izliyorduk! Evet, 400 milyon yıl önceydi; stratosferdeki ilk ozon tabakası oluştu. Bize en yakın yıldız olan Güneş'in moröte fotonlarının, yeryüzeyindeki yaşamımızda bizi artık rahatsız edemeyeceğini anlayınca okyanuslardan karalara fırladık. Artık Yer konuşlu gözlemlerimize başlayabilirdik. Gözlemlerimizi önceleri okyanuslar sonra da Yer atmosferi "perdeledi". Şimdilerde atmosferin ötesine gidebiliyoruz. Ama bu kez de gökadamızdaki gaz ve toz engelliyor görüş uzaklığımızı. Sonra..? Nereye gideceğiz "perdelenmemek" için?

### YILDIZ EVRİMLERİ

İzleyegeldiğimiz bu yıldızlar, yaşamları boyunca iki karşıt kuvvetin birbirine üstünlük sağlamaya çalıştığı kozmik bir sahne oluştururlar. Bu sahnede sergilenen oyunun baş oyuncuları kütle *çekim kuvveti* ve atom çekirdek tepkimeleri sırasında üretilen *ışınım basıncı*dır. *Birincisi*, bir küresel hacim içine dağılmış olan tüm yıldız kütlesini yıldızın merkezinde bir matematiksel tekillik noktasında toplamaya çalışırken, *ikincisi*, kütleyi merkezden dışarı doğru iter. Yıldızların da "bebeklik", "ergenlik", vb. dönemleri olarak betimleyebileceğimiz dönemleri vardır. Bir dönemden diğerine geçerken büzülüp şişerler. Göreli olarak kısa süren bu dönemler dışında, yukarıda adı geçen iki kuvvet arasındaki "üstünlük" savaşımı, yıldızın dengede kalmasını sağlar. Diğer bir deyişle, bu dönemler arasında yıldız ne *birinci* kuvvetin baskın etkisiyle kendi üzerine çöker ne de *ikinci*nin etkisiyle uzaya dağılıp parçalanır. Yıldız, bebeklik çağına girer girmez bünyesindeki *hidrojen* atomlarını çekirdek tepkimeleri yoluyla "yakmaya" başlar. "Yanan" *hidrojen*lerden arda kalan "küller" *helyum* atomlarıdır. Daha sonra *helyum* yanmaya başlar. Üretimini, periyodik cetvel boyunca hafif elementlerden ağır elementlere doğru ilerleyen bir yol boyunca sürdüren yıldız, bu yolla kimyasal evriminin tarihçesini yazmaktadır. Bu tür yanmalar en fazla *demir* elementine dek sürebilir. Atom çekirdek tepkimeleri yoluyla *demir*den daha ağır elementler üretilemez. Peki nasıl oluyor da Yer'de *demir*den daha ağır elementlerle karşılaşıyoruz. Kuyumcudaki *platin* nükleer reaktörlerdeki *uranyum* nereden geliyor?

Bu sorunun yanıtı *süpernova* adı verilen süreçte yatar. Kütlesi, Güneş kütlesinin en az üç katı olan bir yıldız "yaşlılık" dönemine geldiğinde, kendi ürettiği çekim kuvvetinin etkisi altında hızla çöker. Çünkü *demir* üretme aşamasına gelmiş olan yıldızda çekirdek tepkimeleri "durmuş", bu tepkimelerde ortaya çıkan ışınım iyice zayıflamış, bu ışınımın basıncı çekim kuvvetine karşı koyamayacak denli cılızlaşmıştır. İşte tam bu aşamada, fiziğin bildiği en büyük enerji açığa çıkar: *çekimsel enerji*. Hızla çöken yıldızın çekirdek bölgesi kendi üzerinde yansır. Bu yansıma sonucunda çekirdeğin hemen üst bölgesindeki *gaz-plazma* ortamında şok dalgaları üretilir; tıpkı süpersonik bir uçağın "bang"i gibi! Şok dalgaları yıldızın dış katmanlarını yıldızlararası ortama fırlatır. Yıldızın "ölümü" bir havai fişek gösterisini andırır. İşte bu sırada, çekimsel enerji aracılığıyla *demir*den daha ağır elementler üretilir. Kuyumcunuzdaki gözalıcı platin böyle bir sürecin ürünüdür. Siz, ben, o... hepimiz *yıldız tozuyuz*! Bu iz bizi **Darwin**'in düşlediği zamanlardan da geriye götürür.

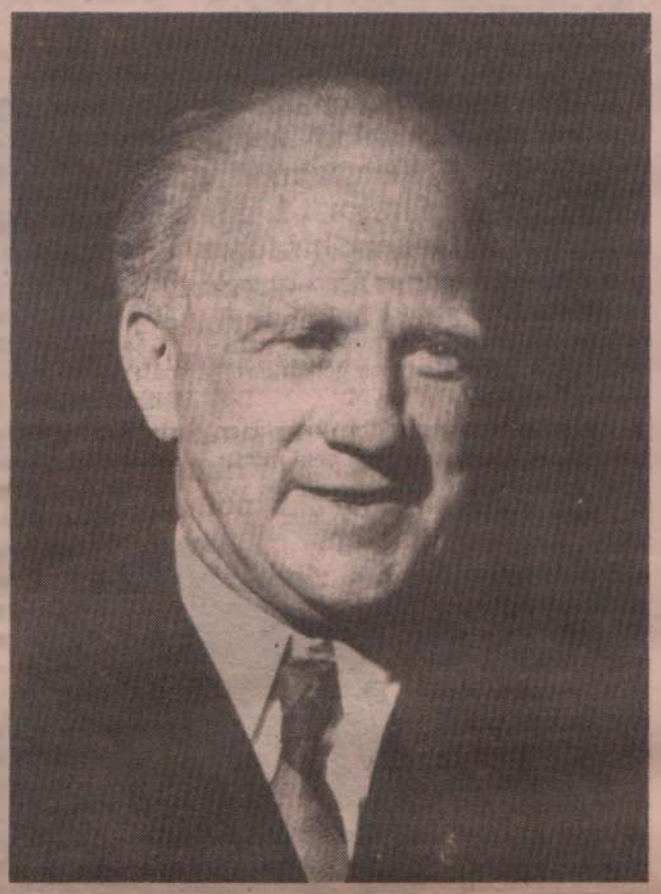

Heisenberg.

Peki zamanda daha da gerilere gidersek nereye varırız. Yıldız tozlarının zamanda ve/veya uzayda bir başlangıcı var mı? Bugün bu sorunun yanıtlanması yolunda çaba harcanıyor mu? Harcanıyorsa, bu çabaların işaret ettiği ilk sonuçlar nelerdir? Evet bu tür çabalar var. Bu tür sorulara yanıt bulmaya çalışan "bilim" dalına evrenbilim diyoruz. Evrenbilimciler evreni madde-enerji, uzay ve zamandan oluşmuş "kapalı" bir yumak olarak betimliyor. Bilimsel çalışmalarımız madde-enerjinin yoktan varolmayacağını varken de yokolmayacağını söylüyor. Bu *ilk ilke* aslında metafizik doğaya sahip bir *ilk ilke*dir. Tersi kanıtlanmadıkça bilimsel çalışmaların *ilk ilkesi* olma ayrıcalığını sürdürecektir. Metafizik doğası nedeniyle biliminsanları madde-enerjinin "başlangıcını" veya "sonunu" araştırma kaygısı taşımazlar. Peki kuramsal evrenbilimciler bilim yapmıyor mu? Zor bir soru! Yanıtını ben henüz bulmuş değilim.

### UZAY VEYA ZAMANDA BAŞLANGIÇ GEREKSİNİMİ

*Hubble Yasası*, *Termodinamiğin İkinci İlkesi* ve *Heisenberg Belirsizlik İlkesi* evrenin başlangıcına bilimsel bir açıklama getirmeye çalışanların sıkça başvurduğu üç bulgudur. İlk ikisi zamana bir yön biçmeye çalışmaktadır. Böylece şu anda izlediğimiz kozmik filmi geriye sarma, evrenin "başlangıcına" gitme çabaları haklı gösterilebilir duruma getiriliyor. Üçüncüsü, yani *Heisenberg Belirsizlik İlkesi* ise klasik *nedenselliği* ortadan kaldırıyor! Klasik *nedensellik*le birlikte ortadan kalkan ilke *madde-enerjinin korunumu ilkesi*! Kısacası, iki tane *ilk ilke* ve bir tane *empirik yasa* ile "başlangıca" gitme çabalarına bilimsellik giysisi giydiriliyor. Nasıl mı? Şöyle:

"***Hubble'ın empirik yasası evrenin genişlediğine işaret eder***" yorumu yapıldıktan sonra kozmik film geri sarılıyor. Bunun için **Einstein**'ın *Genel Görelilik Kuramı*'nda geliştirdiği alan denklemlerine başvuruluyor. Bu denklemler evrenin dinamik tarihçesini izlemeye yarayan denklemlerdir. Evrendeki iki nokta arasındaki $R$ uzaklığının $t$ zamanıyla nasıl değiştiğini betimler. Küresel yıldız kümeleri üzerine yapılan çalışmalar evrenin yaşının yaklaşık *19 milyar yıl* olduğuna; *Hubble Yasası* da (Hubble Uzay Teleskopu'nun son bulguları ışığında) *11-12 milyar yıl* olduğuna işaret etmektedir. "Hangisi doğru?" sorusunun yanıtını bu yazıda ele almayacağız. Şimdi zamanda *19 milyar yıl* (isterseniz 11-12 milyar yıl) geriye gidelim. Rehberimiz, **Einstein**'ın alan denklemleri. $t=0$ anında, yani evrensel zaman "başlangıcında" sonsuz çözümün yanı sıra üç özel çözüme işaret ediyor. Ama her üçünde de matematiksel tekillik var. Matematiksel tekillik, fiziksel belirsizlik anlamına gelir. Bu durum fizikçiler için korkunç sıkıntılar yarattı. Çünkü fizik, tanımı gereği ölçülebilir niceliklerle uğraşan bir bilim dalıdır. Bu nedenle matematiksel tekillikler bir "şeylerin" yanlış gittiğine işaret eder. Tüm bu yanlış gidişe karşın Büyük Patlamacı evrenbilimciler bizi madde-enerji, uzay ve zamanın $t=0$ anında hiç yoktan yaratıldığına, bu yetmiyormuş gibi, "$t=0$ anından önce ne vardı?" sorusunun anlamsız olduğuna inandırmaya çalışıyorlar. Evrendeki tüm madde-enerji, uzay ve zamanın hiç yoktan ortaya çıkışı, Hıristiyanlığın 4. yüzyılda geliştirdiği *Ex nihilo* kavramını andırmaktadır. Ancak, fiziksel bir olayı teolojik bir kavramla açıklayabilme şanslarının olmadığını bilen evrenbilimciler, *ex nihilo* kavramının bilimsel bir temele oturtacak olan *Heisenberg Belirsizlik İlkesi*ne sarıldılar.

Uzunca bir giriş oldu. Aslında bu yazının esas amacı *Heisenberg Belirsizlik İlkesi*nin ne olduğu ve onu formüle eden biliminsanlarının inançlarının ve bu inançlarının bilimsel çalışmalarına nasıl yansıdığının sergilenmesi çabası olacaktır.

### HEİSENBERG BELİRSİZLİK İLKESİ

$DE.Dt \geq h$ biçiminde "sevimsiz" bir formülle karşılaştığımızda çoğumuz, yazının sağduyudan, günlük deneyimlerimizden uzaklaşmaya başladığını duyumsarız. Hiç de haksız sayılmayız. Bu bağıntının ne anlama geldiğini bilmek en doğal hakkımız. Bunu bize sağlayacak olan kesim biliminsanlarıdır. Biliminsanlarının önemli görevlerinden birisi, bilimsel bulgu sonuçlarını halka taşımaktır. Bunu çok iyi becerenler var! Şimdi, yukarıdaki formülü betimleyen aşağıdaki satırlara bir göz atalım: "Kuantum kuramına göre, çok düşük enerjilere sahip olan parçacıklar hiç yoktan ortaya çıkabilir, varlıklarını kısa bir süre sürdürüp yine ortadan kalkabilirler. Kuantum çalkantıları (veya virtual parçacıklar) olarak bilinen bu durum her an kendiliğinden ortaya çıkabilir. Bu çalkantılar denek odalarında gözlenmiştir. Enerjisi ne denli büyükse, parçacığın yaşam süresi de o denli kısadır. Bu durumun tersine, enerjisi hemen hemen sıfır olan bir dizge, ilkesel olarak hiç yoktan varolup, varlığını sonsuza dek sürdürebilir(*). Böylece evreni hiç yoktan yaratma şansına sahip olabiliyoruz" (1).

Evet, bu satırlar, yukardaki "sevimsiz" formülün Türkçe açıklamasıdır! Formüldeki $DE$, enerji ölçümündeki belirsizlik; $Dt$, zaman ölçümündeki belirsizlik ve $h$ de *Planck sabiti*dir. Planck sabiti, işaret ettiği birçok fiziksel gerçekliğin yanı sıra esas olarak, *madde-enerjinin* sürekli değil, ayrık paketlerden oluştuğunu betimler.

### HEİSENBERG'İN ÖZGEÇMİŞİ

**Heisenberg**'in mistisizme olan bu

katkısını hangi kültürel ortamda geliştirdiğini incelemeye artık geçebiliriz. **Heisenberg**, akademisyen bir ailenin çocuğudur. Bir insanın başına gelebilecek tüm çalkantıları, bunalımları yaşamış: ulusça yitirilmiş iki dünya savaşı, Bavyera Sovyet Devrimi, Bolşevik Sovyet "işgali", iki cumhuriyet ve **Hitler**'in üçüncü Reich'ı.

1901 yılında dünyaya gelen, 25 yaşında kuramsal fizik profesörü olan, 32 yaşında Nobel Fizik Ödülü'nü alan **Heisenberg**, **Hitler**'in III. Reich döneminde çok saygın bir profesördü. II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'nın nükleer araştırma projelerinde başarılı olabilmek için delicesine çalıştı.

**Werner Heisenberg** ve kardeşi **Erwin**, Osnabrück'te oturan baba tarafından dedelerini sıkça ziyaret ediyorlardı. Dede **Wecklein**, gelecekte "buzlu çöller tilkisi" olarak anılacak olan **Heinrich Himmler**'in babası **Gebhard Himmler**'in yakın arkadaşıydı.

**Heisenberg**, 1969 yılında anılarını yayımlar. *Der Teil und das Ganze* (Fizik ve Ötesi) adlı bu kitabına, çocukluk ve ergenlik yıllarını hiç ele almayarak, onu bir Alman vatandaşı ve biliminsanı olarak etkileyen dönemden, I. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinden başlar. Kitabında ne aile ne de eğitim olaylarına yer verir. **Heisenberg**, I. Dünya Savaşı sonrası gençlik hareketlerine katılır. Bu pratikten edindiği deneyim onun bir yetişkin olarak sarıldığı değerlerin oluşumunu belirler. Kitabında bu deneyimlere geniş yer ayırır. *Fizik ve Ötesi* adlı kitabının ilk bölümünde **Heisenberg**, I. Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki çok yönlü, çoğu zaman zor ve karmakarışık deneyimlerini aktarır. Kitapta, atomun yapısına ilişkin yeni-Sokratçı diyalogların yanı sıra, Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'nin bastırılması çabalarına nasıl yardımcı olduğunu anlatır. Anti-Sovyetizm aslında **Heisenberg** ailesinin bir tutkusudur. Anti-Sovyet çabalara kardeşi **Erwin** de büyük bir coşkuyla (!) katılır. Bu tutku, **Gebhard Himmler**'in "aşıları"nın tuttuğunu göstermektedir. Kitabın karmakarışık anlatımları içinden bir düşünce açık bir biçimde ön plana çıkar: Gerek bireysel düşünsel, gerekse toplumsal alanın tüm cephelerinde düzene, huzura kavuşma isteği. **Heisenberg** ve arkadaşları bir amacı yakalama ve bir yerlere ait olma duygusunu doyurmak için yanıp tutuşurlar. Bu doyumu en sonunda katıldıkları gençlik hareketinde yakalarlar.

İngiltere kaynaklı *izci hareketi* (Boy Scouts) 1909 yılında Almanya'da da benimsenir. Alman izciler kendilerine Pfadfinder adını yakıştırırlar. İngiliz denkleri gibi Alman izciler de paramiliter (askeri örgütlenmeyi örnek alan, gerektiğinde yardımcı askeri birlik görevi üstlenen) ve tinsel konularda son derece tutucu bir örgüttür. Boy Scouts'ların tersine Pfadfinder, uluslararası amaçlara daha az yönelik, genç üyelerinin varolan toplumsal yapıya uyum sağlamalarını gözeten bir politika izleme eğilimindedirler.

**Heisenberg**, 1919 yılında 17 yaşındayken, *Gruppe Heisenberg* adlı 9 kişilik bir genç grubunu savaş sonrası dünyaya hazırlama görevini üstlenir. *Gruppe Heisenberg*, Genç Bavyera Ligi'ne bağlı B 18 takımının bir parçasıdır. **Heisenberg**, bu görevi nedeniyle yaptığı katkılardan sonra geçmiştir. *Gruppe Heisenberg* ve B 18 takımının diğer üyeleri, *Max Gymnasium*'un bu gruplara izin verdiği bodrum katlarında toplanırlar. Tüm Alman gençliği benzer toplantılara katılır.

1-3 Ağustos 1919 tarihleri arasında bu grupların liderleri, Regensburg yakınlarında bulunan bir ortaçağ kalesinde, Schloss Prunn'da toplanır. Toplantı sonunda bir ortak bildiri yayınlanır. Bu bildiriden Alman gençliğinin -aslında Alman toplumunun geniş bir kesiminin- isyanı okunur. Çağdaş kent ve endüstri "uygarlığı"na isyan bayrağı açılır, ortak bir amacın, anlamlı geleneklerin ve yerle bir olmuş değerlerin yitirilmesinden duyulan kaygı dile getirilir. Aynı bildiride toplumun yaşamdan kopuk bir mekanikliğe, kapitalist açgözlülüğe ve kişisel ikiyüzlülüğe itildiği, genç kesimin maddi ve tinsel kokuşmuşluk zincirini kırması gerektiği vurgulanır.

Schloss Prunn konferansına katılan gençlik liderleri ilk iş olarak Alman romantizminin canlanmasıyla ortaya çıkan değerleri kucaklar: Ölü şehirlerden kaçıp saf, temiz doğaya çıkma yolu yeğlenir. Burada "toplam insan" olarak betimledikleri bir grup canlanmaktadır; diğer ruhlarla birlikte kişinin ruhunun mistik canlanışına tanık olunur.

Ancak toplumsal yenilenmenin ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceği konusunda anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmaya başlar. Schloss Prunn'un "radikal" reformistleri *politik elitizmi* kucaklar. Toplumun geniş kesimlerinin her açıdan tüketilmiş olduğunu, bir avuç gençliğin bu kesimleri kurtaramayacağını savunarak "uygarlık"tan tamamen el-etek çekip onun çökmesini beklemeyi, bu çöküntüden sonra yükselecek olan yeni düzeni izlemeyi önerirler. Schloss Prunn'un "tutucu" reformcularıysa *politik elitizme* karşı çıkar ve toplumda derhal bir reform yapılması çağrısında bulunurlar. Reforme edilmiş toplumun, kişinin kendisini reforme etmeye zorlayacağını savunurlar.

Aslında orta-üst sınıfın iyi eğitim görmüş gençliği dağlara çıkmak yerine demokratik bir baskı grubu oluşturabilseydi, politik elitizmin boşalttığı yere saldırgan, acımasız faşist unsurlar doluşmayabilirdi. I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Bavyera'da çok sayıda gizli örgüt, paramiliter gruplar, politik katiller ve geleceğin Nazileri cirit atmaya başlar. Bu arada şaşkına dönmüş olan orta kuşak ve yaşlı nesil de politik arenayı boşaltmaya başlar. Üniversiteyi bitirmiş olan gençler iş yaşamlarına atıldıklarında, toplumsal huzursuzluklar ve politik uçlara karşı hazırlıksız yakalanırlar. İşin acı yanı, 1920'li yılların sonlarına doğru, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin apolitik tavırları, bu kuramları diktatör tavırlı demagogların türediği verimli topraklara dönüşür. Çoğu öğrenciye itici gelen ve onları apolitik davranışlara iten işte bu demagoglardır.

1920'li yıllarda **Heisenberg** de "apolitik" bir gençtir. Onun için bilim ve politikanın içiçe olması olası değildir. Fizik, doğa ve müziği, varlığın ve gerçekliğin daha üst düzeyine ait uğraş alanları olarak görür.

Schloss Prunn konferansına dönecek olursak; politik elitizmin bölücülüğü kendisini konferansın ikinci gününde gösterir. Bunun üzerine radikaller kendi konferanslarını toplarlar. Avusturyalılar ve onları izleyen Münih grubunun oluşturduğu radikaller kendilerine yeni bir ad verir: Neudeutsche Pfadfinderschaft (Yeni Alman İzcileri). Bu grup görüşünü üç temel kavramla betimler: *Gemeinschaft* (topluluk-cemaat), *Führer* (Lider) ve *Reich* (İmparatorluk). Bu üç kavram, daha sonra kurulan ve **Werner Heisenberg**'in grubunun da katıldığı Yeni İzciler Ligi'nin ideolojik temelini oluşturur.

Schloss Prunn konferansının ikinci akşamı, fraksiyonlar arkadaşça biraraya gelip şarkı söyler, müzik çalar ve tiyatro sergilerler. Her iki fraksiyon da **Heisenberg** için sevecendir. Ancak bu gruplar, onun aradığı gerçek düzenin yalnızca birer parçasını oluşturabilir. Bu fraksiyonlar toplumu bir "mistik merkezi düzene" bir uyuma götürebilecek bağdan yoksundur. Bu durumu kitabına yansıtan **Heisenberg**, "Tartışmaları dinledikçe etkin bir orta yolun olamayacağı giderek belirginleşiyor ve bu durum bana acı veriyordu" diye yazar.

Akşamın alaca karanlığında kalenin surları dibine oturmuş şarkı söyleyen gençleri dinlerken **Heisenberg** ansızın "mistik merkezi düzen" olarak betimlediği şeyi duyumsadığını anımsar: "Şarkı sona erdiğinde kemanın sesi gecenin sessizliğinde, gizemli bir biçimde aydınlatılmış olan kalenin dar kule pencerelerinden aşağı doğru akıp sonra yukarı dönerek ölümsüz yıldızlara doğru sözüldü... Müzik bitmiş ve kimse gecenin bu ciddi sessizliğini bozma girişiminde bulunmamıştı".

Ortaçağ kilisesinin kule diplerinde, yaz gecesinin yıldızları altında hüküm süren bu sessizlikte **Heisenberg** şunları yazar: "Birdenbire merkezi düzenle olan bağımı kesin olarak duyumsadım". **Heisenberg** için müzik, bilim, felsefe ve din birdenbire bütünleşmiştir. "**Bach**'ın müziğinin ezgileri beni serin bir meltem gibi sardı; tüm sis dağılmış, ötelerdeki yapı, merkezi düzen tüm görkemiyle ortaya çıkıvermişti. Müzik, felsefe ve din-de, merkezi düzene giden bir yol daima olmuştur. Bugün bu yol, **Platon**'un, **Bach**'ın yaşadığı dönemlerdeki gibi açık ve izlemek isteyenleri çekiyor. Bunu ilk elden yaşadığım deneyimle biliyorum."

Neupfadfinder'in genç düşünürlerinin aralarında yaptıkları tartışmalar grubun ideolojisine uygun olarak teoloji ve idealist felsefe gibisinden öte dünya konularında yoğunlaşır. Ekonomi ve politikaya kimse ilgi duymaz. Grubun araştırmaları atom gerçeği, dinsel inancın kökenleri ve "mistik merkezi düzen" gibi konuları kapsar.

**Heisenberg**'in erken dönemlerine ilişkin bilimsel yaşantısında felsefi etkilerini özellikle de Platoncu idealizmin etkilerini görmüyoruz. Bu dönemde **Heisenberg** daha çok Neupfadfinder'ın öte dünya kavramlarına gömülmüş olarak yaşar. Profesyonel düzeyde bir müzik gizilgücüne sahip olan **Heisenberg** bu yeteneğini geliştirmek yerine fiziği seçer. Ancak, Neupfadfinder'in antibilimsel romantizminden etkilenmiş olması anlaşılır gibi değil! Örneğin, orta yaşlı bir biliminsanıyken çağdaş fizikle **Goethe**'nin şiirsel dünyası arasında; ileri yaşlarında da Platonculukla fizik arasında bir bağ kurmaya çalışır. Yaşamının son yıllarındaysa, kuantum fiziğiyle (kendi katkıları da içerilmek üzere) Taocu felsefenin usdışı öğelerinin bağını kurmaya çalışan düşünürleri destekler.

Anılarını topladığı *Fizik ve Ötesi*'nin İngilizce baskısı 1971 yılında yapılır. **Heisenberg**, *Fizik ve Ötesi* adlı kitabının, *World Perspectives* adı verilen mistik ve dinsel bir dizinin 42. cildi olarak yayınlanmasına izin verir. **Heisenberg**'in adı bu dizinin editörler kurulunda yer alır. Bu dizide yer alan kitapların genel editör yazısı, bilim karşıtı Neupfadfinder'dan gelmiştir: "Worl Perspectives'in savunduğu tez şudur; insanoğlu yeni bir bilinç geliştirme sürecine girmiştir. Bu bilinç, şu anda her ne denli ruhsal ve tinsel açıdan eli kolu bağlıymış gibi görülse de, insanlığı bugünkü korku, bilgisizlik ve yalnızlığından kurtarabilecek güçtedir. Worl Perspectives'in amacı, bütünlük, birlik ve organizmanın, madde ve enerjiden daha yüce ve daha somut olduğunu göstermektir."

**Heisenberg**, çoğu diğer Alman entelektüelleri gibi **Hitler**'in III. Reich'ının milliyetçi ereklerine sempatiyle yaklaşır. 1933 yılında Nazi örgütü olmayan tüm örgütler yasaklanır. Neupfadfinder'ın çoğu üyesi Nazi gençlik örgütlerine katılmakta zorlanmaz. Tarihçiler **Heisenberg**'in grubundan yalnızca bir kişinin Nazilere katıldığını bildirir (2). **Heisenberg**'in Nazilere katılıp katılmadığı kesin olarak bilinmiyor. Ancak, mektuplarını *Heil Hitler* sloganıyla imzaladığı biliniyor.

## FİZİK VE İDEOLOJİ

**Heisenberg**, fizik ile toplumsal ideoloji arasındaki ilişkiye çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Kuantum mekaniğinin formülasyonunun tamamlanmasından sonraki altı yıl içinde **Heisenberg** Almanya'nın faşizme doğru

☞

ilerleyişine tanık olur. Bunun üzerine politikadan giderek uzaklaşır ve kendi betimlemesiyle "sokaklardaki çirkin görüntüleri" görmemezlikten gelmeye çalışır. "Çirkin görüntüler" olarak betimlediği şeyler, işçilerle faşistlerin barikat savaşlarıdır. Ancak **Hitler**'in 1933 yılında kazandığı zaferden sonra daha fazla "apolitik" kalamaz! O yıllarda, **Heisenberg**'in çalıştığı üniversitede çalışan Yahudi bir matematikçinin görevine son verilir. Bunun üzerine, fakültedeki birçok öğretim üyesi protesto etmek amacıyla toplu istifa çağrısında bulunur. Almanya ve İtalya'daki çoğu fizikçi zaten ülkelerini terk edip Amerika'ya göç etmiştir bile! **Heisenberg** de aynı şeyi yapmalı mıdır? Faşist bir rejim olduğuna inandığı Almanya'ya yardımı esirgemeli midir?

**Heisenberg**, bu konuları uzun uzun düşündükten sonra kalmaya karar verir. Altı yıl sonra, savaşın artık kaçınılmaz olduğu 1939 yılında karşılaştığı **Enrico Fermi**'ye kalış nedenini şöyle açıklar: "İzlememiz gereken genel ilkeler yok. Yaşamımıza ilişkin kararları kendimiz almalıyız. Yaptığımız şeylerin doğru ya da yanlış olduğunu önceden bilmeliyiz". Geliştirmiş olduğu sava göre, "göç etmiş olsaydı, Almanya'nın başına gelen toplumsal felaket belki Amerikan toplumunun başına da gelecekti. Bunu önceden bilmenin yolu olamazdı. Bu nedenle her davranış, tinsel açıdan haklı gösterilebilirdi."

**Heisenberg**, toplumsal "belirsizlik ilkeleri"ne sıkı sıkıya sarılır. Yahudi arkadaşlarının görevlerine son verilmesine göz yummak gibisinden "küçük" ödünlerle başlayan ve bataklığa doğru giden yolculukta, mektuplarını "Heil Hitler" olarak imzalamak ve Nazi partisine para toplamak gibi, aşağılayıcı davranışların yer aldığı basamaklara dek iner! **Otto Hahn**, savaşın başlamasından hemen önce nükleer fizyonu bulur. Dünyadaki tüm fizikçiler ve **Heisenberg**, savaşan tarafların atom bombası yapmak için yarışacaklarını bilmektedir. 1939 yılında yaptığı Amerika yolculuğundan sonra Alman atom bombası üretiminin başına geçer.

Bu kararını haklı çıkarmak için Almanya'nın savaştan önce atom bombasını geliştirebileceğine inanmadığını ileri sürer. Ancak bu inancını ne yazık ki savaşın bitiminden sonra dile getirir. **Heisenberg**'in elinde, yenilgiden önce, böyle bir inancı olduğunu kanıtlayabilecek hiçbir belge yoktur.

**Heisenberg**, tinsel açıdan nefret uyandırıcı eylemlerini haklı göstermeye çalışır. Onun bu yaklaşımı, *nedensellik ilkesi*nin işlerlikte olmadığını savunduğu evren görüşüyle gerçek dünyadaki belirlenemezlik arasındaki ayrımı çok iyi sergiler. II. Dünya Savaşı gibisinden devasa bir toplumsal karmaşanın sonuçlarını öngörmek olası değildir; ancak bu sonucun herhangi bir nedeninin olmadığını söyleyebilmek safdilliktir, mistisizmdir! Faşistlerin yenilgisi yüz milyonlarca insanın kararı ve eylemleri sonucunda gerçekleşmiştir. **Heisenberg**'in yaptığı gibi, kişinin kendi eylemlerinin etkisini gözardı etmesi ve eylemle sonucu arasında bir bağın olmadığını savunması tinsel tükenişten başka birşey olamaz.

**Heisenberg** bir konuda haklıdır. Naziler atom bombası yapımını gerçekleştirmediler. Ancak bu sonuç, görevin zorluğundan kaynaklanmaz. *Manhattan Projesi* **Heisenberg**'in projesinden çok daha sonra başlar. *Manhattan Projesi* savaşın sona ermesinden birkaç ay sonra tamamlanır. Almanya'nın projeye akıtabildiği para Amerikalılarınkinden kuşkusuz daha azdır! Ancak Almanya'nın atom bombası geliştirememesinin esas nedeni, bilimsel personelden yoksun oluşudur. **Heisenberg** ve birkaç arkadaşı dışındaki tüm Alman fizikçileri (ve Avrupalı fizikçiler) Amerika'ya göçmüşlerdir. Amerika'ya göçeden Alman, İtalyan ve Avrupa kökenli biliminsanları, kölecilik ve katliamı tüm dünyaya yaymaya çalışan faşist bir devleti desteklememe kararı alırlar. Onları yurtlarını terketmeye zorlayan neden budur. Bu biliminsanları eylemle o eylemin etkisi, fizik kuramlarıyla teknolojik gerçekler arasındaki kopmaz bağı görmüşler, çağcıl köleciliğe karşı savaşımın kaçınılmazlığını anlamışlardır.

I. Dünya Savaşı sonrası gençler arasında Nazizm yayılmaya başladı. Heisenberg de bazı toplantılara katılıyordu.

Bir biliminsanının fiziksel kuramlarıyla politik ve tinsel inançları arasında kuşkusuz tam uyuşma olmayabilir. Örneğin **Heisenberg**, üzerinde çalıştığı fiziği motive eden felsefeyi çok daha fazla ciddiye alır. Diğer fizikçiler *Copenhagen yorumu*nun işaret ettiği felsefeyle çok fazla zaman yitirmediler. Bu biliminsanları kuantum mekaniğinin yanızca *eşitlikleriyle* ilgilendiler. Kuantum dünyasının paradokslarıyla ilgilenen diğer biliminsanları bunu bir "hobi" olarak yapmış, bu paradoksların genel dünya görüşlerini kökten etkilemesine izin vermemişlerdir.

Ancak **Heisenberg** örneği konumuzla yakından ilgilidir. Çünkü temel fiziğin felsefelerinin toplumsal yaşama yaptığı etkiler çok büyüktür. 20. yüzyılın büyük belirsizlikleri giderek yaygınlaşan okültizmi yüceltmeye devam ediyor. Teknolojik ve maddi gelişmenin durduğu son otuz yıl içinde "usçuluk" (rasyonalizm) giderek alçalan değer durumuna düştü. Bu gelişme bugün, tüm dünyada, mistik dinlerin, köktendinciliğin ve dinsel fanatizmin yaygınlaşması biçiminde karşımıza çıkıyor.

Bu eğilimler fizikçilere, kendi çalışmalarını, mistik gerçeğin araştırılması olarak gösterme cesareti veriyor. Fizikçiler artık gerçek teknolojik dünya için yararlı olan bilgileri araştırmıyor. Lanetlenmiş olan maddi gelişme yerine "matematiksel güzellikleri" araştırıyorlar. Bunun karşılığında, tıpkı 1920'li yılların sonlarında olduğu gibi, en son fiziksel kuramlar halk arasında yayılan en son okülist kavramları desteklemede kullanılıyor.

Kuramı deneysel gerçeklerden ayırma yönündeki baskılar, üniversite ve bilimsel araştırma kurumlarında da sürüyor. Fizik eğitiminde ve araştırmalarında vurgu, incelenen olayın fiziğini anlamak yerine, fiziksel süreci betimlemeye çalışan matematiğe veriliyor. Bu yaklaşım ile öğrencilerin dikkati, çelişkileri görmek yerine bilimin salt formal yanlarına çekiliyor.

## BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK GERİLEME

Teknolojik ilerlemedeki yavaşlık, bilimle teknoloji arasındaki bağı koparmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına dek geçen süre içinde atom çekirdeği ve orada işlerlikte olan kuvvetlerin anlaşılması çalışmalarında kuramsal fizikçiler, bunların pratik yararları konusunda bolca spekülasyon yaptılar. Ancak, atom ve hidrojen bombalarının gelişmesiyle birlikte, nükleer tepkimelere ilişkin deneysel bilgilerin askeri amaçlar için yeterli olduğu ortaya çıktı. Böylece teknolojinin çekici kuvveti dondu ve kuramsal çalışmalar roket hızıyla ilerlemeye başladı. Artık **Heisenberg**'in betimlemesiyle, "İlahi düzeni" ortaya çıkaracak olan mistik araştırmalar başlayabilirdi.

Günümüzde, gerçekler yerine matematiksel usdışılık baskındır. Bu durum kendiliğinden gelişmemiştir. Usdışılığın kaynağı, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da yaşanan kötü toplumsal koşullar ve karmaşadır. İnsanların anlamsız bir biçimde boğazlaşması, orta sınıfın usçuluğa ve ilerlemeye olan inancını paramparça etmiştir. Tarihçi **Paul Forman** bu durumun ortaya çıkış nedenini şöyle özetliyor. "Alman biliminsanlarının Weimer Cumhuriyeti'nin yükselen değerleri olan usdışılık (irrasyonalizm) ve okültizmi (gizli, bilinmeyen) sindirme çabaları, aynı usdışılığı fiziğin temellerine işlemelerine neden olmuştur. Kuantum mekaniği nedensellik ilkesini böyle boşlamıştır."

**Oswald Spengler**'in dünya savaşının arifesinde yazdığı *The Decline of the West* adlı kitabında işlediği kötümser felsefe, birçok Alman entelektüelini derinden etkiledi. **Spengler**'e göre o dönemin toplumunu yıkan şey usçuluktu. Aynı yazara göre usçuluk, yaşam aşılayan mistisizmin tersine, ruh ve bedeni parçalayan bir yaklaşımdı. Bu kötülüklerin kaynağı da biliminsanıydı: "Doğa bilimcisinin tüm ussal varlığı nedensellik ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu kişiler, yazgı ve bilinmeyen güçlere olan nefretin son temsilcileridir" (3).

Almanya'nın 1923 yılında yaşamış olduğu devrim ve hiperenflasyon, usçuluğun gücüne olan kuşkuları daha da artırdı. Dünya, herhangi bir nedene dayandırılmayan felaketlerin kucağında oradan oraya savruluyordu. Diğer toplumsal çalkantı dönemlerinde olduğu gibi, halkın tepkisi, okültizmin gelişmesine yardım ediyordu! Bu tepki, on yıl sonra Nazizmin yükselmesi önündeki engelleri temizliyordu. Diğer yandan Nazizm de gizemli *Volk* kavramını zafere ulaştırıyordu. Bu arada **Einstein**'ın dostu olan İrlandalı yazar **James Garner Murphy**, 1932 yılında **Einstein**'a şunları yazıyordu: "Biliminsanları da diğer insanlar gibi aynı dünyada yaşıyor. Bunlardan bazıları politik toplantılara gidiyor ve günümüzde yazılıp çizilenleri yakından izliyorlar. Biliminsanları içinde yaşadıkları dönemin etkisinden kurtulamazlar. Günümüz koşullarını büyük ölçüde karakterize eden şey, dünyanın ayağına dolanan nedensellik ilkesinden kurtulma çabasıdır" (3).

Tarihçi **Paul Forman**'a göre çoğu Alman fizikçisi *nedensellik ilkesi*ni boşladı, çünkü yaşadıkları sıkıntının kaynağının bu ilke olduğuna inanmaya başlamışlardı. Kuantum mekaniği 1925'li yıllarda gelişmeye başladı. Ancak, *nedensellik ilkesi*nin boşlanması, usdışı evren görüşünün Alman biliminsanları arasında yayılmaya başlaması daha önceki yıllara, Almanların 1918 yılındaki yenilgi yıllarına dek uzanır.

Klasik mekaniğin katı bir ilkesi olan *belirlenirlik ilkesi*nin yadsınması biçiminde başlayan tepki hızla değişime uğrayarak çok farklı bir düşünceye dönüştü; amaçlanan şey, *belirlenirlik ilkesi*nin yadsınmasıydı; ancak hedef şaştı, *nedensellik ilkesi* yadsındı! Bu yadsıma sonucunda, bilimsel kurumların bağrından yeni bir mistisizm başını kaldırdı. Bugün önümüzde duran en canalıcı görevlerden biri bu başı ezmektir.

Evet.. siz, ben, o, hepimiz yıldız tozuyuz. Ama **Heisenberg**, hepimizden çok kutsanmış bir yıldız tozu!

## NOTLAR

(*) Yukardaki "sevimsiz" bağıntıyı $DE \geq h/Dt$ biçiminde yeniden yazabiliriz. Eğer vakum çalkantılarının sonsuz küçük bir zaman aralığında ($Dt = 0$) gerçekleştiğini varsayarsak, enerji sonsuz boyutlara çıkar.

(**) II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Sovyetlerin Alman faşizmini Berlin'deki inine yoketme çabası Heisenberg açısından bir "işgal"dir. Sovyetlerin bu çabasını "işgal" sözcüğüyle açıklamanın yanlış anlaşılmayacağını umuyorum.

## KAYNAKLAR

1) Verschuur, G. 1., The Invisible Universe Revealed, Springer-Verlag. N. Y., 1987, s.195.
2) Cassidy, D., Uncertainty, W. H. Freeman and co., N. Y. 1992, s.87.
3) Lerner, E., Big Bang Never Happened, Times Books, 1991.

## Kadın utopyalarında ufukdışı alanın önemi-3

# Piercy'nin utopyası

**Prof. Dr. Şenel ERGİN**

Almanların bir sözü vardır; derler ki, "Not macht erfinderisch". "Zor (insanı) bulucu yapar", anlamında bir söz; çarelerin tükenmezliğine gönderme yapan nefis bir söz. Özellikle toplumsal/ideolojik yapı içinde "ötekiler"den biri iseniz, bu söz büyük bir olasılıkla, zaten deneyimlerinizden biri olmuştur bile. Ne zaman **Marge Piercy**'i düşünsem, aklıma bu söz geliyor.

"Zamanın Kıyısındaki Kadın"ın kapak sayfası kaldırıldığında, okunan ilk tümce şöyle: "Amerikalı şair ve yazar **Marge Piercy**, Yahudi bir anne ve Galli bir babanın kızı olarak 1936'da Detroit'in işçi mahallelerinden birinde doğdu" (*Ayrıntı*, 1992).

**Piercy**, kız çocuğudur, Yahudi-Galli kırmasıdır ve işçi sınıfının bir üyesidir. Kısaca, katmerli bir "öteki"dir. Bu durum da kendi seçiminin bir sonucu değildir.

Şimdi.. böyle bir insanın sahip olduğu tek varsıllık ne olabilir.. Ve bu insan ne yapar..

Eğer kişisel koşulları uygunsa, çok geçmeden, sahip olduğu tek değerin kendi aklı olduğunun ayrımına varır ve düşünmeye başlar. Bu mekanizma bir kez çalışmaya başlamışsa, bunun geri dönüşü olmaz. Artık o kişi ötekilik durumunun içerdiği ayrıcalığın potansiyel değerinin bilincine ulaşmıştır. Bu potansiyel değer geçen yıllarla birlikte gittikçe daha çok açığa çıkacaktır.

**Piercy**, düşünen bir kişi olarak, yaşamı boyunca elbette kapitalizme karşı olacaktır; elbette Feminizm ile ilgilenecektir. En alttakilerin bile kendileri için yapabilecekleri bir şey olduğunu, yine onların kendilerine anlatmak için bir ömür boyu çalışacaktır. Bunu yaparken de kendi ötekiliğini, parıltılı bir ayrıcalık konumuna yükseltecektir.

İşte "Zamanın Kıyısındaki Kadın"ı okurken duyumsadığım ilk şey buydu: zordaki insanın kendi çıkışını hazırlayan cevhere de sahip olduğu gerçeği. Toplumsal kimliğini, "öteki" kavramının üzerinde durarak oluşturmuş bir kadının, **Marge Piercy**'in utopyasını da beyin etkinlikleri ve potansiyel işlevselliği üzerine kurgulaması, gösterdiği çıkışın altını kalınca çizmiş olduğu anlamına gelmiyor mu..

**Piercy**'in Feminizm'i de sağlam bir zemine oturmaktadır. Kitaba önsöz yazan **Birkan**'ın dediği gibi, dilin siyasallığının ayrımındadır ve tasarladığı utopik toplumun dilinden önce cinsiyetçiliği sürgün etmiştir. "Soyut bir insanın eylemleri anlatılırken her zaman eril 'he/his" zamirleri kullanılmasının, 'insan' anlamına gelen 'man' sözcüğünün aynı zamanda 'erkek' anlamına gelmesinin raslantı olmadığına dikkat" çeken feministler arasındadır. Örneğin, tarihini bile history (his-story) sözcüğü ile ifade etmeye çalışan bir dilde bu durumu günlük konuşma bilincine taşımanın önemi neredeyse yaşamsaldır.

**Piercy** aynı zamanda, toplumsal cinsiyet olgusunun karşısındadır. Bu olgu-

nun üretken merkezinde oturan çocuk gerçeğini, fizyolojik olarak kadın bedeninden ayırmıştır. **Piercy**'nin dilinde "doğumevi", "çocuk üretimevi"ne dönüşmüştür.

### CONNIE'NİN UTOPYASI

Connie, poliste ve psikiyatri kliniğinde kaydı olan, otuzyedi yaşında, (yaşamına birkaç erkek girip çıkmış olmasına karşın) erkeksiz, kendi çocuğu ile birlikte olamayan (adli makamlar çocuğunu almıştır), üstübaşı dökülen, Meksika kökenli Amerikalı bir kadındır. Kısaca: yaşama erken başlayıp otuzlu yaşlarında tükenen, dövülen, satılan kadınlardan biri. En alttakinin altında..

Connie'nin yaşamını "hastane beyazı" ile "mahkeme karası" tüketmiştir (s.58). Sosyal uzmanlar, sosyal uyum görevlileri, çocuk rehberlik danışmanları, psikiyatristler, doktorlar, hemşireler, klinik psikologları, gözaltı memurları, ona önce öteki damgası vurmuşlar, sonra da öteki olarak kalmasına izin verilmeyeceğini şiddet kullanarak anlatmaya başlamışlardır.

Connie direnir ve kendisini öldüremeyecek kadar da gururlu bir insandır (s.48). Kadın kimliğinin, cinsel kimlikle bir tutulduğu, kadınların "ayaklı rahimler" yerine kondukları, döl yatağını kaybedenlerin "içi boş kabuk" oldukları için aşağılandıkları (Connie'nin de "içi boştur"), yazgının anadan kıza olduğu gibi aktarıldığı bir kültürel ortamda doğup büyümüştür. Ancak Connie'nin onbeşinde düşleri vardır. "Acı çekmek ve hizmetçilik yapmak" istemez. Oysa kadının ailesine ödeyeceği "kan bağı borcu" bulunmaktadır (s.44).

Connie zamanla, kendi yetiştirdiği yerde yeni bir kadının yetişmesine neden olmanın (yani bir kız çocuğu doğurmanın) ne anlama geldiğini de düşünecektir: "kendini yeniden doğurmuştu.. ve bu bir suçtu" (s.60).

37 yıllık ömründe "uygarca" yaşayabildiği kısa bir dönemi anımsar. Chicago'dan New York'a geldikten çok kısa bir süre sonra bir iş bulmuştur. "Profesör Everett Silvester'ın sekreteri olmayı (ya da sekreter, metres, ayakçı kız, çamaşırcı, hizmetçi, araştırma yardımcısı mı demeliydi) sevmişti. Uygarcaydı" (s.48).

Connie, günümüzün hiyerarşik bir otoriteye temellenen eril dünyasında kendisini yitirdiği bir anda, kendi beyin gücünün erginliğinde, "zihinsel bağlantıları" işlevselleştirerek "beyaz" ve "kara" simgeleriyle anlatılan iki otorite tarafından biçimlenmemiş bir topluma doğru varlığını soyutlamaya başlar. Connie'nin utopyası, kendisinin dışında değildir; kendi varlığına bağımlı, varlığının içeriğinde olan bir utopyadır.

Utopyanın temel niteliği, hiyerarşinin çözülmüş durumda olmasıdır. Kişilerin kurumsal/hukuksal rolleri bulunmaz. Hepsi gerçek kişilerdir ve birbirleriyle gerçek etik ilişkiler kurarlar. Kişilerarası hegemonik ve/veya egemenlik ilişkileri olmadığı için, ilişki biçimindeki etik değerler aynen doğa ile insan arasındaki ilişkiye de yansıtılır. Kısaca: utopya yoluyla bizlere anlatılan, hiyerarşi ağının çözüldüğü (çöktüğü) organik bir toplum modelidir.

Connie de (**Piercy** de) zihinsel bağlantı kurduğu Luciente'ye ilk karşılaşmada görünüşüne bakarak "Aztek falan mısın?" diye sormaktadır (s.41). Çünkü kendi sorunlarının eril kültürün bugünkü uygarlık düzeyinde çözümsüz olduğunu bilmektedir.

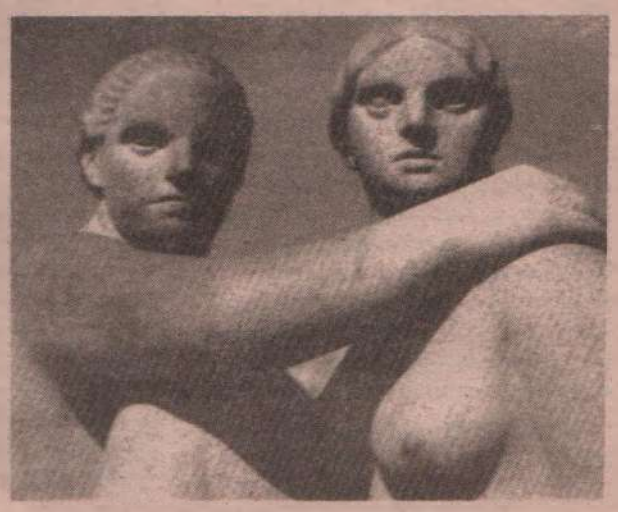

### "ÇOCUK ÜRETİMEVİ"

Karanlığın Sol Eli'nde **LeGuin**, çocuğu fizyolojik açıdan cinsiyet olarak dişi bedeninden ayırırken, önerisini "Androgyny Kuramı" kapsamında getirdiği için toplumun tüm üyelerine aynı deneyimi yapma olanağı yaratmıştı. Ancak önerisi yine de doğal/biyolojik gerçekliğin dışına düşmemekteydi; çünkü çocuklar canlı bedende taşınıp, doğuruluyordu (*Bilim ve Utopya*, Ocak 1996). Burada ise **Piercy**, bir yandan Derin Ekoloji Felsefesi'nin yaşandığı Organik Toplum Modeli'ni anlatırken, öte yandan yüksek bir gen teknolojisini devreye sokmaktadır (ama işin bu yanı tartışma dışı).

Çocuk Üretimevi, "tüm genetik maddelerin depolandığı" ve "ceninlerin büyüdüğü" bir yerdir (s.100). Kapıların kayarak açılıp kapandığı dezenfekte edici bir giriş bölümü bulunan, bir laboratuvardan çok bir akvaryuma benzeyen Çocuk Üretimevi'nde, tanklar, makineler, kapalı bölmeler, yavaşça duvara vuran büyük bir kalp gibi bir şey vardır. Orada burada dolgulu tezgahlar görülmektedir. Ceninler doğuma kadar "dokuz ay artı iki üç hafta" beklerler. Bu bazen on ay olabilir. Artı zamanın bebekleri daha güçlü kıldığı farkedilmiştir. Başka bir bölmede, "her biri kendi keseciği içinde, içi geniş sıvı dolu bir havuzda aşağı yukarı yuvarlanan yedi insan bebeği" görülmektedir. Hepsi pelte gibi sıralanmış bebekler kımıldar. Ve "makine annedir"..

Anlaşılacağı üzere, **Piercy** doğurma yetisini erkek cinsiyete de yüklemenin yolunu bulamamışsa da, yetiyi/doğurma görevini dişi cinsiyetten geri almıştır. Çünkü amacı, sadece bu doğurma işlevine temellenen toplumsal cinsiyet kavramını ortadan kaldırmaktadır.

Luciente, Çocuk Üretimevi'ni gezdirirken Connie'ye anlatmaktadır: "Bu kadınların uzun devriminin bir parçası. Tüm eski hiyerarşileri yıktığımız zamanın. En sonunda vazgeçmek durumunda kaldığımız bir şey daha kalmıştı, sahip olduğumuz tek iktidar, böylece kimse hiçbir iktidara sahip olmayacaktı. Asli üretim: Doğurma gücü. Elbette biyolojiye bağımlı kaldığımız sürece hiçbir zaman eşit olamazdık. Ve erkekler hiçbir zaman sevgi ve şefkat dolu olabilecek kadar insancıllaştırılamazlardı. Böylece hepimiz anne olduk. Her çocuğun üç tane annesi var. Çekirdek bağı kırmak için" (s.103).

**Piercy**'nin utopyasında "Çocuk Üretimevi" merkez konumundadır. Ancak bu çözüm, Ufukdışı Alan'a oturtulabilir mi.. düşünüyorum.

Çünkü bu durum, ufukdışı alana oturtulamayacak kadar reel/ bilimsel ve henüz kapalı kapılar ardında gerçekleştirilmediyse bile eli kulağında olan bir konudur.

## Aydın kavramına sosyolojik bakış-3

# Devrimci sınıf-devrimci aydın

Doğu PERİNÇEK

*Doğu Perinçek'in "Aydın kavramına sosyolojik bakış" adı altında topladığı çalışmasının üçüncü ve son bölümünü bu sayımızda sunuyoruz. Bildiğiniz gibi birinci bölüm 17. sayımızda yayımlanmış, ikinci bölüm ise "Aydın metafizikleri" başlığıyla 20. sayımızın kapak paketinin içinde yer almıştı. Perinçek'in çalışması, yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş haliyle, "Aydın ve Kültür" adıyla önümüzdeki ay Kaynak Yayınları tarafından kitap olarak yayımlanacak.*

### KİTLE HAREKETİ-AYDIN DİYALEKTİĞİ

**Marx** ve **Engels**, "Belli bir çağda, devrimci düşüncelerin varolabilmesi için, devrimci bir sınıfın varolmasının şart olduğunu" belirtirler. (1)

Şöyle de söylenebilir: Devrimci aydının varolabilmesi için, devrimci bir sınıfın varlığı gerekir. Düşün ve sanat alanındaki yaratıcılığın kaynağında, ilk bakışta aydının kendisi görülür. Ne var ki, insanlık tarihindeki her düşünce ve sanat atılımının arkasında bir kitle pratiği vardır. Teorik sorunları çözen enerji, aydınların zihninde değil, fakat kitlelerin mücadelesindedir. Tarihin bu büyük gerçeğini **Marx** şöyle belirtir: "Teorik çelişmelerin çözümü, yalnızca pratik araçlarla, yalnızca insanın pratik enerjisi aracılığıyla mümkündür." (2)

Sınıflar, tarihi pratik alanda yaparken, aydınlar da işte o pratikte yapılan tarihin iç bağlantılarını açıklar, adını koyar, teorisini yaparlar. Asıl yapıcı, sınıfın kendisidir. Toplumsal-maddî plandaki bu yapımın zihinsel ve sanatsal ifadelerini ise aydınlar üretir. Bu nedenle sınıf pratiği ile aydınlar arasında sıkı bir ilişki, aydınlar açısından kuvvetli bir bağımlılık vardır.

Düşünce ve sanattaki atılımları inceleyiniz, büyük devrimci atılımlardan sonra gerçekleştiklerini saptarsınız. Büyük devrimleri, büyük düşünce atılımları izlemiştir.

Devrimin teorisini, o devrime ihtiyaç duyan sınıfla bağı olan aydın yapar. Devrimi ise, sınıfın kitlesi gerçekleştirir. Sınıfın aydınları, gerçekleştirilmiş olan bu devrimi yeniden teoriye yansıtırlar; dünyaya o devrimin getirdiği ilişkiler içinde yeniden bakarlar. Eski felsefeden farklı bir konumdur bu. Ve işte o farklı yerden farklı bir dünya görürler ve bunu teorileştirirler. Farkı, sıradan insanın eylemi yaratmıştır. (3)

Bu nedenledir ki, büyük teorisyenler, belli tarihsel dönemlerin sınıf pratikleriyle ilişki kuran, o pratiklerin içinde yaşayan, o pratikleri doğrudan gözlemleyen insanlar arasından çıkar. Büyük devrim önderlerinin, aynı zamanda büyük teorisyenler olmaları buradan gelir.

Somut olarak açıklayacak olursak, **Rousseau**, eski Yunan'da ortaya çıkmadı, çıkamazdı. **Marx** ise, 18. yüzyılda doğamazdı. **Rousseau**'nun varolabilmesi için, devrimci bir burjuva sınıfı gerekliydi. **Marx** ve **Engels** ise, ancak devrimci bir işçi sınıfının varolduğu koşullarda ortaya çıkabilirlerdi. 1848 yılında **Marx** ve **Engels**'in ilan ettiği "Komünist Parti Manifestosu", devrimci işçi dalgasının kucağında geldi. 19. yüzyıda devrimci işçi hareketi, insanlığın bilgi mirasından beslenerek, 19. yüzyılın büyük aydınlarını yarattı. 19. yüzyılın sonlarına doğru sınıf mücadelesi geri çekilince, teori de durgunluk dönemine girer. **Rosa Luxemburg**, haklı olarak Marx döneminin sınıf mücadelesi pratiğinde aşılamadığı için, teoride de aşılamadığını belirtir. (4)

Emperyalizm koşullarında, Ekim Devrimi'yle başlayan ve Çin Devrimi'yle insanlığın dörtte birini kucaklayan emekçi mücadelesinin güçlü dalgaları, teorideki atılımı da birlikte getirir. 20. yüzyılın emekçi pratiği, çağımızın büyük devrimci aydınlarını yetiştirmiştir.

Devrimin merkezinin değişmesiyle birlikte teorik canlılığın merkezi de değişmiştir. Günümüz Avrupası, 19. yüzyılın devrimci Avrupası'yla karşılaştırılamaz bile. Kitle hareketinin dibe vurması, Avrupa'nın düşünce hayatını da kısırlaştırmıştır.

Kitle hareketi ile devrimci aydın arasındaki bağı, Türkiye tarihinde de görürüz. Namık Kemaller'i, Tevfik Fikretler'i, Mustafa Kemaller'i yaratan, Türkiye'nin burjuva-demokratik devrimidir.

Ülkemizin sosyalist aydını ise, uzun süre dünya devrimci pratiğinden beslendi. Şefik Hüsnüler'in, Nâzım Hikmetler'in, Hikmet Kıvılcımlılar'ın, Ciğerhunlar'ın düşün kaynakları, öncelikle dünyadaki devrimci yükselişti.

1989 Baharı'ndan beri durum farklıdır. İşçi sınıfı, artık demokratik devrimin önder sınıfı rolünü üstlenmektedir. Cumhuriyet tarihinde böylesine soluklu ve tempolu bir emekçi hareketi daha önce görülmedi. Dalga dalga gelen işçi eylemleri, gerçi bugün savunma aşamasındadır; ancak bağrında düzenle hesaplaşmaya giden bir birikimi de barındırıyor. İşbirlikçi kapitalizm çıkmaza girerken, onu yıkacak sınıfın devrimcileşmesi kaçınılmazdır. Öyleyse Türkiye'nin proleter devrimci aydını, kendi toprağından beslenme ve önemli örnekler yaratma olanağına kavuşmaktadır.

Teorinin anası pratiktir. Aydının anası ise, o pratiği yapan kitledir. Aydının ürettiği teori, toplumsal pratikten kaynaklanıyorsa, pratiğe yön verebilir. Bir teori, ancak bir sınıfla, bir insan pratiğiyle bağ kurduğu zaman, toplumun maddesini etkiler ve gelecek kuşaklara kalır.

Sınıf pratiği önde giderken, aydının ürettiği teori, o pratiğe yetişmeye ve pratiğin önünü açmaya çalışır. Ne var ki aydın, bir pratiğe ışık tutarken bile, işte o pratiğe göre konumlanır, o pratik tarafından belirlenir. Eğer var olan bir sınıf pratiğinin değil de, var olmayan bir hâyâlin önünü açmaya çalışıyorsa, ortaya konan teori, toplum hayatını etkilemeyecektir. Herhangi bir teori, seçkin bir aydın grubu içinde kaldığı zaman, dünyayı değiştirmeyecek, bir iz bırakmayacak; bir anlamda ölü doğacaktır.

Burada ütopyalar üretmiş aydınları ciddiye almadığımız sanılmasın. Dikkat edilirse, insanlıkta iz bırakmış bütün ütopyalar, aslında belli bir sınıfın pratiğiyle, verili koşullardaki sınıf özlemleriyle bağlantılıdır. Bütün ütopyaların toplumun maddî hayatıyla ilişkisi vardır. Belli bir toplumsal zeminde üretilen her ütopya, belli bir sınıfın eylemini ateşlemiştir. Eyleme ışık tutması, ütopyanın gerçekle bağlantısını verir.

### HALK "APTAL" MI?

Aydınlar, teorilerini ve eserlerini sınıf pratiklerine borçlu oldukları halde, sınıflarının sıradan insanlarına yukardan bakarlar. Burjuva aydını, genellikle burjuvazinin sonradan görmüşlüğüyle alay eder. Emekçi halkın kimi aydınları ve sanatçıları ise, halkın aptal ve yeteneksiz olduğunu düşünebiliyor. Oysa her teori ve sanat atılımının arkasında, o sıradan insan kitlesinin eylemi vardır. Toplumun hareketsiz olduğu yerde, devrimci aydın birikimi de cılızdır. O nedenle bir halk "aptalsa" ve efendilere "boyun eğiyorsa", yetenek ve yaratıcılığıyla sıradanın ötesine geçen bir aydın da yoktur.

Aptallık, biyolojik bir olay değildir; toplumsaldır; toplumsal pratiğin yetersizliğinden gelir. (5)

Halkın üretim çabası dışında, deneyimsiz, eğitimsiz ve becerisiz olmasını isteyen bir hakim sınıf vardır.

Devrimci ise, halkın yaratıcılığını bilir. Bilimsel Sosyalizmin büyük önderleri, tarihi halkın yaptığını saptarken, işte bu derin tarih bilinciyle konuşuyorlardı. 1848 yılında yayınlanan *Komünist Parti Manifestosu*, işçi sınıfının devrim yapacağını ve iktidara gelerek hakim sınıf olacağını ilan etti. Devrim yapmak ve yönetmek, elbette bir zekâ ve yetenek sorunudur.

Yalnız işçi sınıfı devrimcileri değil, halkla tarihe müdahale etmek isteyen burjuva devrimlerinin önderleri de, halka güvendiler. **Mustafa Kemal**, "Türk milleti zekidir, Türk milleti çalışkandır" derken, kendi mecburiyetini dile getiriyordu. Çünkü demokratik devrim, önder sınıf burjuvazi olsa bile, ancak halk katılımıyla başarılır.

Peki, halkın zekâsını ölçen aydın ile halka bel bağlayan devrimci önder arasındaki ayrım nerededir? Bu soruyu değerli **Aziz Nesin**'e de sordum. "Onlar siyasetçi, ben ise yazarım ve gözlem yapıyorum" demişti.

Oysa başarılmış bir devrime önderlik, derin bir gözlemciliğin de kanıtıdır. Devrim önderi, halktaki cevheri görmeseydi, kitlelerin enerjisini keşfetmeseydi, o maddî gücü harekete geçiren bir rol de üstlenemeyecekti.

Bütün devrimler, kitlelere güvenenleri haklı çıkarmıştır. Bütün karşı-devrimler ise, kitlelere güvensizliğin kanıtı olur. Devrimci, bu nedenle kitlelere güvenmeye mahkumdur. Devrimcinin, el açıp dua edeceği bir başka yaratıcı yoktur.

Kayısı çekirdeği, bir yönüyle odundur; ama aynı zamanda yeni bir ağacın tohumunu barındırır. Halka güvenmek, bir kayısı çekirdeğini toprağa dikmek gibidir. O çekirdek, bir gün filizlenip ağaç olacak ve meyva verecektir. Halkı yeteneksiz görmek ise, kayısı çekirdeğini odun parçasıdır deyip çöpe atmak gibidir. O zaman çekirdeğin odun olduğu kanıtlanmış olur. Dolayısıyla kayısı çekirdeğinin, hayat kaynağı mı yoksa odun mu olduğu, bütünüyle pratik bir sorundur ve kanıtlanması da pratiğe bağlıdır.

### ÖRGÜTLENME VE AYDIN

Bir aydının, kayısı çekirdeğinin filizlenip ağaç olacağı tezini kanıtlamak için gireceği pratik, emekçi halkı örgütleme çalışmasıdır. Oysa kayısının odun olduğunu kanıtlamak için, herhangi bir pratiğe girmeye gerek yoktur. Buna rağmen, bu tür tezler, çoğunlukla kamyon dolusu lafla kanıtlanıyor!

Buraya örneklerini almıyoruz, hepimiz kimi aydınların, halka yaptıkları çağrılara sık sık tanık oluruz. Bunlar, çağrıdan çok, azarlama makamındaki bağırmalardır.

Aydın, halka uzaktan bağırır, "örgütlenin" der. Halk onu duymamakta ve işini sürdürmektedir.

Aydın, halka yine bağırır, "sosyalist olun" der, işsiz Memet, o sıra çocuğuna

---

Devrimci aydın, tarihsel işlevini, ezilen kitlelerin partide örgütlenmesine önderlik ederek yerine getirir. **Brecht**, bu tavrın büyük sanatçısı olarak şöyle der:

*İki tane gözün varsa senin,*
*Binlerce gözü var partinin.*
*Her yoldaşın bildiği kendi kenti,*
*Beş kıtanın beşini de biliyor parti.*
*Her yoldaşın bir vakti saati var.*
*Partinin ise Tarih saati.*
*Her yoldaşı yok edebilirler her an.*
*Parti ise yedi değil, binlerce can.*
*Yığınların öncüsü o çünkü*
*Ve o yönetiyor cengi*
*Gerçeğin bilinciyle işlenmiş olan*
*Başyapıtların kılıncıyla.*

("Karar" adlı oyundan çeviren: **Can Yücel**)

nasıl ayakkabı alabileceği derdindedir.

Aydın, halka bağırır, "ne uyuşuk milletsiniz, isyan edin" der. Konfeksiyona giden Zehra, yine işe geç kalmıştır, patronuna ne diyecektir şimdi.

Halk, aydını yine anlamamıştır. Halk, anlayamaz zaten, hiçbir zaman anlayamamıştır. Aydın ise, anlaşılmamaktan yakınmaktadır. **Edip Cansever**, İç Bedesten'deki antikacı dükkânında o enfes dizelerini yazar:

*"Ne çıkar siz bizi anlamasanız da*
*Evet, siz bizi anlamasanızda ne çıkar*
*Eh , yani ne çıkar siz bizi anlamasanız da"* (6)

Halk, nasıl örgütlenecektir, kendiliğinden mi, kim örgütleyecektir onu?

Halk, nasıl "sosyalist" olacaktır, kendiliğinden mi, kim onu "sosyalizme" kazanacaktır?

Halk, nasıl isyan edecektir, kendiliğinden mi, kim onun eylemine önderlik edecektir?

50 yaşına gelmiştir, 60 yaşına gelmiştir, 70 yaşına gelmiştir, 80 yaşına gelmiştir, bağımsız aydınımız örgütsüzlükte diretmekte, fakat halkı örgütlenmediği için azarlamaktadır.

Oysa ezilen sınıf, kendiliğinden bilinçlenmez ve kendiliğinden örgütlenmez. **Lenin**, emekçi kitlelere bilinci, ancak aydınlardan oluşan bir öncünün dışardan verebileceğini, teorisiyle ve önderlik ettiği örgütsel pratikle kanıtladı. Bilincin, somut ifadesi ise, örgütlü sınıf mücadelesidir. Emekçi kitlesi, partide örgütlenerek, kendisini toplumdan ayırır ve bağımsız bir güç haline gelebilir. Partisiz emekçi kitlesi, toplumun çeşitli siyasal kuvvetleri tarafından denetlenir. Emekçi kitleleri bu denetimden kurtaran, örgütleyerek kendi adına politika arenasına çıkaran, işçi sınıfının öncü partisidir. Öncü partinin üyeleri, isterlerse işçi veya köylü kökenli olsunlar, artık proletaryanın aydınlarıdır. Bu nedenle, işçi sınıfı, kendi aydınları olmadan politika yapamaz, devrim yapamaz ve kendisiyle birlikte toplumu da kurtaramaz. (7)

"Sosyalist" veya "ilerici" olduğunu söyleyen aydın, işçi sınıfının örgütlenme ihtiyacına yanıt verecek veya sırt dönecektir. Önce aydın partide örgütlenecektir ki, işçi sınıfını da örgütleyebilsin. Partili aydın ile bağımsız aydın arasındaki yol ayrımı burada başlar.

Örgütlenmek, bağımsız aydın için, bayağı bir iştir; sokak süpürmek gibi, çay askısını taşımak gibi, lağım temizlemek gibi. Bu işleri, ayak takımı yapar. Partileşmek, bağımsız aydın için bir statü kaybıdır, sıradanlaşmaktır. Üstelik partileşmek, aydını rantlarından eder. O zaman her sınıfın, her çevrenin, her partinin peşinden koştuğu aydın, bunlardan vazgeçecek ve emekçi halkın "kahırlı" ve "cefalı" hayatını paylaşacaktır. Dışardan öyle görür, bilmez partili aydının hayatındaki engin mutluluğu, eşi olmayan güzellikleri. Her şeyi "bilir", ama paylaşmayı bilmez.

Peki sıradan insan, içinden de olsa, partisiz aydına sormaz mı, kendin için bayağı bulduğun örgüt bağlantısını, niçin bana uygun görüyorsun diye.

Bağımsız aydın, örgütsüzlüğü bir nişan gibi göğsünde taşır; bir ayrıcalıktır örgütsüz olmak. Ama hiç düşünmez, dünyanın en büyük aydınları, en etkili yaratıcıları, **Marx, Lenin, Mao, Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet, Orhan Kemal, Brecht, Picasso, Aragon, Caudwell** örgütlüydüler, partiliydiler.

Aydın, oturur teorisini yapar: 'Türkiye halkı tarih boyunca boyun eğmiştir.' Sanırsınız ki, kendisi başkaldırmaktan yanadır. Hayır, o teori, halkın boyun eğmesi için yapılmıştır. Yine o teori, aydının kendi boyun eğen konumunu haklılaştırmak için üretilmiştir. Hem de ne zahmetlerle, Avrupalar'dan teoriler taşınarak, kütüphaneler devrilerek. Ancak o kalın kalın ciltler, basit soruların yanıtını vermez: Örgütsüz ve öncüsüz halk, nasıl başkaldıracaktır ve örgütsüz halk niçin başkaldırsın, ezilmek için mi? Sorun, dönüp dolaşıp halkın örgütlenmesinde ve devrimci aydının işlevinde düğümlenmektedir.

Ancak, aydının gerekçesi vardır, onun gerekçesi hiç bitmez zaten: "Türkiye halkı hastadır." Aydın, kendi marazını, kendi umarsız hastalığını halkın üzerine atmaktadır.

Örgütsüz aydın, yalnızdır ve karamsardır; bir çıkış yolu bulamaz. Çünkü çıkış yolunu açan toplumsal pratiğin içinde değildir; öncülerin emekçileri örgütleme ve yönetme çalışmasına katılmamaktadır. Partisiz aydın, Ergenekon'da demircisiz kalmıştır. Dağın içindedir ve madenleri eriterek aydınlığa çıkma çabasını paylaşmadığı için, karanlığı ıslak bir yorgan gibi üzerine çeker. **Necip Fazıl**'ın dizeleriyle şöyle der: *Örtün üstüme örtün serin karanlıkları.* Karanlıklar, zaten onun üzerine örtülüdür.

**Aragon**'un *Şairden Partisine* adlı şiiri de, Partili sanatçının bilincindeki ışıltıyı yansıtır:

*"Partim geri verdi bana gözlerimi ve belleğimi*
*Bir çocuktan daha çok bilmiyordum doğrusu*
*Kanımın onca kırmızı ve kalbimin Fransız olduğunu*
*Bildiğim tek şey vardı gecenin karanlık rengi*
*Partim geri verdi bana gözlerimi ve belleğimi*

*Partim geri verdi bana destanların anlamını*
*Görüyorum yün eğiriyor Jeanne boru çalıyor Roland*
*Kahramanlar çağıdır Vercors'da yeniden doğan*
*En basit sözcüklerde kılıçların şakırtısı*
*Partim geri verdi bana destanların anlamını*

*Partim geri verdi bana Fransa'nın renklerini*
*Partim benim verdiğin derslerinle çok yaşa*
*Her şeyi türkü bildim o zamandan bu yana*
*Öfkeyi ve sevdayı acıyı ve sevinci*
*Partim geri verdi bana Fransa'nın renklerini"*

"Devrimci" veya "sosyalist" olmak iddiasındaki bir aydın, eğer partisizse, gerçeklerle buluşamaz, teorisini ve sanatını geliştirme olanakları da sınırlı kalır. Aydın olmak, dışımızdaki nesnelerle ve olgularla zihinsel ilişki kurma tekeline sahip olma iddiasıdır. Örgütsüz aydının elinde tuttuğu şey, gerçek değil, fakat kendi bireysel çıkarıdır; rahata düşkünlüğü ve içi boş kibiridir. Toplumun gerçekleri, ancak sınıf mücadelesi pratiğinde bütün yönleriyle keşfedilebilir. Aydın, örgütlü toplumsal pratiğin kenarında kalınca, gerçeğin de kenarına düşer. Teorinin zavallılaştığı yer işte orasıdır. Ve o zavallılığın, boş kibirle, söz oyunlarıyla, anlaşılmaz saçmalıklarla dik tutulmaya çalışıldığı yer, yine orasıdır.

Devrimci aydın, eğer partisizse, vicdan iddiasını da yitirir. Partili olmak, emekçi halka bağlılığın, sömürü ve zulme karşı çıkmanın biricik somut ifadesidir. Partisiz aydının ahlâk ve vicdan söylevleri, aslında bir eksikliğin içini doldurur. Birey, sömürü ve zulme kaçınılmaz olarak boyun eğer. Nihilist aydının bireysel başkaldırısı da, bir boyun eğme türüdür. Çünkü bireyin herhangi bir sömürü sistemini ortadan kaldırdığı görülmemiştir ve görülmeyecektir.

İşte bu nedenlerle, *Komünist Partisi Manifestosu*'ndan da önce, en azından 1845 yılından bu yana, yalnız ve yalnız Partili olanlar, "Komünist"tir; partisiz aydınlar "Komünist" değildir. **Marx** ve **Engels**, 1845-46 yıllarında, 150 yıl önce yazdıkları, *Alman İdeolojisi*'nde **Feuerbach**'ı şöyle eleştirirler:

**"Feuerbach**, komünist olduğunu açıklarken, ...kendini gerçekten aldatmaktadır. Böylece, gerçek hayatta belli bir devrimci parti üyesi olan adamı belirlemek için kullanılan bir kelimeyi, sadece fikrî bir kategori haline getirmenin mümkün olduğunu sanmaktadır. ...**Feuerbach**, ...tıpkı öteki teorisyenler gibi mevcut bir olgunun bilincine varılmasını sağlamak ister. Oysa hakikî komünist için önemli olan şey, *mevcut* düzenin değişmesidir." (8)

**Marx** ve **Engels**, üç yıl sonra Parti görevi olarak yazdıkları ilk büyük bildiriye, *Komünist Partisi Manifestosu* başlığını koyarak, parti ile komünistlik arasındaki bağa yaptıkları vurguyu, tarihsel bir miras olarak insanlığa bırakmışlardır.

Siyasetçi, hangi sınıfın hizmetinde olursa olsun, bir bakıma aydın karakterinin en vurgulu örneğidir. İdeolojik insan olan aydın, bu özelliğini en kesin çizgilerle politikacı olarak ortaya koyar. Bu, özellikle ezilen sınıfın aydınları için geçerlidir. Çünkü, ezilen sınıf, ancak siyasal mücadele yoluyla ezenleri devirebilir ve hakim sınıf olabilir. Siyasetin biricik örgütsel aracı ise, partidir.

Devrimci aydın, tarihsel işlevini, ezilen kitlelerin partide örgütlenmesine önderlik ederek yerine getirir.

## DİPNOTLAR

1) Alman İdeolojisi, s. 85.
2) Marx, 1844 El Yazmaları, çev. Murat Belge, Payel Yayınları, İstanbul 1969, s. 111.
3) Okuyucularımıza, aydın ile toplumsal pratik ilişkisini felsefî temeliyle kavramak için, Mao'nun "Teori ve Pratik" başlıklı önemli incelemesini okumalarını öneririz. Bkz. Seçme Eserler, Kaynak Yayınları, c.I, s.376.
Yine Gramsci'nin Hapisane Defterleri'nin başında yer alan "Felsefenin ve Tarihsel Materyalizmin İncelenmesine Giriş" başlıklı, bölüm incelenmelidir. Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, ikinci baskı, İstanbul, Kasım 1986, s.13-41. Orada Gramsci, şunları belirtiyor: "...düşüncenin organik bütünlüğü, sağlamlığı ancak aydınlarla 'basit' insanlar arasında teori ile pratiği birleştiren türden bir birlik olursa gerçekleşebilir. Yani, bu birlik, ancak, aydınların bu yığınlara organik şekilde bağlı olmaları, bu yığınların pratik etkinlikleriyle ortaya koydukları ilkeleri ve problemleri görüp bütünleşmeleri şartıyla gerçekleşebilir. (...) Bir felsefe akımı sadece uzmanlaşmış bir kültürün gelişmesine yaradığı ve dar aydın grupların malı olduğu zaman mı, yoksa tam tersine, bilimsel bütünlüğe ererek, bir düşünceyi geliştirirken 'basit' insanlarla teması hiçbir zaman yitirmez ve fazla olarak incelenen ve çözümlenen sorunların kaynağını bu temasta bulursa mı gerçekten bir felsefe akımı sayılmalıdır? İşte bu temasladır ki, bir felsefe 'tarihsellik' kazanır ve bireysel nitelikte, aydınlara özgü (intellectualist) öğelerden arınır, canlılık kazanır. (...) aydınlar tabakasının her yeni bir 'genişlemeye' ve karmaşıklığa doğru atılımı, basit insanlar yığınının buna benzer bir hareketine bağlıdır. Böylece o yığın da daha üstün bir kültür düzeyine yükselirken, ...aynı zamanda uzmanlaşmış aydınlar tabakası yönündeki atılımlarıyla etki alanını da genişletir." (s.22-23 ve s.31)
4) Rosa Luxemburg, "Stillstand und Fortschritt im Marxismus", Vorwaerts, 14. 3. 1903. Gesammelte Werke, Dietz Verlag, Berlin 1972, c. 1/2, s. 363-368. Luxemburg, "Marksizmde Durgunluk ve İlerleme" başlığını taşıyan bu yazısında, teorinin uzun zamandır duraganlaştığını saptadıktan sonra, "aydın gücünün eksikliğinden mi" diye sorar. "Hayır" der Luxemburg, belirleyici olan "işçi sınıfının bilgiye susuzluğudur"; eksik olan sınıf mücadelesi pratiği ve teoriye ihtiyaçtır. Yeni pratikler ve ihtiyaçlar, teoriyi de geliştirecektir. Dahası, o günün sınıf mücadelesinin ihtiyaçları, Marx'ın teorisini bütünüyle değerlendirmeyi gerektirecek çapta bile değildir. Luxemburg, şu basit ama önemli gerçeği vurgular: "İşçi mücadelesi, toplumun kültürel yönden yenileşmesi anlamına gelir."
5) "Türkler Amerikalılardan daha zeki" saptamasını yapan (Milliyet, 30 Mayıs 1995) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu'na katılıyoruz. Bir sistemin oturması ve dinamizmini yitirmesi, toplumun zekâsını da olumsuz etkiliyor. Bizim gibi çalkantı ve arayış içindeki toplumların insanları, emperyalist ülkelerin medyasının ve eğitim sisteminin budalalaştırdığı insan kitlesine göre, daha zeki ve daha yaratıcı oluyor.
6) Edip Cansever'in Nerde Antigone adlı kitabındaki bu nefis şiiri, bazı değişikliklerle şairimizin bütün şiirlerini içeren Yeniden'de de bulabilirsiniz: Cem Yayınları, İstanbul 1981, s. 111.
7) Birçok aydınımız, Gramsci hayranlığını bir aydın belirtisi olarak kullanıyor, ama o büyük partili teorisyenin şu saptamasını kendi hayatına uygulamayı düşünmüyor: "Bir insan yığını, örgütlenmeksizin (en geniş anlamıyla), kendisini öteki gruplardan ayırt edemez ve kendiliğinden bağımsız hale gelemez; oysa aydınlar olmadan, yani örgütleyiciler ve yöneticiler olmadan, teori-pratik grubunun teorik cephesi, düşünce ve felsefe çalışmasında 'uzmanlaşmış' kişilerin oluşturduğu bir tabaka içinde somut olarak kendisini göstermeden örgütlenme olmaz. Ancak bu aydın yaratma süreci uzun, güç, çelişkiler, dağılmalar ve yeniden toplanmalarla doludur." (Hapishane Defterleri, s.29 vd.)
8) Marx ve Engels, Alman İdeolojisi, s.76.

## İnsan nasıl insan oldu-3

# İnsanlaşmanın sırrı beyinde

**Mustafa TOPAL**

Başta ABD olmak üzere birçok ülkede 90'ların beyin yılları olarak ilan edilmesine, beyinle ilgili birçok ilginç ve yeni bilgi üretilmesine karşın insanın evrimi bilmecesinin çözümünde beyine gereken önemin verildiği söylenemez. İnsanın evrimiyle ilgilenen biliminsanlarının çoğunluğu beynin evrim sürecinde oynadığı büyük rolü kavramaktan bir hayli uzaklar. İki ayak üzerinde yürümeye, alet yapmaya, konuşmaya vb. büyük bir önem ve öncelik veren biliminsanlarının aynı önem ve önceliği beyinden esirgemelerini anlamak ilk bakışta bir hayli zor. Oysa konuya biraz yakından bakıldığında, insanın insan olmasını başlatan ilk dürtünün ne iki ayak üzerinde yürüme, ne alet yapma, ne de konuşmanın ortaya çıkışı olduğu, aslında bu özellikleri beynin yönlendirdiği, dolayısıyla insanlaşmanın sırrının beyinde olduğu kolayca görülebilir.

Hominidler (insanımsılar) familyası ile primatlar takımının öteki familyaları arasındaki en önemli morfolojik farklar olarak dik yürüme, elin -özellikle başparmağın- alet yapacak ve kullanacak uygunlukta biçimlenmesi ve son olarak iri bir beyinle birlikte ortaya çıkan konuşma ve konuşma organlarından sözedilir. "Hominid karakteristikler üçlüsü" olarak da anılan bu üç özellik gerçekten insanı -ve insanın atalarını- bütün hayvanlar aleminden ayıran gözle görülür başlıca özelliklerdir. Hiçbir hayvan insandaki yetkin biçim ve anlamıyla bu özelliklerin tümüne birden sahip değildir. Bazı hayvanlar bu özelliklerin herhangi birisine sahip olabilir. Örneğin bazı maymun türleri alet yapıp kullanabilir, goriller ve ayılar iki ayak üzerinde yürüyebilir, papağan insan gibi konuşabilir vb. Ancak bu örneklere biraz yakından bakıldığında aradaki büyük nitel farklar hemen farkedilir. Görünüşteki benzerliklere karşın şempanzenin alet kullanmasının, gorilin iki ayak üzerinde yürümesinin ve papağanın konuşmasının insandaki gerçek anlamıyla yürüme, alet kullanma ve konuşma ile hiçbir ilgisi olmadığı kolayca görülebilir. Bu apaçık olgu, yani sözkonusu özellikler açısından insanla diğer hayvanlar arasındaki nitel farklılık, biliminsanlarının ve düşünürlerin insanın evrimleşmesinin sırrını bu özelliklerde aramalarına yol açmıştır. İnsanın evrimiyle ilgili birçok yazıda şu türden ifadelere her zaman rastlamak mümkün.

"Australopithecuslar, dik yürüme dışında başın ve bedenin öteki morfolojik özellikleri bakımından (beyin, kafatası biçimi, el, altçene vb.) ilkece anthropoid hayvanlardan farklı değildir."

Konuya bu şekilde yaklaşılınca doğal olarak farklı bir tür olarak insanın ortaya çıkışı söz konusu farklılıktan -burada dik yürümeden- hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonraki bir evrede, örneğin homo habilis (alet yapan insan) evresinde ise, el morfolojik olarak maymun elinden belirgin bir biçimde farklılaştığı için bu sefer elden hareketle süreç açıklanmaya çalışılacaktır. Kimisi ise bu farklılığı konuşma organlarının ortaya çıkışına bağlayacaktır vb.

Bazı maymun türleri alet yapıp kullanabilir, goriller ve ayılar iki ayak üzerinde yürüyebilir, papağan insan gibi konuşabilir vb. Ancak bu örneklere biraz yakından bakıldığında aradaki büyük nitel farklar hemen farkedilir.

Soruna morfolojik, yani organların yapısı ve biçimi açısından yaklaşıldığında gerçekten de australopithecus beyni ile maymun beyni arasında hiçbir anlamlı fark yoktur. Dahası bütün omurgalı hayvanların beyni ile maymun ve insan beyni temel yapı bakımından aynıdır. Beynin iç kısmı açısından fare ve kuş beyni ile maymun ve insan beyni arasında belirgin bir fark yoktur. Esas fark beyin kabuğunun gelişimi ve biçimindedir. Farenin beyin kabuğu hemen hemen düz iken, evrimde üst basamaklara çıktıkça beyin kabuğu büyümeye, kıvrılmaya ve kalınlaşmaya başlar. Örneğin balinanın beyin kabuğu incecik bir zar gibiyken maymun ve insanda epey kalınlaşmış ve kıvrımları son derece artmıştır. Dıştan bakınca bir maymun beyni ile insan beynini ayırdetmek pek kolay değildir. Beynin büyüklüğü açısından da ortada anlamlı bir fark yoktur. Beyin büyüklüğünde esas ölçü olarak beyin ağırlığının vücuda oranı ele alınırsa bazı farelerin beyinlerinin insan beyninden büyük olduğu bile görülebilir. Sonuç olarak dik yürüme, el ve konuşma organları bakımından insanla diğer hayvanlar arasındaki gözle görülür belirgin morfolojik farklar ve beynin omurgalı hayvanlarla insandaki benzer morfolojisi... İşte sağduyunun görünene takılan yüzeysel ve yanıltıcı (uzaklarından birisini oluşturan ve birçok biliminsanını yanılgıya sürükleyen nokta buradır. Oysa insanla anthropoidler arasındaki farklar yalnızca "hominid karakteristik üçlüsü"yle sınırlı değildir. En önemlisi, aynı organik yapıda olmuş olsalar da fare, maymun ve insan beyni arasında çok önemli farklar vardır. Bu aynı malzemeden üretilen lambalı radyo, TV ve modern bilgisayar arasındaki farka benzetilebilir. Her üç aracın mekanik donanımında aynı maddeler (bakır, alüminyum teller, plastik, cam, mıknatıs vb.) bulunur. İstendiğinde bu üç araç biçim açısından birbirinin aynı şekilde üretilebilir. Ancak söz konusu maddelerin bağlantı, örgütlenme, işleme ve çalışma tarzları farklı olduğu için ortaya çıkan sonuçlar da birbirinden çok farklıdır. Dolayısıyla bu kaba benzetmeden yola çıkarak hemen hemen aynı maddelerden yapılan, aynı biçime sahip olan insan ve maymun beyninin birbirlerinden çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. İnsan beyninin diğer tüm hayvanlardan, özellikle kardeşi (1) maymunlardan, tüm morfolojik benzerliklere karşın işlevsel açıdan nitelikçe farklı olduğu kavranmadan insanın türeyişini açıklamak mümkün değildir.

Bu arada insanın evriminde beynin oynadığı büyük rolü açığa vuran ilginç bir gözlemden de söz etmekte yarar var. Değişik efsanelere ve öykülere (2) esin kaynağı oluşturan kurt çocuklarla ilgili gözlemler ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Tüm çabalara karşın bu çocukların bazılarına konuşma öğretilememiştir. Bazıları konuşabilmişlerse de bu konuşma normal bir konuşma değil son derece zorlukla gerçekleşen adeta bir geri zekalının konuşması gibidir. Bu çocuklar iki ayak üzerinde rahatça yürüyemezler. Hızla hareket etmek ihtiyacı duyduklarında dört ayak üzerinde koşmayı tercih ederler. Çıkardıkları sesler hayvan seslerine benzeyen çığlık ve homurtular şeklindedir. İşitme ve koklama yetenekleri son derece gelişmiştir. Alet kullanmazlar, besinleri çiğ olarak yerler vb... Kısacası bu çocuklar insandan çok hayvana benzerler ve bunda şaşılacak hiçbir şey yoktur. Çünkü ne dik yürüme, ne alet yapma, ne de konuşma insanın doğuştan sahip olduğu özellikler değildir. Bunların hepsi toplumsallaşma süreci içinde eğitimle kazanılan şartlı reflekslerdir. İnsandaki bu özelliklerin arının bal üretme yeteneğiyle ya da örümceğin ağ örmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Arı ve örümceğin davranışı içgüdüseldir. Genetik program uyarınca hayvan bu davranışa doğuştan güdülenmiştir. Oysa insandaki dik yürüme, alet yapma ve konuşma becerilerinde durum epey farklıdır. Kuşkusuz bu özelliklerin ortaya çıkması için insanın genetik programında belli bir hazırlık vardır. Bu biyolojik hazırlık (temel) olmasa insan ne dik yürüyebilir, ne alet yapabilir, ne de konuşabilir. Ancak bu biyolojik temel tek başına yeterli değildir. Biyolojik temelin ortaya koyduğu malzemeyi işleyip biçimlendirecek eğitim (öğrenme) süreci olmadan insan yavrusu kendiliğinden bu becerilere kavuşamaz.

Bebek için bugün geçerli olan bu durum insanımsı atamız için de geçerliydi elbette. Dolayısıyla insanımsı atamız birgün durup dururken sırf daha iyi karnını doyurmak için kendiliğinden ayağa kalkmış olamaz. Hele ki dik yürümenin çevredeki bolca bulunan yırtıcı etoburlara hedef olmayı kolaylaştırdığı, iki ayak üzerine kalkmaktansa yerde dört ayak üzerinde dengenin daha iyi sağlandığı ve üstelik dört ayakla daha hızlı koşulabildiği ortadayken, bütün bu engellere karşın insanımsı atamızın iki ayak üzerinde yürümeye kendiliğinden geçtiği nasıl söylenebilir? İnsanımsıların

milyonlarca yıl yer ve ağaç yaşamını birlikte sürdürdüklerini bugün biliyoruz. Demek ki ağaçtan yere inme çok uzun bir zamana yayılan zorlu bir süreçti. Böylesi bir işin başarılması için kuşaktan kuşağa aktarılan belli bir eğitimin, bu yönde harcanan iradi (bilinçli) bir çabanın olması gerekiyor. Bir başka deyişle insanımsıların iki ayak üzerinde kalkmaya karar vermeleri ve her yavruyu bu yönde eğitmeleri gerekiyordu. Bugün rahatça iki ayak üzerinde durarak gezip tozan bizleri emeklemeden taytay durmaya geçen bebeğin ilk adımlarını atarken yaşadığı gerilim ve korkuyu nedense pek dikkate almayız. Oysa ilk adımlarını atan bebeğin yüz ifadesinden de anlaşılabileceği gibi, onun geçmekte olduğu eşik, hayvanlıktan insanlığa geçiş gibi büyük bir eşiğin nüvesidir. Bebeğin attığı ilk adımlarla birlikte yaşadığı korku; edebi bir ifade kullanmak gerekirse, bir yerde onun doğaya uyum içinde, doğanın koynundaki huzurlu ve güvenli -ama bilinçsiz- yaşamdan toplumsal yaşamın gerilim ve belirsizliklerine, insani ilişkilerin cangılına -ama bu sefer bilinçli olarak- geçişinin yarattığı bir korkudur!

Bebeğin emeklemeyi bırakıp adım atmaya başlaması, hayvanlıktan insanlığa geçiş gibi büyük bir eşiğin nüvesidir.

## BEYİNLE İLGİLİ DOGMA VE YANILSAMALAR
### 1- FELSEFİ İDEALİZMİN ROLÜ

1920'li yıllarda Afrika'nın güneyinde sürdürülen kazılarda bir primata ait kemikler bulundu. Fosilleri bulan biliminsanları söz konusu hayvanın maymuna çok benzemesinden hareketle ona Afrika'nın güneyinde bulunduğu için australopithecus (güney maymunu) adını verdiler. Oysa bu isimlendirme büyük bir yanlışı açığa vuruyordu. Çünkü söz konusu hayvan bazı bakımlardan (kafa yapısı, beyin hacmi, çene yapısı, el vb.) maymuna çok benzemekle birlikte kesinlikle iki ayak üzerinde yürüyor ve alet kullanabiliyordu. Dolayısıyla bu hayvanın insanın ilk atalarından biri olduğu açıktı. Ancak biliminsanlarının birçoğu başlangıçta australopithecusu insanımsı olarak kabul etmediler. İnsanın en tipik özellikleri olan dik yürüme ve alet yapmayı başarabilmesine karşın bu hayvanı insanın atası olarak kabul etmeyen biliminsanlarının karşı çıkış gerekçeleri beyinle ilgili bir dogmaya dayanıyordu. Bu dogmaya göre insanın evrimi giderek büyüyen bir beyinle yönlendirilmiş olmalıydı. Çünkü insanı hayvandan ayırdeden esas fark insanın düşünebilmesi (akıla sahip olması) idi. Bu nedenle 450 gramlık beyinle australopithecusun insanımsı olması mümkün değildi. **Sir Arthur Keist**'in ifade ettiği cerebral rubicona (beyin sınırı) göre beyni 800 gramdan aşağı olan hayvanlar anthropoid sayıldığı için bu sonuca varılıyordu. İtirazcı biliminsanlarına göre insan beyninin yaklaşık 1350 gramlık ağırlığa ulaşması australopithecusun yaşadığı dönemden milyonlarca yıl sonraya denk geldiğine göre bu hayvan insanın atası olamazdı (!) Ancak ortada ciddi bir soru işareti olduğunu itirazcı biliminsanları da yadsıyamıyordu. Bu hayvanın sahip olduğu özellikler tipik insani özelliklerdi. Bu çelişkiye bir yorum getirmeyen itirazcı biliminsanları bu türden bir keşfi öngörememiş olmalarını "şaşırtıcı" bir başarısızlık olarak kabul ediyorlar, ama yine de iddialarından vazgeçemiyorlardı.

Söz konusu biliminsanlarının peşinen kabul ettikleri "insanın evrimini giderek büyüyen beynin yönlendirdiği" yargısı, bilimsel bir tezden çok felsefi bir dogmaya dayanıyordu. Bu dogmayı doğuran ise maddeyi düşüncenin bir ürünü olarak ele alan ve düşünceye öncelik tanıyan idealizmdi. İdealizme göre herşey düşünceden (ruhtan, bilinçten) ortaya çıktığına göre insanın oluşumunda da öncelik düşünceye ait olmalıydı. İnsanın hayvandan ayrılma süreci esas olarak insan düşüncesinin gelişme sürecinden başka birşey olamazdı. Zaten insanlık adına yaratılan ne varsa bunları yaratan insan zihniydi vb. Kökü kafa ve kol emeğinin ayrılarak sınıfların ortaya çıktığı döneme uzanan bu yargı, aslında düşünce araçlarına egemen olan sınıfların doğal olarak ürettikleri ideolojik bir yanlış bilinçten başka birşey değildi. Ancak kökeni ne olursa olsun bu dogma koskoca bir düşünce tarihi boyunca zihinlerde egemenlik kurmuştu. Bu dogmanın biyolojik anlamı ise insanın evriminde önce beynin gelişmesi oluyordu. Nitekim insanın evriminde beynin önceliği dogmasını **Darwin** dahil bir çok biliminsanı ve materyalist düşünür de kabul etmişti. "İki ayak üzerine dikelmek yalnızca beynin üstün gelişmesinin bir sonucudur. İnsanla bütün öteki hayvanlar arasındaki bütün farklılıklar beynin yapısından kaynaklanır" diyen **Karl Ernst Von Baer** ya da "insanı maymundan insan haline getiren iki ayak üstüne dikelme ya da konuşmanın ortaya çıkması değildir, beynin gittikçe gelişmesi ve zihin yapısının oluşmasıdır. Dikelme ve konuşma bunun sonuçlarıdır" diyen **G. E. Smith** gibi doğa bilimcilerinin yargılarını **Darwin** de kabul ediyordu. Oysa, **Darwin**'in çağdaşı olan iki ünlü doğa bilimci, **Ernst Haeckel** ve **L. Oken**, beynin önceliği iddiasına karşı çıkarak iki ayak üzerinde yürümeyi insanın evriminin esas başlatıcısı olarak öne sürmüşlerdi. Ne var ki gerek **Haeckel** ve **Oken**, gerekse de onların görüşlerini kabul eden **F. Engels**'in (3) iki ayak üzerinde yürümeyi insanlaşmanın esas başlatıcısı olarak öne sürmeleri bilim çevrelerinde pek kabul görmedi. Ta ki australopithecusun keşfine kadar... Australopithecusun keşfinden sonra insan evriminin başlatıcısının beynin gelişmesi ve düşünce olduğu inancı yıkıldı. Onun yerine iki ayak üzerinde yürüme insanlaşma sürecinin başlatıcısı olarak kabul edilmeye başlandı. Ancak insanın evrimini ne olduğu bilinmeyen aşkın (doğaüstü) bir gücün yansıması olan düşünceye bağlayan idealist yanılgının aşılmasında olumlu bir rol oynayan bu görüşün de doğru olmadığını bugün biliyoruz.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir. Dik yürümeye öncelik tanıyıp beynin önem ve önceliğini yadsıyan görüşü yanlış olarak niteleyerek tekrar beyine öncelik tanımak, idealizme bir dönüş anlamına gelmez mi? Bu sorunun yanıtı kesin olarak hayırdır. Çünkü beynin önceliğini geçmişte savunan idealist tezlerle bugün bilimlerin ortaya koyduğu bilgiler birbirinden tümüyle farklıdır. Bu fark; canlılardaki kalıtımı ne olduğu bilinmeyen metafizik bir kavramla (pneuma, pangent, ruh vb.) açıklayan idealist kurgusal açıklamalarla, kalıtımı maddi bir etkenle (yani gen ile) açıklayan genetik biliminin açıklaması arasındaki farka benzer. Bu nedenle konunun iyice kavranabilmesi için beyinle ilgili olarak elde edilen en son bilgiler ışığında geçmişin yanlışlarını ortaya sermek gerekiyor.

Arının bal üretmesi içgüdüseldir.

### 2- İNSAN VE HAYVAN BEYNİNİN YAPISAL KARŞILAŞTIRILMASI

Hayvanlar dünyasının en gelişmiş üyeleri olarak memelilerin tarihi 100 milyon yıl geriye gider. Memelilerin beyin gelişimi başlarda çok yavaş olmuş, son üç milyon yılda hızlanan gelişme özellikle insan beyninde son 250 bin yılda büyük bir sıçrama yapmıştır. İlkel beyni oluşturan beyin sapının yaşının 1.5 milyar yıl olduğu düşünülürse gelişimin yavaşlığı hakkında bir fikir edinilebilir. Bazı memelilerin beyinleri milyonlarca yıl hemen hemen hiç değişmemiştir. Örneğin yunusların beyni 20 milyon yıl önce de aynıydı. Memelilerin beyni çağdaşları olan sürüngenlere oranla 10-100 kat daha büyüktür. Primatların beyinleri ise diğer memelilere göre 2-20 kat daha ağırdır. İnsana özgü soyut bilinç alanının beyin kabuğunun son 40-50 bin yıllık dönemdeki gelişimiyle ilgisi varsa da bu gelişimin evrim açısından pek de zor bir iş olmadığı söylenebilir. Çünkü geride 1.5 milyar yıllık bir hazırlık ve birikim dönemi vardı!

Geçmişte insanmerkezci anlayışa uygun olarak biliminsanları insan beyninin hayvan beyninden yapısal açıdan nitelikçe farklı olduğunu düşünüyorlardı. Aralarında ünlü fizyolojist **I. Pavlov**'un da bulunduğu bu biliminsanlarına göre insan ve hayvan beyni arasındaki yapısal farklılık beyin kabuğundan (neo korteks) kaynaklanıyordu. İnsanın beyin kabuğundaki özel gelişme sonuçta yalnızca insana özgü bir dizi etkinliğe (mantık yürütme, konuşma, düşünme vb.) yol açmıştı. Dolayısıyla akıl yalnızca insana özgüydü ve öğrenme insan dışında hiçbir hayvanda olamazdı. Oysa bugün sadece beyin kabuğunun değil beynin tümünün, hatta omuriliğin bile öğrenme yeteneğine sahip olduğunu biliyoruz. Kuşkusuz çeşitli beyin bölgelerinin öğrenmede ayrı ve kısmen özelleşmiş görevleri var, ama yine de bu durum beyine bütünsel yaklaşımı ortadan kaldırmıyor. Geçmişte sanıldığı gibi beyinde ayrı ayrı ve çok özel merkezler yok. Birçok faaliyet beynin tümüne dağılmış bir organizasyonla gerçekleşmekte. Biliminsanlarının insanın biyolojik evrimsel geçmişini gözardı ederek insanı beyin kabuğunun kumandası altındaki biricik mantıklı ve akıllı varlık olarak ele almalarının büyük bir yanılgı olduğu, insanda içgüdülerin gerilediği ve yok olduğu, bunların yerine zekanın geçtiği (örneğin **Arnold Gehlen**'in iddiaları...) tezlerinin doğru olmadığı beynin üç farklı kısmının keşfiyle iyice açığa çıktı.

İnsan beyninin beyin sapından oluşan en içteki kısmına ilkel beyin (reptilian kompleks + sürüngen beyin) deniyor. Beynin bu kısmının yönlendirdiği faaliyetler açısından insanın sürüngenlerden hiçbir farkı yoktur. Bu faaliyetler savunma ve saldırı türünden istemsiz (bilinçdışı) faaliyetlerdir. İnsanın günlük faaliyetleri (cinsellik, beslenme, temizlenme, yarayı-kesiği yalama, titreme vb.), toplumdaki hiyerarşiye boyun eğme, alışılmış şeyleri taklit ve saldırganlık gibi faaliyetleri ilkel beyin yönetir. Bu faaliyetler kendiliğinden ve hızla gerçekleştiği için hiçbir beyinsel çaba harcanmadığı sanılabilir. Bu yanlış bir sanıdır. Çeşitli beyin hasarları bu tür faaliyetlerin ne kadar karmaşık süreçler içerdiğini ortaya koyar. İlkel beyin, yaşamın temel faaliyetlerini yönlendirdiği gibi sözkonusu canlı türü için tipik olan içgüdüsel davranışları da yönetir. Bu olgu hayvanlar kadar insan için de geçerlidir. Örneğin dünyanın her köşesindeki farklı kültürlerden insanların sevinç, öfke, korku,

iğrenme, şaşma vb. gibi duygusal durumları yüzlerinde ifade etme biçimleri aynıdır. Çünkü bunlar genetik olarak kodlanmıştır. Kör olarak doğan bebekler başkalarının yüz ifadelerini görmedikleri halde duygusal durumlarını yüzlerinde tipik insan mimikleriyle yansıtırlar vb. Beynin ikinci kısmı, beyin sapını kuşatan ve duygusal beyin olarak anılan limbik sistemdir. Beynin bu kısmı çeşitli duygusal faaliyetleri yönlendirir. Bu faaliyetlerin birçoğu günlük deneyimlerin genelleştirdiği şartlı reflekslerden oluşur. Bu faaliyetler yüksek bir sinirsel düzey gerektirmekle birlikte insanı hayvanlardan tümüyle ayıran soyut-mantıksal faaliyetlerden farklıdır. İnsana özgü konuşma, mantık yürütme, sanatsal faaliyet vb.ni ise beynin üçüncü kısmı olan beyin kabuğu yönetir. Beyin kabuğunda gelişmiş olan soyut bilinç alanı, doğada ve insan toplumlarında görülen genel süreçlerin ve olguların soyut açıklamalarının yapıldığı alandır.

**Mc Lean**'ın hayvanlar üzerinde ilkel beyinle ilgili yaptığı çalışmaların sonuçları konumuz açısından son derece önemlidir. Maymunun beyin kabuğu tahrip edildiğinde hayvanın türüne özgü içgüdüsel temel davranışları (yüz mimikleri, selamlaşma, kur yapma tarzı, boyun eğmesi vb.) değişmez. Bu durum limbik beyin tahrip edilince de aynıdır. Demek ki aradan geçen milyonlarca yıl sürecinde maymunda gelişmiş bir beyin kabuğu ortaya çıkmış olmasına karşın temel davranışlar beyin sapınca yönetilmeye devam ediyor (4). Bu durum insan için de tümüyle geçerli. Bazı beyin hastalıklarında beyin kabuğu hasara uğrayan ya da beyin kabuğunun önemli bir bölümü alınan hastaların günlük yaşamlarında çok büyük değişiklikler olmaz. Hatta hastanın belleğinde bile ciddi bir aksama görülmez. Örneğin beynin ön bölgesinden büyük bir tümör alınan **Elliot** isimli bir hasta çeşitli psikolojik testlerden başarıyla geçmiş, zeka, hafıza, dikkat ve algı testlerinde parlak sonuçlar almıştır. Beyin kabuğundaki ciddi hasara karşılık **Elliot**'un zekasında bir aksaklık yoktu. Ancak ayrıntılara inildiğinde doğal olarak belli sorunlar ortaya çıkar. Bu tür hastalar soyut düşünemez, mizah yetenekleri yok olur. Görünüşte ağırbaşlı ve sakindirler ama bu durum yaşlılarda görülen beyin hücreleri yıkımıyla beliren dinginliğe benzer.

**Mc Lean**, limbik sistem ve beyin kabuğuna dokunmadan deney hayvanının beyin sapını tahrip ettiğinde ya da devreden çıkardığında hayvanın tümüyle çaresiz bir hale geldiğini gözlemlemiştir. İlkel beyni çıkarılmış maymun adeta maymun olmaktan çıkıyordu. Hayvan günlük faaliyetlerini yapamıyor, beslenemiyordu bile. İnsanlarda da durum bundan farklı değildir. Beyin sapı hasarlarına bağlı olarak ortaya çıkan parkinson ve huntington hastalıklarında hasta normal günlük davranışlarını yapamaz. Eskiden bildiği halde araba süremez. Hastalık ilerledikçe rahat yürüyemez, eliyle kaşık tutamaz. Zamanla hiçbir hareket yapamaz hale gelir. Yine bazı hastalıklarda, örneğin beyin sapını denetleyen beyin bölgeleri hasara uğradığında, hasta tıpkı bir hayvan gibi davranmaya başlar. Psikomotor sara (şakak lobu sarası) denen hastalıkta beynin yüksek ve ilkel merkezleri arasındaki engel yıkıldığı için hasta tümüyle ilkel beynin kontrolüne geçer. Bu tip saralılar kavga ederken insan gibi döğüşmezler. Öğrenilmiş bir davranış olan insanca kavga etmek yerine bir dağ gorili ya da kertenkele gibi bacaklar gerili, kollar iki yana açılmış bir şekilde ve iki yana sallanarak hasımlarına saldırırlar.

**Geçmişte insanmerkezci anlayışa uygun olarak biliminsanları insan beyninin hayvan beyninden yapısal açıdan nitelikçe farklı olduğunu düşünüyorlardı. Pavlov'da böyle düşünenlerden biriydi.**

Görüldüğü gibi insanın kişiliği ve davranışları yalnızca beyin kabuğunun yönlendirdiği akılcı-mantıksal düşüncelerle oluşmuyor. İnsandaki birçok içgüdüsel davranışın akılcılıkla bir ilişkisi olmamasına karşın bunlar beyin kabuğunun yönlendirdiği faaliyetler olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla bize normal ve insana özgü şeyler olarak gözüken birçok davranış ve tepkinin aslında hayvansal faaliyetler olması olasıdır. Beyin sapının yönettiği içgüdülerin üzerimizdeki etkileri dilimizdeki birçok sözcüğe yansımış durumdadır. "Öfkeye kapılmak", "kedere gömülmek", "sevinçten uçmak" türünden bilinçsiz bir süreklenmeyi ifade eden sözcükler buna örnektir. Çeşitli maymun topluluklarında kurak geçen yaz aylarından sonra gelen ilk yağmurlar büyük bir coşku ve sevinçle karşılanır. Yağan yağmur altında maymunlar çılgınca oynayıp zıplarlar. Tıpkı ilkel topluluk üyelerinin yaptıkları gibi! Bazı yığınsal eylemlerde ortaya çıkan öldürme histerilerini, parçalanan cesetleri ve insanların sergiledikleri vahşeti ilkel beynin yönlendirdiği açıktır (5). Sonuç olarak, insan ve hayvan beyni arasındaki yapısal ve biçimsel benzerliğin sonuçlarını ele alırken dikkatli olmak, ne insanı tümüyle hayvandan ayırarak abartmak ne de aradaki işlevsel farkları gözardı ederek insanı basitçe bir hayvan olarak ele almak gerekiyor.

## 3- BEYNİN YALNIZCA BİR DÜŞÜNCE ORGANI OLDUĞU YANILSAMASI

İnsanın evriminde beynin rolünü geçmişte doğabilimcilerin tam kavrayamamalarının en önemli nedenlerinden biri, beyni basitçe bir düşünce organı olarak ele almış olmalarıydı. Beyni yalnızca psişik (ruhsal) süreçlerle ilgili olarak ele alan yaklaşımın beynin insan açısından taşıdığı önemi kavraması olanaksızdır. Bu yan ilginin doğrudan bir sonucu psişik (ruhsal) faaliyetin ne olup olmadığının kavranamamasıdır. Bilinç ya da düşünce kavranmadıkça ne insanın evrimi ne de insanın hayvanla olan ilişkilerinin sağlıklı ele alınamayacağı ortadadır. Beyin, geçmişte sanıldığı gibi yalnızca psişik süreçlerden değil, aynı zamanda organizmanın vejetatif (6) süreçlerinden de sorumludur. Bunun anlamı ise şudur: bugün varolan organizmanın psişik ve vejetatif faaliyetleri arasındaki uçurum geçmişte yoktu. Evrimin başlarında bu iki faaliyet iç içe geçmişti, daha doğrusu başlangıçta herşey vejetatifti. Düşünsel-ruhsal süreçler vejetatif işlerden türemiştir. Örneğin tad olayı bu olguyu açıkça gözler önüne serer. Bugün insandaki tad duygusunun özel bir beğeni ve tercih konusu olduğuna ilişkin o kadar çok örnek vardır ki tad olayının başlangıçta vejetatif bir faaliyet olduğu çoğu insana saçma gelir. Oysa tad olayında faaliyet çok daha eski bir beyinsel faaliyete dayanır. Bilincimizde ortaya çıkan tada ilişkin yansıma vejetatif faaliyetin bir sonucudur ve bedende olup biteni ister istemez yaşarız. Tatlı besinlerin bizim için hoş bir damak lezzeti oluşturması canlıların evriminin dört milyar yıllık geçmişinden bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü yeryüzünde ortaya çıkan yaşamın C, H, O ve N elemetlerini temel alması, canlı bütün organizmalar için, C, H, O içeren şekerin, yani enerjinin, olmazsa olmaz bir gereksinme olması gözardı edilerek şekerin hoş tadı anlaşılamaz. Ham meyvelerin ekşi, acı ve buruk tadlarının olması bir rastlantı değildir. Çünkü ham meyve yendiğinde insanı hemen hasta yapar. Dolayısıyla ham meyvenin tadını olumsuzlayan damak zevki organizmanın vejetatif tepkisine uyarlanmış psişik bir faaliyetten başka birşey değildir. Bu durum olgun meyvelerin tatlı oldukları kadar organizma için son derece yararlı olmalarıyla da uyum içindedir.

Daha somut bir başka örnek olarak tuzu vermek mümkün. Denizde ortaya çıkan ilk canlı hücreler kadar bizim hücrelerimiz için de tuz ve tuzun içerdiği natrium iyonları olmaksızın hiçbir hücre faaliyeti gerçekleşemez. Dolayısıyla tuz bütün canlılar gibi bizim içinde olmazsa olmaz bir maddedir ve bu somut yararlılığı nedeniyle tuzun "tad"ından vazgeçemeyiz.

Beyni yalnızca bir düşünce organı olarak ele alan yaklaşımın bir diğer sakıncası beyni dış dünyadan ve bedenden soyutlayan ve ona bir takım psişik süreçleri yöneten gizemli bir rol yükleyen bakış açısıdır. Oysa organizmanın bütünüyle birlikte beyin dış ortama doğrudan bağlıdır. Örneğin eskiden, ısıyla ilgili duyumların, derideki ısı alımlayıcılarının sinir uyarımları aracılığıyla beyin sapındaki ısı merkezlerini uyarmasıyla oluştuğu sanılıyordu. Gerçekte beyin ısıyı doğrudan kendini kuşatan kanın ısısına başvurarak algılar. Beynine özel bir kanal açılan deney hayvanı, beyninin ısıyla ilgili bölgesine sıcak su damlatılınca aniden terlemeye başlarken, bir dakika sonra soğuk su damlatılınca bu sefer soğuktan tir tir titremeye başlar. Benzer şekilde beyindeki yeme işlerini yöneten bölgenin uyarılmasıyla mide ve bağırsakta ortaya çıkan açlık (boşluk) hissi beyine iletilemez. Beyin doğrudan kandaki şeker miktarını kaydederek açlıkla ilgili faaliyetleri başlatır. Kısacası duyuların kökeninde somut uyarım yer alır. Çevrenin özelliğince oluşturulan uyarıma beden ve beyin doğrudan bağımlıdırlar. Bu etki-tepki mekanizması evrimin ilk basamaklarında açık seçik bir olayken evrim ilerledikçe dış dünyadan organizmaya ulaşan uyarımlar çeşitli mekanizmalarla dolaylı kılınır. Canlı organizma kendi türü için gerekli olanların dışındaki uyarımlara tepki vermez, ya da bu uyarımlar gözönünde tutulmayarak es geçilir. Dolayısıyla sinir hücreleri ile psişik faaliyetlerin ilişkisi evrimin başlangıcında ortada yoktu. İlk sinir hücrelerinin görevi psişik faaliyetler değil dış ortamın karmaşık ve sayıca çok uyarılarını ayıklayıp bunları organizmaya uygun hale getirmekten başka bir şey değildi.

Bu söylenenlerin beyin ve beyin faaliyetleri açısından anlam ve önemi şöyle özetlenebilir: Organizmanın çevreyi algılaması, çevreyle ilişkilerini düzenlemesi ve çevre karşısında bağımsız davranışlar geliştirebilme (yani bilinçli davranabilme) yeteneği işte evrimin başlarındaki bu vejetatif faaliyetlerden doğmuştur. Bu gelişimin seyrindeki özgünlük ve kombinezonlar insan ve hayvan beyninin anlaşılması açısından çok değerli bilgiler sunmaktadır.

## 4- BEYİN MOZAYİĞİNDEKİ İNANILMAZ SENFONİ

Yüzyılımızda biyolojinin en ilginç

Jean Piaget

keşiflerinden biri, yeryüzünde ortaya çıkan ilk basit hücreden bugünkü karmaşık organizmalara ulaşan canlıların evriminin basit bir niceliksel dönüşümle sağlanan düz bir gelişme olmayıp yer yer çok ilginç kombinezonlarla yürüdüğünün anlaşılmış olmasıdır. Yüksek düzeyde örgütlenmiş hücreler geçmişte sanıldığı gibi çekirdeksiz basit hücrelerin gelişimiyle ortaya çıkmamıştır. Çeşitli özelliklerin bazıları bir araya gelerek ortak bir yaşam (symbyosis) içine girmişlerdir. Örneğin bitki yapraklarındaki hücrelerde bulunan ve güneş ışığını besine çeviren organel olan kloroplast aslında mavi-yeşil-alg olarak bilinen bağımsız ilkel bir canlıdır. Herhangi bir bitki ve hayvan hücresi bu türden ilkel canlıların bir arada yaşadığı bir hücreler konfederasyonu gibidir. İki farklı canlının birbirinin yaşamsal görevlerini üstlenerek girdikleri ortak yaşam canlılar dünyasında çok yaygındır. Nitekim bağırsaklarımızdaki bakteriler olmasa yediğimiz besinlerden yararlanıp yaşamımızı sürdürmemiz olanaksız olurdu. Daha da ilginç olan bu özelliğin beyinde inanılmaz bir mozayiğe dönüşmesidir. İlk hücrelerin hazır organelleri (yani bağımsız hücreleri) kendi bedenlerine katmaları gibi, beyin de evrimin önceden hazırladığı yapı, düzenek ve işlevleri geçmeli parçalarla inşa edilen prefabrik evlere benzer şekilde öylece alıp kendisinde bütünleştirmiştir. Bir başka deyişle beynin bugünkü faaliyet ve işlevleri geçmişte bugünkü anlamından çok farklı bir şekilde işleyen birbirinden bağımsız olaylardı. Bu tuhaf durumu kavramak açısından göz örneğine bakmakta yarar var. Üç milyar yıllık geçmişinin 2.5 milyar yılında gözün amacı bugünkü gibi dış dünyanın görüntüsü türünden bir resim ortaya koymak değildi. İnsan gözünü hazırlayan ve 500 milyon yıl önce ortaya çıkan mercek göz, görüntü ve resim oluşturmayan çok farklı bir "görme" faaliyeti gerçekleştirir. Omurgalılar dahil hayvanların büyük çoğunluğu dış dünyayı bizim gibi görmezler. Birçok hayvanın "gördüğü" sadece karşılarındaki karmaşık bir halde duran nesne ve hareketlerden seçilmiş bir öbektir. Bu öbek söz konusu hayvanın türü açısından varlığını sürdürebilmesi için gerekli olanlardan oluşmuş evrimin derlediği bir seçkidir. Evrimin seçme ve ayıklama süreçleri hayvanlara yakın çevrelerinde hareket eden şeyleri olası bir düşman ya da av olarak algılamayı ("görmeyi") öğretmiştir. Örneğin mürekkep balığı için çevresinde hareket eden nesneler ikiye ayrılır: bunlar ya düşmandır -kaçması gerekir- ya da avdır -yakalaması gerekir-. İşte insan gözünün bir önceki evresi olan mercek gözün gerçekleştirdiği, bu türden bir "hareketi görme"dir. Kurbağalar üzerinde yapılan incelemeler kurbağa gözündeki retina tabakası üzerine yansıyan resmin tam bir görüntüsü olacak şekilde beyine iletilmediğini ortaya çıkarmıştır. Kurbağa gözüne giren resim ne olursa olsun, beyne giden görüntü yalnızca beş sınıfta (şekilde) olmaktadır. Kurbağa gözüne yansıyan yüzlerce geometrik şekil sadece beş sınıfta "görülür". Bu durumda kurbağanın bırakalım bizim gördüğümüz onlarca renk nüansını "görmeyi", görüp göreceği yalnızca beş sınıfta şekilleri birbirinden ayırt etmektedir. Bu durumda öküzlerin trene bakarken bizim gibi hızla giden mekanik bir araç değil başka bir şey "gördükleri" açığa çıkıyor. Arenada matadorun sakladığı kırmızı pelerine saldıran boğa o anda ne matadoru ne de elindeki kılıcı bizim gibi göremez. Dolayısıyla boğa güreşinin yiğitçe bir mücadele değil kalleşçe bir tuzak olduğu açığa çıkıyor.

Gözle ilgili bu parçalı algılama özelliği, olduğu gibi beyinde karşılığını bulur. Görme ile ilgili olarak beyinde bugün için tespit edilebilen en az 5-6 ayrı bölge vardır. Görme, konuşma, işitme, anımsama, koklama vb. gibi işlevler geçmişte sanıldığı gibi beyindeki tek bir merkezden yönetilmezler. Her işlev için tıpkı görmede olduğu gibi beynin bütününe yayılmış birçok "merkezcik" vardır. Çeşitli beyin rahatsızlıkları bazı beyin bölgelerini tahrip ettiğinde kişinin görmesi tümüyle farklılaşır. Görsel agnozi hastalığında hasta gördüğü cismi tanıyamaz. Bunun nedeni cismi bilmemek, dikkatsizlik veya zeka geriliği değildir. Hasta görüp tanıyamadığı cismi eline alınca ya da cisimle ilgili ses duyunca cismi hemen tanır. Örneğin bu tip hasta eşinin, çocuğunun fotoğrafını tanıyamaz. Ama baktığı fotoğraftaki kişinin cinsini, yaşını, boyunu vb. doğru söyler. Demek ki hasta, yüzdeki ayrıntıyı algılamadan sadece şekli görmektedir. Bu tür hastalığa yakalanmış çiftçi, tüm inekleri tek tek tarif etse bile hayvanları tanıyamaz.

Bazı hastalar hayvan türlerini birbirine karıştırır. Fok resmine güvercin, domuza fil der. Ama gösterilen resmin bir hayvana ait olduğunu bilir. Bu örnekler insanın görme faaliyetinin tıpkı kurbağadaki gibi belli sınıflardan oluştuğunu gösterir. Görsel beyin işlevlerinin özelleşme boyutu o derece ilerlemiştir ki, örneğin bir dizi nöron turuncu-kırmızı renklere ayrılmışken bir başka grup nöron sert kontraslı çapraz köşeleri olan cisimleri tanıyor, bazı nöronlar ise sadece hızla soldan sağa hareket eden nesnelerle ilgileniyor. Dille ilgili işlevlerde de durum aynıdır. Bazı nöronlar sadece takısız isimlerle ilgilenirken başka bir nöron grubu yalnızca düzensiz çekimli fiiller ile ilgileniyor (Bkz. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı 354). Bu durumun çarpıcı bir kanıtı da çeşitli hastaların durumlarında izlenebilir. Afazi hastalığında hasta söyleneni anlar, ağzını oynatıp yanıt vermek için sesler çıkarabilir, ama sözcük oluşturamadığı için konuşamaz. Agrofi denilen hastalıkta hasta rahatça konuşur, okur, hatta resim de çizer ama yazı yazamaz. Aleksi hastalığında ise hasta söyleneni anlar ve yazı yazabilir ama kendi yazdığı yazı dahil hiçbir yazıyı okuyamaz (7). Öte yandan **Jean Piaget** ve çalışma arkadaşlarının bebekler ve çocuklar üzerinde yaptıkları araştırmalar ve deneyler yukarda söylenenleri doğrulayan net sonuçlar ortaya koymuştur. Zihinsel gelişim sürecinde çocuk tek tek kapıları açılarak girilen bir binanın odaları gibi yıllar geçtikçe beyninin yeni parçalarını denetimine alır ve buraları kullanmaya başlar. Örneğin ilk aylarda bebeğin görmesi tıpkı kurbağa gibidir. Ancak hareketli ve renkli nesneleri görür. 5-6 yaşındaki çocuk geçişliliği bilmez. A>B ve B>C'yi gördüğü halde A ve C nesneleri bir arada kendisine gösterilmezse A>C sonucunu kabul etmez. Çocuk nesneleri kalıplarla algıladığı için aynı miktar su, geniş ve derinliği az kaptan dar ve derin kaba gözünün önünde aktarılsa bile su seviyesi ikinci kapta yüksek olduğu için ikinci kaptaki su miktarının fazla olduğunu söyler (8).

Son olarak beynin parçalı yapısını gözler önüne seren yeni bir bulgudan da kısaca sözedelim. ABD'de geçirdiği bir beyin hastalığı nedeniyle tehlike kavramını yitiren ve normal bir insanın korkup panikleyeceği durumlarda hiçbir endişe duymayan bir hastanın beyni incelendiğinde "amygdala" isimli beyin bölgesinin tahrip olduğu anlaşılmış. Tehlike dışındaki diğer duyguları algılayan, ağlayan, gülen, eğlenen insan fotoğraflarındaki duyguları tanımlayan bu hasta korkmuş insan fotoğraflarına hiçbir anlam verememiştir.

Görüldüğü gibi beyin yekpare bir bütün değil. Dolayısıyla çeşitli hayvan türlerinin beyinlerini birbirinden ayırmak sanıldığı kadar kolay bir iş değil. Çeşitli faaliyetlerde olduğu gibi psişik faaliyetlerde insan beyninin özgün yaratımları değil. Bu faaliyetler insan öncesi hayvan beyinlerinde birbirinden ayrı da olsa zaten yaratılmıştı. Dolayısıyla insan beyni düşünceyi, zekayı ve bilinci kendisiyle birlikte ilk kez yaratan bir organ değil. O, bu faaliyetleri insan kafasında ilk kez üstün bir sentezle biraraya toplayan eşsiz bir senfoni orkestrasıdır. Demek ki insan düşüncesi dediğimiz psişik faaliyet daha işin başında hominid atamızın beyninde zaten vardı. İnsanlaşmanın ilerlemesi ve beyin kabuğunun gelişimiyle birlikte bu faaliyet giderek özelleşmiş, yeni bireşimlere yönelmiş ve eşsiz bir düzeye yükselmiştir. Dolayısıyla beynin insanda yarattığı soyut bilinç alanının beyin kabuğunun en son gelişen kısmıyla ilgili olduğu açığa çıkmış oluyor. **Elliot** gibi beyninin yüzde 10'u hatta daha fazlası tahrip olan hastaların birçok açıdan normal olmaları bu olgunun açık kanıtıdır.

*(Devam edecek)*

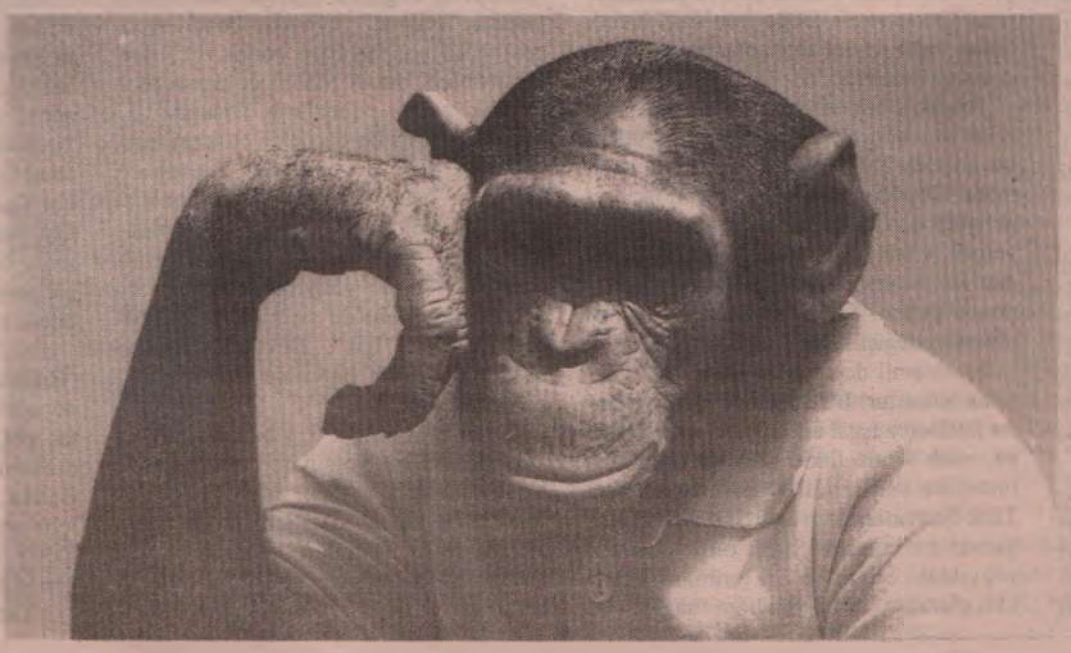

## DİPNOTLAR

1) Geçmişte sanıldığı gibi insanla maymun kuzen değil kardeştir. Şempanze ile insanın genetik yapısı yüzde 98.4 oranında ortak genlere sahiptir.

2) Roma kentinin kurucuları olan Romus ve Romulus kardeşleri besleyip büyüten dişi bir kurttur. Çizgi roman kahramanları olan Tarkan ve Tarzan'ı da hayvanlar yetiştirir. Hayvanların kaçırıp büyüttükleri bebeklerle ilgili sayısız anlatı ve öyküde bir gerçek payı vardır. Bu şekilde büyüyen çocuklarla ilgili olarak çeşitli bilimsel incelemeler yapılmıştır.

3) Engels şöyle yazmıştı: "Toplumun hızla gelişmesinin bütün kazanımları zihne, beynin gelişmesine ve etkinliğine dayandırıldı. İnsanlar faaliyetlerini gereksinmeleriyle açıklamak yerine düşünceleriyle açıklamaya alıştılar. Böylece zamanla özellikle antik dünyanın batışından bu yana zihinleri etkilemiş olan idealist dünya görüşü meydana geldi. Bu idealist dünya görüşü insanlara hâlâ o kadar egemendir ki Darwinci okulun en materyalist doğa bilimcileri bile insanın kökeni konusunda hâlâ herhangi bir duru görüş oluşturmaktan acizdirler. Çünkü bu ideolojik etki altında bu konuda emeğin oynadığı rolü kavramıyorlar." (Doğanın Diyalektiği)

4) Mc Lean'ın hamster ve tavuklarla yaptığı benzer deneylerin sonuçları da bu yöndedir. Doğduktan iki gün sonra beyin yarımküreleri çıkarılan dişi hamster normal büyümüş, normal oyunlar oynamış, erkekle birleşme, 8 yavru yapma ve iyi bir anne olmayı başarmıştır. Benzer sonuçlar limbik beyinleri de çıkarılan tavuklarda görülmüştür.

5) "Nörolojist R. M. Restok kitabında toplumdaki ani sebepsiz düşmanlıkların nedeninin ilkel beyin olabileceğini vurgular. İnsanların belli bir deri renginden, vücut biçiminden (örneğin şişmanlık ve sıskalıktan) vb. hoşlanmayışlarının sırrı ilkel beyindedir. Mc Lean bir hayvanın diğerinden çok az farklı durumda olması durumunda bile [örneğin akşar (albino) -renksiz- bireylerin durumunda] diğerlerinin hücumuna uğradığını ve öldürüldüğünü belirtmektedir. İnsan toplumlarında yenilikçilere karşı düşman olanlar da muhtemelen ilkel beyinleriyle hareket ediyorlar." (Cumhuriyet Bilim Teknik, sayı 377, Selçuk Aslan)

6) Vejetatif: Bir bitkinin büyümesi türünden tümüyle ortama bağlı olarak hiçbir psişik etkinin işin içinde olmadığı bilinçdışı faaliyet.

7) Bu örneklere bellekle ilgili başka örnekler eklenebilir. Retrogade amnesi (geriye dönük bellek yitimi)'nde hasta belli bir tarihten önceki olayları kısmen ya da bütünüyle unutur. Korsakoff sendromunda ise hastanın usavurma ve yargı yeteneği aynı kalsa da yeni hiçbir şey öğrenemez. Yeni tanıdığı insanların adını bile öğrenemez. Ekmnezi'de ise geçmiş şimdiki zamanda gibi yaşanır vb.

8) Daha geniş bilgi için bkz. *Epistemoloji ve Psikoloji*, Jean Piaget, Sarmal Yayınları, 1992 İstanbul)

## İslam ve Hıristiyan Ortaçağı'nda üç reddiyeci ve "sosyalist" topluluk-1

# Arap Yarımadası'nda Lahza Cumhuriyeti

**Nejat BİRDOĞAN**

Dinler, egemenlik süreleri boyunca kimi zaman aydınlık, kimi zaman karanlık olmuşlardır. Kökenindeki aydınlık ögeleri unutturmaya çalışan din simsarları nedeni ile kimi dinlerde tarih boyunca karanlık dönemler görülmüştür. Hıristiyanlıktaki karanlık Ortaçağ ve İslam'ın 7. yüzyıldan sonra başlattığı istilalar sonucunda kılıç zoru ile tutsak ülkelere uyguladığı zorlama ve dayatmalar hep aynı kanlı olayları tarih sahnesine sokmuştur. Toprağına girilen topluluklar, girenlerin dayattığı dinin boyutlarını inceleme gereğini bile duymadan olmazlamıştır. Hele hele kendi eski dini ile mutlu olan toplulukların çekinmeden yaşamlarını tehlikeye sokup ayaklandıkları, yeni istilacılara karşı yüzyıllara varan ayaklanmalara kalkıştıkları görülmüştür. Bir de eski dinlerindeki akılcılığı, hoşgörüyü yeni dayatmalarda bulamadıkları anlarda kanlı ayaklanmalar son sınıra dayanmıştır.

Anadolu Aleviliğini böyle bir reddiyeci din saymak sanırız yanlış olmaz. Kökenini eski Asya dinlerinin ünlü üçlüsünden (İran, Hindistan ve Türk dinleri) alan Anadolu Aleviliğinin MS 5. yüzyıldaki İranlı, ya da Anadolulu Fars kökenli Manes/Mani dininden aldığı ögeler, hep bu üçlemenin bugüne taşmalarıdır. Sonradan bu üçlüye katılan Hazar/Musevi ögeleri ve Suriye/Nesturi İsevi ögeleri bu Alevi dininin içeriğidir. Adı, ancak yüzyıllık bir süreden beri Alevi olan bu dinin MS 8. ve 15. yüzyıl arasındaki adı genellikle bilim çevrelerinde Batınî olarak söylenegelmiştir. İslam kılıcından kurtulmak için inancını İslammış gibi gösteren Göçebe Oğuz, Kürt, Fars toplulukları bu takiyenin gereği olarak Kuran'ı da kendi inançlarına uydurmak için ona bir dış, bir de iç anlam yüklemişler, kimi ayetleri, kimi hadisleri kendi işlerine geldiği gibi yorumlayıp ona doğal anlamından başka bir anlam vermeye çalışmışlardır. Böylece "iç anlam" karşılığı olarak "batınî" sözcüğü doğmuştur. Bu Batınî toplulukların kökenlerinde ise yukarıda adlarını saydığımız Asya dinlerinin ögeleri yatmıştır. Dönem dönem (bugün de olduğu gibi) "Cami de bizim. Kuran da bizim. Aynı Allah'a, aynı Peygambere bağlıyız" diyen bu topluluklar, bir süre için başlarını kurtarmışlar ama fazla sürmeden inançlarının kefaretini kanlarıyla ödemişlerdir.

Kilisenin kimi buyurmaları, İslam'ın kimi dayatmaları tepkilerini de çok geçmeden görmüşlerdir. Kan, ne denli akarsa aksın toplumlar inançlarından dönmemişlerdir. Kimi zaman yüz/yüzelli yıllık istilacı din ve geleneklerin tepkisini çeken yiğit topluluklar, sonları kana bulansa bile tarihe yazılmışlardır.

Şimdi, Ortaçağ coğrafyasında yukarıda sözünü ettiğimiz biçimde bir yaşantıyı yeğleyen üç girişime birlikte eğilmeyi öneriyoruz. Bu üç girişimin ikisi, birbirine yakın, birisi de onbinlerce mil uzaklıkta hemen hemen aynı dönemlerde yaşanmıştır. İlki Arap Yarımadası'ndaki Lahsa Devleti, ikincisi Horasan civarındaki Alamut Devleti, üçüncüsü ise İspanya ile Fransa'yı ayıran Pirene dağlarının Fransa'ya bakan bölümünde Katar Şövalyelerinin kurduğu devlettir. Okuyucu, etnik kökeni ayrı bu üç topluluğun inançtaki yardımlaşmasını ve benzeşmesini yakından görecektir. İlk olarak Arap Yarımadası'ndaki Lahsa devletini ele alacağız.

### ABBASİ İMPARATORLUĞU

Sunacağımız ilk örnek, Basra körfezinin alt ucunda boy vermiştir ve 150 yıl kadar sürmüştür. Başlatıcısı Fars kökenlidir. Kurduğu devlete bakılırsa kamucul bir Mazdek dindarı ile karşılaşıyoruz. Bu öyküye geçmeden önce Abbasi İmparatorluğu üzerine konu ile ilgili kısa bilgilere gereksinim duyuyoruz.

Abbasilerin İslam devletini (750/945/1258) yalın bir tarihsel olay olarak ele almak gerekiyor. İlkellikleri ve yapısıyla Abbasi Devleti, eski çağdaki Çin İmparatorluğu'nu anımsatıyor. Bu, siyasal erki bir tür gelenek ile saptanmış bir hükümdar olan Halife'nin sürdüğü bir tür tanrısal imparatorluktu. Kutsal kişiliği olan bu halife, dünyasal erkini vezirine verebilirdi.

Atalarının kültürleri ve dinleri Çinlilerinki ile bir olan ve 750'den önce Asya Dalay Lama'ları olan Bermekiler, Bağdat'ta vezirlik makamını kendilerine ayırttılar. İslamı da Çin modeline göre örgütlediler. Bu vezirler, astrolojinin değişmez kurallarına göre İslamın ilk yüzyılının çok belirsiz geleneklerini, simya biliminin ve Çin Batıniliğinin sürekli kollarını saptadılar. Budizm'den İslam'a geçen birçok Doğu İranlılar, onlara böyle bir görev için gerekli askeri ve sivil kadroları sağladılar.

Abbasi halifesinin iki adı olurdu. Biri, herkesinki gibi bir ad, öteki ise hükümdarlık adı olup genellikle "Allah" ile biterdi. O, emirlerine sonu "Devlet" ile biten sanlar verirdi. Bu, Tang İmparatorluğu'nda 750'den önceki Çin hükümdarlarının Ortaasya ve Doğu İran'daki kendilerine bağlı devlet başkanlarına verdikleri adlara benzer.

Ancak, Bermeki vezirlerce kurulan ve iyice saptanmış olan bu devlet örgütlenme modeli çağın denemelerine dayanamadı. Kuşaktan kuşağa, İslam'ın tarihsel gelişimi ona, dikkate değer değişiklikler getirdi. Çünkü, yüzyıllar boyunca Sünni denilen İslam mezhebi hatırı sayılır biçimde gelişti. Şiilik ise daha az önemli olmayan değişikliklere uğradı.

En önemli değişimler 14. ve 15. yüzyılda olmuştur. Bu dönemde Türk ve Tatar fatihlerce işgal edilmiş bulunan Önasya, etnik ve özellikle kültürel bakımdan tümü ile yenilendi. O zamandan beri Türk Şamanizminin adı Sünnilik, Tatar Şamanizminin adı Şiilik olmuştur. 15. yüzyıldaki Sünni ve Şii terimleri karşılıklı olarak Arap İslamlığının "sağ"ına ve "sol"una uygulanıyordu. Bütün Halifelik veya Arap İmparatorluğu bu iki, yani Sünnilik ve Şiilik adlı dinsel ideolojinin arasında bocalıyordu.

MS 1200'e doğru biten ve kendine özgü bir gelişmeyi izleyen özel bir uygarlık söz konusu olduğundan bu bölümde Doğuluların siyasal yaşamı anlatılırken "modern" görünümlü terimlere raslamak şaşırtıcı olmamalıdır. Böylece sol, sağ, devrim, karşıdevrim, eylem, tepki vb. deyimler hukuksal astrolojiden Doğularca doğrudan doğruya alınmıştır. Daha 7. yüzyılda Kuran, bu deyimleri kozmolojik, siyasal ve toplumsal anlamlarıyla kullanmaktaydı. Bunun için bu terimlerin burada kullanılmasından kaçınmak olanaksızdır.

10. yüzyıla değin Sünnilik, yandaşlarını İslam imparatorluğunun yadırganmayan efendileri olan, doğuştan mutlu fatihler, yani Araplar ve onların yardımcıları arasından toplamaktaydı.

Buna karşılık Şiilik, yandaşlarını, uyruklaştırılmış halktan ve genel olarak türlü nedenlerle memnun olmayan ve adlarına "münafıklar" denen kişilerin kendi boyunlarına geçirmiş oldukları boyunduruğu, her yolla söküp atmak fırsatını arayan kimseler arasından elde ediyordu. Bunlar, **Farabi**'nin (ölm. 950) deyimiyle gerçek "Akıl Devletini" yani kardeşliğe ve eşitliğe dayanan bir cumhuriyeti kurmak için çabalıyorlardı.

### 9. YÜZYIL ŞİİLİĞİ

9. yüzyıl Şiiliğin kahramanlık yüzyılıdır. Bu dönemde Şiilik, siyasal bir ideoloji olarak biçimlendi. Ali soyunun ünlü kurbanlarının yanını tutan Şiilik, "Maniheenler"in taktiğini benimsedi ve gizli dernekler halinde örgütlendi. Şefleri **Abdan** (ölm. 899), Balagat denilen yedi gizli derece yarattı. Bu dönemden başlayarak Şii yöneticiler arasında ünlü kişiler, bilginler, filozoflar, ansiklopedistler, devlet adamları vb. vardı. Bunların birçokları "Rafızi"likle, yani özgür düşünce yandaşı olmakla suçlandılar. Sonunda da o dönemde devlete egemen olan Sünniler tarafından koğuşturuldular. Bunlardan pek azı, "mihnet" veya Müslüman işkencesine karşın sırlarını açığa vurdular. Düşmanları, onları Maniheenlere verilen "zındık" adıyla çağırırlardı. Sonunda 10.-11. yüzyıllarda iktidarı elde ettikleri türlü ülkelere göre de bunlara "Karmati", "Zeydi", "İsmaili" denildi. Gene bunlara, iyice sıkıştırıldıkları 12. ve 13. yüzyıllarda "Fedai", "Mülhid" ve "Haşişi" denildi. (Çok sonraki yüzyıllarda bu kez bu adların Anadolu'da ve İran'da "Kızılbaş", "Alevi", "Işık", "Bektaşi", "Ali İlahi", "Rafızi" vb. biçimine dönüştüğünü göreceğiz.)

O dönemin Şiiliği, 9. yüzyılda anayasa hukuku alanında yoğun bir çaba gösterdi. Kendi davasına hizmet edebileceği düşüncesi ile çok sayıdaki içtihadı bir araya topladı. Şiiler, sonraları, İslam'ın ilk yıllarında Peygamberin ve ilk halifelerin bütün ele geçirdikleri kentlere ve bölgelere "Ahd" denilen bir veya birçok ferman verdiklerini, bunların yalnız uygulanacak mali rejimi saptamakla kalmayıp İslamdışıların tapınmasının ve Farslar'ın, Maniheenler'in, Budistler'in, Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in örf ve adet hukuklarının ve geleneklerinin de uygulanmasının özgür bırakıldığını ileri sürdüler.

Kuşkulu olsun ya da olmasın 9. yüzyılın ikinci yarısında bu Ahd'ler oldukça yoğundu. Bunları kalemle olduğu kadar silahla savunanlar da görülürdü. "Futuh'ül Buldan" adlı önemli kitabın yazarı **Belazuri** (ölm. 893), onlardan bazılarını bize kadar ulaştırmıştır.

Sözgelimi Peygamber'in 630'da Bahreyn ve Hacer'in Mecusi Araplarına vermiş olduğu iddia edilen Ahd'in ana çizgileri şöyledir:

"Bismillah! Aranızda İslamlığı kabul etmeyecek, Peygamberi içtenlikle tutmayacak, zekat vermeyecek, Beytü'lmal'e hurmalarının yüzde 10'unu, tahılının yüzde 5'ini vermeyecek olanlar, çocuklarını Zerdüşt dininde eğitmekten vazgeçmeyecek olanlar, devlete, erginleşmiş her erkek için yılda bir dinar olmak üzere bir kafa vergisi (cizye) vermeye mecburdurlar. İçinde Tanrıya tapınılan 'Ateş tapınakları' gelirleri ve rahipleri ayrıktırlar." (**Belazuri**, s.79)

### LAHSA CUMHURİYETİ'NDE TOPLUMSAL YAŞAM

İhtilal niteliğindeki ilk hareket 874'de ölen Fars kökenli **El-Kaddah** ve onun ardılı **Hamdan Karmat**'la 9. yüzyıl ortalarında aşağı Mezopotamya'da başladı. Böylece, ilk Müslüman laik cumhuriyet Pers (Basra) körfezinin Batı kıyısında Lahsa'da kuruldu. Bu "sosyalist" cumhuriyet refah içinde yaklaşık olarak 150 yıl yaşadı (Yakut I, s.148 ve IV, s.954).

Mekke'den 1051 yılında gelip Lahsa'ya ulaşan ve 1088'de ölen **Nasır Husrev**, bu cumhuriyetle ilgili şunları yazmaktadır:

"Lahsa'da 20.000'den fazla eli silah tutan insan vardı ve orada büyük bir şehirde görülmesi gereken her şeyi görmek mümkündü. Devlet, 913'de ölmüş olan ve laikliği ilan eden **Ebu Said el-Cennabi** tarafından 899'da kuruldu. Onun türbesi kentin merkezindedir. Darü'l Hicre adı verilen hükümet sarayı kentin merkezindedir. 'Muminiyye' adı verilen bu cumhuriyet, her biri bir vezire sahip olan altı kral tarafından yönetilirdi. Bu oniki kişi aralarında çok iyi anlaşırlar, toplantılarda iki karşılıklı sıraya, biri öbürünün karşısına gelmek üzere oturur ve ülkenin bütün işlerinde ortaklaşa karar alırlardı.

"Halk, hiçbir dinsel vergi ödemezdi. (**Hamdan**, 899'da tümü ile sivil nitelikte iki milli vergi koymuştu.) Eğer bir yurttaş yoksul düşmüş veya işlerinin bozulmasından dolayı borçlanmışsa Ulusal Banka, durumunu yeniden düzeltmesi için ona borç para verir ve bunun için hiçbir faiz istemezdi. Yalnız, verilen para geri alınırdı.

"Yalnız faydalı bir zanaat bilen ya-

bancılar bu devlete gelip yerleşebilirlerdi. Bunlara gerekli araçları ve ilkel malzemeleri alabilmeleri ve yerleşebilmeleri için, her zaman olduğu gibi, Ulusal Banka faizsiz borç para verirdi.

"Eğer bir evin veya değirmenin parasız sahibi bu yerleri onarmak ya da geliştirmek isterse devlet, ona hazinece beslenen kölelerden yardımcı gönderirdi. Bunun için bir şey ödemek de gerekmezdi. Zengibar'dan satın alınmış bu devlet kölelerinin sayısı 30.000'i bulmaktaydı. Onlar, Cumhuriyetin bahçelerinde çalışırlardı. Lahsa'da halkın buğdayını parasız öğüten genel değirmenler de vardı.

"Devlet, kesinlikle laikleştirilmişti. Oruçsuz, namazsız ve hacsız. Hiçbir cami yoktu. Bununla birlikte adı **Ali bin Muhammed** olan Farslı bir zengin tüccar, tapınan yabancılar için bir resmi cami yaptırma izni almıştı.

"Ulusal Banka, yabancı ülkelerle alış verişe yarasın diye altın stok ederdi. İçeride kullanılmak üzere keseler içinde kurşun paralardan yararlanılırdı. Bu para, dışarı çıkarılmasın diye özellikle kurşundan yaptırılmıştı.

"Yöneticiler yurttaşlarla kendilerini eşit tutarlar, hitaplarında ayrılık gözetmezlerdi. Kendilerine 'Seyyid' denilmesiyle yetinirlerdi (not: Buradaki 'Seyyid' sözü Peygamber soyundan gelen anlamında değil, 'Efendi' anlamındadır.) (Bak: **Nasır Husrev**/Metin s.82-85).

## HALİFELERE KORKU SALAN CUMHURİYET

Hind yolu üzerinde bulunduğundan Lahsa, özellikle dünya ticaretiyle yaşamaktaydı. Lahsa, hâlâ eskimiş bir ekonominin ve eski hurafelere bağlı bir toplumun egemen olduğu Müslüman ülkelerle savaşmaktaydı. Mezopotamya'nın ve Suriye'nin aristokrasisi ve özellikle bilginleri (ulema) kendilerine şiddetli bir korku veren bu Cumhuriyetin önünde titremekteydiler (**İbn'ül Esir**/VIII, s.133). 929'da büyük Karmat generali **Ebu Tahir**, 600 süvari ve 900 piyade ile Mekke'yi zaptetti ve Kabe'nin hazinesine el koydu. Müminlerce Allah'ın sağ eli gibi gösterilip kutsanan Hacer'ül Esved'i (Karataş) alıp götürdü. Bu sonuçlar o dönemlerde İslam dünyasında sayıları azımsanmayacak özgür düşüncelilerce alkışlandı. Karmat İhtilali'nden ve 868-883 yılları arasında Irak'taki Zenci kölelerin ayaklanmasından beri halifeler ve onların yakınları korku içinde yaşamaktaydılar. Çünkü Karmatlar, İslam'ın bütün büyük kentlerinde ve özellikle Bağdat'ta kentsoylular ve daha çok aydınlar arasında gizli dernekler biçiminde örgütlenmişlerdi. Karmatlar, Sünnilerin okuyamadıkları gizli yazılar kullanmaktaydılar. 1124'de ölen **Ömer Hayyam**, buna şöyle bir değinmede bulunuyor:

*"Kaderin sırrını sen bilmiyorsun, ben de,*

*Karmat yazısını sen bilmiyorsun, ben de..."*

Yıpranmış Bağdat Halifeliği, Karmat tehdidi altında 10. yüzyıl başlarında İslam hükümetinde bir çok mali ve toplumsal reformlar yapmak ve daha az sert ve daha özgür bir davranışa girmek zorunda kalmıştı.

İşte, bu dönemde Abbasiler'de ilk güçlükler baş gösterdi ve naib **El Muvaffak**, vezirine bir kamu istikrazı yapmayı önerdi. Vergileri de toplayamadıklarından Halifelik, 912'de bir Yahudi bankası olan Josef İbn-Pinşas'tan borç aldı.

"938'de Bağdat, Lahsa'ya yıllık haraç verecek duruma düşmüştü. Sonra da onlarla uzlaşma yoluna gitti. Lahsalı Karmatiler de bu sıralarda birdenbire ortaya çıkan Suriye ve Mısır Fatimilerine karşı dengeyi sağlamak için bu uzlaşmayı kabul ettiler. 951'de Hacer'ül Esved'in bir parçasını götürüp yerine koydular." (Bu konuda metin içinde verilen kaynaklardan başka geniş bilgi için bkz; **Ali Mazaheri**, Ortaçağda Müslümanlar, Varlık Yay. s.118 ve sonrası)

### LAHSA'YI ÖRNEK ALANLAR

Lahsa'nın Farslı kurucusu **Ebu Said el-Cennabi**, yiğitçe tutumuyla öbür "mehdi"lere yani halk önderlerine örnek oldu. Bunlar da başka liberal devletler kurdular. İçlerinde en önemlileri batıda, meşruti ama liberal Fatımi Halifeliği ve Fırat'ın doğusundaki Büveyhoğulları emirliği idi ki, birincisi İsmaili Şii, öbürü ise Zeydi Şii idi. Daha doğrusu Şiilik adı altında eski Asya dinlerini İslam'ın karşısında yaşatmaya çalışan ve yaşatan devletlerdi. Her ikisi de Lahsa ile iyi ilişkiler içindeydiler.

Fatımi Devleti, 970'de Fas'tan, Fırat kıyılarına değin uzanmaktaydı. Çok iyi işleyen bir propaganda örgütlenmesi kurmuşlardı. Misyonerleri, en küçük köye değin kamuoyunu aydınlatmışlar ve tüm ileri gelenlerin de olurunu sağlamışlardı. 972'de **El-Muiz**, Lahsa hükümetine yazdığı bir mektupta bu örgütlenmeyi biraz da kendisini överek anlatır: "Bizim her iklimde, bütün cezirlerde gizli ajanlarımız vardır. Bizim öğretmenlerimiz ve misyonerlerimiz her dili konuşurlar." (**Makrizi**, Hitat-2; s.652)

**El-Muiz**, bu sözleriyle gerçeği vurgulamaktaydı. Çünkü bu çağa doğru İsmaili dalleri (yayman) Endülüs'te, Mezopotamya'da Hindistan ve Türkistan'a değin her yerde görülmekteydiler. O dönemlerin tarihçesi Endülüslü **İbni Hazım**'a göre (ölm. 1064) onların Kurtuba'daki düşmanları İsmaililer, Karmatiler gibi İslamlıktan ayrılıp Mecusiliği (=Zerdüştlük, ateşe tapıcılık) benimsemişlerdir. **Şehristani**'ye göre de İsmaililerin gizli toplantısında yedi vukuf aşaması ve her aşama için özel bir akide vardı. İlk iki aşama bir yılda elde edilebilrdi. Sonra, muhib (=yola girmek isteyen, derviş) her yıl bir aşama yükselerek altıncı dereceye gelirdi. Yedinci aşamaya çok az kimse ulaşabilirdi (**Şehristani**, Fihrist, s.189).

Sünni inaçlar böylece yıkılmışlar ve yerlerine bir tür akılcılık geçmişti. İsmaililer, bir tür toplumbilimciliği ve dinlerin eleştirisini öğretiyorlardı. Bunu yaparken de Mani dininin duruluğuna ve Sogdlar'ın yalın ve akılcı dinine kadar geri gidiyorlardı. 10. yüzyılda İslam coğrafyasında varolan bir çok hukuk mezheplerinin her birinin kendine özgü bir devleti, hükümeti ve İslam şeriatını reforme etmek isteyen programı bulunurdu. Bu mezhepler arasında amacı salt öğreti olanlar hiçbir rol oynayamadılar. Yitip gittiler. Örneğin: Avzailer ve Sevriler (Bkz; Şehristani, agy.). Bunların tersine eyleme geçen mezhepler önemli siyasal partilerin çekirdeği oldular.

## REY KENTİ VE DEYLEMLİLER DÖNEMİ

Bu arada bugünkü Tahran yakınlarında yıkıntıları kalmış eski bir başkentten söz etmek yerinde olacaktır. "Rey" adı ile bilinen bu başkent, 931'de Deylemliler'in kralı **Mardaviz**'ce alındı. 642'den 9. yüzyıla kadar bu şehrin surları sık sık yıkılmış ve kent halkı canından bezmişti. Deylemliler'in kökeni hakkında bilgiler eksiktir. Yalnız Hazar Denizi'nin kuzeyinden gelen sarışın adamlar oldukları biliniyor. Deylemli kralı **Mardaviz** (928-935), Rey halkı tarafından kurtarıcı gibi karşılanmıştı.

Rey, birkaç kuşak boyunca reformcuların buluştukları yer olduktan sonra felsefe devriminin ve **Razi** (ölm.935). **İbni Babüveyhi** (ölm. 966), **İbni Sina** (ölm.1037) gibi büyük ve ünlü kişilerin yargıçlık ve danışmanlık yaptıkları büyük bir merkez durumuna gelmişti. **Mardaviz**'in sultanlığı döneminde tarihinin en büyük ideolojik tartışmaları bu kentte yürütülüyordu.

**Razi**, tanrısallıkta ortak bir uyuşum için, dünya işlerini düzenleyen beş tanrısal ilkenin gökset bir sıralanmasına dayanmaktaydı. İnsanlığa model olan gök, başında Allah'ın bulunduğu bir despotluk değil iyi bir aşamalı (oligarşik) Cumhuriyetti. **El Tıbb ül-Revhani**, kendi adını taşıyan kitabında ahlak anlayışından söz eder. Bu kitapta Zerdüşti'lerin "Asa" adını taşıyan tanrısını anımsatan "Akıl", Allah'ın yerini tutmaktadır: "Bütün tutkuların en soğuğu ve en hesaplısı olan Kader" de Şeytan'ın rolünü yürütür. Bu kitabın 19. bölümünde eşitlik, kardeşlik, kamu yararı aşkı ve despotluğa karşı yapılması gereken cihada dayanan demokrasinin övgüsü yer almaktadır. Mani dinini övmekle birlikte Maniheistler gibi ortaya çıkmayıp da saklananlar alçak ve halk düşmanı olarak ilan edilmektedir.

Rey kentinin başkent olduğu bölgenin coğrafi adı 'Daylaman' idi. Daylaman, İslam Rafiziliğini en güzel gıdalarla besleyip büyütmüştü. O bölge Zeydiliğinden ateizme ancak bir adım vardı, bu da kolayca aşıldı (**Makrizi**, Hitat 11. s.652).

Eski Zerdüşt ve Mani dini üyelerince benimsenen ve eski Çin'in felsefe tezlerine göre 'Ruh göçü=temasuh', yani ruhun bedenden bedene geçmesi ve böylece insanın maymundan, maymunun attan geldiği inançlarını kabul etmek için "yoktan yaratılış ve mahşer günü yeniden diriliş" dogmaları reddedildi. Dünyanın oluşumunda dört jeolojik dönem kabul edildi:

1- Kayaların oluştuğu birinci dönem,
2- Bitkilerin oluştuğu ikinci dönem,
3- Hayvanların ortaya çıktığı üçüncü dönem,
4- Türlü insan ırklarının oluştuğu dördüncü dönem.

Bütün bunlar Türk-İslam Zerdüştileri'nin Çin akılcılarından, MÖ 2. yüzyılda aldıkları kuramlara uygundu. Zerdüşt destanlarının kahramanlarından Syavarşan'ın Çinlilerce öldürülmesi miti, Emevilerce Kerbela'da öldürülen **Hüseyin**'in (680) anısına uygulandı. Rey kentinin sakinleri Farslar, Türkler ve Kürtler, duruma kolay uyum sağladılar. (Bak: **Ali Mazaheri**, agy.)

Bu bölgenin Zeydiler'i böylece İslam öncesi inançlarla beslenip yoğrulurken kimi ritüellere de İslam giysisini bir gizlenme nedeni olarak giydiriyorlardı.

## BUGÜNKÜ ŞİİLİK İLE İLGİSİ YOK

Yukarıda o dönemlerin Şiiliğini anlatırken bugünkü Şii anlayışıyla pek ilgisi olmadığını vurgulamıştık. Bu son derece belirgindir. Bugün İmamiye Şiası adı altında İran'da uygulanmakta olan devlet dini tümü ile Sünnileşmiş ibadetle görülmektedir. Benimsedikleri beş vakit namazı üç vakte sığdırarak kılan, üç ay oruçlarını tutan, Hacca giden, Kuran'a kökenince bağlı olan, ancak imamların babadan oğula geçmeleri ilkeleri ile Sünnilikten ayrılan bu Şiiliğin bizim sözünü ettiğimiz dönemlerin Şiiliği ile aynı adı taşıması raslantıdır ve birbirleriyle en küçük ilintileri yoktur.

Yazımızın başında da söylediğimiz gibi o dönemde, adı kuşkusuz bir ara Şii olmakla birlikte eski Zerdüşt, Budist ve Gök Tanrı kültleri ile dolu olan bu dinde, bir yandan da Nasturi Hıristiyanlığı'nın etkileri vardı. Bugünkü Şiilik o gündeki görüntüsünü yadsımakta, ileri giderek lanetlemektedir. Aslında o dönem Şiiliğine de bugün artık Şiilik denmemekte ve adı Batıniyye ya da İsmailiye olarak çağrılmaktadır. Gelecek sayımızda bu inanca bir göz atıp konumuzu yakından ilgilendiren bir Batıni halk hareketine eğileceğiz.

**GELECEK SAYIDA:**

**Batınilik ve Alamut Sosyalizmi**


## EĞİTİM KASETLERİ

★ Kamulaştırma - Doğu PERİNÇEK (İşçi Partisi Genel Başkanı)
★ Emperyalizm - Doğu PERİNÇEK
★ Neo-Liberalizm - Doğu PERİNÇEK
★ Özelleştirme - Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
★ Vergi Sistemi - Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
★ 1995 İşçi Eylemleri Değerlendirmesi - Yıldırım KOÇ (Türk-İş Gn. Bşk. Danış.)
★ SSK ve Sağlık Politikaları - Doç.Dr.İrfan GÖKÇAY (İst. Tabip Odası YK. Üyesi)

## KLASİK FİLMLER SERİSİ

★ Aleksander Newski (Altyazılı) ★ Ekim (Altyazılı) ★ Grev (Altyazılı)
★ Ana (Altyazılı) ★ Potemkin Zırhlısı ★ Dünyayı Sarsan On Gün (Türkçe)
★ Spartaküs

Ayrıca..

★ '68 Gençlik Eylemleri ★ Kore DHC ve Küba Tanıtım Filmleri
★ ADD İst. Şubesinin düzenlediği Panel (Uğur MUMCU - Muammer AKSOY' u anma) - 27.1.1996 Konuşmacılar: Doğu PERİNÇEK (İP Genel Başkanı), A. Güryüz KETENCİ (CHP Milletvekili), Bülent TANLA (DSP Milletvekili), Ceyhan MUMCU (Avukat)

★ İŞÇİ PARTİSİ
Propaganda Bürosu

Video Kasetleri isteyebileceğiniz adres ve telefonlar
Genel Merkez: Mithatpaşa Cad. No:10/8, Sıhhiye - ANKARA
Tel: 0(312) 435 29 99 Faks: 434 33 86
İstanbul İl Merkezi: İstiklal Cad. Deva Çıkmazı No:7 Galatasaray
Tel: 0 (212) 251 99 10 - 251 79 14 Faks: 249 86 13'ten Sibel KARAOĞLU
Ayrıca: İstanbul 0(212) 245 09 25

# İslam Hukuku'nda evlilik

Gökçen ART

*Gökçen Art'ın okuyacağınız makalesi, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü için master tezi olarak hazırladığı ve yakında kitap olarak da çıkacak olan geniş araştırmasının bir bölümüdür. Art çalışmasının bütününde, 17. yüzyıl İstanbul'unda kadınların durumunu bir anlamda devletin kayıtlarından (fetvalardan), erkeklerin onları devlete aktarışlarından yola çıkarak inceliyor. Okuyacağınız bölüm, konuya aşina olmayan okuyucunun işini kolaylaştırmak için hazırlanmış. İslam Hukuku'nda kadınlarla ilgili bütün hükümleri, ayet ve hadisleri ile aktarmak incelemenin sınırlarını ve kapsamını aşan bir çalışma olacağından bu kadarıyla yetinmiş. Ancak ilgilenecek okuyucular daha detaylı bilgi için referans yapılan kitapların yanında dört sünni mezhebi temel alarak özenle hazırlanmış diğer klasik İslam Hukuku çalışmalarından ve açıklamalı Kur'an çevirilerinden de yararlanabilirler.*

İslam Hukuku kitaplarında nikah, erkeğin, nikahlanmasında sakınca olmayan bir kadının (onun vücudundan) meşru olarak yararlanmasını sağlayan bir akit, bir sözleşme olarak tarif edilir. Temelinde karşı cinsler arası cinsel ilişkiyi toplumsal ve hukuki kurallara bağlayarak belli bir biçime, açıklığa ve meşruiyete büründürmek yatar. Burada nikahlanmasında sakınca olan kadınlara değinecek olursak; müslüman bir erkeğin, daha sonra açağımız üzere, arasında kan bağı bulunan, süt hısımlığı olan, başka bir erkeğin karısı olan, kitap ehli dışında bir gruptan olan (putperest) veya boşanmış olup iddeti (Boşanan veya kocası ölen kadın belli bir süre hiç kimseyle evlilik girişiminde bulunamaz. Bunun nedeni kadın eğer hamile ise çocuğun nesebinin belirlenmesidir. Bu süreye iddet denir) içinde olan bir kadınla evlenmesi mümkün değildir. Kan bağı ve süt hısımlığı İslam Hukuku kitaplarında açıklığa kavuşturulmuştur. Bu konu aşağıda "Dinen evlenilmesi imkansız olan kadınlar" bölümünde incelenecektir.

Klasik İslam müelliflerinin tanımlarındaki "erkeğin kadının vücudundan yararlanması" ifadesine gelince: İslamda nikah akdi kocaya karısının bedeni üzerinde tassarruf hakkı verir. Kadının ise böyle bir hakkı söz konusu değildir, nitekim İslam erkeğe birden fazla kadınla evlenme hakkı verirken kadın için böyle bir şey söz konusu olamaz. Ancak modern müellifler yukarıdaki klasik tanımın yerine "eşlerin birbirlerinin bedenlerinden yararlanma hakkı" tanımını ter-

Gelin (1645-50 arası, Kağıt üzerine suluboya.
İstanbul Deniz Müzesi Kitaplığı )

cih ederler. Evlenme teklif eden erkeğin teklifi kabul edilirse bu duruma nişanlılık denir, ancak akit yapılmadıkça teklifin hukuki bir değeri yoktur. Nişanlılık durumunda erkek, nişanlısı olan kadının ellerini, yüzünü, ayaklarını görebilir. Mezheplerin bu konuda farklı görüşleri vardır. Sadece bir fikir vermiş olmak için bu kadarıyla yetiniyorum.

## NİKAHTA VELAYET

İslam Hukuku'nda velayet, başkası üzerinde, onun rızası olarak ya da olmayarak, hüküm infaz etmektir. Velayet sırasıyla: Baba, dede, erkek kardeş, erkek kardeşin oğlu, amca, amca oğlu biçiminde gerçekleşir. İslam Hukuku'nda velayetle nikahın ilişkisine gelince, kız veya erkek çocuğun velileri tarafından onların rızası olmaksızın küçük yaşta evlendirilmelerini mümkün kılmasıdır. Bir çocuk, erkek veya kız olsun, velisi tarafından evlendirilebilir, ya da kız küçük erkek büyük olabilir, bunun tersi yani kadının erkekten yaşlı olması genel olarak nikahta küfüv/denklik şartına uymadığı için pek görülmez. Peki sonra ne olur? Eşlerin büyümeleri beklenir, İslam'da büyüme, buluğa erme, ya da cinsel ilişkiye girmeye hazır olma hali olarak kabul edilir. Erkek açısından böyle bir akdin bağlayıcılığı yoktur, çünkü İslam Hukuku erkeği boşamaya muktedir kılmıştır zaten. Erkek çocuk istediği an bâliğ, reşit ve akıllı (mecnun olmama) olması şartıyla nikahı fesh edebilir. Buluğa ermiş kıza gelince, mezheplerin hatta aynı mezhepten hukukçuların aynı konuda görüş ayrılığı vardır. Hukukçuların çoğu ve Hanefi mezhebinin dışındaki hukuk kitaplarının hepsi kadının düşünsel, fiziksel, moral kifayetsizliği sebebiyle böylesine önemli bir akdi gerekleştiremeyeceğini iddia ederler. Yani kadın, velisinin izni ve varlığı olmaksızın biriyle evlenemez ve kendi iznine muhalif olarak yapılmış bir nikah akdini tazammun edemez. Yalnız **Ebu-Hanife** ve bazı diğer Hanefi hukukçular, Hanefi hukukçu **Şarahsi** dışında, daha önce evlendirilmiş bir kızın adet kanamasını fark eder etmez şahitlerin huzurunda "ben nikahı fesh ettim!" demekle nikahı fesh edebileceğini kabul ederler. Eğer kız bu tarihsel anı kaçırırsa (adet görür görmez fesh etmezse) bu hakkını kaybetmiş olur. Yine bazı Hanefi açıklamalara göre bakire olmayan ergin kadının velisi olmaksızın evlenebileceği kabul edilir, ancak velisinden izin alması şart koşulur. Velayet meselesinde buraya aktarmayı gereksiz bulduğum mucbir, mucbir olmayan veli (zorlama hakkı olan, olmayan) babası tarafından kendisine yetki verilmiş kız evlat vb. detaylara girmiyorum (1).

Özetle, kadın babası tarafından zorla evlendirilebilir, eğer veli babasından başkası ise belli şartlarla nikahın feshini isteyebilir. Ancak geçerli bir karşı çıkış noktası olmalıdır, evlendirildiği kişinin ayyaş, toplumda güven duyulmayan biri olması gibi. Buluğa ermek suretiyle elde edilen nikahı fesh hakkına *"hıyaru'l buluğ"* denir. Buna ek olarak köleler ve cariyeler efendileri tarafından zorla evlendirilebilirler. Bir cariyenin evlendirilmesi halinde cariyeye ödenecek mehir ve doğacak çocuklar efendiye aittir. Eğer cariye bir gün azad edilirse *"hıyaru'l ıtk"* (özgürleşme ile gelen fesih hakkını) kullanarak nikahı fesh edebilir. Velayet konusunu velayetin dört kaynağını sayarak bilmekte yarar var: 1) Kan bağı, akrabalık 2) Mülkiyet: Efendi-köle ilişkisi 3) Azad edilmiş kölenin üzerinde eski efendisinin hakkı 4) "Velayet-i amme" denilen kimsesizlerin, velisi olmayanların bir devlet yetkilisi tarafından velayet altında tutulmaları.

## NİKAHTA VEKALET

Nikah akdi için kocanın bir başkasını kendisine vekil kılması mümkündür.

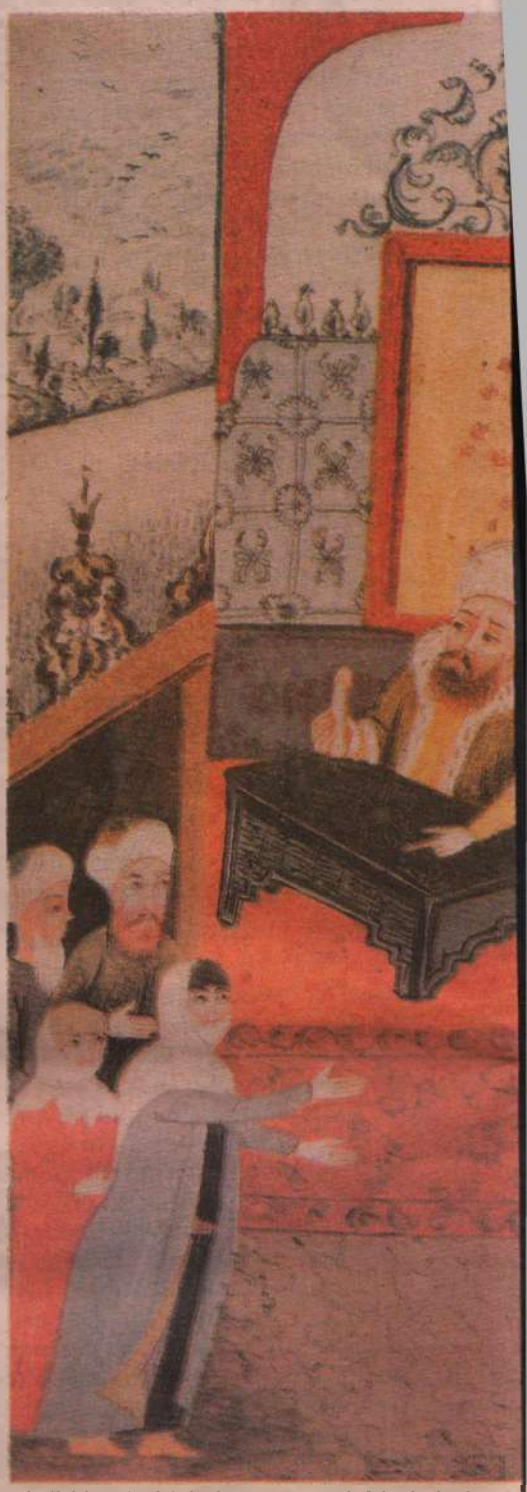

Gaiblik sebebiyle boşanma talebinde bulunar
"Acaibü-l Mahlukat" adlı eserinden bir min

Vekil kılınan kişi olgun, erişkin, saygın, güvenilir vb. olmalıdır. Koca adayı bir yazıyla, mektupla vb. vekaleti birine verip evlenme akdini istediğini bildirir. Bu yola genellikle nikah yerinden uzakta olma gibi durumlarda başvurulur. Kadının velisi de bir vekil tayin edebilir. Nikahta vekiller ya da tarafların kendileri, kadının velisi ya da onun tayin ettiği vekil ve iki erkek şahit gereklidir. İki kadının şahadetinin bir erkeğe eşit olmasına karşın dört kadın şahit kabul edilmez, mutlaka bir erkek şahit gereklidir.

## NİKAHLANMASI DİNEN İMKANSIZ OLAN KADINLAR

Bir erkeğin; annesiyle, annesinin annesiyle, babasının annesiyle, kızlarıyla, torunlarıyla, kız kardeşleriyle, onların kızlarıyla, onların oğullarının kızlarıyla, halalarıyla, teyzeleriyle ve bizim de tahmin edebileceğimiz kan bağı bulunan kadınlarla evlenmesi haramdır. Aynı şekilde, üvey kızıyla, karısının annesiyle, karısının kız kardeşiyle (eş zamanlı olarak, ikisini cem ederek), cariyesiyle (ca-

Dere kenarında basılan çift ( Sultan 1. Ahmet için 1603-1618'de hazırlanan hat ve minyatür albümünden)

# ve boşanma

kadın. (Kazvini'nin yatür 16. yy sonu)

riyesiyle cinsel ilişkiye girebilir, zaten cariyesi mülkündedir ancak nikah akdi yapamaz), semavi dinlerden birine inanmayan bir kadınla, üç talakla boşadığı kadınla hüllesiz olarak, başkasının boşadığı ancak iddet içindeki kadınla nikah akdi yapması imkansızdır. Bunlardan başka süt hısımlığı da nikahı imkansız kılan bir etkendir.

Bu yasaklardan karısının akrabasıyla evlenme yasağı getiren birincil koşul, kurallarına uygun olarak kılınmış nikahtır. Yani bir kadının annesinin, kocasına nikahlanmasının yasak olması için koca ile o kadın arasında kıyılan nikahın İslami hükümlere göre sahih yani geçerli sayılması şarttır. Bu yasakları gerektiren ikinci koşul cinsel ilişkidir. Bunun da koşulları vardır: Cinsel ilişkiye girilen kadın ölü değil diri olmalıdır! Yani bir adam bir kadınla nikahlansa ve o kadın ölü iken onunla cinsel ilişkiye girse o kadının kızı ile nikahlanması mümkündür, bir diğer koşul:

Cinsel ilişkiye girilen kadın cinsel arzu uyandıracak yaşta olmalıdır. Buna, cinsel arzu uyandırma haline *"müştehat olma"* denildiğini belirtmiştik. Dokuz ve daha büyük yaşta kadınlar bu gruba dahil edilirler. Kısaca bir erkek küçük bir kızla cinsel ilişkiye girse o kızın annesiyle nikahlanması önünde bir engel teşkil etmez bu durum. Bir diğer konu da cinsel ilişkinin anal veya vajinal olarak gerçekleşip gerçekleşmemesidir. İslam, vajinal cinsel ilişkiyi temel aldığı için bir erkeğin bir kadınla anal ilişkiye girmesi o erkeğin söz konusu kadının kızıyla evlenmesini yasaklamaz. Ayrıca, bir erkeğin livata ettiği (anal seks) bir başka erkeğin kızıyla nikah akdi yapmasına cevaz verilmiştir. Tahmin edileceği gibi dokunmak, bakmak da yukarıdaki yasaklığı doğurmaz. Zinaya gelince, Hanefi mezhebine göre bir erkek zina yaptığı kadının kızıyla evlenemez, ister kendi kızı olsun, ister başkasından olsun. Şafii mezhebine göre ise zina kan bağı yasaklığını gerektirmez:

"Erkek için zina olarak suyundan halk olmuş kızıyla evlenmesi caiz olur. O halde bir kadına zina ettiği ve ondan nikahsız hamile kaldığı ve ondan bir kız doğduğu zaman o kız zina eden kişiye haram olmaz, çünkü zina suyunun hürmeti yoktur. Nitekim ona helal olduğu gibi onun üsul ve fürûuna da helal olur. Fakat onunla nikahlanması onun için mekruh olur. Zina eden ana ise bunun hilafına olup (zinadan olan) oğulları üzerine haramlıkta diğer analar gibidir. Çünkü o çocuğun nesebi, o kadından sabittir ve onlar birbirlerine varis olurlar" (2).

Burada biraz İslam Hukuku'nu anlamaya çalışalım: İslam Hukuku'nda diğer bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi toplumdaki bireylerin cinsel, ailevi ve mülki ilişkilerini düzenlemeyi hedefleyen bir çok hüküm bulunmaktadır. Bu hükümler bir yandan bu hukuk sisteminin erkek egemen yapısını, bir yandan özel mülkiyeti koruma çabasını öte yandan da toplumu düzenleme ve ona bir hukuk sistemi kazandırma çabasını yansıtmaktadır. Burada konumuz olan nikaha gelince, nikah "gayri meşru", bir sisteme bağlanmamış cinsel ilişkiye karşı bir alternatif ve hatta bir tür garanti oluyor. 'Gayri meşru' ilişkinin istenmemesi her şeyden önce özel mülkiyetin, verasetin dolayısıyla soy ağacının/nesebin belirliliğinin İslam'da çok önemli olmasından kaynaklanıyor. Öte yandan İslam, koyduğu tüm yasaklara, kurallara ve getirdiği 'gayri meşruluk' tanımına karşın toplumsal gerçeğin karmaşıklığına karşı da teorik anlamda hazırlıklıdır ve buradan gelecek sorulara açıktır. Söz gelimi "livata" (anal seks) karı-koca arasında bile yasaktır ve livatanın cezası da vardır. Buna rağmen bir erkeğe livata ettiği erkeğin kızıyla nikah kıymayı yasaklamıyor ve erkeklerin bu türden ilişkilerin içinde olduğu gerçeğini yadsıyıp yok saymak yerine söz konusu duruma ilişkin hükümler üretiyor. Livatanın karı-koca arasında bile yasak olmasının akla gelen ilk nedeni, evliliğin, cinsel ilişkinin bir anlamda meşruiyet ölçülerinden birinin soyun devamı olmasıdır. Bir diğer düzenleme örneği olarak İslam Hukuku bir yandan bir erkeğe dört kadınla ve istediği kadar cariye ile cinselliğini yaşama izni vererek erkekleri zina - gayri meşru, aleniyete ve sisteme bağlanmamış- ilişkiden alıkoymayı hedeflerken, öte yandan özel mülkiyetin, veraset hukukunun selameti için kadınların mümkün olduğu kadar baskı altında tutulması gerektiğini gözden kaçırmamıştır. Nitekim 'hür' kadının bir tek erkekten başka partnerinin olması yasaklanmıştır ve aynı mantığın uzantısı olarak, erkek köle sahibi kadınların köleleri ile cinsel ilişkiye girebileceğine dair bir bilgi ile de karşılaşmıyoruz. Kadın ve erkekler için farklı farklı çizilmiş bu cinselliği yaşama alanlarının sınırları bir yandan özel mülkiyeti korur ve toplumu cinsel bir kaostan koruma gayretini sergilerken öte yandan erkek egemen yaşama pratiğini belirli bir sistematik içinde yeniden üretiyor ve pekiştiriyor.

Zina ve zinadan doğan çocuğun hiçbir muteberliği olmaması kadın açısından ciddi boyutlarda caydırıcılık taşıyor (3). Nitekim üzerinde tartışma olmasına ve aleyhte görüşlerin bulunmasına karşın *"muvakkat nikah"* ya da *"mut'a nikah"*ı denilen bir nikahla karşılaşıyoruz. Muvakkat nikah, bir erkekle bir kadının 'belirli bir süre' için nikah kıymalarıdır. Bu nikah meşrudur ve kadın boşandıktan sonra iddetini bekler. Rivayete göre İslam'ın yayılma döneminde sürekli savaş halinde olan müslümanlar zina tehlikesine karşı peygamberden muvakkat nikah için izin almışlardır. Ancak **İbn-i Mace**'nin rivayet ettiği bir hadiste peygamber şöyle der: "Ey insanlar istimtada size ilk önce izin vermiştim, bilinmiş oluna ki Allah onu kıyamete kadar yasak kılmıştır!" (4). Yani bir süre için zina yapmasınlar diye peygamber erkeklere geçici nikah izni vermiş, bunu daha sonra yasaklamıştır.

## NİKAHTA KÜFÜVLÜK (DENKLİK)

İslam Hukuku evliliğin "sağlıklı" yürümesi için karı koca arasında sınıf, ilim, neseb, yaş vb. bakımından denklik olması gerektiğini düşünür. Ancak bu denklik kuralı kadını bağlayan bir şeydir. Kadın kendine talip olan erkekte küfüvlük arar. Yani erkek, sınıfı, mali gücü, nesebi ile kadından üstün olmalıdır. "Müslümanlar kardeştir" hükmününe karşın evlenecek olan erkeğe kendisinden aşağı bir sosyal muhitten olmasından zarar görmeyecektir...." (5). Bu arada, Küfüvlük konusunda farklı topluluklar, farklı ırklar arasında da bir hiyerarşi olduğu ve kadının evlenirken bu anlamda da küfüvlük araması gerektiğine dair görüşler de bulunmaktadır (6).

Çirkin ve iktidarsız bir adamla evlenmiş olan genç kız ailesiyle müftü huzurunda (18. yüzyıl sonu Hamse-i Ata-i adlı eserden bir minyatür)

## MEHİR

İslam Hukuku'nda nikah akdi için erkeğin kadına bir *mehir (para veya mal)* vermesi kararlaştırılmıştır. Mehir nedeni ile bazı araştırmacılara göre nikah akdi bir satış akdidir. Evlenmenin bir satış akdi olduğunu savunan müellifler (**Morand, Tornauv**), mehrin kadının fiyatı veya kocanın kadından faydalanma hakkının karşılığı olduğunu belirtirler. **Tornauv**, nikah akdinde temlik edilen şeyin kadının cinsel organları olduğu görüşündedir (7). Bu görüşü savunan müellifler Nisa suresi: 4, 24, 34 (8) gibi ayetlere dayanırlar. Nikah akdinin bir satış akdi olduğu tezine karşı çıkanlar ise kadının bir akdin hem tarafı hem konusu olamayacağını, nikahın duygusal, bedensel birlikteliği, dayanışmayı meşru bir şekilde sağlayan bir akid olduğunu ve mehrin koca tarafından kadına verilen bir hediye olduğunu iddia ederler. Evliliği bugün daha aşina olunan, duygusal bağlılık, sadakat dayanışması vb. değerlerle nitelendiren bu hukukçular mehrin önemsiz olduğu ve hatta cüz'i bir miktarda olmasının daha iyi olacağı görüşündedirler. Bu teorik görüş ayrılığının hukuka yansıması bizi daha çok ilgilendirmektedir. Sözgelimi nikahın bir satış akdi olduğu tezini ileri süren hukukçular hikah akdinin hükümlerini ve ileride çıkacak sorunların borçlar hukuku temelinde çözülmesi gerektiği kanısındadırlar.

Özetleyecek olursak: Ayetlerle ve hadislerle mehrin gerekliliği sabit olup kaynaklarda mehrin, olmadığına veya olmaması gerektiğine dair bir delil bulunmamaktadır. Hatta Maliki, mehrin nikahın sıhhat şartı olduğunu söyler; evlenme sırasında mehir tayin edilmemişse veya hiç verilmeyeceği şart koşulmuşsa nikah, Maliki'ye göre geçersiz

Özetle fıkıhçılara göre: "Erkek kadını kendi seviyesine yükseltir. Kadın erkeğe denk olmasa bile böyle bir evlilikten doğacak çocuklar babalarıyla aynı ortamda yaşayacaklarından, analarının babalarından daha zengin bir kadına talip olmaması önerilir. Hanefi Hukuku *mehir* konusunda kadının sınıfına, ailesine, kişisel meziyetlerine göre değişebilecek olan miktarın altında belirlenen mehire kızın velisi tarafından yapılacak itirazı kabul eder. Hanefi Hukuku'nun kadına veliyi şart kılmaması veliye verdiği bu fesh hakkından kaynaklanır. Eğer erkek kendinden daha zengin bir kadınla evlenirse kadına söz geçiremeyeceğini bilmelidir. Evlilikte erkeğin otoritesi önemlidir. Bunun yanı sıra kadının huyda, güzellikte ve olgunlukta erkekten üstün olması arzu edilen bir durum olup kadının yaşça erkekten küçük olması gerektiği söylenmiştir. Zira ev içi emeği ve çocuk doğurmak kadını erkeğe göre daha hızlı yaşlandıracaktır.

sayılır. Eleştiriler karşısında Malikiler bazı ayrımlar, şerhler getirme yoluna giderek bu iddialarını yumuşatmışlardır. Diğer üç mezheb (Hanefi, Şafii ve Hanbeli) "mehir, evlenmenin doğurduğu bir sonuçtur" diyor.

Ancak miktarı ve anlamı görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Yukarıda değindiğimiz her iki görüşün de bir takım temelleri olmakla birlikte İslam'da mehir, hukuki açıdan ayrıntılarıyla düzenlenmiş, iktisadi bir meseledir. Ekonomik boyutuyla bir problem olarak yönetimlerin karşısına çıkmıştır. Mehir miktarı konusunda mezhebler, toplumsal iktisadi koşulların sonucu olarak, bir alt ve üst sınır belirleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu miktar on dirhem gümüş ile dört yüz dirhem arasında değişir. Hanefi ve Maliki mezhepleri alt sınır olarak on dirhem gümüş derler. İslam Hukuku'nda boşanma, sadece erkeğe tanınmış, onun keyfiyetine bırakılmış bir 'hak'tır. Bunun yanı sıra evlilik akdinin kadına getirdiği yükümlülükler nedeniyle kadının çalışıp, ki sokağa çıkması bile kocasının iznine tabidir, kendini geçindirmesi mümkün değildir ve geçimi kocaya bağlıdır. Bu durumda mehir, kadının, evliliğin son bulması halinde tek güvencesi olmaktadır. Nitekim kadınlar mehrin kendileri açısından önemini kavramış olacaklar ki, Halife Ömer ve bazı Emevi halifeleri kadınların fahiş miktarlarda mehir istemeleri üzerine mehir için bir üst sınır (400 dirhem gümüş) getirmek zorunda kalmışlardır (9). Görüldüğü gibi temel hukuki prensiplere karşın toplumsal dengenin sağlanması için yönetim, dinin kişilerin tasarrufuna bıraktığı konularda, bu prensiplerin uygulanışına müdahale edebiliyor ve sözgelimi kadınların inisiyatifinde olan mehir, yönetim tarafından belirlenebiliyor. Hukukçular ileride doğabilecek tartışmalara karşı mehirin miktarının şahitler önünde belirlenmesini salık verirler.

Bir kadının mehrinin belirlenmesi gerekirse bu karar, o kadının bakire olup olmadığına, nesebine, soyundan kadınların mehirlerine, kadının sınıfına ve kişisel meziyetlerine bakılarak verilir. Böyle belirlenmiş mehire *"mehr-i misil"* denilir. Eğer evlilik anında mehri kararlaştırılmamışsa kadının *mehr-i misile* hak kazandığı var sayılır. Mehir eğer peşin olarak istenirse bu mehrin adı *"Mehr-i muaccel"* dir. Mehir bir zamana bağlanmışsa, ertelenmişse *"Mehr-i müeccel"* adını alır. Mehir eğer akidle birlikte belirlenmiş, koşulları ortaya konmuşsa buna *"Mehr-i müsemma"* denir. *Mehr-i müsemma*, adı konmuş mehir demektir. Eğer kadın *mehr-i muaccel* ile evlendirilmiş ve kendisine bu mehir verilmemişse kocasıyla mehrini alana kadar cinsel ilişkiye girmeyi reddedebilir. Oysa nikah akdi, daha önce belirtildiği gibi kocanın cinsel ilişki ihtiyacının meşru yoldan karşılanmasını amaçlayan ve ona kadının bedeni üzerinde tasarruf hakkı veren bir akid olarak tanımlanmıştı. Te'hir edilmiş mehir "mehr-i müeccel" boşanma, ölüm söz konusu olduğunda "mehr-i muaccel" haline gelir. Ancak belirlenen zaman mesela beş sene ise ve nikah ikinci yılın sonunda bozulmuşsa kadın beklemek zorundadır. Mehir ayni veya nakdi olabilir. Yalnız dinen haram olan şeyler, şarap, domuz eti gibi, mehir olarak kabul edilmez. Ek olarak çok küçük şeyler, bir arpa tanesi gibi, mehir olamaz. Bir boşanma durumunda erkek, kadını, kadının bir suçundan, mesela görevleri konusundaki sorumsuzluğundan ötürü boşuyor ise mehri vermeyebilir. Mehir mutlak olarak kadının tasarrufundadır. Reşitse velisine danışmadan istediği gibi değerlendirebilir. Bilindiği gibi mehir bugün en azından bizim toplulumumuzda uygulanmamaktadır. Başlık parası, çeyiz gibi adetlere gelince bunların niteliği mehirden farklı olduğu için onlara değinmiyorum.

Bunlara kadınların nikahı fesh etme hakkı olan durumları ve İslam'a göre karı ve kocanın birbirlerine karşı olan hak ve görevlerini ekleyip boşanma bahsine geçmek istiyorum. Eğer koca iktidarsız ise, cinsel ilişkiye muktedir değilse (geçici olmayan bir hastalık söz konusu olmalıdır) İslam Hukuku kadına, onun cinsel ihtiyacına binaen, nikahı kadıya başvurmak suretiyle fesh etmek hakkını vermiştir. Cinsel olmayan hastalıklar söz konusu olduğunda ise, cüzzam, bazı deri hastalıkları vb. mezhepler

Uslanması için annesi tarafından yaşlı kadınla evlendirilen çapkın (1728, Hamse-i Ata'i adlı eserden bir minyatür)

farklı görüştedirler. Hanefi mezhebine göre bu hastalıklar ister nikahtan önce ortaya çıkmış olsun ister sonra, kadına nikahı fesh etme hakkını vermez. Zira evlilik akdinin karı-kocayı bir akrabalık ilişkisine soktuğu ve eşlerin zor günde birbirleriyle dayanışması gerektiğini düşünürler. Erkek açısından ise böyle bir sorunun olmadığını biliyoruz, erkeğin sebep göstererek veya göstermeyerek kadını boşama hakkı vardır. Ancak, haksız yere karısını boşayan erkeğin günah işlemiş olduğu belirtiliyor.

Kocanın görevleri: Koca karısına iyi davranmalıdır, birden fazla karısı varsa bunların aralarında bir eşitlik sağlamak durumundadır, geceleri eşit olarak bölüştürmek gibi. Bir de koca karısıyla veya karılarıyla birlikte oturmak zorundadır, yani kendisi bir şehirde oturup onlardan biri veya diğerini başka bir şehirde oturmaya zorlayamaz.

Kur'an kocaya karısını dövme hakkını da vermiştir (10). Buna ek olarak bazı durumlarda kocanın şiddetinden şikayet eden kadının kadıya baş vurabileceği söylenir.

Kocanın hakları şöyle sıralanabilir: Koca ikametgahı tespit etme hakkına sahiptir. Kadının sokağa çıkışını denetleme hakkına sahiptir. Kadının anne ve babasını ziyaret etmesi bile belli koşullara bağlanmıştır. Aynı şekilde koca karısının ziyaretçilerine de sınırlama getirebilir. Eve kimin, hangi sıklıkta girip çıkacağını koca belirler. Koca karısını tehlikeli olmayan bir yolculuğa zorla götürebilir...

Karının görevleri: Kadın kocasına, dinen yasak bir şey istemedikçe itaat etmek zorundadır. Kocasının belirlediği evde ikamet etmek zorundadır, kocasına sadık olmak zorundadır, kocanın malını gözetmek, korumak zorundadır; hastalık gibi bir gerekçesi olmadıkça kocasının cinsel isteklerini yerine getirmek zorundadır.

Kadın kendi malları veya parası üzerinde istediği gibi işlem yapabilir. Yani tasarruf hakkına sahiptir. Ancak Maliki mezhebi kocanın miras hakkını zedeleyeceğinden hareketle kadına malını istediği gibi hibe etme hakkı tanımaz. Kadın evin masraflarına ortak olmak zorunda değildir. Kadın kocasının diğer eşleriyle aynı evde yaşamaya zorlanamaz. Kendine özel bir mesken isteme hakkı vardır. Giyecek, yiyecek ve hizmetçi konusunda ise giyim ve yiyecek kadının geldiği sınıfa ve aileye göre belirlenir. Hizmetçi meselesine gelince, ev içi emeği kadının doğal görevi sayıldığından tartışmalıdır. Eğer kadın zengin, hizmetçisi olan bir aileden geliyorsa, kocanın buna imkanı varsa hizmetçi tahsis edebilir. Doktor ve ilaç masrafı kocanın mükellef olduğu nafakanın kapsamında değildir.

## İSLAM HUKUKU'NDA BOŞANMA (TALAK)

İslam Hukuku'nda boşanmaya *"talak"* denir. Yukarda muhtelif vesilelerle geçtiği gibi boşanma yetkisi istisnai haller dışında kocaya tanınmış bir yetkidir. Talakın *"ric'i"* yani cayılabilir, *"bayin"* yani cayılamaz, olmak üzere iki çeşidi vardır. Bunları ayrı ayrı inceleyeceğiz, ancak her iki durumda da kadının *"iddet"* denilen bir süreyi beklemesi ve bu süre içinde kimseyle evlilik anlaşması yapmaması gerekir. Bu sürenin işlevi, cayılabilir boşanmalarda erkeğe boşanmak isteyip istemediğine emin olması ve fikir değiştirebilmesi için fırsat tanınması, kadının hamile olup olmadığının anlaşılması, boşanma ile birlikte, daha önce ödenmemiş ise mehrin ödenmesi için erkeğe zaman tanınmasıdır. Bu hususları ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

İslam Hukuku'nda kadına boşanma inisiyatifinin verilmemesinin sebebi şöyle açıklanıyor: "Şeriat erkeğe, kadına ve kadının o erkekten olan çocuklarına karı kocalık halinde ve ondan sonra muayyen bir zamana kadar infak ile (nafaka vermekle) mükellef kılmıştır. Yine onun bir kısmı talaka kadar tehirli olan bir mehri kadına vermesiyle ve kadına çocuklarını terbiye etme ve emzirme ücreti kadına vermekle de -eğer terbiye ve emme yaşında olan kadının o kocadan olan çocukları varsa- mükellef kılmıştır. Bunların hepsi ayrılmadan sonra kadının hesabına hesap olunması vacip olan bir takım nafakaları gerektirir. Böyle olunca adalattendir ki talak erkeğin elinde olsun da kadının elinde olmasın. Çünkü malı ödeyen ancak erkektir. Muhtemeldir ki, boşadığı kadın üzerine ve onun gayrısına nafaka vermekten aciz olur da talaka atılmaz. Bunun üzerine de ailenin ayrılmasının ve çözülmesinin olmayışı terettüp eder. Amma şayet talak kadının elinde olsaydı o gazabın şiddetlenmesi anında talakı yapmaktan aldırış etmez... gazabın öfkesinin şiddeti talakı ika etmeyi onu güzel gösterir ki erkekten bununla intikam alması için onu suçlandırsın da haklarını vermesi üzere erkeği mecbur kılsın...." Devamla: "... kadına bir hüküm verildiği zaman o tabiyat itibariyle süratle infiale kapılandır. O halde erkekteki kadar dayanıklılık ve sabır yoktur. Şayet talak onun elinde olsa kadın onu en kötü biçimde kullanırdı. Çünkü o kadın kendisini erkeğin zabtettiği kadar zabtetmeye kadir değildir. O halde adaletten ve karı kocalığın devam ve bekası üzerine devam etmektendir ki talak erkeğin elinde olup kadının elinde olmasın..." (11).

İslam Hukuku'nda evlilik kurumu toplumun temel taşı olarak kabul ediliyor ve aslında boşanma hoş görülmüyor. İlle de boşanılacaksa bunu boşanmaktan ötürü bir takım yükler altına girecek olan ve daha mantıklı olarak kabul edilen erkeğin karar vermesi uygun görülmüştür. Bütün bu aktarılan bilgilerden anlaşılacağı gibi kurumun hükümleri en ince ayrıntısına dek düşünülmüş, görev dağıtımı yapılmış, haklar belirlenmiş, bekası için bütün önlemler alınmıştır.

Burada ortodoks İslam'ın kadına bakışı çok önemli. Söz gelimi kadının cinsel ihtiyacının karşılanması onun açısından bir hak olarak addedildiği için evlilik içinde kocayı bundan sorumlu tutuyor. Yukarıda geçtiği gibi kadının kocasını boşayabilmesi için neredeyse tek meşru bağlam erkeğin cinsel iktidarsızlığı. Tabii kadını koruyor gibi görünen bu yaklaşım toplumda zinayı engellemek dolayısıyla kocanın mirasını korumak amacını taşıyor. Öte yandan kadının mizacına dair tanımlarda, kadını toplumsal düzen için bir tehlike olarak görme eğilimi gözleniyor. Kadın öyle bir varlık ki erkeğin ona zaafı vardır. Öyleyse kadını erkeğin karşısında mümkün olduğunca

yetkisiz ve inisiyatifsiz kılmak gerekmektedir ki kadın erkeği yanlış davranışlara sürüklemesin. Kadın öfkelidir, kadın asidir, zaptü rapt altına alınması zordur, onu denetlemek gerekmektedir. Kadın için evliliğin sıkıcı, baskıcı bir birliktelik olacağının farkında olan İslam Hukuku kadının bu ilişkiyi kolaylıkla, bütün toplumsal geri bırakılmışlığına karşın, bitirivereceğinden çok emindir. Bu yüzden de boşanma yetkisini asla kadına vermeyi düşünmez. Böylelikle hem evlilik kurumunun bekasını ve selametini sağlamıştır, hem de erkeği boşanmanın getireceği ekonomik yükten korumuştur. Bir yandan kadının asiliğinden, zor zaptedilen bir varlık olduğundan dem vururken, öte yandan onun ne kadar zayıf, aklının noksan, şahitliğinin güvenilmez olarak kabul edildiğini görüyoruz. Bir başka deyişle zayıflığından ötürü yetkisizleştirilen bir varlık tasarımına, yetki verildiğinde ne kadar zararlar vereceği iddia edilen korkutucu bir varlık imgesi eşlik ediyor. Kadının mizacına dair yaptıkları tanımlarda çelişkili bir psikoloji ve akıl yürütme sergileyen İslam Hukukçularının, kadının "güçsüzlüğü" nedeniyle yetkisiz ve selahiyetsiz kılınması önermelerinin altında onun gücünden, güçlü olması halinde onun yapabileceklerinden duydukları korkuyu görür gibi oluyoruz (12).

## BOŞANMA

Kocanın boşanmayı gerçekleştirebilmesi için reşit olması ve deli olmaması gerekir. Akıl hastalarının ve çocukların nikaha son verme selahiyeti yoktur. Kocanın uykusunda telaffuz ettiği talakın geçerliliği yoktur. Sarhoş erkeğin talakı, cebr edilen erkeğin talakı (zorla boşanma sözlerini telaffuz eden kocanın talakı) geçerlidir. Hanefi mezhebine göre bir erkek karısını boşamak zorunda bırakılmışsa onun talakı geçerlidir. Bu konuda diğer mezhepler Hanefi'den ayrılırlar. *Talak-ı ric'i*'de eğer koca iddet süresinin tamamına değin boşanmayı geri almamışsa bu boşanma artık kesinleşmiştir. *Talak-ı bayin*'de koca karısını üç talakla boşar, üç talakla boşamanın sonunda kadın iddet bekler, kocanın fikrini değiştirme şansı yoktur. Aynı kadınla evlenmek için hülleye başvurmak zorundadır. Hülle, boşandığı kocasıyla tekrar evlenebilmek için kadının bir başkasıyla evlenip boşanmasıdır. Bu hükmün amacı koca açısından talakı güçleştirmektir. Kaynaklarda hüllenin, sahte evlilik biçiminde kullanılmasına karşı çıkılmıştır ve günah sayılmıştır. *İddet* hür kadın için üç adet dönemi, cariye için bir buçuk aydır. Dönülebilir boşanmanın iddeti içindeki kadının nafakası koca tarafından karşılanır. Koca karısından izinsiz eve girebilir, onunla cinsel ilşkiye girebilir ancak bu boşanmadan vazgeçtiği anlamına gelir. *Talak-ı ric'i iddeti* içinde eşlerden biri ölürse birbirlerinin mirasçısı olurlar. Kadın bu süre içinde evlenemez ve kimseye evlilik sözü veremez. Mehrin ödenmesine gelince iddetin sonunda boşanma kesinleşince mehir acilen ödenir. Eğer mehrin ödenmesi bir vadeye daha önceden bağlanmışsa o anlaşmaya uyulur.

Silahdar Ağası Abdullah'la boşadığı karısı Adile Hanım arasındaki nafaka davası ile ilgili hüccet (1791)

Bu arada boşanmanın nasıl gerçekleştiğine bakacak olursak, erkek sözle, seferdeyse bir başkasına vekalet vererek ya da mektup yazarak, boşanma anlamına gelen sözlerini sarf ederek boşanmayı gerçekleştirmiş olur.

Bir başka boşanma biçimi kocanın karıya boşanma iradesini vermesidir: "Nefsini ihtiyat et! İşin kendi elindedir! Dilersen kendini boşa!" gibi sözlerle kadına bu yetkiyi tanıdığını gösterir. Kadının bu yetkiyi, ifade ediliş biçimine göre hemen değerlendirmesi şart koşulmuştur. Eğer kadın hemen oracıkta -koşullar gerçekleştiğinde- kocasını boşamazsa bu hakkı kaybolmuş olur. Ayrıca koca bu yetkiyi her an geri alabilir.

Karşılıklı anlaşmayla boşanma *(Hul', Muhalaa, Mubaraa)*: Bu durumda çoğunlukla kadın kendisini boşaması için kocasına bir bedel öder. Bu bedeli birlikte belirlerler. Mal, para veya kadının mehri üzerine anlaşılabilir (13).

Bunlara diğer boşanma biçimlerini ekleyerek devam edelim. *Lian*, kocanın karısına zina suçu isnad etmesine denir. Eğer koca karısından kuşkulanıyor ve iddiasını dört erkekle isbat edemiyor ve de çocuğunun nesebini reddetmek istiyorsa bu yola başvurur, hakime gidilir. Hakim taraflardan kanıt ve yemin ister, koca iddiasında ısrarlı ise onları boşar. *Lian*'ın sonucunda evlilik sona erer, çocuğun nesebi o erkeğe yüklenmez.

Bir diğer boşanma sebebi ise *"İla"*dır. *İla* bir tür yemindir. Koca karısına onunla dört ay cinsel ilişkiye girmeyeceğine dair yemin eder. Sonuçta eğer gerçekten dört ay cinsel ilişkiye girmezse boşanma gerçekleşmiş olur.

*Zihar*, kocanın karısına, evlenmesi yasak olan kadınların özelliklerini atfetmesidir ve bu evlilikte cinsel ilişkinin yasaklanmasına sebep olur. Kocanın iki ay oruç tutması, bir köle azad etmesi ya da altmış kişiyi öğlen ve akşam doyurması bu yasağı ortadan kaldırır.

Bunlardan ayrı bazı hastalıklar nedeniyle karının kocadan ayrılmasının (hastalık, iktidarsızlık vb.) mümkün olduğunu görmüştük. Ek olarak kocanın evin nafakasını vermemesi, uzun sefere gitmesi vb. durumlarda kadın kadıya başvurmak suretiyle boşanabilir.

Boşanmanın sonunda kadın iddet bekler. Erkek eğer dördüncü karısını boşamışsa başka bir kadınla evlenmek için dördüncü kadının iddetinin dolmasını bekler. Ve çocuklar! Eğer çocuk varsa çocukların nafakası babaya aittir. Eğer çocuk küçükse belirli bir yaşa kadar annenin onlara bakma hakkı vardır. Bazı durumlar dışında anne bundan mahrum bırakılmaz. Ancak annenin hür, ahlaklı, namuslu, reşit, güvenilir olması ve çocuklara yabancı biriyle evlenmemesi şart koşulmaktadır. Kız çocuğu dokuz, erkek çocuğu yedi yaşına dek annesi tarafından muhafaza edilir. Sonra baba terbiye için çocuğu yanına alır. Baba, kız çocuğunu evlenene dek, erkek çocuğunu da kendini geçindirecek yaşa dek geçindirmek zorundadır. Eğer anne güvenilir değilse veya bakamayacak durumda ise ya da anne Hıristiyan olup çocuğa kendi dinini aşılama tehlikesi var ise veya kadın bir başkasıyla evlenirse çocuk anneden alınır. Anne aynı zamanda çocuğu istediği yerde büyütemez. Evlendiği, çocuğu doğurduğu yerde bakmalıdır. Babanın çocuğa ulaşabilmesi gereklidir. Bakım hakkı anneden sonra, anneanne, babaanne, anadan kız kardeş, babadan kız kardeş, anneden teyze, babadan bir teyze, ana baba bir hala, anne bir hala, baba bir halaya geçer.

Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile Sadrazam Lütfi Paşa'nın boşanma kararı sebebiyle yazılan hüccet (1541)

Burada *hakk-ı hidane* meselesinde, boşanmış kadının çocuklarına bakmasının bir hak olarak tanımlanması ve annenin elinden bu hakkın alınması için bazı durumların (başkasıyla evlenmesi gibi) tehdit unsuru olarak kullanılması dikkati çekmektedir. Boşanmış kadına açıkça "çocuklarınla birlikte olmak istiyorsan kimseyle evlenemezsin ve belli kurallara göre yaşamak zorundasın!" deniyor.

Boşanma konusuna bunları da ekleyecek olursak, kadın veya kocadan herhangi biri İslam'ı terkederse nikah bozulur. Koca İslam'a yeniden dönmüşse karısını yeni bir nikaha ihtiyaç duymadan alabilir. Bu arada din değiştiren kadın mehir isteyemez.

Eğer kadın boşanmamış, dul kalmışsa iddet süresi dört ay on gündür, kocasının mirasından yararlanabilir. Cariyeler için genellikle iddet hür kadının yarısı kadardır.

## DİPNOTLAR

1) Hazırlayanlar: Şeyh Abdürrahman El-Ceziri, Şeyh Muhammed Biblavi, Şeyh Muhammed Samaluti, Şeyh Muhammed Abdul Fettah El-İnani, Şeyh Abdul Celil İsa, Şeyh Muhammed El-Bahi, Şeyh Muhammed İbrahim Şuri, Şeyh Muhammed Sabi'El-Zehebi, Şeyh Ebu Talip Hüseyin, Tercüme Eden: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Hasan Ege, Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı, Bahar Yayınları, C.5, Velinin Kısımları.
2) a.g.e. Cilt 5, s.111-115 (ifade aynen metinden alınmıştır).
3) a.g.e., C.5, s.156, zina ve livata konusunda detaylı bilgi için bkz. a.g.e., C.7, s:195-246.
4) a.g.e., C.5, s.156.
5) Prof. Dr. Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Evlenme, İkinci Baskı, Konya, 1988, s.158.
6) Bkz. Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı, C.5, Küfüvlük Bahisleri.
7) Aktaran: Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Evlenme, s.229.
8) *Nisa:4:* Nikah ettiğiniz kadınların mehirlerini seve seve verin. Şayet ondan bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlarsa, onu afiyetle rahatça yiyin. (Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali Alisi, Hazırlayan Ali Fikri Yavuz, Sönmez Yayınları).
*Nisa:24:* (Harp eseri olarak sahip olduğunuz) cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir (Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özerk, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof. Dr. İbrahim Kafi Sönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş, Ankara, 1993).
*Nisa:34:* Erkekler kadınlar üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini (cihat, imamet, miras gibi) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (kadınlarına) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, (Allah'a) itaatkardırlar ve Allah kendilerini koruduğu cihetle, kocalarının gıyabında ırz ve mallarını muhafaza ederler. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin. Sonra uslanmazlarsa, kendilerini yataklarında rahat bırakın. Yine dinlemezlerse (hafifçe) dövün. Size itaat etikleri taktirde kendilerini incitmeye bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür (a.g.e., Hazırlayan: Ali Fikri Yavuz).
9) Bkz. Sahihi Buhari, C.3, s.551, 552.
10) *Nisa:34:* "...Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için salih kadınlar itaatkardır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmasında endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlara yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür..." (Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, a.g.e.)
11) Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı, C.6, s.132-133, Alıntının dil hataları olduğu gibi konmuştur.
12) Benzer bir tartışma için, Bkz. Fatima Mernisi, Beyond the Veil, Al Saqi Book, London, 1985.
13) *Bakara: 229:* Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinden her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir (Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, a.g.e.).

*(Yazıdaki resimler Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü tarafından 1993 yılında çıkarılan Çağlarboyu Anadolu'da Kadın adlı eserden alınmıştır.)*

# Anadolu'nun ortasında tarihin en eski ticaret merkezi

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Asya ile Avrupa arasında köprü görevi yapan Anadolu, doğudan batıya, batıdan doğuya doğru akın eden kavimlerin saldırılarına uğramıştır. Bu saldırılar sonucunda, koca uygarlıklar sanki üzerlerinden silindir geçmiş gibi yerle bir olmuş, evler yıkılmış, saraylar, tapınaklar yakılmış, insanlar ya başka yerlere göç etmiş veya oldukları yerde eriyip yok olmuşlardır. Çok geçmeden bu yıkıntılar üzerine yeni gelenler yerleşmeye başlamışlar, eski yapıların temellerini veya kalıntılarını kullanarak aynı şehirleri canlandırmaya çalışmışlardır. Artık bu şehirlerde ne eski yapıları, ne de sanatı bulmak mümkündür. Oralara yeni gelenler egemendir. Uzaklardan getirmiş oldukları yapı teknikleri, sanatları, gelenek ve görenekleri kendilerini göstermeye başlamıştır; yeni bir saldırı ve yıkıma kadar. İşte bu suretle Anadolu, yüzyıllar boyunca canlanan ve yok olan büyük devletlerin, uygarlıkların beşiği olmuş ve hepsi de bu toprakların kültürlerinden şu veya bu şekilde izler bırakmışlardır.

## ANADOLU: ASURLULAR İÇİN ÖNEMLİ BİR PAZAR

Anadolu yalnız siyasal baskınlara değil, sinsi sinsi gelip savaş yapmadan şehrin bir köşesine veya ülkenin bazı noktalarına sığınıp yavaş yavaş yerli halkın ticaret hayatını etki altına alan açıkgöz kavimlerin de baskınına uğramıştır.

Bunların en eskisi olduğu halde en çok yazılı belge bırakanı Asur istilasıdır. Bilindiği gibi Asurlar Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde yaşamış ve uzun zaman varlıklarını korumuşlardır. Eskiasur çağı denilen MÖ 2000 yıllarında Asur ülkesinde büyük bir iktisadi ve ticari faaliyet başlamış, Asur şehri önemli bir ticaret yeri olmuştur. Artık büyük şirketler kuruluyor, tüccarlar bu şirketlere banka gibi paralarını yatırıyorlar, paraları yetmediği takdirde kredi temin ediyorlar veya borç ve alacaklarını oraya devredebiliyorlardı. Halk sürekli çalışıyor, satılık mallar hazırlayıp bu malların satılacağı pazarları bulmaya uğraşıyordu.

Nihayet **Puşuken** isimli genç, girişimci, açıkgöz bir Asurlu mühim bir pazarı keşfetmeyi başardı. Bu pazar Anadolu'dur. Anadolu'nun merkezi olan Kayseri toprakları da ilk ve önemli duraktır. Burası Kayseri civarında bulunan ve şimdiki ismi Kültepe veya Karhöyük olan sahadır. O zamanlar yerli halkın oturduğu bu yerin ismi Kaniş idi. Belki yabancı olduğundan şehre giremediği için, belki daha geniş bir alana yayılabilmek imkanını sağlamak için, bu Asurlu, şehrin dış kısmına yerleşir. Amacı Asur'da bulunan amcalarına ait çok büyük bir ticaret firmasının bir şubesini açmaktır. Bunu yapar da. Bu suretle Asur'da yapılan kumaşlar, dikilmiş elbiseler (!), kalay gibi maddeler buraya getirilir; buradan da altın, gümüş, bakır, güzel koku, boyacılık ve dericilikte kullanılan meşe palamudu gibi maddeler de Asur'a gönderilir. Böylece kurulan işletme bu kişinin dört oğlu ve torunları tarafından üç nesil boyunca yaşar.

Bu işin kazançlı olduğunu gören birçok Asurlu tüccar da yavaş yavaş Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlar. Bulundukları yere büyük pazar manasına gelen "Karum" ismini verirler. Giderek şehrin etrafı Asurlu tüccarlar ve onların yaptıkları binalarla dolar. Gün geçtikçe örgütlenirler. Bitkârim, yani Karum Evi denilen resmi bir yerde birçok ticari muameleler görülür. Yerli halk da bu yabancılarla yavaş yavaş kaynaşmaya başlar. Birçok tüccar yerli halktan kadınlarla ilişki kurar ve evlenir, hatta Asur'da karısını bırakıp gelen bile vardır. Bu kadınların büyük bir acı ve kıskançlık içinde kocalarına yazmış oldukları sitem dolu mektuplar, kocalarının verdikleri sudan cevaplar, firmalara ait iş mektupları her iki memleket arasında gidip gelir. Kervanlar, malları oradan oraya büyük bir sabırla taşırlar. Anlaşmalar yapılır, senetler düzenlenir.

Bu arada başka açıkgözler de Anadolu'nun diğer önemli şehirlerine gidip

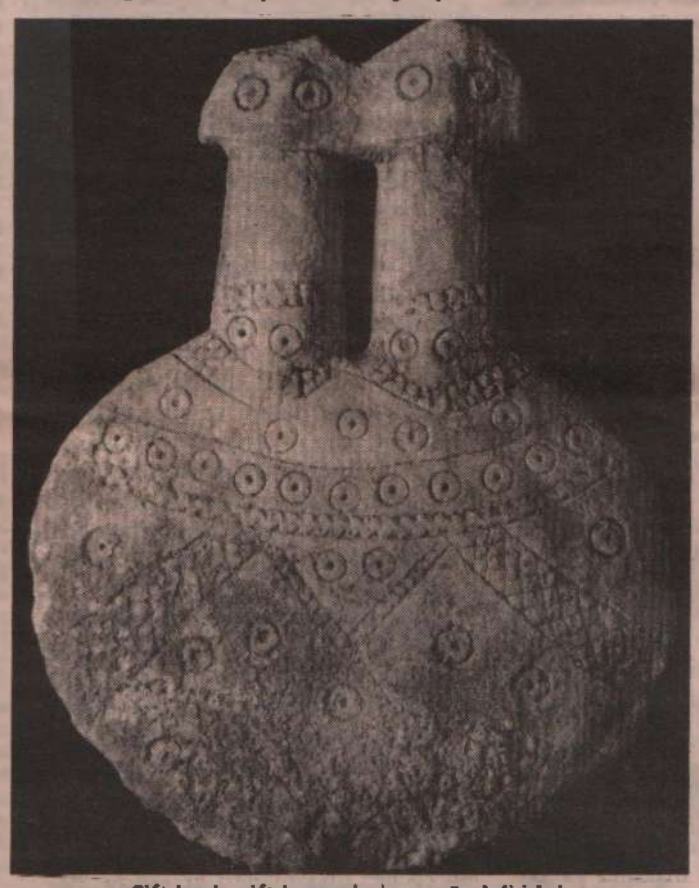

Çift başlı, çift boyunlu kurs gövdeli idol. (Kültepe-Kaniş M.Ö. 3. bin yılının son çeyreği)

orada işletmeler kurar ve dükkân açarlar. Bu şehirlerden en önemlileri Boğazköy ve Alişar'da bulunanlardır. Örneğin Kaniş'te dükkân sahibi olan **Dada** isimli bir adamın Boğazköy'de de (eski ismi Hattuşaş) dükkânı olduğu, içindeki çanak çömlekler ve yazılı belgelerden anlaşılmıştır. İşte Anadolu'nun orta yerinde büyük bir ticarî faaliyete sahne olan bu yerler, asırlar boyunca toprak altında kalmış, bu ünlü tüccarlar insanların hafızasından silinip gitmiştir.

## KÜLTEPE'NİN ORTAYA ÇIKARILIŞI

Acaba hiçbir iz bırakmadan toprağa gömülen bu eski ticaret şehri nasıl ve ne zaman bulundu? 1881 senelerinde ilk defa antika tüccarları aracılığıyla Anadolu'dan geldiği söylenen çiviyazılı iki tabletten birisi Londra'da British Museum'a, diğeri Paris'te Milli Kütüphane'ye alınmıştı. Sonraları Anadolu'ya gelen gezginler bu tür tabletlerden Kayseri civarında bulmuşlar veya yerli halktan satın almışlardı. Diğer taraftan antika tüccarları bunları İstanbul'a oradan da Avrupa'ya sevketmişlerdir. Anadolu'da, özellikle Elen krallarının başkenti olan Caeserea (Kayseri) civarında Asur dili ve çiviyazısı ile yazılmış belgelerin çıkması çok dikkati çeken bir olaydı. Önceleri bunların Mezopotamya'ya ait olmasının gerektiği düşünüldü. Ancak gerek yazının, gerek tabletlerin şeklinin Mezopotamya'dan gelenlere hiç benzemediği görüldü. Bu yüzden bunları diğerlerinden ayırmak için "Kapadokya tableti" denildi. Aslında bu tabletlerin, vaktiyle burada oturan Kapadokyalılarla hiçbir ilgisi yoktu.

Zaman geçtikçe tabletlerin aranan birşey olduğunu hisseden yerli halk da bunları arayıp bulmakta, buldukça alıcılara sunmakta gecikmedi. Kültepe civarında bulunan, **Hacı Mehmet Ağa**'ya ait bir tarlada bunlardan pek çok bulunmuş ve bu tarlanın bir gelir kaynağı olduğunu görenler, tarlaya sahip olabilmek için uğraşmışlar, bu yüzden de tarla birçok defalar sahip değiştirerek elden ele geçmiştir. 1925 yılına kadar bu civardan 2000'den fazla tablet, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli kolleksiyonlarına dağılmıştır. Bu dönemde artık çiviyazıları okunmuş, Asurca da çözülmüş olduğundan belgelerin okunma ve tercümesinde güçlük çekilmemişti. Bunlar tercüme edildikçe hemen hepsinin ticari mektuplar, alım satım anlaşmaları, kira ve borç senetleri, mahkeme zabıtları olduğu görüldü. Bunun üzerine 1925 yılında Hitit çiviyazılarını çözen Çek bilgini **Hrozny**, Kültepe civarında bir kazı yapmaya karar verdi. Höyüğün eteğinde gelişigüzel yapmış olduğu kazıdan 1000 kadar tablet buldu, bunların hepsi halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunmaktadır. Bundan sonra uzun bir dönem kazı yapılmadıysa da halk tarafından bulunan tabletler antika tüccarlarının elinden eksik olmadı.

Nihayet 1948 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi profesörlerinden **Tahsin Özgüç** ve eşi Prof. Dr. **Nimet Özgüç**'ün yönetiminde kazıya başlandı. O zamandan beri her yıl yaz aylarında özenli bir şekilde yapılan kazılar çok verimli olmuş ve olmaktadır. Bu kazılar sayesinde bundan dört bin yıl önce yaşamış olan bir şehrin binaları, dükkânları, atölyeleri, su yolları, caddeleri, okulları, sarayları gözler önüne serilmekte, halkın kullandığı eşyalar bulunmaktadır. Tıpkı İtalya'nın Pompei'si gibi, fakat ondan 2000 yıl eski bir şehir. Daha önemlisi binlerce yazılı belge bulunmuş olmasıdır.

## KAZILARDA BULUNANLAR

Kazılarda öyle evler bulunmuştur ki, odaları, mutfağı, tuvaleti, kileri açık olarak görülmekte, hatta evin sahibinin adı, kaç nesil boyunca kullanıldığı, ev halkının yaptığı işler bile öğrenilmektedir. Bu ilk bakışta imkansız görünebilir; fakat işte arkeolojinin sihri ve arkeoloğun becerisi, dilcinin sabır ve gayreti imkansız gibi görünenleri mümkün kılmaktadır. Kültepe kazısında çıkanlara bir bakalım:

İşte **Laqipum** isimli şahsın dört odalı evi. Bu odaların birinde tunçtan bir küp, yerde yatan bir tanrı heykeli kalıbı, dokumada kullanılan ağırşaklar (iği ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarımküre biçiminde, ortası delik tahta ya da kemik parça) duruyor. Duvar kenarında küçük gruplar halinde çiviyazılı tabletler var. Görünüşe göre burası tabletlerin konuldukları yer değil, sanki yukarıdan düşmüş hissini veriyorlar. Herhalde duvarda bir raf vardı, ev yıkılınca tabletler aşağı düştü. Belgelerden evin **Laqipum** isimli sahsa ait olduğu anlaşılıyor. Zira ona hitaben yazılmış mektuplar, yapmış olduğu anlaşmalar var. Atalarına ait belgeleri bile saklamış.

Bu da **Adadzululi**'nin iki katlı evi. Evin bir tarafı on, diğer tarafı yedi metre genişliğinde. Evin üst katı yıkılmış ama bu kata çıkan merdivenin kalıntıları ile mutfak, kiler, hatta ölülerin gömüldüğü oda olduğu gibi duruyor. Yine bir yığın yazılı belge. Çok az yerde Kültepe'de olduğu gibi özel ev arşivleri, hele bir kaç nesli kapsayanları bulunmuştur. Galiba Kayserililerin ticari hayattaki şöhretleri bu devirlerden bir miras.

Başka bir evin odasında yatık koca bir kübün içi kömürleşmiş buğday dolu. Ya buğdayların arasında yanmış bir fare iskeletine ne denir? Zavallı yiyeceğini elde etmek için girdiği buğday küpünden çıkamadan yangın bastırmış. Diğer bir odada da çok sayıda zarflı tablet.

5x3.5 m. büyüklüğündeki bir odanın içinde 1.60 m. çapında ve tam daire şeklinde bir fırın olduğu gibi kalmış, yanında ateş söndürmeye mahsus içi külle dolu bir tandır. Ayrıca fırın süpürgesi ıslatmaya mahsus ağızları özel bir şekilde kırılmış küpler de görülmekte. Bu tip tandırlar halâ Karahöyük'deki evlerde kullanılmaktadır. Diğer bir binanın mutfaktaki ocağında söğüt ağacı külü, üzerinde de bir toprak çaydanlık olduğu gibi duruyor. Duvar diplerinde de çeşitli çömlek ve kaplar. Kulplu kaplar, vazolar, nakışlı, nakışsız testiler dolu bir oda, kilerden başka ne olabilir? Bir sokak üzerinde karşılıklı olarak ve birbirine bağlantısı olmayan dört köşe odalar bulunuyor. İçlerinde bir veya iki fırın, potalar, taş kalıplar, eritilmiş maden artıklarının bulunması bunların evden çok iş yeri, atölye ve dükkân olduklarını apaçık kanıtlamıyor mu?

Değişik mimaride yapılmış olan bir binanın içindeki buluntular da ilginç. Burada edebi belgeler, tarihi metinler, birçok alıştırma içeriğinde yazılı tabletler var. Böyle şeyler bir tüccar evinde olamaz tabii. Zaten bina da ev gibi yapıl-

mamış. Peki ne olabilir? Ya kütüphane ya da okul. Alıştırma özelliğinde olan yazılar kütüphanede bulunamayacağına göre okul olmalı.

Höyük üzerinde yapılan kazıda çok büyük bir bina kalıntısı meydana çıkarılınca bunun bir saray olduğu düşünüldü; üzerinde "Prens Anita'nın sarayıdır" yazılı bronz bir mızrak ucunun çıkmasıyla hiç şüphe kalmadı.

Bütün bu binaların hemen hepsinde büyük bir yangın felaketinin izleri görülüyor. Öyle bir yangın ki, herkes herşeyini olduğu gibi bırakıp canını kurtarmaya bakmış. Hatta evin birinde, kaçırmak amacıyla büyük bir kap içine birçok küçük eşya yerleştirilmiş olduğu, fakat götürülemeden bırakıldığı görülüyor. Pişilmeye konup çıkarılmamış, zarflandığı halde yerine gönderilememiş tabletler olduğu gibi duruyor. Bu alelade bir yangın da değil, muhakkak bir saldırı yangını idi. Öyle olmasaydı halk tekrar eski yerlerine dönecek ve yenilemek için çalışacaktı. Şehrin dışındaki Karum öyle bir terk edilmiş ki, bir daha o harabelerin üstüne kimseler gelmeye cesaret edememiş. Bıraktıkları, günümüze kadar olduğu gibi kalmış (2). Onları bırakanlar, 4000 yıl sonra bunların aranıp bulunacağını, belki de değersiz olarak niteledikleri nesnelerin büyük bir dikkatle inceleneceğini, kullanımları ve kullananlar hakkında çeşitli varsayımlar ileri sürüleceğini bilselerdi ne derlerdi acaba? Hele binlerce yıl toprak altında kalan belgelerin (tabletlerin) çıkarılıp okunacağını, kurdukları "ticaret kolonisi" dediğimiz önemli örgütün hemen her yönü ile açığa çıkarılacağını, hatta özel yaşamlarına kadar öğrenileceğini nasıl düşünebilirlerdi? Bugün bunlar, arkeologların ve dilcilerin çalışmaları ile ortaya çıkmış ve çıkmaktadır.

## BELGELERDEN ÖĞRENİLENLER

Gelelim yazılı belgelerden öğrendiklerimize:

Ticaret kolonisi büyük bir örgüttü. Bu örgütün çeşitli yerlerde bağlantıları vardı. Bunlardan merkez durumunda olanlara "Büyük Pazar" anlamına gelen "Karum" denirdi. Belgelere göre Anadolu topraklarında en az 10 tane Karum vardı. Bunların merkezi olan Kültepe'nin (eski adıyla Kaniş), ortaya çıkarılmış olması çok iyi bir rastlantı. Herhalde birgün diğerleri de bulunacaktır. Karum'dan daha küçük pazarlara "vabartum" deniliyordu. Bunlar Karumlar'a bağlıydı. Karum'da belediye görevi yapan "Bitkarim" adlı bir kurum bulunurdu. Burası Asurlu memurlar tarafından yönetilir ve yalnız Asurlular'ın işlerine bakardı. Aynı zamanda getirilen malların bir kısmı burada satılırdı. Karum'da Asurlular'ın anlaşmazlıklarına bakan mahkemeler de bulunuyordu. İcra organı olarak "şehir habercileri" denilen bir sınıf vardı.

Karumlar Asur şehrine bağlıydı ve bütün ticaret hayatının başı Asur'du. Orada patronlar oturur, kendi akrabalarını veya güvendikleri kimseleri alış veriş için Anadolu'ya gönderirlerdi. Bu patronlar da istedikleri gibi hareket edemez, yerli devletin resmi memurları tarafından sürekli kontrol edilirlerdi. Bu memurlar yapılan işleri bir raporla krala bildirmek zorunda idiler. Böylece kral bütün işlerden bilgi sahibi olurdu. 4000 yıl önce bile ticaretin kamu kurumları tarafından örgütlenmiş, düzene konmuş ve kontrol altına alınmış olduğunu öğreniyoruz. Fiyatlar, ölçüler belirlenmiş, her iş bir prensibe bağlanmıştı. Bütün ticaret merkezleriyle Asur şehri arasında küçük, büyük kervanlar malları oradan oraya taşıyorlardı. Karşılıklı mektuplaşmalarla

Kaniş kenti baş tanrıçasının betimlendiği silindir mühür baskısı (Kültepe-Kaniş Asur kolonileri dönemi MÖ 2. bin yılının ilk çeyreği)

ya patronlara yapılan işler hakkında bilgi veriliyor veya yapılması gerekli işler hakkında yönerge alınıyordu. Yük taşımacılığı kervanlarda eşeklerle yapılıyordu. At da vardı ama pek kullanılmıyordu. Taşıyıcılar, yerlerine teslim edinceye kadar mallardan sorumlu idiler. Kervanlardan, yola çıkılmadan önce, mallara karşılık zorunlu bir güvence alınıyordu. Bu yolculuklar sırasında hayvanların ve beraberinde gidecek şahısların yiyeceği, içeceği hesaplanıyor ve mallar yerine teslim edilince getirilen malın bir kısmı yol ücreti olarak veriliyordu. Bir yere acele haber gönderilmek istenirse, hızlı giden haberciler de vardı. Yolların güvenliğinden yerli yönetim sorumlu idi. Anadolu kralları kendi çıkarları için, tüccarların rahat ve güvenli olarak seyahat etmelerine önem vermişler, hatta bazı yollarda güvenlik bölgeleri kurmuşlardır. Buna rağmen isyanlar, soygun ve şiddetli kış yüzünden zaman zaman ticaret ilişkilerinin kesildiği mektuplarda açıklanmaktadır (3).

Ülkenin yönetimi yerli halka ait prensler tarafından yürütülüyordu. Çeşitli şehirlerin ayrı prensleri vardı. Kaniş'de oturan "büyük prens"di. Bu prenslerin sarayları vardı. Asur'dan gelen mallar önce saraya gelir, oradan malın kalitesi, cinsi görülür, ona göre bir gümrük vergisi konurdu. Vergiye karşılık malın bir kısmı sarayda kalırdı. Bu arada sarayın beğendiği bir mal olursa satın alma hakkı saraya aitti. Ancak bundan sonra mallar toptancı veya perakendeci tüccarlara dağıtılır, onlardan da halk satın alırdı.

## MEKTUP ÖRNEKLERİ

Bütün bu bilgilerin kazanıldığı yüzlerce mektup arasından birkaç örnek verelim..

1) *İki kadın tarafından Asur'a gitmiş bir tüccara yazılan mektup:*

"Biz rüya yorumlayıcısı, falcı kadınlara sorduk. Tanrı Asur senden tanrı korkusu istiyor. Fakat sen parayı seviyorsun, yaşamına değer vermiyorsun. Asur şehrinde olup tanrı Asur'un isteğini yerine getiremez misin? Bu tableti okur okumaz hemen buraya gel! Muhakkak gel! En-Asur'u ziyaret et ve hayatını kurtar! Niçin kumaşların parasını göndermiyorsun?"

2) *Bir kadın tarafından erkek kardeşe veya kocaya yazılan bir mektup:*

"Tarıştum'dan **Enlilsani**'ye söyle: Oturduğumuz evin yıkılacağından korkuyorum. Onun için köyde tuğla yaptırdım, zift döktürdüm. Yazdığın kalaslara gelince: bunlar için muhakkak para gönder. Yalnız kalaslar burada kesilmeli. Sen benim kardeşimsin (Mezopotamya'da kocaya 'kardeş' de denebiliyor, belki çok yakınlığı simgeliyor). Ben yalnız seninim, sen de benim. Seyahata çıktığın zaman harcayacağımız parayı senin ve benim kalbimiz rahat etsin diye babamıza vermeyi kararlaştırmıştık. Sakın içkili ziyafetlere, eğlencelere gitme. Gitmeden önce, gelinimiz hakkında bana şunları söylemiştin: 'Onu babasının evine gönderme, seninle kendi ocağımızda kalsın. Senin kayırman altında evimizi korusun!' Sen gittikten sonra onun hakkında ne fena bir söz, ne de dedikodu oldu. Fakat 8 haftadan beri benimle evimizde kalmak istemiyor, gidiyor ve babasının evinde geceliyor. Onun hakkında fena sözler işiteceğiz kuşkusuz, fakat benim sözüme aldırış etmiyor." (4)

Asur tüccarlarının karıları, kızları ve kızkardeşleri de ticaret işlerine karışıp bir aile şirketi oluşturmuşlar. Bunların başında, Karum'u kuran ilk Asurlu Puşuken ailesi geliyor. **Puşuken**'in **Lamassi** adlı karısı kutsal fahişe olarak Asur'da oturuyor. Kumaş dokutuyor ve kocasının ortağı olarak Anadolu'ya gönderilecek ve ordan getirilecek malların işlemlerini yapıyor. İhraç edilen malların dışsatım vergisini ödüyor. Üçüncü mektubumuz bu kadına ait:

3) "**Lamassi Puşuken**'e şöyle der: Biliyor musun insanlık çok kötüleşti. Kardeş kardeşi yiyecek. Herkes komşusunu yutmaya çalışıyor. Buraya (Asur şehrine) gelme şerefini bize ver. İş zorunluklarını bir tarafa bırak. Küçük kızı tanrı Asur'un kucağına yerleştir! Ah! Asur'da yün çok pahalı. Gümüşü bana göndereceğin zaman bir mana gümüşü (mana bir Sumer ölçüsü, yarım kiloya yakın ağırlık) yünün içine sakla! Vergi için bana gönderdiğin bir mana gümüşü denetleyiciler istedi. Ben senin için korkuyorum, henüz onu vermedim, onlara şöyle söyledim: **Limu** evime gelsin, gerekirse evimi götürsün (Kadın gelenlere güvenmiyor, **Yıla** adındaki en yüksek düzeyde bir sorumlunun gelmesini istiyor). Kızkardeşin hizmetçi kızlardan birini satışa çıkardı. Onu ben 14 şegele aldım. Kızkardeşin **Şallim-ahum**, sen gittiğinden beri iki ev yaptırttı. Acaba biz ne zaman yapacağız? Hiç mi? **Aşşur-Malik**'in sana daha önce getirdiği kumaşlara gelince, parasını niçin bana göndermiyorsun?" (5)

4) *Bir iş mektubu, bir kişi tarafından 5 şahsa yazılmış:*

"**Buzazu, Puzuraşur**'a, **Tabsili**'ye, **Asurbani**'ye, **Adadbani**'ye, **İkibaşa**'ya şöyle söylüyor: Burada bakıra karıştırmak için kalay yoktur. Tabletimi aldığınız günde eğer **Asurbani** orada ise söyleyiniz malımı Timelkiya şehrine getirsinler. Eğer yol güvenli ise o yoldan kalayı ve iyi elbiseleri getirsinler. Eğer yol güvenli değilse kalayı Huruma'ya götürsünler. Yerli adamlar kalayı birer yük olmak üzere getirsinler. Yükler ya 10 veya 15 manalık paketler halinde olsun. Birisi bir yükü sağlam olarak getirsin, sonra dönüp ikinciyi getirsin. Buraya güvenli gelecek ilk posta ile kalayı gönderiniz. Siz benim babalarım ve beylerimsiniz, sözlerime uyunuz! Kalayı ya doğru yoldan veya gizli yoldan gönderiniz. Bana iyilik yapınız, sizin adamlarınız bu kalayı buraya gönderinceye kadar ben iş yapamayacağım. Burada kalayın fiyatı çok pahalıdır, bana iyilik yapınız!"

5) *Bu mektup Karum'da yapılan hemen hemen bütün işlemlerle birlikte tarihin ilk gümrük kaçakçılığını da bildiriyor:*

"**İndiilum, Ennabelum**, Aşşurzulul'dan **Puzuraşşur**'a şöyle söyle: Gönderilen kumaşlardan kervan sahibi **Amuriştar**, kendisine ait olanları çıkardıktan sonra kalan 245 kumaştan 3 Akat kumaşını Hahhum şehrindeki kayınbiraderinin evine bıraktı. 3 ayrı tür kumaşı şimdi oraya götürdüm. Kumaşlardan geri kalan 239 tanesinden 12'sini gümrük vergisi olarak, 23 kumaşı da satın alarak saray aldı. 38 kumaş için Bitkarim'de iyi fiyat verildi. Kervan sahibi **Amuriştar** kendisine ait olanları aldıktan sonra kalan 166 kumaş serbest bırakıldı. Şimdi onlar satılmaya hazırdır. **İmdiadad**'ın kervanındakilerden11? (rakam tablette kırık olduğu için anlaşılmıyor) kumaş saraya gitti. Vergi olarak 5/6 şegel gümüşü ödemeye zorunlu idi. 11.5 kumaş hediyedir. Birini saray aldı. Ziyanı kapatmak için 1.5 şegel gümüş vereceksin. 2 kumaşa Bitkarim'de iyi fiyat verildi. **İmdiadad**'ın kervanında kalan kumaşlar -kervan sahibine ait olanlar çıktıktan sonra- serbest bırakıldı ve satılmaya hazırdır. **İrra**'nın oğlu kaçak eşyaları **Puşuken**'e gönderdi. Onun kaçak eşyaları yakalandı ve alındı. **Puşuken** ise saray tarafından tutuklandı ve hapse atıldı. Gözcüler çok sıkı. Kaçak eşyalar hakkında Luhuzattiya, Hurama, Saluhşua'ya ve onların prenslerine yazıldı. Aman çok dikkatli olmalısın! Herhangi birşey kaçırmamalısın! Sen Timelkiya'ya gelirsen kaçırmak istediğin demirlerini orada iyi bir eve bırak, fakat sen buraya gel. Burada bazı problemler hakkında seninle konuşmak istiyoruz. Fakat sana herhangi birisi gümüş için, elinde bulunan bir şegel için 'kalayını ve kumaşlarını bana ver, onları kaçırmak istiyorum' derse, sen buna asla kulak asma! Çünkü oradakilerin hepsi el ele vermiştir."

Bunlar 4000 bin yıl önce yazılmış gibi görünüyor mu? Batı taş devrinde iken Anadolu yazılı çağına başlamıştı bile (6). Ülkemiz topraklarının altında ve üstündeki gelmiş geçmiş bütün kültürleri aramamıza ve öğrenmemize yol açan Büyük Atamızı her zaman olduğu gibi yine teşekkürlerimle anıyorum.

Kültepe'den zarf içinde bir tablet örneği. (MÖ 2. bin yılının son çeyreği)

## DİPNOTLAR

1) Dikkat edilirse, ilk konfeksiyonculuk ticareti Anadolu'da.

2) Buna karşın Kaniş şehrinin bulunduğu höyüğe sıra ile Hititler, Frikler yerleşmiş ve MÖ 8. yüzyıla kadar şehir canlılığını korumuş. Bu tarihten sonra Kimmerler'in saldırısıyla önemini yitirmiştir.

3) Kemal Balkan, Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği mektup (Ankara 1957), s.17.

4) Alte Orient, 24/4.

5) Dr. A. Muhibbe Darga, Eski Anadolu'da Kadın (İstanbul 1976), s.10.

6) Kültepe kazılarıyla ilgili Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün tam yayınları için:
Tahsin Özgüç'e Armağan, Anatolia and Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç (Ankara 1989), s.XI-XV.
Kültepe-Kaniş ile ilgili bilgi için: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Doç. Dr. Ali Dinçol, Hititler öncesinde Anadolu, s.20

# Bir felsefeci gözüyle ağrı

Ahmet İNAM

Ağrıyı yalnızca, alışılmış anlamıyla "bedenimiz" duymaz. Bedenimize saplanan ağrı, duygularımıza, düşüncelerimize, iç dünyamızın derinliklerine sızar. Ağrıyı bedenimizde tutup, bedenimizde tutulmuş ağrıyı, "canımıza" işlemeden, bedeninizden kovmaya çalışmak, canınızı ağrıdan korumak adına, uygun bir davranış mıdır? Burada "can", bedenimizi, bedenimizle bütünleşmiş, duygusal, düşünsel, tinsel (mânevî) yapımızı anlatan bir kavram.

## AĞRININ BOYUTLARI

Bedenimizde dolanan ağrı, bedene dışardan gelen etkilerden ya da bedenin kendi iç çalışmasından kaynaklanmış olabilir. Ağrı bedende duyulur. Duyum olarak ağrı benimdir; onu iletemem, bana özgüdür. Başka bedenlerin ağrılarını duyamam. Duyum düzeyinde ağrı iletilemez; ancak benim bedenimde, bedenimle yaşanan "biricikliktir". Diğer bedenlerin ağrılarıyla karşılaştırılabilir bir özellik taşımaz. Bu nedenle ölçülemez. Elbette onu tanımlamaya çalışabilir, yaşadığımı dile getirip, betimlemeye çabalarım. İnlemelerim, çığlıklarımla, davranışlarımla ortaya koymaya uğraşırım. Bütün bu anlatım çırpınmalarım, ağrımı bedenimin ötesine, bir başka bedene taşıyamaz. Duyduğum ağrı benimdir. Ağrım, ilgi duyana, yakınlık anlayış gösterene, ağrıma *ağrıdaş* olana *uzaktan* bir iletidir, yalnızca.

Ağrı, ağrıyı çekenin duyumu olarak, ancak duyum ifade edilirse, davranış biçiminde ortaya konursa, ortak gözlemlere açık olabilir. Bilimin ve tıbbın konusuna girdiği yer duyumun dışlaştırılabildiği yerdir. Ağrının fizyo-nörolojik etkileri ölçülebilir; ağrı duyanın davranış biçimleri gözlemlenebilir. Bu gözlemlenebilir öğeler üstünde ağrının işleyiş süreci, önlenme yolları araştırılabilir.

Ali Rıza Yanya'nın bir çalışması.

Oysa ağrı, her zaman bedende başlayıp, bedende sürmez, bedende bitmez. İnsanı psiko-somatik bir bütünlük olarak düşündüğümüzde, bedeni bir yangın yerine çevirebilen ağrıların, duygusal yaşamı, hayata anlamlar veren, kararlar alan aklımızı, kararların eylemlerle ilişkisini sağlayan irademizi etkileyebileceğini de düşünmemiz gerekir.

Fizyolojik, nörolojik, psikolojik düzlemlerin yanında ağrının *noetik* (düşünsel, akılsal) alanda da etkisini duyuracağını göz önüne alırsak, ağrıyı tanıma, anlama, ağrıyla yaşama ve başetme konusunu da daha kapsamlı düşünebileceğimizi sanıyorum. Giderek, *insanın salt bedensel değil, ruhsal ve akılsal ağrılar duyabileceğini de söyleyebilirim.* Bu yazıda sadece bedensel ağrılar üzerinde duracağım.

Her duyum gibi ağrının da ortaklaşa yaşanamayışından dolayı, dil dışı bir özelliği var. Gözlerimizin önünde acıyla inleyen hasta, acısına hapistir. "Ağrı hapishanesinden" gelen feryatları duyabildiğimiz halde acısını yaşayamayız. Bedenlerimiz farklıdır, çünkü. Onun bedenine girip, ağrısını onunla birlikte duyabilseydik, ağrısının şiddetini azaltabilir miydik? Üç kişi aynı ağrıyı yaşayabilseydi, ağrının şiddeti üçe bölünebilir miydi?

Ağrıyı "içeriden" paylaşma olanağımız yok (Bir gün tıp bu olanağı sağlar mı bize?). Ama, "içten" samimi olarak neden paylaşmayalım ki?

Dışa vurulmuş ağrıyı anlayabilir; "dışarıdan" ama "içten" bir biçimde ağrıyı üleşebiliriz. Bu üleşme çabasının somatik (bedensel), psişik (ruhsal), sosyal ve noetik boyutları var. Böyle bakılınca ağrı, karmaşık bir insan fenomeni olarak görülüyor. Tıbbın alanı içine girmesine karşın, insanla ilgisi her bilim ve araştırma dalının konusudur. Ağrı tende duyulmuyor çünkü; cânda duyuluyor. Teni ve canıyla insan varlığının bütünsel yapısını ilgilendiriyor.

## AĞRIYI OKUMAK

Ağrıyı bilim ve tıp insanları, hemşireler çalışıyor. Ağrılıyı yatıştırmaya, ağrısını azaltıp, paylaşmaya, ağrısıyla yaşayabilmesini öğretmeye çabalıyorlar. Ağrının bir olgu olarak tanınması, oluşum nedenleri, sürecinin incelenmesi, azaltılıp ortadan kaldırılması bilim ve tıbbın işi. Ağrılı bakımı, ağrılının ağrısıyla yaşayabilmesi, ağrısının üstesinden gelebilmesi, hemşirelerin, psikolog ve psikiyatristlerin yardımlarıyla olanaklı.

Ağrı yalnızca beden ve ruh alanlarıyla sınırlı değil, demiştik (Bu savı, bu yazımızda epey tekrarlayacağız, vurgulamak amacıyla!). Ağrı, aklımıza da, noetik yapımıza da sızıyor. Noetik yanımız, düşünme, akıl yürütme, yargılama, karar verme işlemlerinin yanında anlam verme çabalarını da içeriyor. Noetik yanımız bizi inanç alanına, manevi yorumlara, kutsal değerlerin ortaya konduğu yaşama alanlarına götürüyor. Burada ağrının anlaşılıp yorumlanmasında din ve kültür adamlarının yanında felsefecilerin de söyleyecekleri vardır. En azından ağrı kavramının yorumlanması, epistemolojik ve antolojik boyutlarının ortaya çıkması açısından geliştirdikleri görüşlerin yanında, etik, hatta estetik açılardan ağrı yorumlarına katkıları olabilir.

Ağrıya anlam vermek, onu yorumlayabilmek, hem bilimsel hem felsefi hem de tedavi açılarından önemlidir. Buna çağımızın bazı felsefe çevrelerinde moda olan bir deyimle *ağrıyı okumak* diyelim. Önce ağrılıdan başlayalım. Ağrılı, çekmekte olduğu sıkıntıyı nasıl yorumlayacaktır? Ona ilaç verebilir, telkinde bulunabilir, rahatlatmaya çalışabilirsiniz, "Noe-terapi"de ise, ağrılıya ağrısının yorumunu yapabilmelisiniz.

Ona ağrının oluşma sürecini, nedenini olgusal açıdan anlatmaya çalışabilirsiniz. Bu, ağrının "bilim" ya da tıp açısından bir yorumlanışı, bir okunuşudur. Ağrılı, bilgi durumuna göre söylediklerimizi anlar ya da anlayamaz. Belki ağrısının "olgusal" okunuşunu öğretebilirsiniz; ağrısını "olgusal" açıdan okuyabilirse, onu *noetik yapısından bir yere* oturtup, beden-ruh-akıl bütünlüğünde ağrısına bir yer bularak, direnme gücüyle katlanma çabasını sürdürebilir.

Olgusal okumanın ağrılıya yardımı olmadığını gözlersek, değişik okuma yolları deneyebiliriz. Amaç, ağrılının *noetik düzenini ağrıya direnci artıracak, ağrıyla huzur içinde, sabırla, tahammülle yaşayabilecek duruma getirmektir.*

Ağrılının ağrı durumu ona özgüdür. Bedenine, ruhsal yapısına, kültürüne, yaşama biçimine, kendine özgü geçmişine, inançlarına bağlıdır.

Noe-terapist, bizim kültürümüzdeki yorumuyla, bir manâ ehlidir. Ağrılının *anlam dünyasını, değerlerini*, düşlerini, tasarılarını, gelecekten beklentilerini bilmelidir. Ağrılının beden-ruh-anlam iletişimini çözebilmeli, anlayabilmelidir. Daha doğrusu, ağrılının kendi kendisinin noe-terapisti olmasına yardımcı olmalıdır. Ağrı bedende iken hekim çâre arayabilir. Ağrı ruhta, duygular alanında iken ruh hekimi, psikolog yardımcı olabilir. Ağrı düşünceye, inançlara, hayata verdiğimiz anlamlara sızmaya, karışmaya başladı mı, ağrı yaşantısını en az hasarla kapatabilecek, ağrıyı yaşayan, beden-ruh-anlam üçlüsüne, yani cânın çabalarına ortak olabilecek, ağrı okuyucularına, yorumcularına, iletişimcilere, paylaşımcılara, yardımcılarına, *ağrı dostlarına* ihtiyacımız vardır.

Ağrı, bedenden ruha, ruhtan akıla geçebildiği gibi, bunun tersi de olabilir. Unutmayalım, bu üçlü ayırım, Batı Düşüncesinin köklerinde olan, örneğin **Platon**'a dek götürebileceğimiz bir ayırım. Her kavramsal ayırım gibi içinde türlü zorluklar taşıyor. Bu yazının sınırları içinde, taşıdığı bir kolaylıktan yararlanıyorum. Bize noetik alanı, anlamlar alanını açıyor. Ağrı yaşantısının üzerinde yeterince durulmadığını sandığım bir boyutunu gösteriyor. *Ağrılıya ağrısını okumayı öğretebilirsek, ağrıyla yaşamasına bir ölçüde yardımcı olabiliriz* savıma katkıda bulunuyor.

Nasıl okuyacağız ağrıyı? Reçetesi yok. Ağrı yaşantısının, *ağrı durumunun* özelliklerine göre değişebilir yanıtları. Nasıl okuyacağız ağrıyı? *Ağrıyana, ağrıya, ağrılıya, ağrıdaşlara* bakmak gerek.

Ağrının nedenine, bedendeki işleyişine, bu konudaki tanı, tedavi bilgilerimize dayanacağız. Olgu olarak *ağrının nesnesine* bakacağız.

Ağrı, nesnesinden (örneğin bir doku tahribi!) kaynaklanarak duyumsanıyor. Bir yaşantı o. Beden-ruh-akıl üçlüsü içinde ağrılının canına, kişiliğine, bilgisine, içinde bulunduğu doğal, kültürel, mânevî çevreye, ortama bağlı olarak yaşanıyor. Onunla ağrıyı birlikte yaşamaya çalışanlar, dostları, yakınları, hekimler, hemşireler, ağrıdaşları, ağrı dostları oluyor. İşte ağrıyan (ağrı nesnesi, fizyo-nörolojik durum), ağrı (yaşantı), ağrılı (bütünsel yapısı içinde bir insan, bir cân), ağrıdaşlar, ağrı durumunu oluşturuyor. Her ağrılı bir ağrı durumu içindedir. Ağrı salt bedende duyulmaz. Bedende anlaşılmaz. Ağrı durumuna bakmak gerek. Ağrıyı ağrı durumu içinde, yer aldığı *ağrı söyleminde* gözden geçirmek, okumak gerekir.

Bu açıdan ağrı, kültürel, ideolojik bir yapı taşır. *Homo dolorosus*, acı çeken, ağrı duyan insan, ağrılı, içinde bulunduğu kültürde yargılanır. Batı dillerinde ağrı sözcüğünün, "Poena" ceza ile ilgisi böylesi bir kültürel, ideolojik ağrı okumasıdır. Dinî karakteri vardır. Kutsal metinlerde **Hz. Eyüp** örneği göz önüne alınabilir. Budizm, Hinduizm, acılardan nasıl kurtulacağımızı anlatmaya çabalar. Ağrı okumaları sunar önümüze. Semavî dinlerde (Yahudi, Hıristiyan, İslam dinleri... ) bunların mistik yorumlarında dünyadaki yaşantımızda çektiğimiz bedensel acıların üstesinden nasıl gelebileceğimizin yorumları yapılır. Tanrıya, Allaha sığınma, ona teslim olma, dua, ağrı durumundaki zorlukları yenmemizde bize yol gösterir. Noetik düzenimiz, psişik ve fizyo-nörolojik düzenleri denetimi altına alıp, ağrıya tahammülü olanaklı kılmaya çabalar. Doğu bilgeliği içimizi boşaltarak, gelip geçici dünyanın egemenliğinden kurtulmamızı amaçlar. Noetik dünyadaki özgürlük, iç dünyamızın özgürlüğü, dış dünyaya bağımlılığımızı azaltarak bizi kurtuluşa götürebileceğini söyler.

Ağrılı insanın duygu dünyası bir çaresizliğin, yalnızlığın, giderek "haksızlığın" yaşandığı dünyadır. Ağrılı eziyet çe-

ker. Baskı altındadır. Yalnızdır. Eziktir. Ağrısının şiddeti altında perişandır. Güvensizdir. Kaygılıdır. Bedeninin zulmü altında kendisini ağrısının tutsağı olarak görür. Beden-ruh-anlam (akıl) bağlantısı kopmuş, ağrının basıncı, ağrılıyı perişan etmiş, yıldırmış, bezdirmiştir.

Ağrılı, bu açıdan varlığını eksik ve özürlü yaşamaktadır. Özgür değildir. Bağımsız, özerk değildir. İlaca, hekime, hemşireye bağımlıdır. Ağrının kölesidir.

Kendi ağrı durumunu, ağrı söylemini böyle okuyan bir ağrılının kurtuluşu zordur. Direnci azdır. Ona ağrısıyla yaşamasını öğretebilecek, ona acı karşısında özgürleşebileceği okuma yollarını kazandırmak gerekir. Ağrının metafizik, dinsel, ruhsal, bilimsel olarak yeni yorumlarına ihtiyaç vardır. Bu okuma yolları yanlızca ağrılı için değil, ona yardımcı olacak ağrıdaşları için de önemlidir. Ağrının çaresizliği, ağrılıyı ve ağrıdaşlarını sarmışsa, ağrılı ve ağrıdaşları yılgın, bitkin, umutsuzsa, ağrı söylemi ağrının şiddetini artırır. Ağrıyı azaltıcı bir ağrı söyleminden, ağrıyla dostluk kurabilecek bir ağrı söylemine geçmek gerekir. Ağrı bir cezâ, bir belâ, bir mahkumiyet değildir. Noetik düzlemin yeni okumaları, ağrıyla özgür biçimde savaşabilen, ağrıyla dost olabilen ağrı söylemini oluşturabilir.

Bunu neye dayanarak söylüyorum? İnsanın salt tenden oluşmadığı, onun cân olduğu, kendine özgü, biricik bir varlığa sahip olduğu inancına dayanarak. Noetik düzlemin, duygusal ve bedensel düzlemlerle etkileşebileceğine güvenerek. Alışılmış deyimle, insanın psiko-somatik bir bütünlük taşıdığı varsayımından yola çıkarak. Yalnızca "soma" yalnızca "psükhe" değildir o, bir "nous"dur; akıldır, düşünür, inanır, anlam verir. Ağrısını aşabilir. Bedenine canını katabilir; canı tenine güç verebilir. Ağrılıya bu mesaj verilmelidir: *Yalnız değilsin. Ağrın bedeninin isyanından geliyor. Ama, sen bedenden ibaret değilsin. Cânın var. Duyguların, aklın, inancların var. Ağrıdaşların var. Ağrı dostların var. Ağrını paylaşabilirsin. İletebilirsin. İletişime geçebilirsin.*

## GÖNLÜMÜN ÇAĞRISIZ KONUĞU OLAN AĞRIYI NASIL AĞIRLIYACAĞIM?

İç dünyamız, duygularımız, duygu fırtınalarımız, düşüncelerimizden, anlam yapılarından, anılardan, bilgilerden, kültürel varlığımızdan... oluşuyor. İç dünyamız, bedenimizden, bedenimizin "dışında" yer aldığını düşündüğümüz çevrelerimizden (fiziksel, doğal, toplumsal, kültürel, mânevî...), ortamlarımızdan (çevrelerimizin yorumları!) gelen etkilerle iletişim halindedir. Ağrı, bu bağlamda, iç dünyamıza sızan, çoğu kez, istenmeden, beklenmeden, çağrılmadan gelen bir yabancı bir *konuktur*. (Dikkat: Burada bir ağrı okuması yapıyorum!) Ağrı bedenimizden içimize çağrılmadan geliveren bir konuktur. Bir mihmandır. Sorun, bu yabancı, bu rahatsız edici, düzen bozucu konukla nasıl yaşayabileceğimizde düğümleniyor. Ağrı iç dünyamızı sarsıp, bizi gafletten kurtaran bir aydınlatıcı, uyarıcı, yol gösterici bir konuk gibi de görülebilir. Ağrı, uyarıcıdır. Bedenin "bozuluşunu" önceden haber verir. Bu anlamda, içimin haddini bilen edepli konuğudur. Ulaktır. Habercidir. Uyarır. Düzelme olduğunda ya da eşik altına düştüğünde *gönülevini* terkeder.

Yukarıda betimlemeye çalıştığım biçimiyle iç dünyaya *gönül* diyelim. Ağrı bedenimizden kalkıyor. Gönlümüze uğruyor. Gönlümüzü yaralıyor. Gönlümüzü huzursuz ediyor. Ben ağrının uğradığı gönlümle nasıl yaşayacağım?

Önce haberleşeceğim. Bedenimle. Konuk oradan geliyor. Konuğun geldiği ülkeyi tanıyacağım. Anlamlandıracağım. Neden, nasıl geldiği? Gönlümün çağrısız konuğu nereden geldin? (Ağrıyı çağıran gönüller de olabilir. Ağrıyı bekleyen. Onların işi daha mı kolay?) Duygularımla konuğumun ilişkisine bakacağım. Nasıl duyuyorum onu? Bir tehdit olarak mı? Bir canavar olarak mı? Bir cezâ mı? Canımı çok mu yakıyor? Kızıyor muyum ağrıma? Ne gibi duygular içindeyim? Hangi duygum gönlümü yönetiyor? Sıkışıp kalmış mıyım? Kurtuluşu nasıl, nerede arıyorum? Umudum yitip gitmiş mi?

Ağrım, bir sızı, bir acı, ıstırap, elem, kahır... biçiminde mi yansıyor duygu dünyama? Oradan anlam ışığını yakacağım gönlümün: Kimim ben? Hayatımın hangi aşamasında, hangi projelerin, beklentilerin, sevinçlerin umutların peşindeyken ağrı gelip oturdu gönlüme? Bilgimle baş edebilir miyim? İlaçla? Hangi hekimlere gideyim? Kim baksın bedenime, ruhuma, gönlüme? Canımı kime emânet edeyim?

Bu iletişim arayışını gerçekleştiremezsem ağrıya teslim oldum demektir. İletişimi kurabilirsem (burada ağrıdaşlarım, ağrı durumundaki ağrı dostlarım bana yardımcı olacaklar: Bilgileri, ilaçları, telkinleri, tedavi yöntemleri, bilgi ve sevgileriyle, anlayışlarıyla...) insan olarak *bütünlüğümü* duyacağım. Ben beden değilim. Ben ağrıdan ibaret değilim. Benim bir gönlüm var: Değerlerim, beklentilerim, güvendiklerim var. Yalnız değilim.

Ağrıyı ağırlayacak ağrıdaşlarım var. Ağrı durumumu benimle yaşayan sevgililerim (Ağrıdaşlarım yoksa, yetersizse, yılgın, bıkkın, umutsuzlarsa, gönlümü, bütünsel varlığımı duyamayacağım!). İç dünyam dışımla bütünleşecek, bedenim duygularımla; duygularım aklımla, inançlarımla, değerlerimle, ağrıdaşlarımla.

İşte, bedenim içine hapsolmuş ağrı, ağrı durumunun tüm öğeleriyle bütünleşerek şiddetini yitirecek. Ağrım, duygu ve aklımla, ağrıdaşlarımla paylaşılacak. Gönlümle ve gönüldeşlerimle bütünleşecek.

Bedenimin çağrısı, isyanı, kendini bana ağrı olarak duyuruşu, psişik, noetik, toplumsal, kültürel varlığımla yaşanacak. Ağrıyı anlamaya çalışacağım. Neyin işaretidir o? Nasıl bir konuktur? Ne söylemek istiyor bana? Sonum ölüm olsa da, adım adım yok olmaya giden yolda yürüsem de, o yolda yalnız olmadığımı duyacağım. Ağrım bana insan olduğumu söyleyecek. Beden olduğumu. Ten ve can. Gönül.

Ağrının tarihi, insanın bedeni, ruhu, aklı, toplumu ile bütünleşememesinin ya da bütünleşebilmesinin, bütünleşmeye çabalamasının tarihidir.

KAMPANYA
YAYLA TURİZMİ 1996
KARADENİZ YAYLALARI SİZİ BEKLİYOR.
Bitki ve çiçek örtüleri, nehirler, göller ve yaylalarla dolu
KAÇKAR DAĞLARI'nda bir hafta.

YAYLA TURİZMİ & TREKKING
Ogzala TURİZM

YAYLA TURİZMİ

Program 1: 1.GÜN: İstanbul'dan hareket. 2.GÜN: Ayder Yaylası'na çıkış. 3.GÜN: Avuçur Deresi boyunca Taşlık ve Dobaye yaylalarına yürüyüş. 4.GÜN: Y.Kavran Yaylası ve Kaçkar Dağı'na yürüyüş. 5.GÜN: A.Çeymakçur Yaylası'na yürüyüş. 6.GÜN: Ayder'de serbest gezi. 7.GÜN: Zil Kale (Kale-i Zir) ve Çat'ta gezi. 8.GÜN: İstanbul'a hareket.
Bu turumuz Ayder Yaylası'nda pansiyon konaklamalıdır.

Program 2: 1.GÜN: İstanbul'dan hareket. 2.GÜN: Ardeşen'e ulaşım. Çat'a çıkış. 3.GÜN: Başyayla, Hacıvanak ve Elevit yaylalarından geçerek Çat'a yürüyüş. 4.GÜN: Goboca ve Gito yaylalarında yürüyüş. 5.GÜN: Ayder Yaylası'na gezi. 6.GÜN: Verçenik ve Tatos dağlarında yürüyüş. 7.GÜN: Serbest. 8.GÜN: İstanbul'a hareket.
Bu turumuz Çat'ta pansiyon konaklamalıdır.

Turlarımız cumartesi günü saat 15.00'te İstanbul'dan hareketle başlar ve turun son günü (cumartesi) Ardeşen'den hareketle sona erer. Şehirlerarası ulaşım tur fiyatına dahil değildir.

TUR TARİHLERİ

| | |
|---|---|
| ☐ 08 - 16 Haziran | ☐ 03 - 11 Ağustos |
| ☐ 15 - 23 Haziran | ☐ 10 - 18 Ağustos |
| ☐ 22 - 30 Haziran | ☐ 17 - 25 Ağustos |
| ☐ 29 Haz. - 07 Tem. | ☐ 24 Ağ. - 01 Eylül |
| ☐ 06 - 14 Temmuz | ☐ 31 Ağ. - 08 Eylül |
| ☐ 13 - 21 Temmuz | ☐ 07 - 15 Eylül |
| ☐ 20 - 28 Temmuz | ☐ 14 - 22 Eylül |
| ☐ 27 Tem. - 04 Ağ. | ☐ 21 - 29 Eylül |

| PEŞİN | PEŞİNAT | 5 TAKSİT | TOPLAM FİYAT |
|---|---|---|---|
| 14.000.000.- | 2.500.000.- | 2.500.000.- | 15.000.000.- |

Fiyatlarımız KDV dahil değildir

Kampanyaya son katılma tarihi 30 NİSAN 1996'dır.

Her perşembe saat 19.00'da Yayla Turizmi turları ile görüşmeyi yapılacaktır.

Katılmayı düşündüğünüz tur ve tarihin yanındaki kutuyu (X) işaretleyiniz. Önceden belirleyemiyorsanız katılmak istediğiniz tarihi en az 20 gün önce bildirmelisiniz. Herhangi bir nedenle turumuza 1996 yılında katılamazsanız aynı şartlarla 1997 yılında katılabilirsiniz.

Tura katılmak için havale çıkararak Katılma Kuponu ile birlikte gönderiniz. İş Bankası bankamatik: 1042 0515752

KATILMA KUPONU
Adı Soyadı: ..... Ev Adresi: .....
Ev Tel: ..... İş Tel: .....
Katılacağınız Program: ☐ Program 1 ☐ Program 2 Katılacağınız Tarih: .....
Ulaşım Şekli: ☐ Kendi imkanlarımla ☐ Şirketinizin organizasyonuyla İMZA

OGZALA TURİZM SEYAHAT ACENTASI BEKAR SOK. NO 16/4
BEYOĞLU 80080 İSTANBUL TEL: (0 212) 293 91 95 - 252 30 39

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
*-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-*
Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
**Doğu Perinçek**

İnceleme ve polemikleriyle:
**Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın**

Kültür ve sanat alanında:
**Tunca Arsian, Gökhan Cengizhan**

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

# İlk nihilist Gorgias, ilk sosyaldemokrat Hippodamos ve ilk sosyalist Phaleas

Prof. Dr. Eren OMAY

*Bilim ve Ütopya*'nın Şubat sayısında sofistler hakkında genel bilgiler özetlendi. Sofistlerin önderi **Protagoras** tanıtıldı. Bu yazıda sofistlerin çok önemli bir üyesi olan **Gorgias** ile sol görüşlü iki sofistin yaşam öyküleri ve felsefi görüşleri özetlenmiştir.

## GORGİAS'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Leontini, Kalkidiyanların Sicilya'da kurduğu bir koloni idi. Sofistlerin **Protagoras** kadar önemli üyesi **Gorgias**, bu kolonidendir. Yani, O, Leontinilidir. Koloniyi İyonyalılar kurduğuna göre; **Gorgias**'ın aslı İyonyalıdır. Babasının adı **Kharmantides**'dir. Takriben (aşağı yukarı) MÖ 490 yılında doğdu. **Protagoras**'ın yaşıtıdır. Kaynakların tümü **Gorgias**'ın çok yaşadığını bildirir. Bu konuda fikir birliği içindedirler. 105-109 yıl yaşadığını bildirirler [**Guthrie** (1)]. **Gorgias**, uzun ömrü boyunca ölene dek durmadan çalıştı. Yaşamı boyunca melekelerini (yetilerini) korudu [**Kranz** (2), [**Guthrie** (1)]. İleri yaşında gençlerle ya-

rışabilecek yetenekteydi. Nitekim, hatip **Polykrates** ile yaptığı bir yarışmayı kazanmıştı [**Freeman** (3)]. Yaşlılıktan ileri gelen bir sorunu olup olmadığını soranlara verdiği yanıt şudur: İhtiyarlığı suçlamam için bir nedenim yok [**Kranz** (2)]. Öldüğü gün, kendisini güçsüz hissetmiş ve yatmış. Ziyaretine gelen dostu nasıl olduğunu sorduğu zaman şu yanıtı vermiş: Artık, uyku beni kardeşine teslim etmeye başlıyor [**Kranz** (2)]. Eğitiminin ilk evreleri hakkında bilinenler azdır. Büyük olasılıkla, **Gorgias**, ünlü bir hekim olan kardeşi **Herodikus**'la beraber **Empedokles** veya onun öğrencilerinin birinden tıp ve doğa bilimleri öğrendi [**Freeman** (3), **Copleston** (4)].

Sirakuza site devleti emperyalist dış politika izliyordu. Bu politikası nedeniyle Leontini sitesini ele geçirmek istedi. Atina'yı tüm Yunan dünyasının önderi sayan ve "Panhellenistik" bir politika izleyen **Perikles**, "Leontini" sitesi ile yardım antlaşması yapmak istedi [**Mansel** (5)]. Leontini sitesi, MÖ 427 yılında, Atina'ya antlaşma yapmak için bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyetin başkanı, **Gorgias** idi.

Elçilik heyetinin başkanı olması nedeniyle **Gorgias**, Atina vatandaş meclisinde bir konuşma yaptı. Alışılmamış konuşma üslubu ile, **Gorgias**, meclis üyelerini kendisine hayran bıraktı. Bu toplantıda, Sirakuza'yı, ilk retorik (konuşma sanatı) ders kitabını yazmış olan, saygı duyulan yaşlı hatip **Teisias** temsil etti. Fakat, **Teisias**, **Gorgias** karşısında başarılı olamadı. Bu başarısı nedeniyle gerek Atina'da gerek ülkesinde büyük ün kazandı. Başarı ve ününü halk kadar politik ve entelektüel liderler de takdir etti. Atina'da ün kazanmasına karşın, zamanının büyük kısmını **Teselya**'da, özellikle, Larissa'da geçirdi. Fakat, **Gorgias**, hiçbir şehirde yerleşmedi. Genel veya özel her türlü bağdan azâde (özgür) olmayı tercih etti. **Gorgias**, bekar öldü. **Plutarch**, bu konu ile ilgili bir öykü anlatır: **Gorgias**'ın cenaze töreninde yapılan konuşmayı dinleyen trajedi şairi **Melanthius** dedi ki: Bize birliği öğütledi. Fakat, O, kendisi, karısı ve hizmetçisi ile bir birlik oluşturamadı. **İsokrates**'e göre; **Gorgias** ya hiç evlenmedi ya da çocuğu olmadı. **Gorgias**'ın ücreti çok yüksekti. Büyük servet biriktirmişti. **İsokrates**'e göre; ondan daha zengin kimse yoktu. Buna karşın ardında küçük bir servet bıraktı.

**Gorgias**, halk önünde konuşma gösterileri yapardı. Bunlardan birini Atina tiyatrosunda yaptı. Bu gösteride, dinleyicilerinden istedikleri soruyu sorarak kendisini sıkıştırmalarını istedi. Bu cesareti büyük takdir topladı. Delphi'de bir konuşma yapması için davet edildi. Sunaktan (tapınağın kutsal yeri) yaptığı konuşma büyük heyecan yarattı ve **Gorgias** büyük beğeni kazandı. MÖ 420 yılındaki bu başarısı nedeniyle tapınağa altın kaplama bir büstü konuldu. **Çiçero**'ya göre; büst kaplama değil som altındandı. Büyük olasılıkla büstün parasını, **Gorgias** ödemişti. Yunan birliği konusunda konuşma yapması için Olympia'ya davet edildi. Atina'da, savaşta ölenler için yapılan bir törende konuşma yaptı. Bu, Atinalı olmayan biri için çok büyük bir onurdu.

Yeğeni, büyük kız kardeşinin oğlu **Eumolpus**, Olympia'da, **Gorgias**'ın büstünü yaptırdı. Büstün kitabesi (yazıtı), 1876'da Olympia'da bulundu. Kitabede, Delphi'de büstünü diktiren **Gorgias**'ı savunan bir cümle vardır. Cümle şöyle: Delphi'deki büst bir servet gösterisi değil, erdemin ödülüdür [**Freeman** (3)].

## GORGİAS'IN ESERLERİ

**Gorgias**, retorik konusunda kitap yazmıştır. Bu eseri bu konuda yazılmış ilk yapıtlardan biridir. Bu çalışmasıyla ün kazanmıştır. Fakat, bu eseri eleştirilmiştir. Çünkü, kitapta retoriğin kurallarının bilimsel açıklaması verilmemiştir. **Aristoteles** bu konuyu eleştirir ve der ki: Retorik öğretenlerin tümü öğrencilerine kuralları öğretmez, konuşmaları ezberletir. **Gorgias**'ın *"Varlık (Varolmayan) ya da Doğa Hakkında"* isimli bir eseri vardır. Bu eserin MÖ 444 yılında yayımlandığı ve ilk eserlerinden biri olduğu tahmin edilir. Bu eserin uzun bir parçası günümüze ulaşmıştır. Bu çalışması **Gorgias**'ın felsefe ile ilgili tek eseridir. **Gorgias**'ın eserlerinin bir kısmını epideiktik (törensel gösteri) söylevleri oluşturur. Bu söylevler şunlardır: Olympiyat söylevi, Atina'da cenaze töreninde yaptığı konuşma, Pythiyat konuşması, Elislilere övgü, Palamedes'in savunması, Helen'e övgü, Olympialılara yaptığı konuşma. Bu konuşmalarda politik konuların en önemlilerini ele alır.

Olympialılara yaptığı konuşma, festivali düzenleyenlere övgü ile başlar. Konuşmasında Yunanlıların birlik olmalarını öğütler, barbarlara, yani Perslere herkesin onayladığı hücumun gerektiğini, savaşın ödülünün barbarların ülkesi olduğunu söyler. Savaş için iki erdemin, akıl ve cesaretin gerektiğini belirtir. Cesareti tehlikeye direnmek, aklı bilinmeyeni okumak diye tanımlar.

Cenaze töreni konuşmasında, Atinalıların Pers savaşlarındaki parlak zaferini över.

Helen'e övgü konuşmasında, söylevi över. Söylevin ikna yoluyla etki yapmanın en güçlü vasıtası olduğunu söyler. Söylevin, en küçük ve en zor görülebilen tözlerle (kök, asıl, cevher) mükemmel sonuçlar aldığını belirtir. Söylevi, **Empedokles**'in sevgi ve nefreti gibi ikna edenden ikna edilene geçen ince bir maddi güce benzetir. Doğru şeyleri övme ve eleştirmenin önemini vurgular.

Palamedes'in savunması, avukat üslubuyla (8) yapılmış bir konuşmadır. **Platon**'un *"Sokrates'in Savunması"* isimli diyalogu ile çarpıcı benzerlikleri vardır. Panhelenizm tüm konuşmaya egemendir. Konuşmada vatandaş **Palamedes**'in portresi çok güzel çizilmiştir. Konuşmada, itibar kaybının, para ve ülke kaybından daha önemli olduğu söylenir [**Freeman** (3)].

**Gorgias**'dan günümüze ulaşan parçalar **Freeman**'ın *"Ancilla to the Pre Socratic Philosophers"* eserinde mevcuttur. Bu parçalardan *Varlık* (Varolmayan) *ya da Doğa Hakkında* adlı eserinden kalanlar aşağıda verilmiştir. Bu parçada, **Gorgias** üç sav ileri sürmekte ve bu savlarını kanıtlamaktadır.

1) Hiçbir şey varolmaz. a) Var olmayan (yokluk) yoktur. b) Varlık yoktur. *i-* Ezeli ve ebedi olarak, *ii-* Yaratılmış olarak, *iii-* Her ikisi olarak, *iv-* Bir olarak, *v-* Çok olarak c) Var olmayan (yokluk) ile varlığın karışımı varolmaz.

2) Bir şey var olsa bile kavranılamaz.

3) Kavranılsa bile iletilemez.

1) Hiçbir şey var olmaz: Eğer herhangi bir şey var olsaydı, bu ya varlı ya var olmayan (yokluk) ya da hem varlık hem de var olmayan (yokluk) olmalıdır.

a) Bu yokluk olamaz. Çünkü, yokluk var olamaz. Eğer var olsaydı, bunun aynı anda hem varlık hem de yokluk olması gerekirdi. Oysa bu mümkün değildir.

b) Bu varlık olamaz. Çünkü varlık varolmaz. Eğer varlık varolsaydı ya ezeli ve ebedi ya da yaratılmış ya da ikisi de olmalıdır.

*i-* Bu ezeli ve ebedi olamaz. Çünkü olsaydı, başlangıcı olmazdı ve bu yüzden sonsuz olurdu. Sonsuz olsaydı, bir yeri (pozisyon) olmazdı. Eğer bir yeri (pozisyon) olsaydı, o zaman bir şeyin içinde bulunması gerekirdi. O zaman artık sonsuz olmazdı. Çünkü, kapsayan her zaman kapsanandan büyüktür. Ve hiçbir şey sonsuzdan daha büyük değildir. Bu kendi tarafından kapsanıyor da olamaz. Çünkü, o zaman kapsayan ve kapsanan aynı şey olurdu ve o zaman varlık iki şeyden -cisim ve pozisyon- ibaret olurdu. Bu da saçma olurdu. Bu nedenle eğer varlık ezeli ve ebedi ise sonsuzdur. Sonsuz ise pozisyonu yoktur, yani hiçbir yerde değildir. Eğer pozisyonu yoksa var olamaz.

*ii-* Benzer olarak, varlık yaratılamaz. Eğer yaratılmış olsaydı, ya varlıktan ya da çıkmış olması gerekirdi. Bu da imkansızdır.

*iii-* Benzer olarak, varlık hem ezeli ve ebedi hem de yaratılmış olamaz. Çünkü, bunlar zıttır. Bu nedenle varlık var olamaz.

*iv-* Varlık bir (tek) olamaz. Çünkü, eğer varsa (mevcutsa) bir büyüklüğü olurdu ve sonsuz bölünebilirdi. En azından üç boyutu, eni, boyu ve derinliği olurdu.

*v-* Varlık birçok da değildir. Çünkü çokluk tekillerin birleşmesidir. Bir olmadığına göre; çokluk da olamaz.

c) Varlık ile yokluğun karışımı da mümkün değildir. Varlık olmadığına göre, yokluk da var olamaz.

2) Eğer herhangi bir şey mevcutsa kavranamaz. Eğer zihnin kavramları gerçekler değilse, gerçek (var olan) düşünülemez. Düşünülen şey beyaz ise, o zaman beyaz hakkında düşünülür. Düşünülen şey yokluk ise, yokluk hakkında düşünülür. Bu demektir ki; varlık, gerçeklik hakkında düşünmek mümkün değildir. Düşünülen pekçok şey gerçek değildir. Denizin üzerinde giden bir araba veya kanatlı (uçan) bir insan düşünebiliriz. Ayrıca, görülen şeyler görmenin, duyulan şeyler işitmenin nesneleridir ve görülen fakat işitilmeyen ya da işitilen fakat görülmeyen şeyleri gerçek (mevcut) kabul ederiz. Böylece görülmeyen yahut işitilmeyen fakat düşünülen şeyleri gerçek (mevcut) kabul etmek zorundayız. Bu takdirde, denizin üzerinde giden arabanın mevcut olduğuna inanmamız gerekir. Bundan dolayı, gerçeklik düşünmenin nesnesi değildir ve düşünce ile kavranılamaz. Duyu ve algının zıddı olan saf akıl veya ona eşdeğer geçerli bir kriter bir efsanedir.

3) Eğer herhangi birşey kavranabilse dahi bir başkasına iletilemez.

Varolan şeyler algılanabilen şeylerdir. Görülen nesneler görme, işitilen nesneler işitme duyuları ile algılanır. Bu duyular arasında karşılıklı değişim yoktur. Yani bu duyu-algılar aralarında iletişim kurmazlar. Dahası, iletişim kurduğumuz şey sözdür. Söz varolan ve algılanan diğer şeyler gibi değildir. Yani, biz varolan şeyleri iletmeyiz, sadece sözleri iletiriz. Nasıl ki görülebilir şey işitilebilir olmuyorsa sözde var olan şeylerle özdeş olamaz. Çünkü o bizim dışımızdadır. Dahası, söz, dışarıdan aldığımız algılardan oluşur. Bu nedenle, söz algıları iletmez. Algılar sözü yaratır. Söz asla ve kesin olarak algıları temsil edemez. Çünkü onlardan farklıdır. Herbir algı nesnesi özel bir tip organ tarafından kavranır. Söz ise başka organla kavranır. Sonuçta, nasıl görme nesneleri görme organları dışında başka duyu organlarına sunulamıyorsa ve nasıl değişik duyu organları birbirlerine bilgi veremiyorsa; işte sözde algı nesneleri hakkında bilgi veremez. Bundan dolayı, bir şey var olsa ve algılansa bile başkasına iletilemez.

## GORGİAS'IN RETORİK ÖZELLİKLERİ

**Thomson** (6)'a göre; **Gorgias**'ın üslubu (biçemi) **Herakleitos**'un üslubuna benzer. Fakat, **Gorgias**'ın üslubu daha işlenmiştir. **Herakleitos**'ta biçim ve içerik yetkin bir şekilde birleşmiştir. **Gorgias**, konuşmalarında edebiyat sanatlarını kullanırdı. Konuşmalarında bir ritm vardı. Cümleleri uyaklı idi. Hitabet dili şiirsel renklerle süslü idi [**Kranz** (2)].

**Aristoteles** (7), **Gorgias**'ın retoriğini değerlendirir ve eleştirir. **Aristoteles** diyor ki: ...Örneğin, Gorgias "yemyeşil ve özsu dolu" olaylardan söz ediyor; "çirkinlik ektiniz, kötü hasat kaldırdınız" diyor. Fazla şiirsel bir şey bu.

**Gorgias**'ın, başının üzerinde uçarken kakasını bırakan kırlangıca seslenişi, kusursuz bir trajik tarz örneğidir. "Hayır, utanmalısın, ey Philomela" diyor. Onun bir kuş olduğunu düşünürseniz, yaptığı hareketi utanılacak bir iş olarak adlandıramazsınız; bir kız olsaydı, olabilirdi; böylece ona bir zamanlar olduğu, şimdiyse olmadığı gibi seslenmek iyi bir alay olurdu.

Öyleyse bu dil, ya duygu baskısı altında ya da ironik olarak kullanılmalıdır, **Gorgias**'ın biçeminde ve **Phaidros**'daki pasajlar biçeminde olduğu gibi.

Düz yazı hitabet dilinin başlangıçta şiirsel bir renk almış olması, örneğin, **Gorgias**'ınki gibi şairlerin, düşünceleri yeterince basit olduğunda dillerinin güzelliğiyle ün kazanır gibi görünmelerindendir.

Söylediklerinize, rastgele bir havaları olmasın diye biraz incelik katmak da isteyebilirsiniz, tıpkı **Gorgias**'ın Elealılara, lafı döndürüp dolaştırılmaksızın doğrudan "Mutlu Elis kenti!" diye başladığı övgüsünde olduğu gibi.

Tören söylevinde, konuşmamızın arasına, **İsokrates**'in yaptığı gibi ufak ufak övgü öyküleri serpiştirin, o bu amaçla hep birini öne çıkarırdı. **Gorgias**'ın da, konuşacak her zaman bir şey bulduğunu söylerken kastettiği de budur. Çünkü Akhilleus'tan sözediyorsa, Peleus'u över, sonra Aiakos'u daha sonra da Zeus'u över; aynı şekilde, yiğitliğin erdemini över, iyi sonuçlarını anlatır, nasıl bir şey olduğunu söyler.

Alaylara gelince. Bunların tartışmada bir yararı olduğu varsayılır. **Gorgias**, hasımlarınızın ciddiyetini alayla, alaylarını ise ciddiyetle boşa çıkarmanız gerektiğini söylemişti, haklıydı da bunda

Gösteri konuşmalarına girişler için sık kullanılan konu bir övgü ya da eleştiri cümleciğidir. Örneğin **Gorgias** Olimpiyat Konuşması'nda, "Siz Yunanlılar, herkes size hayran olmalı" diye yazar ve böylece şenlik toplantılarına başlamış olanları över.

**Gorgias**'ın Atinalı çağdaşları üzerinde büyük etkisi vardı. O çağın konuşmacıları, konuşmalarında, "Gorgiasvari figürler" denilen ve konuşmaları süsleyen elamanlar kullanırlardı. MÖ 3. yüzyılda İyonya'ya "Asya şekil ve üslubu" girdi ve özellikle yakındoğunun Helenleştirilmiş kentlerinde yüzyıllarca serpilip gelişti. Asya tarzı **Gorgias**'ınkinden daha basittir, fakat temelde aynıdır. Son olarak, aynı şekil ve üslup değiştirerek, fakat tanınabilir bir biçimde İncil'de bölüm bölüm ortaya çıkar, daha sonra Bizans ayininin üslubuna dönüşerek renklenir. İncil'den (Koristoslulara I. Mektup) alınan aşağıdaki parça bu üslubun bir örneğidir [**Thomson** (6)].

"Görün, zamanıdır şimdi; görün, kurtuluş günüdür şimdi: hiçbir şeyde tökezlemeye fırsat vermeyerek, ki hizmetimiz ayıplanmasın; ama her şeyde kendimizi, Tanrının hizmetkarları olarak, tükenmez sabıra, dertlere, zorunluluklara, sıkıntılara, darbelere, hapislere, karışıklıklara, çalışmalara, sevecenliğe, Kutsal Ruh'a, sahte olmayan sevgiye, hakikat dünyasına, Tanrının gücüne teslim ederek; sağ elde ve de sol elde doğruluğu silahıyla; şerefle ve şerefsizlikle, kötü söylentiyle ve iyi söylentiyle; aldatıcılar olarak ve yine de gerçek bilinmeyen olarak ve yine iyi bilinen, ölürken ve görün yaşıyoruz; dersi verilmiş ve öldürülmemiş; üzünçlü, ama hep sevinçli; yoksul, ama çok kişiyi zenginleştirerek; hiçbir şeyi olmadan ama her şeye sahip olarak."

**Gorgias**'ın konuşma biçim ve üslubunun kaynağının **Herakleitos** olduğunu ileri sürenler vardır. Fakat bu olası değildir. Çünkü, eski bir kral ailesinden gelen ve doğuştan rahip-kral olan **Herakleitos** hieratik (dinsel) bir üslup kullanmıştır. Diğer yandan **Gorgias**, Sicilya retorik okulunun kurucusu değildi. Ondan önce **Empedokles** ile Sirakuzalı **Koraks** ve **Teisias** vardı.

**Gorgias** ve ondan önceki hatipler ayin şekil ve üslubundan etkilenmiş olabilirler. Bu hatipler, eski ayin şekil ve üslubunu almış, onu dinsel özelliklerinden ayırmış ve bir sanat biçemi olarak laikleştirmişlerdir. Nitekim, **Gorgias**'ın gömme söylevi geleneksel fikirlerden oluşmaktadır. İçeriği ve biçimi törenlerden alınmıştır. Hâlâ var olan gömme söylevleri, ağıtlar, övgü ve ilahiler incelenirse, **Gorgias** ve **Herakleitos**'da dikkati çeken eski biçimin özelliklerini şaşılacak derecede ortaya koydukları görülür [**Thomson** (6)].

## GORGİAS'IN FELSEFEDEKİ YERİ

**Platon**, **Gorgias**'ı filozof saymaz. **Platon**'a göre **Gorgias** bir hatiptir.

**Platon**'un *Gorgias* (10) isimli diyalogunda **Gorgias**'a yönelttiği eleştiriler şöyle özetlenebilir: Gerçeği umursamaz. Sadece görünüşü ele alır. Gerçek hiçbir konuyu öğretmez. Fakat, **Aristoteles**, onun fikirlerini önemser. Nitekim, **Laertius**'un (11) verdiği listeye göre; **Aristoteles** onunla ilgili bir monografi yazmıştır. **Gorgias**'ın *"Varlık Hakkında"* isimli eserini de Peripatetik okul muhafaza etmiştir [**Freeman** (3)]. **Gorgias** felsefi görüşlerini *"Varolmayan Üstüne"* ya da *"Doğa Üstüne"* başlığını taşıyan eserindeki üç temel savla ifade etmiştir. Birinci sav: Hiçbir şey yoktur. İkinci sav: Eğer bir şey var olsaydı, o insanlar tarafından idrak (anlama yeteneği) edilemezdi. Üçüncü sav: İdrak edilseydi bile diğer insanları bundan haberdar etmek ve bunu anlaşılır hale getirmek mümkün olmazdı [**Capelle** (12)]. Bazı düşünürler, bu şaşırtıcı savları Nihilizmin felsefi ifadesi saydılar. Bazıları da bu savların **Gorgias**'ın şakaları olduğunu söylediler. Bazı düşünürler de şu değerlendirmeyi yaptılar: Bu savlarla, **Gorgias**, bir konuşma ustasının retorikle yahut sözcükleri ustaca kullanarak en saçma düşünceleri makul gösterebileceğini ispatlamak istemiştir [**Copleston** (13)].

## HİPPODAMOS

**Hippodamos**, Miletlidir. Fakat Atina'da yaşadı. Daha sonra Atina'nın kolonisi Thurioi'ye göç etti. MÖ 5. yüzyılın ortalarında yaşadığı tahmin edilmektedir. **Hippodamos** ilginç giysiler giyerdi. Pahalı mücevherler takardı. Saçları uzundu. Bu giyinme tarzını, Thurioi'den almış ve Atina'ya getirmiş olabilir. Çünkü, Thurioililer saçlarını uzatırdı. Yaz, kış kalın ve ucuz bir palto giyerdi. **Aristoteles, Hippodamos**'un doğa bilimlerinin tümünü öğrenmek istediğini ve bu nedenle Atinalıların onu sofist saydıklarını söyler. Sözlük yazarlarına göre, **Hippodamos** bir meteorologdur [**Freeman** (3), **Aristoteles** (8)].

**Aristoteles** (8), **Hippodamos**'un "kentleri bölme yöntemini" bulduğunu söyler ve bu yöntemi "Modern veya Hippodamos yöntemi" diye adlandırır. Buna göre; **Hippodamos**, kent planlaması için yeni bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem, eski tarz dar, eğri büğrü sokak anlayışını terk etmiş, şehirleri düz, geniş ve birbirini dik açı ile kesen caddelerle bölmek anlayışını getirmiştir.

**Hippodamos**'un dikdörtgen plan kullanmış olduğu kesindir. Işınsal planlamacılık ve başka çarpıcı buluşlar da ona mal edilmektedir. Fakat bu konuda inandırıcı kanıt yoktur [**Wycherley** (14)].

**Hippodamos**'un en büyük eseri Pire şehri için yaptığı plandır. **Hippodamos**, Pire'yi iki bölgeye ayırdı. Bölgelerden birisi ticaret, diğeri yaşam (oturma) bölgesiydi. Daha sonra, mimarlar, pazar alanını, "Hippodameia" diye adlandırdı. **Hippodamos**, MÖ 444'de Thorioi kolonisinin kuruluşunda görev aldı.

**Hippodamos**, amatör siyaset bilimcisiydi. Bu yönü, **Aristoteles**'in ilgisini çekmişti [**Freeman** (3)]. **Aristoteles** (8), **Hippodamos**'un siyaset teorisini şöyle açıklar:

"Euryphon'un oğlu Miletoslu Hippodamos ...devlet yaşamına etkin şekilde katılmayanlar arasından ilk defa en iyi devlet taslağını hazırlayan kişidir. O, nüfusu onbin kişi olan ve üç zümreye ayrılan bir devlet tasarlamıştır. Zümrelerden birini sanatçılar, diğerini çiftçiler, üçüncüsünü de silah taşıyan savaşçılar oluşturuyordu. Araziyi de üçe ayırarak bir bölümünü tanrıların mülkiyetine, diğerini devlete, üçüncüsünü de özel mülkiyete vermek istiyordu. Yurttaşların tanrılara karşı ödevlerini, elde ettikleri ürünlerle yerine getirdikleri arazi parçası tanrılar gözünde kutsal olacaktı, savaşçıların geçimlerini sağladıkları bölüm ise devlet mülkiyeti; çiftçilere ait olan üçüncü bölüm ise özel mülkiyet olacaktı. Ayrıca üç çeşit yasa koymanın gerektiğini de düşünüyordu. Çünkü kanısına göre, yargı konusu olan suçlar da sadece üç çeşitti: Fiili hakaret, mülkiyete zarar vermek ve adam öldürmek. Üst makam olarak da, doğru bir karara bağlanmamış gibi görünen tüm davaların mutlaka havale edileceği bir tek mahkeme düşünüyordu. Ama bu mahkeme se-

☞

çimle gelen belirli yaşlı kişilerden oluşacaktı. Mahkeme kararları oy kullanarak verilmeyecekti, her üye yanında bir tablet bulunduracak, karara vardıysa cezayı bunun üzerine yazacak, yok aklayadıysa hiçbir şey yazmayacaktı. Eğer birinde böyle, diğerinde ise başka şekilde karar verirse bunu açıkça belirtmek zorunda olacaktı. Çünkü böyle olduğu zaman, durum yasalarca iyi düzenlenmemiş demektir. Zira iyi düzenlenmemiş yasalar, değişik kararlar vermeye mecbur bırakarak yargıçların yalan yere and içmelerine neden olurlar. O ayrıca devlete yararlı bir icraatta bulunan kişileri ödüllendirmek için bir yasa daha öneriyordu. Savaşlarda ölen yurttaşların çocuklarına da devletin bakmasını istiyordu, çünkü bu durum başka devletlerde de henüz yasalarla düzenlenmemişti. Oysa böyle bir yasa bugün hem Atina'da hem de bazı başka kentlerde yürürlüktedir. Devlet görevlilerinin de halk tarafından seçilmesi gerekiyordu. Ama o devletteki üç zümreyi halk sayıyordu. Seçilen görevliler kamu işleriyle, ayrıca yabancıların ve yetimlerin sorunlarıyla ilgilenecekti."

**Hippodamos**'un devletle ilgili taslağında yer alan önemli görüşler işte bunlardır.

## PHALEAS

Servetin eşit olarak dağıtılması gerektiğini ilk kez söyleyen Kalkedonlu **Phaleas**'dır. **Phaleas**'ın yaşamı hakkında geniş bilgi yoktur. MÖ 5. yüzyılın sonunda yaşadığı sanılmaktadır [**Guthrie** (1)].

**Phaleas**'ın düşünceleri hakkında bilgi veren tek kaynak **Aristoteles**'in *Politika* isimli eseridir. Eğer **Aristoteles** bilgi vermeseydi, **Phaleas** karanlıkta kalabilirdi. **Aristoteles**'e göre; **Phaleas**, politika teorisine katkı yapmış bir düşünürdür [**Freeman** (3)]. **Aristoteles** (8), *Politika* adlı eserinde **Phaleas**'ın düşüncelerini aşağıdaki gibi açıklar:

"Bazı düşünürlere göre ana sorun, mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesidir. Çünkü yurttaşlar arasındaki tüm parti çekişmeleri bunun çevresinde döner diye iddia ediyorlar. Bu yüzden bu görüş açısını ilk defa yaygın bir hale getiren Chalkedonlu **Phaleas** olmuştur. O, yurttaşlar arasında mülkiyetin eşit olması gerektiğini iddia ediyor. Bir kent kurulurken daha başlangıçta bunu gerçekleştirmek zor değilmiş; meskun (yerleşilmiş) kentlerde ise daha zor olurmuş; ancak zenginler kızlarına çeyiz verir, ama kendileri almazsa ve yoksullar da kızlarına vermez, ama kendileri alırsa çok çabuk bir denge sağlanabilirmiş... (yurttaş arasındaki mülkiyet ilişkilerinde)"

"Ben bazılarının kabul ettiği gibi mülkiyetin müşterek olması gerektiğine kani değilim. Ancak dostça razı olmak suretiyle toprağın müşterek olarak kullanılmasına, hiçbir vatandaşın ekmeksiz kalmamasına taraftarım" diyen **Aristoteles** (8), **Phaleas**'ın düşüncelerini eleştirir:

"Eşitlenmesi gerekli olan, varlıklılar değil, insanların istekleridir. Bu ise, devletin bu konuda özel bir eğitimi olmaksızın düşünülemez. **Phaleas**, kendisinin de bunu doğru bulduğunu, böylelikle yurttaşların yalnız aynı mülkiyet haklarına sahip olmakla kalmayarak eğitim bakımından da eş haklara sahip olmalara gerektiğini söyleyecektir. Onun düşüncesine göre, malların eşitliği yurttaşların açlık ve soğuktan korkmaları ihtimalini ortadan kaldıracak, dolayısıyla yasaların dışına çıkmalarını, haydutluk etmek eğilimlerini önleyecektir. Ama, cinayetlerin tek sebebi yoksulluk değildir. İnsanlar, tutkularını emeksiz ve sıkıntısızca gerçekleştirmek isterler. Cinayet işlemelerinin sebebi budur. O halde, bu kötülüklerin gerçek çaresi nedir. Yoksulluğa karşı, aşırı olmaksızın varlıklı bulunmak. Tutkulara karşı da yurttaşların ölçülü olmayı öğrenmelerini sağlamak. Kendini zevk ve eğlenceye kaptırmak eğiliminde olan kimselere, felsefenin yardımıyla, düşünme ve davranışlarını tartmak imkanı vermek. En büyük cinayetler, yoksulluktan ötürü değil, aşırılık yüzünden işlenmişlerdir. İnsanlar, yoksulluk içinde bulunduklarından dolayı zorba (tiran) olmazlar. Bunun için de bir zorbayı öldüren, bir hırsızı öldürenden daha çok öğülür. Dolayısıyla, **Phaleas**'ın önerdiği reformlar yalnız küçük cinayetleri önlemek bakımından yararlı olabilir."

**Aristoteles**, daha sonra, bu reformların insanların eşit kılınması üzerine değil, daha çok açgözlülüklerinin iyi bir eğitimle ortadan kaldırılması üzerine gerçekleştirilebileceğini söylüyor. Zenginler, zenginliklerini arttırmaya çabalamamalıdırlar. Bunun gibi yoksullar da durmaksızın ortaya yeni yeni istekler çıkarmamalıdırlar. Başka bir deyişle yoksulları, içinde bulundukları durumdan daha kötüye götürecek davranışlardan kaçınmalıdır. Ayrıca, **Aristoteles** şunu da belirtiyor ki, toprak mülkiyeti konusunda sağlanacak bir eşitlik hiçbir zaman yeterli değildir ve olmayacaktır. Çünkü insanlar sadece çok toprağa sahip olmakla zengin sayılmazlar. Bunun yanı sıra, kölelerinin sayısı, sığırlarının çokluğu, parası; kısaca, menkul mallar olarak adlandırılan zenginliklere sahip olmakla da zengin olabilir. Bunun için ya bütün malları ve varlıkları gözönünde tutmalı, eşitliği buna göre düzenlemeli; ya da her türlü mala sahip olmayı, sınırlandırmaksızın serbest bırakmalı. Yasama bakımından o sadece küçük bir devlet tasarlar gibi görünüyor, en azından tüm zanaatçılar devlet hizmetinde olacak ve devlette bir fazlalığın oluşmasına meydan vermeleri gerekecek. Öte yandan kamu işlerini yürütenler de devlet hizmetine girmek zorunda olursa, bunun Epidamnos'taki gibi ve **Diophantos**'un bir zamanlar Atina'da yapmaya çalıştığı gibi düzenlenmesi gerekir. **Phaleas**'ın devlet taslağı konusunda aklı başında öneriler yapıp yapmadığını bunlara bakarak anlamak mümkündür. [**Aristoteles** (8), **Beer** (9)].

Bu açıklamalara göre; **Phaleas**:

1- Toprak mülkiyetinin eşit olmasını,

2- Devletin ortak bir öğretim düzeni sağlamasını,

3- Küçük el sanatlarının kamulaştırılmasını önermektedir [**Beer** (9)].

Sofistlerin yaşadığı dönemde, Atina sitesinin deniz gücü gelişti. Dış ticareti arttı. Büyük sanayi ekonomiye egemen oldu. Ekonomideki bu gelişme toplum yapısını da değiştirdi. Küçük el sanatlarıyla uğraşanlar, orta sınıflar, milli gelirden büyük pay alan ticaret sermayesinin egemenliği altına girdiler. İşçiler, bir yandan sermayenin sömürmesine bir yandan da köle işçilerin rekabetine karşı savaşmak zorunda kaldılar.

Yukarıda özetlenen koşullar altında yaşayan Atina'da ana hatlarını **Hippodamos** ve **Phaleas**'ın verdiği sol görüşler ortaya çıktı ve yayılmaya başladı [**Beer** (9)]. Bu konuda, dolaysız tanıklıklara ve geniş bilgi veren kaynaklara sahip değiliz. Fakat, o dönemde yazılmış sosyal komedilerden, özellikle, **Aristophanes**'in komedilerinden o devrin sol görüşleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Her ne kadar tutucu bir görüşle yazılmış olsa da, **Aristophanes**'in "Kadınlar Meclisi" isimli oyunundan alınan aşağıdaki parça bu konuda bir örnektir, konusu şöyledir: Erkeklerin gütmüş olduğu politika Atina'nın yenilgisi ve gelişmekte olan cumhuriyetin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Bundan en çok acı çekmiş olan kadınlar, ülkenin yönetimini erkeklerin elinden almaya karar verirler.

Bir gece, sessizce kocalarının yanından kaçarak her biri erkek gibi giyinir; ondan sonra da devleti yeni bir düzene sokmak amacıyla bir kurul toplarlar. Bu kurulda kadınlar söz alarak tasarladıkları devlet reformu konusunda konuşmalar yaparlar. Konuşmalarda ileri sürülen başlıca çözüm, ülkenin yönetimini, bunu başaramayan erkeklerin elinden alarak kadınlara vermek ve böylece devleti içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmaktır. Kadın ayaklanmasının yöneticisi ve diğer kadınları ayaklanmaya çağırmış olan kimse, **Blepyros**'un karısı **Praxagora**'dır. Koca ile karısı arasında şöyle bir konuşma geçer:

"- ***Praxagora***: Beni dikkatle ve sonuna kadar dinlemeni istiyorum. Sözüm bitmeden önce konuşmama karışılmamalı. Planım özetle şudur; herkes eşit olmalı ve topraktan eşit bir biçimde yararlanmalıdır. Bundan sonra artık, bir kimsenin çok zengin olmasına karşılık bir diğerinin yoksulluk içinde bulunmasına; birinin geniş toprakları, yüz kölesi olduğu halde diğerinin bir tek adamı bulunmamasına; bir yanda büyük toprak sahipleri, öte yanda bir karış toprağı bulunmayan kimseler olmasına son verilmelidir. Bunu değiştireceğiz ve herkes için eşit bir yaşama biçimi getireceğiz.

- ***Blepyros***: Bunu nasıl başarabileceksin ki?

- ***Praxagora***: İlk olarak para, toprak ve bütün zenginliklerin toplumun malı olmasını sağlamak gerekir. Toplanan bu servetle de biz ev kadınları sizi, erkekleri besleyeceğiz, giydireceğiz, vb...

- ***Blepyros***: Söylediklerinin toprakla ilgili olan yanını ben de durumu açıkça gören herkes gibi kabul etmekten başka bir şey yapamam. Ama, toprak saklanabilen bir şey olmadığı için yapabileceğin bu işi, para ve altın konusunda nasıl yapabileceksin?

- ***Praxagora***: Bütün yurttaşların paralarını ve altınlarını devletin hazinesine teslim etmesi sağlanarak.

- ***Blepyros***: Pek iyi... Düşün ki zenginler paralarını ve altınlarını sakladılar. Bunu nasıl anlayacaksın? Onlara yeminle doğruyu söyletemezsin; zira yalan yere de yemin edebilirler. Aslında paralarını da öyle yalan konuşarak; şunu, bunu kandırarak kazanmamışlar mıdır?

- ***Praxagora***: Haklısın. Yalnız şu var ki paralarının onlara hiçbir yararı dokunmayacaktır. Çünkü bu dediğim yapılınca ortada yoksulluk diye bir şey kalmayacak. Herkes ne istiyorsa, para karşılığı olmaksızın alabilecek: Fındık, kestane, elbise, şarap, yiyecek ve içecek herşey; bunlar yurttaşlara sağlamakla görevli olan yerlerden istenildiği kadar parasız alınabilecek. Böyle olunca da herkes neden para biriktirmeye kalkışsın? Kötü yollardan kazandıkları paranın bu durumda zenginlere ne yararı olur ki?

- ***Blepyros***: En zengin, dolayısıyla en az dürüst olan kimselerin çalmaktan, aldatmaktan böyle kolayca vazgeçebileceklerine mi inanıyorsun?

- **Praxagora**: Eski devirde, bu olamazdı, haklısın. Ama bugün, herşey herkesin olduğuna göre zenginlikleri kendisi için biriktirmek neye yarar."

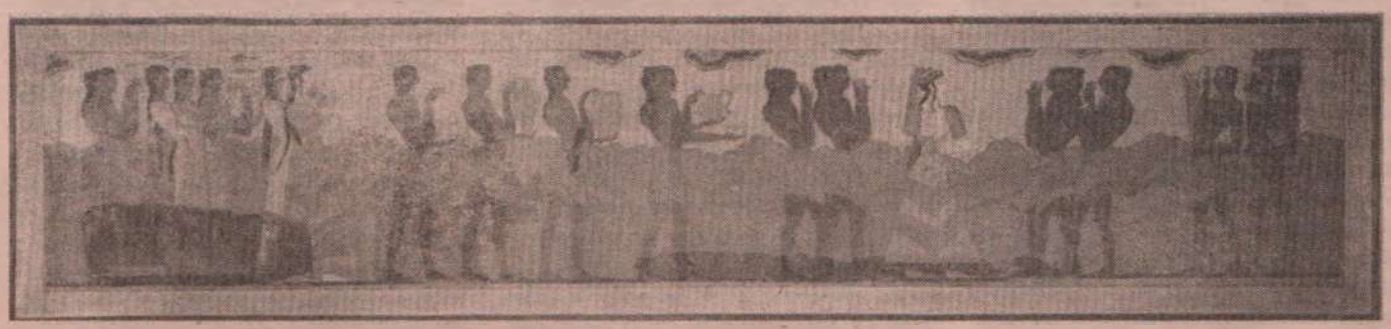

## KAYNAKLAR

1) Guthrie, W.K.: A History of Greek Philosophy, vol III, Cambridge University Press, 1975.
2) Kranz, W.: Antik Felsefe, Edebiyat Fakültesi, 1976.
3) Freeman, K: The Pre-Socratik Philosophers, Oxford: Basil Blackwell, 1966.
4) Copleston, F.: A history of Philosophy, vol. I, Burns Oates ve Washbourne, 1956.
5) Mansel, A. M. Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1971.
6) Thomson, G.: İlk Filozoflar, Payel Yayınevi, 1988.
7) Aristoteles: Retorik, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
8) Aristoteles: Polltica, Oxford Press, 1921.
9) Beer, M.: Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi, İstanbul, 1965.
10) Platon: Gorgias, M. E. B. yayını, 1966.
11) Laertius, D.: Lives of Eminent Philosophers, vol. I, Harvard University Press, 1972.
12) Capelle, W.: Sokrates'ten Önce Felsefe II, Kabalcı Yayınevi, 1995.
13) Copleston, F.: A History of Philosophy, vol. I, Burns oates-Washbourne, 1956.
14) Wycherley, R. E.: Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.

# Büyük Ağabey'in emrindeki bilim ve teknoloji

**Dr. Ümit SAYIN** (*)

Shun Tzu'nun yazmış olduğu ilk istihbarat kitabı "Savaş Sanatı"nın kaleme alınmasından bu yana yüzyıllar geçti. Kitap pek çok istihbarat örgütünün ve komutanın başyapıtlarından birisi oldu yıllarca. Ama 20. yüzyıl eski Çinlilerin ancak cadı masallarında rastlayabilecekleri bazı olağanüstü gelişimlere gebeydi; sihirli aynalar, öldürücü ışın saçan çubuklar, uçan metal kuşlar, kilometrelerce ötedeki yerlere haber yollayan konuşan makineler, hepsi ama hepsi gerçekleşti...

Soğuk veya sıcak savaşların teknolojiyi geliştirdiği bir gerçek; ana motivasyon "nasıl diğer insanları daha iyi yok edebiliriz veya onları nasıl daha iyi kontrol edebiliriz" fikri. CIA ve FBI yıllarca insan beynini kontrol etmek için çok gizli "beyin kimyası" projelerini uygulayıp, LSD, meskalin ve adı sadece şişe üstündeki sayıyla bilinen yüzlerce ilacı insanlar üzerinde, beyni kontrol edebilmek amacıyla denemediler mi? Geldikleri nokta halen bir sır, MK-ULTRA isimli CIA projesi Senato'nun baskıları sonucunda CIA arşivleri gazetecilere açıldığı zaman ortaya çıktı. Gerek beyin kimyasını kontrol etmek için, gerek insanların özel yaşantılarına gizlice süzülebilmek için, gerekse hakim sınıfların ideolojilerini ve dünya görüşlerini halk yığınlarına benimsetebilmek için her yıl CIA, NSA, FBI, DEA, MOSSAD veya KGB milyonlarca dolar harcamakta. Son on yılda gelinen nokta ise sanılandan daha ürkütücü. İngilizlerin ünlü bilim dergisi *New Scientist* Kasım 1995'te bu konuda özel bir sayı bile çıkardı (1).

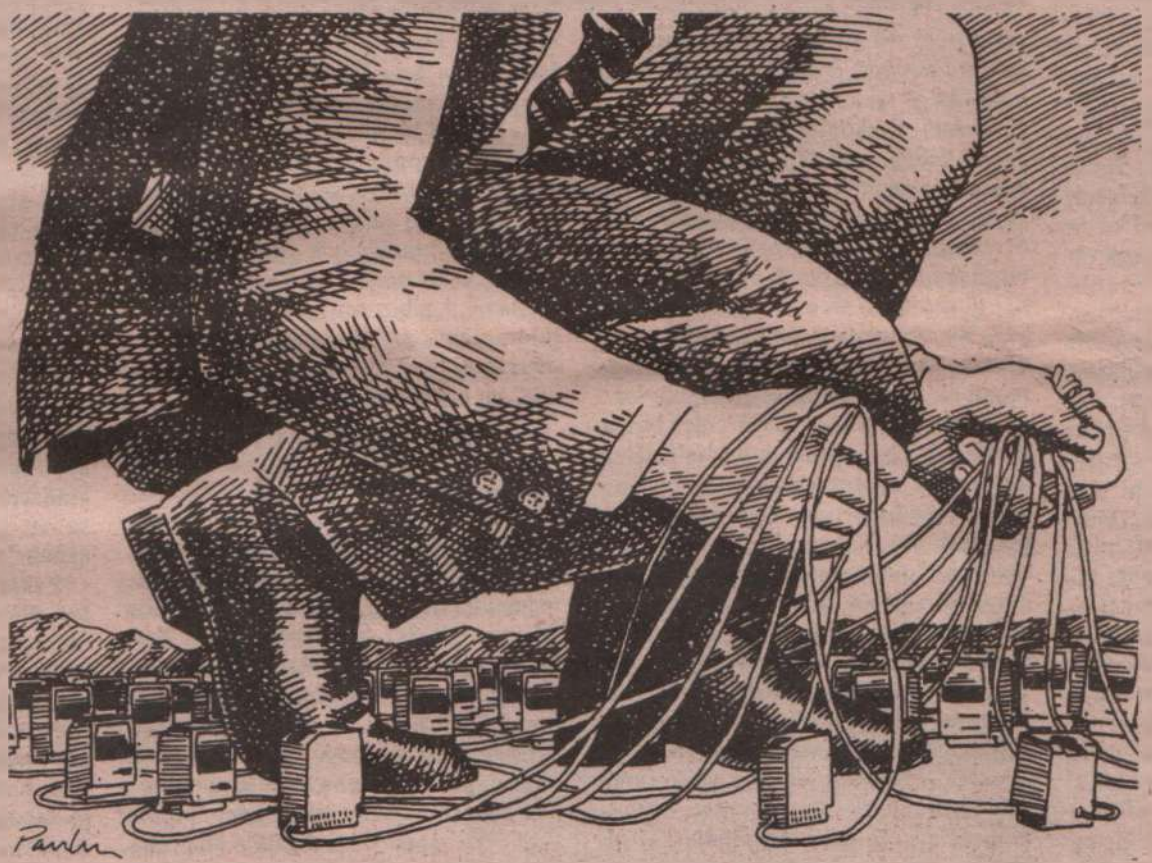

Önce şunu belirtmekte yarar var; başlangıçta bu örgütlerin hedefleri nelerdi? Temelde bu hedefler şöyle sıralanabilir:

1) "Düşmanın" ne yaptığını gizlice, o anlamadan öğrenmek ve onun aktivitelerini, planlarını ona "çaktırmadan" öğrenebilmek; düşmanın tüm haberleşmesini, şifrelerini, kontrol altına almak.

2) Düşmanın veya hedeflenen kitlenin düşüncesini, ideolojisini, dünya görüşünü gerek kimyasal olarak gerekse diğer beyin yıkama yöntemleri ile kontrol altına almak; istenilen ideolojinin hedeflenen kitle tarafından körü körüne kabul edilmesini sağlamak.

3) Çok ustaca düşmanı yok edebilmek; gerektiğinde gerçekleşen ölümlere doğal ölüm süsü vermek.

4) İstenilen anda çok hızlı bir biçimde bilgiye ulaşabilmek; istenilen gruplar veya kişiler hakkında çok ayrıntılı bilgi toplayabilmek.

5) Kendilerine karşı yapılan istihbarat ve yukarıdaki eylemleri engellemek; kontr-istihbarat yapmak.

Dünyadaki ve özellikle ABD'deki istihbarat örgütleri sadece bu ideallerini gerçekleştirmekle kalmadılar, gizliliğin ve özel yaşamın kalmadığı yepyeni bir dünya yarattılar. Bugünkü teknolojinin geldiği noktayı hesaba katarak, isterseniz önce bilim kurgusal bir yaklaşımla konuyu ele alabilecek şu hikayeyle işe başlayalım.

## PARANOYA ÇAĞI!

Farzedin ki yıl 2005 ve siz biyolojik savaşla ilgili araştırmalar yapan bir biyologsunuz. Yani "insanları nasıl daha iyi yok ederim" diye, DNA'larla, insanın hücresel ve moleküler yapısıyla oynuyorsunuz! Tabii Büyük Ağabey'in de sizin özel hayatınıza nüfuz etmek için yeterli nedenleri var; ne de olsa kafanızdaki bilgiler ülkenizin güvenliği açısından çok önemli, ve her an "kötü niyetli, kötü adamlar" bu bilgileri kapmak için size saldırabilirler! İnsanları yok etmek için araştırma yapıyor olsanız da, siz her zaman iyi adamsınız! Büyük Ağabey de en iyi ağabey!

"Ya kardeşim, neyi paylaşamıyoruz, bu neyin savaşı böyle; aslında bilim enerjiyi daha ucuza üretebilecek teknolojiye sahipken, tüketim maddeleri insanlar arasında daha eşit dağıtılabileceği ve insanların çoğu doyabileceği ve daha huzurlu yaşayabileceği halde hangi savaş için mücadele veriyoruz?" türü sorular sormuyorsunuz, çünkü böyle sorular sormaya başlarsanız bunun arkasının gelmeyeceğini biliyorsunuz, işin sonu buharlaştırılmaya kadar varabilir!

Yine yorgun bir iş günü eve geliyorsunuz; kapınızda "sizin güvenliğinizi sağlamak için yerleştirilmiş" elektronik kilide parmağınızı dokunuyorsunuz; bilgisayarlı kilit sizi babacan bir biçimde evinize davet ediyor. Aslında bu kilit sayesinde kendi evinize sadece sizin giriş çıkışlarınızın değil, tüm olası diğer giriş çıkışların kayıt edildiğini biliyorsunuz. Elektronik kilidin üzerinde beliren parmak izleriniz bir daha bilgisayarın hafızasından silinmeyecek bir biçimde tarihi, saati, dakikası ve saniyesiyle evinize geldiğinizi kayıt ediyor.

Salonumuzdaki seslerin çok kolay herhangi bir yere iliştirilmiş boyutları 1 cm x 1 cm olan minik bir alıcı transmitter sayesinde dünyanın öteki ucundan dinlenebileceğini biliyorsunuz, ama bu tip aletleri bulmak veya inaktive etmek yine teknolojinin harikası bir yığın kontr-casusluk aleti ile mümkün; zaten artık bunların reklamları TV'de yapılıyor. Aniden gelen sessiz telefonlara karşı da dikkatli davranmanız gerektiğini biliyorsunuz; çünkü artık uluslararası tüm telefonların içine yerleştirilmiş olan bir chip ile, telefonun alıcı transmitter fonksiyonunu sessiz gelen bir telefon ve bir kodla aktive etmek mümkün (bu bugün gerçeğin ta kendisi)! Aslında telefonunuz hem alıcı hem de verici görevini gören yatak odanıza kadar girmiş bir casus. Hadi telefonu da fişten çektiniz diyelim, odanıza gizlenmiş minik transmitterlerin de hepsini piyasada satılan "bug-detector"lar (fiyatı 150-650 dolar; ABD'de bugün satılmakta) ile buldunuz diyelim.

Peki pencereyi kontrol ettiniz mi? Odanızdaki tüm konuşmaların yaptığı hava titreşimi pencere camını da titreştirir; bu titreşim ise başka bir binadan yansıtılan laser ile algılanıp direk ses haline dönüştürülebilir (böyle bir aletin parçaları ABD'de serbestçe satılıyor; aletin tümünü imal edebilmek 1500-2000 dolara mümkün!); bu nedenle özel bir prizma aracılığıyla pencerenizden dışarı bakıp laser ışını avına çıkmalısınız! Hadi kepenkleri indirdiniz ya da pencerenin olduğu yere duvar ördünüz diyelim. TV'nizi unutuyorsunuz! Artık tüm TV'lerin tüplerine çift taraflı bir video kamera yerleştirmek mümkün; bu kamera tüpün içinden veya kenarından algılanmadığı gibi aktive edilmesi için TV'nizin fişe takılı olması da gerekmez! Bu kameraların boyutları yaklaşık 3 cm x 2 cm x 5 cm; ve verici anten olarak TV'nizin antenini ve devrelerini kullanır ve solar pillerle (güneş ışığı ile dolan) çalışır. Peki TV'nizi de 15. kattan aşağıya atıp öldürdüğünüzü varsayalım. Odanızda artık kız arkadaşınızla hiç kimseye duyurmadan sevişebileceğinizi sanıyorsanız; çok safsınız demektir. Ağabeyin sizin cinsel fantezilerinizle de çok ilgilenebileceğini unutmayın!

Bilgisayarınızı kontrol ettiniz mi? Hele internete bağlıysanız yandınız! Çünkü "computer hackerları" sadece gönderdikleri kısa e-mail mesajına ekleyebilecekleri bir minik programla bilgisayarınızdaki tüm bilgileri çalmakla kalmazlar, aynı zamanda bilgisayarınızın da bir alıcı-verici gibi iş görmesini sağlarlar; bilgisayarı telefon hattından çekmeyi unutursanız; bu sefer "kendi öz bilgisayarınız" size oyun oynayıp bir casus haline dönüşecektir (2).

Teknolojinin sizin yaşam standartlarınızı yükseltmek için icat ettiği odanızdaki tüm elektronik ejderhayla yapmakta olduğunuz savaşı kazandığınızı; binanın tüm duvarlarına, hava deliklerine gizlenmiş olan arsız mikro alıcı-verici telsiz aksamını bulduğunuzu ve etkisiz hale getirdiğinizi varsayalım. Yine o kadar hür olduğunuzu düşünmeyin. Çünkü Ağabeyin mühendisleri sizi daha iyi gözetleyebilmek için, özel X-ray detectorları, milimetrik dalga dedektörlerini yeni geliştirdi; yakındaki bir evden veya oturduğunuz binanın en üst katından sizin ne yapmakta olduğunuz en ufak ayrıntısına kadar öğrenilebileceği gibi, kısa dalga boyundaki elektromanyetik dalgalar veya yine laser ışınları seslerinizi dinlemek amacıyla kullanılabilir. Tabii buna uzaydan bile sizi gözetleyebilecek daha gelişmiş bir sürü aygıtı eklemiyoruz; çünkü siz henüz uzaydan gözetlenecek kadar önemli birisi değilsiniz! Hoşgeldiniz yeni Paranoya Çağı'na!!!

## BÜYÜK AĞABEY'İN GÖZLERİ

Bu çağda artık izleniyor muyum diye arkanıza bakmanız anlamsız; çünkü tepenize bakmanız lazım! Uydulardaki NSA'ya (National Security Agency-Ulusal Güvenlik Teşkilatı) ait binlerce elektronik göz 24 saat durmaksızın sizi gözetlemek için an kolluyor!

İlk kez U-2 uçakları ile başlayan NSA ve CIA'nın tepeden yaptığı casusluk faaliyetleri; artık terfi ederek uzaya çıkmış durumda (3). Türkiye'de 12 Mart 1971 darbesinin CIA güdümünde yapılmasının nedenlerinden birisi de o za-

☞

manki Demirel hükümetinin bu uçuşlara izin vermemesi ve İsrail-Arap savaşında NATO üslerini askeri ve istihbarat amacıyla kullandırtmamasıydı. İşin içine haşhaş ekimindeki CIA ile olan anlaşmazlıklar, sol'un kuvvetlenmesi de girince Ağabeyler iyice kızmışlar ve bir darbe yaptırtmışlardı (4, 5). U-2 uçuşları o günün teknolojisinde çok sofistike idi ve aslında bir NSA üssü olan İzmit Yeni Karamürsel için hayati önem taşıyordu. Daha sonra "görme teknolojisi" öylesine gelişecekti ki, su altında görmek, karanlıkta görmek, duvarların, dağların ötesini görmek, uzaydan araba plakaları okumak, hatta uzaydan karıncaların seks hayatını röntgenlemek sorun olmayacaktı. Bugün karanlıkta görmeye yarayan aletler ABD'de 1200-1800 dolar arasında satılıyor; ayrıca avuca sığacak büyüklükteki güçlü KGB dürbünleri de artık istihbaratçıların rağbet etmedikleri "batan KGB'nin malı bunlar" dercesine ortalığa düşmüş durumda!

Artık "milimetre ışınlarıyla" hemen her nesnenin içine nüfuz etmek mümkün. Milimetre ışınlarının (MI) dalga boyu karanlıkta görmeyi sağlayan infrared (kızılötesi) ışınları ile mikrodalga ışınları arasında bir yerde. MI içinde su olan, özellikle de sıcak cisimleri, çok iyi algılayıp tüm ayrıntılarıyla gösterebiliyor. Massachusets Militech'de çalışan mühendis **Steve Bohrer** MI'nı gözleyebilecek kameralar geliştirmeye tam 10 yılını vermiş. MI elbise, toprak, duvar gibi cisimlerin içinden kolaylıkla geçiyor. Metaller kötü geçirgen iken insan vücudu hem su içerdiği hem de sıcak olduğu için çok iyi bir geçirgen. Plastikler, seramikler, patlayıcılar, toz halindeki ilaçlar ise her ikisinin arasında bir yerde. **Bohrer** MI'nı bir görüntü oluşturabilmek için odaklamayı başarmış. Bilinen videolarda ışık "charge coupled devices" (CCD) denen minyatür aletlerle elektrik sinyaline dönüştürülür. Kameranın odak düzlemindeki CCD'ler ekranda görüntüyü oluşturan elektrik sinyalleri üretirler. Handycamler'de bir kaç bin CCD bulunur. CCD'ler MI'nı algılayamazlar; bunun için özel radyo antenleri gereklidir. MI detektörlerinin ilk geliştirildiği yıllarda bu aletler, radyo antenleri nedenleriyle çok büyüktü; fakat Millitech yaklaşık 256 anteni minik 2 boyutlu bir düzleme yerleştirebilecek bir teknik geliştirdi. Sonuçta gelinen nokta inanılmazdı. MI'larla ısı değişimi olan her farklı obje dev bir duvarın ötesinden gözlenebilmekteydi. Örneğin iki kat yerin dibindeki bir insanın erkek mi, kadın mı olduğunu ayırt etmek; genital organlarını en ince ayrıntılarına kadar tanımlamak, ceplerinde hatta iç organlarında gizli bir metali, bir ilacı veya çevreden hafif farklı sıcaklıktaki parlak bir cismi görmek hatta cismin içinde ne olduğunu çözümlemek artık mümkündü. Millitech, sadece güvenlik amaçlı olarak -yani Ağabey için- MI kameralarını 1997'de 80.000 dolara piyasaya sürüyor. Militech şimdi kameraların bilgisayarlar tarafından da kullanılabilmesi için programlar geliştirmekte (6). Artık kaçakçıların ceplerinde veya vücutlarında çeşitli maddeleri saklayıp gümrüklerden geçirmeleri hayal olacak; sadece Ağabey'in izin verdiği maddeler geçebilecek...

California'da Lawrence Livermore Araştırma Laboratuarları tarafından geliştirilmekte olan mikrodalgalar, vücut içine MI'dan daha iyi süzülebildiği gibi

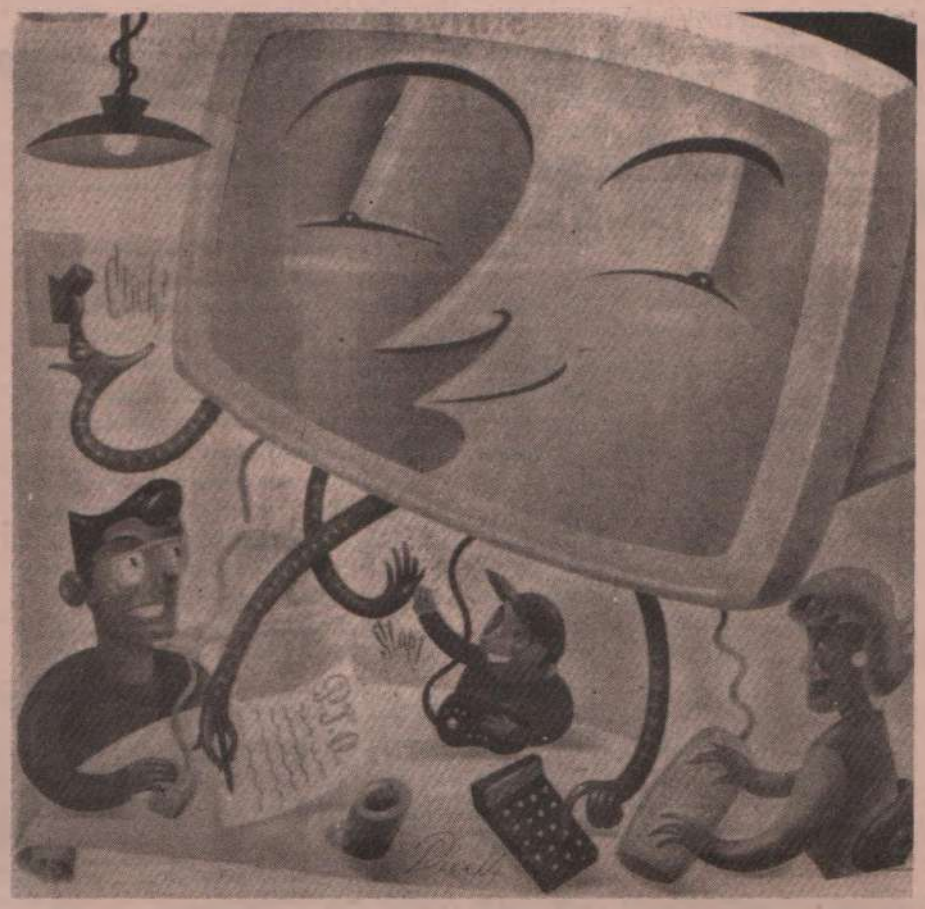

seslerinizi dinleyebilmek amacıyla da kullanılabiliyor. Bu çok güçlü radarlar mikrodalga ışınlarıyla çok uzaktaki bir cisimdeki titreşimleri bile algılayabiliyor. Ağabey artık minik transmiterleri odanızın orasına burasına yerleştirmeye gerek duymuyor; birkaç kilometre öteden odanızın duvarlarına (veya odadaki bir cisme) havada iletilen ses dalgalarının oluşturduğu titreşimleri algılayabiliyor. Bu titreşimleri de canı isterse ses olarak, canı isterse de "TV ekranında renkli bir görüntü olarak" izleyebiliyor.

Raytheon Military Electronics birkaç metre dalga boyundaki radyo dalgalarını kullanarak vücuttaki metalleri en ince ayrıntısına kadar inceleyen bir yöntem geliştirdi (1). Temel fikir; radyasyonun metal bir objedeki elektronları aktive edip, daha düşük enerji düzeylerine düşerlerken tekrar enerjiyi radyo sinyalleri halinde verecekleri prensibine dayanıyordu. Bu sıralanan teknolojilerden hedeflenen yakın bir gelecekte şadece çeşitli dalga boyunda dalgalar göndererek, nerede olursa olsun uzaktaki bir cismin şeklini tüm ayrıntıları ile tasvir edebilmek ve en uzaktaki cisimlerdeki titreşimleri -dolayısıyla ses dalgalarını- tesbit edebilmek.

NSA'nın (National Security Agency) ve NASA'nın ortak geliştirmiş oldukları HERCULES isimli alet robot uçakların ve bazı uyduların içine yerleştirilmiş durumda. HERCULES, resolusyonu 3 mm olan bir sürü resim çekerek yerdeki cismin üç boyutlu bir görüntüsünü verebiliyor. 2020 yılında gerçekleştirilmesine kesin gözüyle bakılan başka bir proje de uyduların yerdeki cisimlerin "tadına bakabilecekleri" (licking and tasting) teknolojinin geliştirilmesi. "Tadına bakmak" hedeften yansıyan radyasyonun hangi spektrumda olduğunu anlamaya dayanan bir terim. Örneğin Körfez Savaşında raslanan problemlerden birisi de Arapların maket füze rampaları, tanklar yaparak uyduları aldatmasıydı. Artık bu mümkün olamayacak; çünkü Ağabeyin uyduları yerdeki cisimlerin "tadlarına bakacaklar"! Bir maketin üzerindeki gümüş boya veya bir geminin arkasında bıraktığı kimyasal iz kolaylıkla tesbit edilecek. Dost ülkenin savaş aletleri, tankları da üzerleri kimyasal bir maddeyle kaplanarak, uzaydan izlenebilecek. Ayrıca bu aletin hangi yakıtı kullandığı, motorundaki kimyasal olaylar bile bilgisayarlarda kayıtlı "tad literatürü" sayesinde saptanabilecek. Aslında bu teknoloji bugün çok gizli ve esrarengiz istihbarat örgütü NSA'nın elinde var (3); ama Ağabey artık bir Fransız şarabının tadına da "uzaydan bakmaya azmetmiş ki" bu konudaki çalışmalar çok gizli bir biçimde devam ediyor.

## BÜYÜK AĞABEY'İN KULAKLARI

Aslında Büyük Ağabey'in kulaklarının geliştirilmesi, gözlerinin geliştirilmesinden çok daha önce başlamıştı. Almanya'da SS'ler, ABD'de OSS (Office Of Strategic Services) ile başlayan "kulak geliştirme egzersizleri ve araştırmaları" yaklaşık 70 yıl kadar kısa bir zamanda inanılmaz boyutlara varacaktı. Bir zamanlar avuç içi büyüklüğündeki alıcılar, zamanla milimetrik transmitterlere dönüşecek ve aklınıza gelebilen her yere gizlenebilecekti. Ağabey gözlerini geliştirmeden çok daha önce kulaklarını kilometrelerce öteye uzatmayı başarabilmişti. Artık bu kulaklar o kadar gelişti ki, daha 20 yıl öncesinin "kulaklarına" artık ancak müzelerde rastlıyabiliyoruz (8).

Minyatür tranmitterlerin çoğu aşağıdaki dalga boyundaki radyo dalgalarını kullanır, 3 voltluk minik bir pille çalışır, vücudun herhangi bir yerine veya bir objeye saklanabilir, yaklaşık 2x2x3 cm kadar minik olabilirler, antenin gücüne göre bir kaç kilometreye kadar yayın yapabilirler, sinyaller bir kuvvetlendiriciyle güçlendirilirse bu mesafe artabilir. Anten fonksiyonunu genellikle bu transmittere bağlı bir tel görür. Bu transmitterlerin özellikleri genellikle şöyledir:

*25-50 MHz:* Avantajı aynı miktar enerji harcayarak, kalabalık alanlarda daha rahat kullanılabilmesidir. Dezavantajı daha uzun antenler gerektirmesi, radyo veya telsizler tarafından algılanabilmesi, havadaki pek çok sesi kapması veya alıcının pek çok sesi algılaması nedeniyle ses kirlenmesine yol açmasıdır.

*88-120 MHz:* Bunların avantajı alıcılarının fiyatlarının çok daha düşük olması, radyo ile dinlenebilmesidir. Dezavantajı 108-120 MHz'de uçakların konuşmaları ile interferansa girmesi, güvenlik sınırının çok dar olmasıdır.

*150-174 MHz:* Avantajı vücuda gizlenebilen kısa antenlerle kullanılabilmesi, çok iyi aletlerle çalışabilmesi ve çok güvenli olmasıdır. Ama aletleri ve kendisi pahalıdır.

*400-512 MHz:* Avantajı, çok kısa antenlerle çalışabilmesi, diğer yayınlarla pek interferansa girmemesi, çok güvenli olmasıdır ama bunlar da çok pahalıdır. Son iki tip ses alıcı transmitter daha ziyade istihbarat örgütleri tarafından kullanılır.

Bu elektromanyetik dalgalarla çalışan aletlerin en büyük sakıncası artık "bug-detector" denen aletlerle saptanabilmeleridir; "bug detectorları" her yerden satın almak mümkündür. O nedenle bunlardan biraz daha ufak transmitterler bir tel aracılığıyla odanın herhangi bir yerine saklanabilir. Tel televizyon, radyo veya telefon kablosunun içinden geçebilecek biçimde akıllıca gizlenebilir. En çok kullanılan yöntem telefonun kendi alıcı vericisini kullanarak veya telefonun içine telefonun enerjisini ve hatlarını kullanan bir transmitter yerleştirerek sesleri dinlemektir. Yani bu transmitter sadece telefon konuşmalarını dinlemekle kalmaz, aynı zamanda uzaktan kolaylıkla aktive edilip, odadaki tüm sesleri de dinleyebilir. Ağabey'in en ince kurnazlığı yaşamınızı kolaylaştırmak için odanıza soktuğu her türlü elektronik aksamı, ideolojisinin gerektirdiği yerlerde bir casus olarak kullanabilmesidir. Bu sırada sizin yadigar televizyonunuz, telefonunuz, bilgisayarınız farkında olmadan Ağabey'in odanıza soktuğu birer ajanı haline dönüşür; bunun ne siz farkındasınızdır, ne aletler... Eee! Ne de olsa "en iyi ajan, ajan olduğunu bilmeyen ajandır"!

Fakat gelinen noktada bu transmitterleri odanın orasına burasına yerleştirmekle uğraşılmamaktadır; çünkü artık Ağabey'in elektromanyetik dalgaları, laser ışınları, X-ışınları vardır ve bunlar sayesinde odanızın içinde ses dalgalarının titreştirdiği bir cam, metal, pencere, vazo bulunması seslerinizin ruhunuz bile duymadan algılanmasını sağlamaktadır; üstelik de bu çok yakında çok uzaklardan yapılabilecektir. Bugün birkaç kilometre öteden odanızın içine nüfuz eden ve titreşen objeye yansıtılan elektromanyetik dalgalar sayesinde (veya cama yansıtılan laser ışını sayesinde) herşeyi gerisin geriye algılamak ve duymak mümkündür. Bunu önlemek ancak bu dalga boylarındaki dalgaları geçirmeyecek duvarların arkasında konuşmakla mümkündür.

Tabii ki odanızın, yatağınızın içine kadar giren bir mentalitenin sizi telekomünikasyon cihazlarını bağımsızca kullanma konusunda rahat bırakacağını sanıyorsanız yanılıyorsunuz. NSA (National Security Agency) dünyanın en güçlü "dinleme ve gözleme örgütüdür"; uydular aracılığıyla yapılan tüm konuşmaları 24 saat, 365 gün dinler ve kayıt eder, işine yaramayanları siler; komünikasyonlarda geçen CIA, NSA, FBI, DEA, KGB, Communist, Comrade (yoldaş) vb. gibi anahtar kelimelerin geçtiği tüm telsiz, telefon, e-mail, telex konuşmalarını kayıt edip incelemeye alır.

Özellikle ABD'den yapılan tüm yurtdışı konuşmalarını sıkı bir biçimde denetler, anında FBI'ı uyarır. NSA'nın bünyesinde yaklaşık 100 bin kişi çalışır ve yıllık bütçesi 10-15 milyar dolardır (3).

Şimdi birisi kalkıp da bunları bildikten sonra bana, Ağabey'in izni olmadan "organize suç teşkilatlarının" (yani mafyanın) var olabileceğini, onun OK'ini almadan ve onun haberi olmadan uluslararası eroin, kokain ticaretinin yapılabileceğini, milyonlarca ilaç bağımlısının oluşturulabileceğini iddia ederse ve dünyanın pek çok yerinde Ağabey'in bir karakolu durumundaki polis örgütlerinin mafya veya illegal örgütlerle ortak çalışmadığını söylerse ben o kişinin aklından şüphe ederim. Ağabey izin vermezse dünyanın hiçbir yerinde "kara para çarkının" yürüyemeyeceği bu günün teknolojisinde aşikardır.

## BÜYÜK AĞABEY'İN BURNU

Ağabey'in burnunu anlatmaya girişmeden önce "Ağabey'in Burnunun" çağrıştırdığı Sleeper (Uykucu) isimli bir Woody Allen filminin bir sahnesinden bahsetmeliyim. **Woody Allen** 22. yüzyılda uyanan, hibernasyona doğal olarak yatmış bir 68 çocuğudur. Bu arada 1984 romanı gerçekleşmiş bir partinin başkanı gelişmiş teknolojisiyle birlikte herşeye hakim olmuştur. Fakat direnişçiler düzenledikleri bir suikastle Ağabey'i havaya uçururlar. Ağabey'den sadece burnu artakalır; bilimadamları da Ağabey'in burun hücrelerinden tekrar Ağabey'i "clonnig ile" oluşturmak üzere burnu uygun ortamda saklayıp gözleri gibi bakarlar (burnun kıkırdak hücrelerinin cloning için en elverişsiz yapı olduğu unutulmamalı!). Olaylar öyle garip gelişir ki burun **Woody Allen**'ın eline geçer, askerler tarafından tam köşeye sıkıştırıldığından **Woody** müzeden yürütmüş **olduğu** eski bir altıpatları, diğer elinde tutmakta olduğu buruna doğru nişan alır ve gayet tehditkar bir ifadeyle şöyle der: "Yaklaşmayın yoksa başkanı vururum!"

Büyük Ağabey'e bu çağda bile suikast yapmak mümkün değil (Eğer yapanlar ipleri ellerinde tutanlar değilse!) Hoş yapılsa bile, o çoktan clonnig'e elverişli hücrelerini bir merkeze vermiştir! Ağabey burnunu ise sadece daha iyi koku alabilmek için kullanmaktadır! Amacı havadaki tek bir molekülün bile kokusunu alabilecek biçimde burnunu geliştirebilmektir. Inverness'deki Craig Dunain Hastanesi'nde, Higlands Scientific Research Group elektronik burunlar ve bilgisayarize koku alıcı sistemler üzerine çalışmaktadır (8). Çalışma projesinin nedeni masumdur: herkesi kokusundan ayırt etmeyi sağlayıcı bir elektronik dedektörler geliştirmek, böylece bir süpermarkete giren çıkanların ve hırsızlık yapanların saptanmasını, uyuşturucu taşıyanların ayırt edilmesini ortaya çıkarabilmek. Böylece şu anda var olan retina ve parmak izine bir de "koku izi" eklenecektir! Bunun bir avantajı kişi ortamda olmasa bile ortaya bırakacağı koku molekülleri sayesinde tanınabilmesi; yani cinayet işleyen birisini cinayetten birkaç saat sonra cesetin bulunduğu yere bir koku dedektörü ile gidip teşhis etmek mümkün olacaktır; herkesin parmak izi gibi, "koku izi" önceden kayıtlara geçirildiği için katil hemen yakalanabilecektir. Üstelik de koku izi, parmak izi veya DNA izi kadar etkili olacaktır. Ama yürüdüğümüz her sokakta Ağabey'in sizi kokunuza bakarak izleyebileceği, üstelik de bunu uzaktan yapabileceği korkutucu bir duygudur ve sanıldığı kadar masum bir buluş değildir.

İnsanlar ortalığa binlerce koku molekülü saçmaktadırlar, köpekler bu kokuları hiç zorlanmadan algılarlar. Ama Ağabey'in bilgisayarlı elektronik burnunun köpeklerin burnundan birkaç kez daha güçlü olacağı sanılmaktadır. Üzerinde çalışılan düşük moleküler ağırlıktaki asitlerdir. Önümüzdeki 10 yıl içinde Ağabey burunları öylesine gelişecektir ki bilgisayar yardımı ile bir odaya giren bir insanın bir saat önce ne yediği, sağlık durumu bile tesbit edilebilecektir. Çünkü yenilen yemeklerin etkisi hızla tere geçmekte veya ağızda kalmaktadır, ayrıca kanser, şizofreni, diyabet, duodenal ülser gibi hastalıkların da kendilerine has elektronik kokuyu oluşturucu moleküller neşrettikleri ortaya çıkarılmıştır.

İnsan burnunda 10 bin civarında sensor (algılayıcı) vardır. Ağabey'in burnunda ise yüzbinlerce daha yetenekli sensor olacaktır. Bu sensorlar değişik kimyasal koku maddelerine karşı duyarlı ve bu maddeyle temasa geçtiğinde elektriksel olarak geçirgenleşen polymerlerden meydana gelmektedir. Ve yakında tek bir molekülü algılayacak, en ufak pH değişikliklerinin farkına varacak düzeyde geliştirileceklerdir. Gatwick havaalanında 400 camera vardır ve bu kameralar, bir kişinin havaalanına girişinden çıkışına kadar her hareketini izleyebilecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Ama elektronik burunların devreye girmesiyle, bir havaalanına giren çıkan herkes izlediği rota ile kendine has kokusu takip edilerek saptanabilecektir; örneğin bir dolaba saklanan bombanın kim tarafından yerleştirildiği en azından koku izi saptanabilecektir. Rüzgar ve hava akımının fazla olmadığı bir ortamda birkaç saat önce oraya uğramış kişiler bile saptanabilecektir.

Sıkıysa Ağabey'in aleyhinde bir şey söyleyin, kokunuzu anında alır!..

## BÜYÜK AĞABEY VE BEYİN KONTROLÜ

Aslında Ağabey'in en büyük fantezisi beyin kimyasını yöneterek beyinleri kontrol edebilmek ve istediği amaca uygun olarak kullanmaktı. Amaç hem istenilen ideolojiyi bazı ilaçlar yardımıyla insanların beynine daha kolaylıkla yerleştirebilmek, hem de onlara gerçekleri söyletecek bir "gerçek ilacına" ulaşabilmekti.

Ağabeyler'in paylaşma savaşı olan II. Dünya Savaşı aslında Amfetamin grubu psikostimülan (uyarıcı) ilaçların savaşta ne kadar önem taşıyabileceğini kanıtlamış oldu! Çünkü Alman Çevik Kuvvetlerinin çok hızlı hareket edebilmesinin nedenlerinden birisi de askerlerin sürekli "amfetaminlenmiş" olmasından kaynaklanıyordu; dolayısıyla askerler 48 saat uykusuz kalabiliyor, çok hızlı, verimli bir biçimde savaşabiliyorlardı ve Ağabey'e bağlı bir biçimde ölüyorlardı; amfetaminin özelliklerinden birisi de refleksleri ve algı yeteneklerini artırması, insana büyük bir cesaret vermesiydi. Alman Ağabeyler beyin kimyasını amaçları doğrultusunda kullanmayı becerebilmişlerdi. Tabii ki ne Fransız ne de Prusyalı askerlerin zaten zırhlı araçlarla donatılmış bu Alman Süpermenlere karşı yapabilecekleri fazla birşey yoktu. Fakat İngilizler ve Amerikalılar Almanlarla savaşırken amfetamini vazgeçilmez bir silah olarak kullandılar; örneğin Normandiya çıkartmasında Amerikalı askerler kısa bir sürede 200 milyon tablet amfetamin tükettiler. Sonuç -bilindiği gibi- başarılıydı. Konu değerlendirilirken unutulmaması gereken noktalardan birisi de 1945'lerde askerlerin bireysel savaşma yeteneğinin öneminin bugünkünden daha fazla olmasıydı ve beyin kimyasının değiştirilmesi askerlere çok yeni ve olumlu (!) yetenekler kazandırabiliyordu.

Almanlar savaşta sadece amfetamin kullanmadılar. Örneğin o zamanlar bilinen pek çok halüsinojen maddeyi (sanrı gördürücü) insanlar üzerinde denediler. Amaç "düşüncenin ve beynin kontrol edilmesiydi", meskalini savaş esirleri üzerinde sürekli kullandılar. **Albert Hofman**'ın tesadüfen 1938'de ergot alkaloidlerinden sentezlemiş olduğu LSD'yi Nazi istihbarat örgütleri hiçbir zaman öğrenemedi, çünkü **Albert Hofman** rafa kaldırdığı bu maddenin zihin genişletici etkilerinin tadına ancak 1943 Nisan'ında tesadüfen varabilecekti. Aslında **Hofman** amfetamin gibi güçlü uyarıcı maddeler sentezlemeye çalışıyordu, ama sonunda bir jenerasyon yaratacak ve CIA'nın kafasını 1950 ile 1985 arasında tam 35 yıl meşgul edecek bir garip madde sentezlemişti... 1945'ten sonra başta LSD ve diğer psikostimulan ve psikoaktif maddeler soğuk savaşın önemli bir parçası haline gelecek, bu savaşın bir ürünü olarak bir çok yeni psikoaktif madde sentezlenecekti (10, 11).

LSD ve benzeri halüsinojenler, Büyük Ağabey'in ve CIA'nın ilgisini baştan beri çok çekmiştir, çünkü insanlarda farklı bir bilinç hali yaratır ve bilinç dışının tamamen deşifre olmasını sağlar. MK-ULTRA projesi bu nedenle "gerçek ilacını" CIA'ya kazandırmak açısından çok önemliydi. Fakat bilincin tamamen kaybolması söz konusu olmadığı ve her ortamda, her kişide farklı etkiler oluşturduğu için üzerinde "deterministik deney" yapılması zor olan bir ilaçtı (12). Aynı **Heisenberg**'in belirsizlik ilkesinde ortaya koyduğu veya doğadaki "kaotik" olayların gelişmesinde olduğu gibi, LSD de insan bilincinde kaotik ve önceden belirlenemeyen ve kontrol altına alınamayan bir etki yapar. Dünyadaki pek çok istihbarat örgütü LSD ve benzeri binlerce psikoaktif ilacı şu amaçlarla kullandılar (10):

1) Kişilerde beklenmedik bir bilinç hali yaratıp, daha önce bu bilinç haline hazırlıklı olmayan bu kişilerde bilincin kontrolünü zayıflatıp, bilinç dışının açığa çıkmasını sağlamak. Böylece insanlarda hiçbir iz bırakmadan, bazen kendisi bile farkına varmadan bilgi alabilmek mümkündü, bu da tam Büyük Ağabey'in ağzına layık bir yöntemdi.

2) Kendi elemanlarının beyinsel fonsiyonlarını tanımak ve geliştirmek; kendi elemanlarını sorgulamalara karşı eğitmek...

3) LSD kullanan kişinin "telkine eğiliminin" artmasından dolayı LSD'yi beyin yıkama seanslarında kullanmak.

Yaklaşık 1950 ile 1985 arasında LSD bu amaçlar için kullanıldı. LSD ile başlayan beyin kimyasının kontrolü konusundaki çok gizli araştırmalar yıllarca sürdü ve halen sürüyor, hangi noktaya gelindiği ise meçhul.

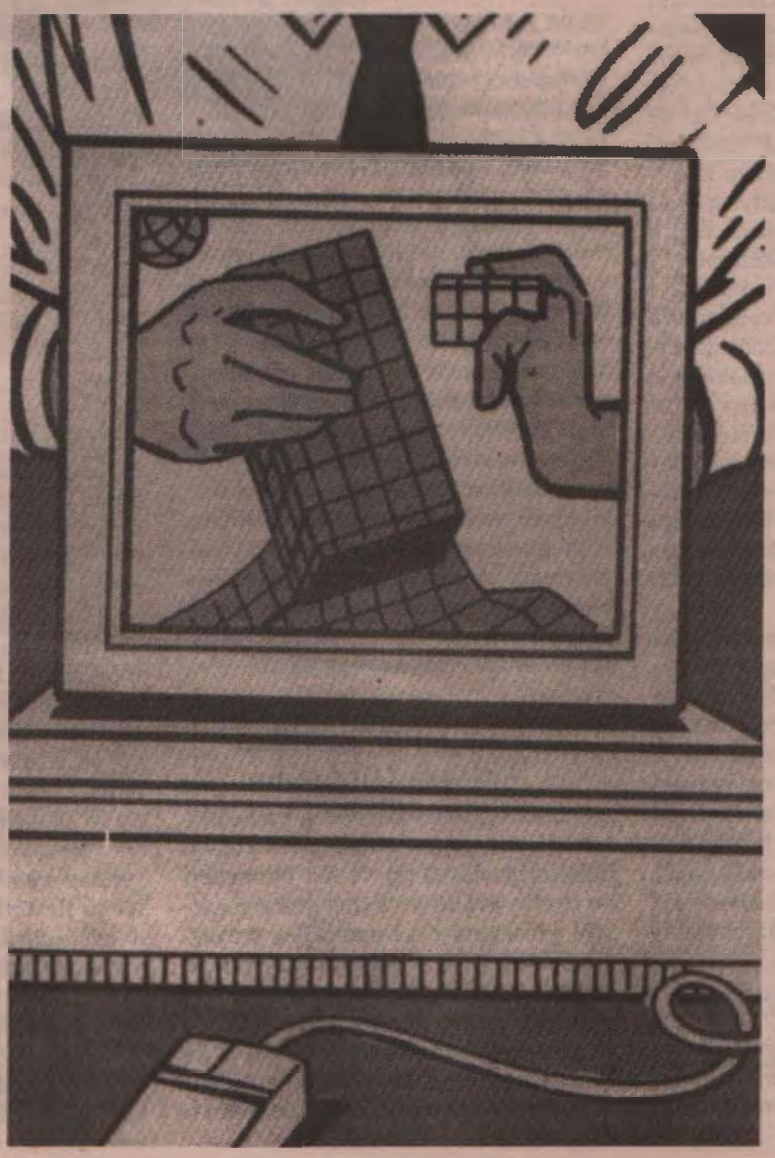

(*) Wisconsin Üniversitesi

## KAYNAKÇA

1) New Scientist, Technospy: Nowhere to hide, Suppl. 4 November 1995.
2) CYBERWARS, 1995 yılında US News, Time, Newsweek dergilerinde çıkan muhtelif yazılar.
3) The Puzzle Palace, James Bamford, 1985, Penguin Books.
4) Darbeler ve Gizli Servisler, Cüneyt Arcayürek, 1988, Bilgi Yayınevi.
5) CIA, Kontrgerilla ve Türkiye, M. Emin Değer, 1977.
6) Kaynak 1, ibid, s.4-7.
7) Covert Surveillance and Electronic Penetration, Wiliam B. Moran, Loompanics, 1983, Detroit. s.32-48
8) Kaynak 1, ibid, s.14-17.
9) Kaynak ibid, s.6-7.
10) The Complete History of LSD: CIA, the Sixties, and Beyond. Martin A. Lee and Bruce Shlain, Grove Weidenfeld, New York 1992.
11) Jay Steven, LSD and the American Dream: Storming Heaven, 1988, Perennial Library.
12) 50 Years of LSD. Edited by A. Pletscher and D. Ladewig. Parhenon Publishing Group, 1994.

# Yüksek dozdaki iyonlaştırıcı radyasyon da yararlı

Prof. Dr. Hayal ÖZKILIÇ

*Bilim ve Ütopya*'nın 17. sayısında "Düşük dozda radyasyon yararlı" başlıklı bir makalem yayımlanmıştı. Konu gayet bilimsel ve açıktı. İki grup fare alıyorsunuz. Bir gruba düşük dozda radyasyon veriyorsunuz. Daha sonra her iki grup fareye yüksek dozda radyasyon uyguluyorsunuz. İki grubu bağışıklık sistemlerinin işlevleri açısından karşılaştırıyorsunuz. Görüyorsunuz ki daha önce radyasyon deneyimi olan farelerin bağışıklık sistemleri iyi çalışıyor. Birdenbire yüksek dozla karşılaşmış olan farelerinki ise ciddi şekilde zedelenmiş. Buradan; daha önce düşük doz radyasyonla karşılaşmış olan grubun radyasyonu tanımış olduğu ve onun zararlı etkisine karşı bir takım önlemler almış olmasından kaynaklanan koruyucu bir mekanizmayı devreye soktuğu sonucuna varıyorsunuz (1). Bir başka deyişle, düşük dozlu radyasyon fareleri daha sonraki yüksek dozlu radyasyonun zararlı etkilerinden korumuştur. Örnekler daha da çoğaltılabilir. Nükleer santrallarda işçiler, çevre radyasyonu yüksek olan bölge halkı, 20. yüzyılın 2. yarısında yaşayan radyologlar (bu dönemden daha önce yaşamış olanlar radyasyondan koruma önlemlerinin yetersizliğinden dolayı epey zarar görmüştür) radyasyon riski daha az olan benzeri gruplarla, kansere bağlı ölümler açısından karşılaştırılıyor (2, 3). Çalışmalara Amerika, Kanada, Çin ve Hindistan'dan çok sayıda bilimadamı imza atmış. Konuya ülkemizden de bir katkı var. 1989 yılında, başkanlığını yürüttüğüm 5. Ulusal Nükleer Tıp ve Biyolojik Bilimler Kongresi'nde Prof. Dr. **Selman Kınacı** aynı konuyu irdeliyor (4). Hepsi iyonlaştırıcı radyasyonun düşük dozuna maruz kalmanın sağlık ve yaşam için yarar sağlayabilecek şekilde doğal, fizyolojik bir savunmayı uyararak yaşamı uzattığı konusunda birleşiyor. Bu bilimdir. Söz konusu gerçekten yararlanıp, insanları yüksek doz radyasyonun tehlikelerine karşı korumak için yine radyasyonla, ama bu kez dozları düşük tutarak, haplar, iğneler vs. üretelim mi? Yoksa olması muhtemel yüksek doz radyasyon tehlikesini ortadan kaldırarak bu gereksinimi temelden mi yok edelim? Bu da ütopyadır.

Yukarıdaki soruların yanıtları, makaleme *Bilim ve Ütopya*'nın 19. sayısında ciddi bir eleştiri yönelten ve okurken beni hem düşündüren hem de eğlendiren (yanlış anlaşılmasın, etraflı düşünmek beni her zaman eğlendirir) Sayın Dr. **Pekünlü**'nün konu ile ilgili kaygılarını giderecektir ama ben bu kez konuya bir başka açıdan yaklaşmak, yüksek dozdaki iyonlaştırıcı radyasyondan, eğer istenirse, nasıl yararlanılabileceğine değinmek istiyorum.

## YİN'İN İÇİNDEKİ YANG

Zarar ve yarar ikilemi biyolojik sistemlerde çok güzel örnekler verir. Örneğin; ilacın dozunu değiştirerek etkiyi

Şekil 1: Taocu felsefenin bir denge içinde bulunması gereken iki büyük zıt gücü. Yin ve yang. Bu iki güç birbirine bağlıdır. Birinin azaldığı yerde diğer artar. Bu simgesel öğe öylesine derindir ki yaşamın bütün biçimlerine, insanın varoluşuna girer. Varoluşu yin ve yang ile uyum içinde olan en güzel örnek bilge kişidir. O, huzuru yin'in edilgenliğinden, gücünü yang'ın etkenliğinden alır. Akılla gönül, mantıkla duygu, anlayışla içgüdü arasında denge sağlar. Böylece mutludur.

birinden diğerine kolaylıkla kaydırabilirsiniz. Hatta bazan normal bir insana çok zararlı olacak bir ilaç, hasta insana son derece yararlıdır. Bu bağlamda zarar ve yarar ikilemi (radyasyonunki de dahil) Tao felsefesinin yin (olumsuzluk) ve yang (olumluluk) olarak bilinen zıt güçlerine benzetilebilir. Bu güçler bir dairenin içine yerleştirilmiş ve dairenin yarı çaplarını kendilerine çap kabul eden iki küçük daire ve onun arkaya doğru uzanmış kuyrukları ile sembolize edilmiştir (Şekil 1). Daireler zıtlığı vurgulamak amacı ile siyah ve beyaz renklerde olup, birbiri etrafında döner gibi durmakta ve kuyrukları diğerinin başını kısmen çevrelemektedir. Her birinin merkezinde diğerinden bir nokta vardır. Bununla zıt ilkelerin birlikteliği, birbirine değişebileceği ve bir ilkenin en yoğun yerinde, belki de özünde, zıddından bir parça bulunabileceği simgelenmek istenmiştir. Zarar ve yarar ikilemini radyasyona da uyarlamak olası. Ondan ne denli yararlanabileceğiniz veya ne kadar zarar göreceğiniz size, bilginize ve bilginizi kullanabilirliğinize bağlı. Ben burada yüksek doz radyasyonun zararlarının en yoğun olduğu alandaki yani merkezdeki zıt öğeyi, benzetme yerindeyse, yin'in içindeki yang'ı örneklemeye çalışacağım.

## RADYASYON HEM KANSER YAPAN, HEM KANSERİ TEDAVİ EDENDİR

Tıp dünyasında kanserden başka hiçbir hastalık grubu temelde radyasyon bilimini paylaşan tıp ve fen bilimcileri bu denli yanyana ve bazen de karşı karşıya getirmemiştir. Buna neden radyasyonun doğasıdır. Çünkü radyasyon hem kanser yapandır, hem de kanseri tedavi eden. Son zamanlarda kanser çalışmalarında birçok ilerlemeler kaydedilmiş olmasına karşın kanser oluşumunda hâlâ bilinmeyenler bilinenlerden çoktur. Bu konuda kabul görmüş hipotezlerden biri; kanserin sıradan sağlıklı bir hücrenin kanser hücresine dönüşümünü sağlayan bir veya birkaç hücre mutasyonundan sonra ortaya çıktığıdır. Her an her canlının, her hücresinde oluşabilen mutasyonlar DNA içindeki nükleotid halkalarını değiştirir. Bundan sonra olay iki yönde ilerleyebilir. Biri; DNA'yı onaran enzimlerin işlevleri sonucu hasar gören nükleotidin onarılmasıdır. Böylece DNA eski haline döner. Bu en iyi sonuçtur. Ama ne var ki gerçek her zaman böyle değildir. Diğeri; DNA'nın kopya edilmesi ile nükleotid bozukluğunun o hücreden çoğalan tüm hücrelere aynen iletilmesidir. Mutand nükleotid sonuçta normalden farklı bir enzim işlevine yol açar. Şayet bu farklı enzim, hücrelerin normal büyümesini kontrol eden mekanizmaları işlem dışı bırakır ve onların diğer hücrelerden çok daha hızlı bölünüp büyümelerine olanak verirse, sonuç kanserdir. Kanser hücreleri "büyümek için büyümek" ideolojisini tam anlamı ile izleyip, çoğalarak organize olmayan bir doku kitlesi haline dönüşür. Vücudun besin depolarını fazlasıyla kullanır. Çevresindeki normal dokunun yerini ve besinini alarak onları rekabet yüzünden yok edilmek tehlikesi ile başbaşa bırakır. Yapılan deneyler, radyasyonla hücre mutasyonları arasındaki sayısal ilişkinin radyasyonla kanser oluşumu arasındaki ilişkiye çok benzediğini ortaya koymuştur. Buradan; radyasyonun hücre mutasyonları aracılığı ile kanser oluşumuna yol açtığı sonucu çıkartılabilir. Yine de tüm kanser çeşitleri bu yolla olmaz. Ancak tek başına yeterli olmasa bile, mutasyonlar kanseröz büyümenin ortaya çıkması için gereklidir (5).

Diğer taraftan, kanser hücresinin aşırı çoğalma özelliği onu radyasyonun zararlı etkilerine karşı duyarlı hale getirir. Bu duyarlılığın nedeni bilinmiyor. Belki de hücre bölünmesi sırasında koruyucu enzimler DNA zincirinden uzaklaşmaktadır. Genel bir kural olarak; hücrelerin bölünme hızları ne kadar fazlaysa radyasyona duyarlılıkları da o denli fazladır. Yani olgun hücreleri öldürmek, çoğalmakta olan hücreleri öldürmekten çok daha fazla radyasyon dozlarını gerektirir. Bu bağlamda, bölünme yeteneği olmadığından dolayı radyasyona en dirençli organımız beyindir. Kanser tedavisinin amacı, aşırı çoğalma gösteren hücre topluluğu üzerine yoğun dozda radyasyon vermektedir. Çevre dokuları korumak amacı ile kanser dokusunun etrafı, radyasyon geçirmeyen kurşundan yapılmış, koruyucu bir levha ile örtülür. Bazen kanser dokusu odaklanarak, radyasyon vücut etrafında dönen bir kaynaktan hasta dokuya gönderilir. Böylece odak yerinde radyasyon dozunun en yüksek, ama onun etrafındaki normal dokularda daha düşük olması amaçlanır. Radyasyon her defasında başka bir açıdan odağa ulaştığı için, kanser dokusu etrafında taranan normal doku alanı daha az radyasyon alır. Böylece normal hücrelere daha az zarar verilmiş olur ve normal hücreler kanser hücrelerine oranla bu zararın üstesinden daha kolay gelebilir. Radyasyon kanser hücrelerine kan yolu ile de gönderilebilir. Bunun için radyoaktif maddeler damar içine enjekte edilir. Barsaklardan emilimi kolay olan radyoaktif maddeler derhal kana geçeceğinden ağızdan verilebilir. En büyük sorun, verilen radyoaktif maddenin kanser hücresini tanıması ve yalnızca kanser hücrelerine yapışarak onları ışınlamasının sağlanmasıdır. Bazı organlar tarafından çok özel olarak yakalanıp, metabolize edilen birkaç radyoaktif izotop dışında (örneğin; tiroid kanserinde radyoaktif iyot gibi) organa özgül radyoaktif madde oluşturmak son derece teknik bir iştir. Kanser tedavisi konusunda yakın zamanlardaki tüm çabalar kanserin kendine özgü proteinine karşı laboratuvarlarda antikor oluşturmada ve bu antikorları radyoaktif maddelerle birleştirmede yoğunlaşmıştır. Bu iki faz başarılsa bile, kanser dokusunun arada sırada hedeflenen proteinin yapısını değiştirmesi işleri güçleştirmektedir. Tüm bu güçlüklerine rağmen radyasyon, kanser tedavisi için oldukça özgüldür ve kanser oluşturma konusundaki özürünü onu tedavi ederek adeta affettirmek ister gibidir.

## RADYOAKTİF İYOT İLE TİROİD KANSERİ TEDAVİSİ

Tiroid, boynun ön tarafına yerleşmiş, kelebek veya "H" harfine benzeyen, 15-25 gr. ağırlığında bir iç salgı (hormon) bezidir. Guatr dediğimiz, onu büyüten hastalığı olmadıkça dışarıdan görülmez (Şekil 2). Tiroid bezinin görevleri bebeklik döneminde zekanın gelişiminden tutun.da çocukta büyüme ve gelişmeye, hayatın sonuna kadar da vücudun metabolik dengesini ayarlamaya dek uzanır. "Vücutta iç ortamın sabit tutulması" ilkesince zaman zaman faz-

| Kaynak | Radyasyon Dozları |
|---|---|
| Doğal çevreden gelen | |
| Uzay kaynaklı | 26 milirem |
| Yeryüzü kaynaklı | 28 milirem |
| Vücudumuzdan gelen | 48 milirem |
| Radon kaynaklı | 200 milirem |
| Nükleer denemelerden gelen | 2 milirem |
| Nükleer endüstri kaynaklı | 0.3 milirem |
| Sigara kaynaklı | 280 milirem |
| Uçak seyahatlerinden | 0.5 milirem |
| Sağlık nedenli | |
| Radyolojik incelemelerden | 40 milirem |
| Diş röntgenlerinden | 1.4 milirem |
| Nükleer tıp incelemelerinden | 14 milirem |

**Tablo 1:**
Amerikan toplumunun bir yılda maruz kaldığı ortalama radyasyon dozları (NCRP, National Council on Radiation Protection raporu SC-48, 68. sayfa Tablo 81'den alınmıştır. 24 Eylül 1996)

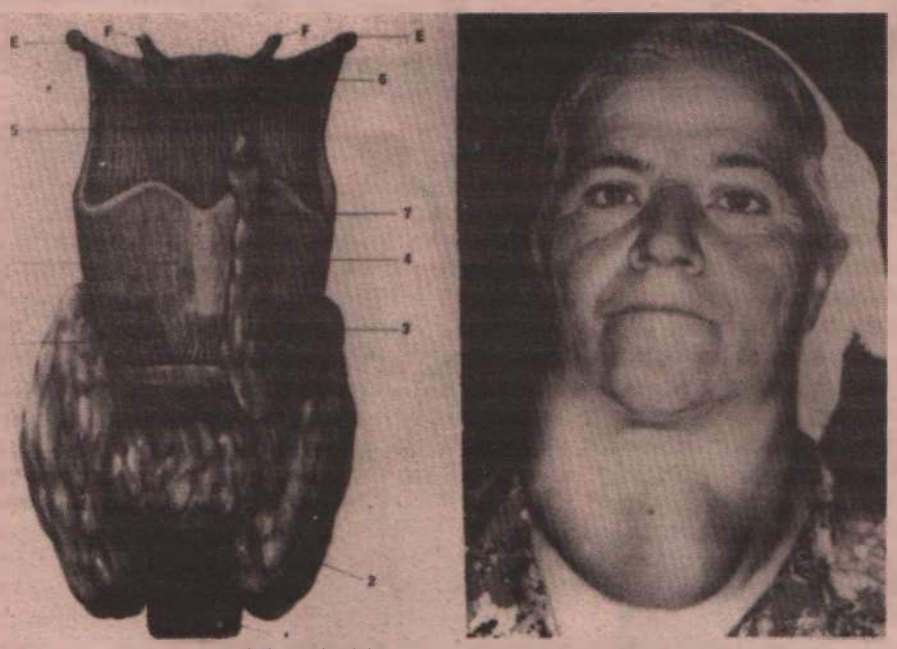

Şekil 2. Tiroid bezi ve guatrlı bir hasta.

la, zaman zaman da az çalışarak bu dengeyi mükemmel bir şekilde korur. İşlevleri hipofiz denen bir başka iç salgı bezinin denetimi altındadır. Kendisinde üretip kana saldığı hormonları iyot içerdiğinden, iyot ile aralarında çok sıkı bir ilişki vardır. Vücudumuza giren iyodun büyük bir kısmı tiroid tarafından yakalanır, işlenir ve metabolizmada kullanılan hormonlar halinde, gerektiği zaman, gerektiği kadar kana verilir.

Her organ gibi tiroidin de kanseri vardır. Yine her kanser gibi tiroid kanseri hücreleri kan veya lenf damarlarına girerek vücudun hemen hemen her yerine taşınır. Uygun bulduğu ortama yerleşir ve orada büyümeye devam eder. Bu olgu tıp dilinde "metastaz" olarak bilinir. Metastazların tek veya çoğul oluşu, yerleştiği organ ve büyüme hızı hastanın yaşamsal geleceğini etkiler. Kabaca 4 çeşit olarak sınıflandırdığımız tiroid kanserleri içinde iki tanesi (işlevleri normal dokudan farklılaşmış olmasına karşın) iyotla ilişkisini sürdürmeye devam eder. Bu özellik bu iki tür tiroid kanserinin ve onlara ait metastazların radyoaktif iyotla tedavisini olanaklı kılar. Çünkü tiroid kanserli hastaya iyot, radyoaktif halde sunulacak olursa kanserli tiroid hücreleri bunu tıpkı normal iyot gibi alır ve işler. İşte bu sırada radyoaktif iyot, içine girdiği kanser hücrelerini ışınlayarak tahrip eder. Radyoaktif iyot tedavisi sırasında normal tiroid dokusunu korumak olanaksızdır. Tiroidin yokluğu ile ortaya çıkacak işlev eksikliği tedavi sonrasında ilaçla yerine konur. Tiroid kanserini tedavi için hastalara bir defada verilen radyoaktif iyot dozu 150-200 milikürü kadardır. Hastalar radyoiyodu sıvı veya kapsül şeklinde ağız yolu ile alır. İyot 60-90 dakika içinde dolaşıma geçer. Kan yolu ile vücuda yayılır. Tiroid kanseri metastazlarının damarlarından geçerken kanser dokusu tarafından tutulur. Bu tutuluş kanser dokusunun yaşamsal sonucudur. Metastazlar verilen radyoaktif iyodun tümünü tutmaz, tutamaz. Tutulamayan iyodun büyük kısmı böbrekler, bir kısmı da barsaklar yolu ile atılır.

## RADYOAKTİF İYOT İÇİN KARANTİNA ODASI

Radyoaktif iyot (I-131) içmiş tiroid kanseri hastası iyodu içtiği andan itibaren 150-200 milikürilik bir radyoaktif kaynak olarak kabul edilir. Vücut içinde dolaşan radyoaktivite, en fazla hastanın kendisine olmak üzere çevresine de radyasyon yayar. Amerikan Radyasyondan Korunma Kurulu'nun kabul ettiği kurallara göre; vücudunda 30 milikürüden fazla radyoaktif iyot taşıyan kişilerin halk arasına girmesine izin verilmez. Bu yüzden radyoaktif iyot tedavisi gören kişiler, taşıdıkları doz 30 milikürinin altına inene dek hastanede bir çeşit karantina altında tutulur. Bir çeşit diyorum çünkü hastaların oda dışına çıkması yasaktır ama doktor, hemşire ve sağlık fiziği uzmanı hastanın yanına girebilir. Sınırlı olmak koşuluyla oda ziyaretçilere de açıktır. Doktorun ve ziyaretçilerin hasta odasında kalış süreleri, her gün hastanın taşıdığı radyoaktivite yeniden değerlendirilerek saptanır.

Hastadaki radyoaktivite ilk günlerde idrar ve gaita içinde hızla vücudu terk eder. Kanser hücreleri tarafından tutulan radyoiyota bağlı radyoaktivite ise 8 günde bir yarıya inerek (çünkü I-131'in yarı ömrü 8 gündür) azalır. Bizde de Ege Üniversitesi Rektörlüğü Hastane Başhekimliği bünyesinde tek yataklı bir oda bu amaçla 1995 yılı sonlarında hizmete açılmıştır. Şimdiden 1996 yılı ortalarına dek randevuları doludur. Kapı ve duvarların kurşun zırhlı olmasına ek olarak, söz konusu odanın konforu dört yıldızlı otel odaları özelliğindedir. Hastaya odada sadece "fizik anlamda" yalnız olduğunu göstermek üzere bir nükleer tıp uzmanı 24 saat nöbet tutmaktadır. Dileğimiz bu tip odaların daha çok hastaya hizmet verecek şekilde çoğaltılmasıdır.

İsterseniz burada durup hastaya tedavi amacıyla verilen radyasyona bir göz atalım. İlgili kurumlar (NCR, Nuklear Regulatory Commission) metastaz tedavisi için hastaya bir defada verilebilecek en fazla radyoiyot dozunu 200 milikürü olarak sınırlamışlardır. 200 milikürilik radyoiyot uygulandığında hastanın tüm vücudunun alacağı radyasyon 80 remdir. Bu dozda kadın hastanın yumurtalıkları 44 rem, erkek hastanın testisleri 40 remlik radyasyon alır. Kemik iliğinin alacağı radyasyon dozunun 62 rem, karaciğerinki ise 96 rem olarak hesaplanmıştır. Metastazların radyoiyodu tutma yeteneği çok farklı olabilir. Normal tiroid dokusuna oranla yüzde 0.2'lik bir iyot tutma yeteneği (ki bu orta bir yetenektir) gösteren metastazların 200 milikürilik tedavi dozuna düşen payı 336 rem'dir. Eğer hastada normal tiroid dokusundan çok küçük bir parça kalmış ve radyoiyotla ortadan kaldırılmak isteniyorsa, o zaman daha düşük radyoiyot dozları (örneğin; 100 milikürü) kullanılır. Böyle bir uygulamada tiroid dokusu parçasının alacağı radyasyon 84000 remdir (6). Bu rakamları birşeylerle karşılaştırmadıkça pek bir anlam taşımayacağını biliyorum. İşte sizin karşılaştırma yapabileceğiniz birkaç kriter. Bir yılda çeşitli kaynaklardan alınan ortalama radyasyon dozları Tablo 1'de verilmiştir. Bu tablodaki dozların milirem (0.001 rem) cinsinden oluşuna dikkat çekmek istiyorum. Eminim, birçok okuyucu için nükleer denemeler ve nükleer endüstri kaynaklı radyasyon miktarının sigara içiminden kaynaklanan radyasyondan çok daha az olduğunu öğrenmek sürpriz olmuştur.

Radyasyon alanlarında çalışanların (radyologlar, radyoterapistler ve nükleer tıp doktorları dahil) almalarına izin verilen en fazla radyasyon dozu haftada 0.3 rem, yılda 5 remdir. Halktan bir kişi bunun ancak 1/10'unu alabilir. Nedeni radyasyon personelinin devamlı olarak radyasyonun zararlı etkilerine karşı kontrol altında tutulmalarıdır. Organlara göre düşünüldüğünde, bir yılda üreme organları ve kemik iliğinin 5 rem, derinin 15 rem, kemik ve tiroidin 30 rem, eller, kollar, ayak ve bacakların 75 remlik radyasyon almasına izin verilmiştir (7). Burada, kendini yenileyen, çoğalma özelliği olan organların daha az radyasyon dozları almalarına izin verildiğine dikkat çekilebilir. Bu dozlar, insanları radyasyonun zararlı etki sınırlarına sokmamak içindir. Tedavi dozlarının bunun üstünde olması doğaldır. Ölümcül dozlar ise bunlardan çok daha fazladır. Örnek vermek gerekirse, tüm vücuda bir defada uygulanan 250-500 remlik bir dozla ancak 3-4 hafta yaşanabileceği söylenebilir. Doz 500-1200 reme çıkıldığında 9 gün içinde, 1000 remin üzerinde ise 30-50 saat içinde ölüm kaçınılmaz olur (8). Tedavi amaçlı kullanımda radyasyonun belirli organlar üzerine gönderilmesi planlanır. Tedavi dozları ne kadar yüksek olursa olsun, ortadan kaldırılması planlanan dokular dışında (örneğimizde tiroid kanseri dokusu) diğer organların ölümüne yol açacak dozların altında olmalıdır. Örneğimiz bu koşulu sağlamaktadır. Örneğin bir erkeği devamlı olarak steril yapabilecek radyasyon dozu (radyasyon yalnızca testisler üzerine uygulandığında) 400 remdir. Yani 200 milikürilik radyoaktif iyot tedavisinde testislere düşen dozun 10 misli.

Deneysel çalışmalar 25 reme kadar olan, bir defada absorblanmış radyasyon dozlarının insanda herhangi bir değişikliğe yol açmadığını göstermiştir. Çoğalma potansiyeli yüksek, bu yüzden radyasyona fazla duyarlı olan kemik iliği dokusunun 100 remlik radyasyona maruz kalışı ile kemik iliği hücreleri geçici olarak sayıca azalır. Ancak bu azalış 1-2 ay içinde kendini onarır. Karaciğer radyasyon duyarlılığı dizgesinde, üreme hücreleri, barsaklar ve deriden sonra, akciğer, böbrekler ve beyinden önce yer alır. Bu anlamda, karaciğer radyasyona orta derecede dirençli bir organımızdır. Bunun nedeni, sürekli bölünen hücreleri olmamasına karşın, operasyonla bir bölümü çıkartıldığında veya herhangi bir nedenle bir bölümü tahrip olduğunda, kaybolan kısmı derhal yerine koyacak bir büyüme potansiyeline sahip oluşudur. Karaciğeri tek dozda öldürebilecek radyasyon dozu yaklaşık 1000 remdir. Tedavi dozumuz bu kritik sınırın da altında kalmaktadır. Bütün bunlardan görülmektedir ki; yüksek doz radyasyona yarar bazında yaklaşıldığında hayat kurtarıcı olabilmektedir. Gelin öyleyse ondan silah yerine ilaç yapalım.

## KAYNAKLAR

1) Liu SZ, Liu WH, Sun JB. Radiation hormesis. Its expression in the immun sistem. Healt Phys 52, 579-584, 1987.
2) Wyngarden KE, Pauwels EKJ. Hormesis. Are low doses of ionizing radiation harmful or benefical? Eur Nuc Med 22, 481-486, 1995.
3) Matanoski GM, Stenberg A, Elliot A. Does radiation exposure produce a protective effect among radiologist? Healt Phys 52, 637-644, 1987.
4) Kınacı SR. Hormesis. 5. Nükleer Tıp ve Biyolojik Bilimler Kongresi Kongre Kitabı, Ege Üniversitesi Matbaası, Bornova s.8, 1989.
5) Wallace B, Holt D. Radiation genes and man. Biological aspects of radiation hazards. Rinehar and Winston Inc. N.Y. 1963.
6) Riccabona G. 1-131 therapy for thyroid disease. CIS notebooks No:1, 1989.
7) Gottschalk a, Hoffer PB, Potchen EJ. Diagnostik Nuclear Medicine, 2nd Ed. Williams and Wilkins Comp. Baltimore, s.164-184, 1988.
8) Hall EJ. Radiobiology for the radiologist, 3rd Ed. J.B. Lippincott Comp. Phladelphia, s.365-384, 1988.

**ELEMANLAR ALINACAKTIR**

Marmara Denizi Paşalimanı Adası'nda veya İstanbul Levent Yaz Okulu Projesi'nde çalışmak istiyorsanız bizi arayınız.
İş Konuları: 1) Tanıtım - Pazarlama (Parttime veya tamgün)
2) Spor / Kültür / Animasyon Sorumluları
3) Bakım - Onarım - Alışveriş - Hesap Tutma

Gulliver International Yaz Okulları ve Yurtdışı Eğitim Hizmetleri LTD ŞTİ
Tel: (0212) 280 97 57-269 53 02-282 81 09

**ÜNİVERSİTELİLER / EĞİTİMLİLER**

Çocuklar ve Erkengenç (8-15 yaşlar) grubuna dönük yabancı dil eğitimi ve kültürel etkinliklere yer veren yaz okullarımızdan birinde gönüllü işler almak istiyorsanız bizi arayınız.

Yaz kampımız Marmara Denizi'nde keşfedilmiş cennet Paşalimanı Adası'nda - Yaz okulumuz ise İstanbul 1.Levent'tedir.

İyimser, çocuklarla iyi anlaşabilen, belirli bir sanat ve spor dalında bilgili, bilimi seven - kampçılığa yatkın ve yabancı dil bilgisi olanlar tercih edilecektir.

Konaklama, ağırlama ve yol giderleriniz kulübümüzle karşılanacaktır. En az çalışma süresi 17 veya 21 gündür.

**Başvuru: Nevriye Hn.**
Gülliver International Yaz Okulları ve Yurtdışı Eğitim Hizm. Ltd. Şti.
Tel: (0212) 280 97 57 - 269 53 02 - 282 81 09 Levent / İstanbul
Faks: (0212) 6135549

# Canlıların çeşitliliği

Dünya üzerindeki canlıları 5 ana gruba ayırmak mümkündür. Monera (yani bakteriler), protista (bu canlılara örnek terliksi hayvan), fungi (çürükçül ve parazit asalak yaşayan mantarlar, küf), bitkiler ve hayvanlar.

Herkes bir ağaç ile inek arasındaki farkı söyleyebilir. Ağacın kökleri toprak altındadır, gövdesi yukarı doğru yükselir. Ağaç sizi algılamaz, dokunduğunuzda tepki vermez. İnek otlar üzerinde dolaşır, sizi algılar, hareketlerinize tepki gösterir. Bitkiler toprak ve havadaki basit bileşenleri kullanarak kendi yiyeceklerini yaparlar. Yapraklarındaki yeşil renk veren klorofilin yardımıyla bir ağaç, güneşin enerjisini emer, ortamdan aldığı karbondioksit ve su ile birleştirerek besine dönüştürür. Bu işleme fotosentez denir. 'Foto' ışık, 'sentez' maddeleri yeni bir bileşim haline getirmek demektir. Bir inek güneş altında kalarak, güneşin enerjisini emip kendi yiyeceğini yapamaz. Fakat bitkileri yiyerek, dolaylı yoldan bu besini elde eder. Yiyeceğini bulması için hareket etmeli ve çevresindeki değişen ortamlara çabuk tepki göstermelidir.

Bütün hayvanlar hareket etmez, yer değiştirmez. Örneğin, süngerler deniz diplerine bağlı olarak yaşarlar. Su akımını doğuran, gövdelerinin içindeki hareketli yapı ile yiyecekleri kendilerine çekerler. Bunu farketmeyen ilk doğa bilimciler süngerleri ve diğer sabit hayvanları bitki olarak adlandırdılar. Günümüzde bir canlının hayvan mı, bitki mi olduğu sorusu artık kolay cevaplanır bir soru olmaktan çıkmıştır.

Flagellalılardan Trichonympha. Termitlerde selülozu sindirmeye yarar.

Basit yaşam biçimleri incelendiğinde davranış ve beslenme arasındaki ayrım kaybolur. Mikroskobik canlılara baktığımızda -bu canlılar gözle görülemeyecek kadar küçüktür- bu canlıların hem bitki hem de hayvan özelliklerini taşıdıklarını görürüz. Bu bitki-hayvanlara flagellalılar denir, uzun, yayılan, iplik şeklindeki organlarıyla kamçılama hareketi yaparak yüzerler. Bazı flagellalılar fotosentez yaparlar, aynı zamanda hareket ederler ve hayvanlarla aynı duyarlılık ve tepkilere sahiptirler. Bazı flagellalılar ise sadece fotosentez yapmazlar, hayvanlar gibi dolaylı yoldan da beslenirler. Bu yüzden bu canlılar bitki ve hayvan sınıflandırılmasına tabi tutulmazlar. Diğer bazı flagellalılar evrimle klorofillerini kaybettiklerinden sadece hayvanlar gibi beslenirler. Bu canlıların varlığı bize şunu kanıtlıyor: Yaşamın başlangıcında hayvanlar ve bitkiler arasında farklılık yoktu ve o zaman yaşam çok basit biçimlerle sınırlıydı.

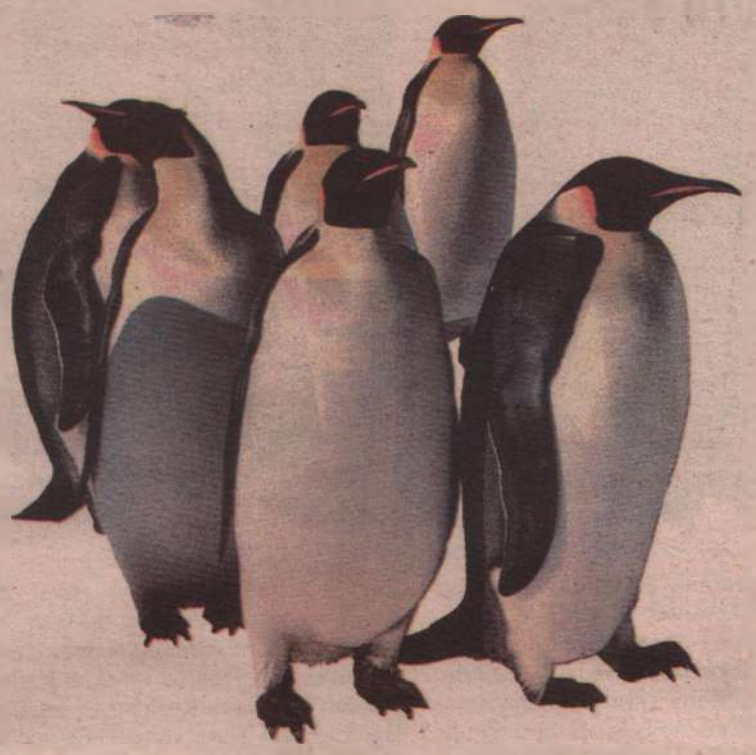

Şaşırtıcı tür çeşitliliğiyle hayvanlar basit flagellalılardan evrimleşti: Sünger, mercan, sümüklü böcek, solucan, akrep, istakoz, örümcek, uğur böceği, çekirge, kelebek, karınca, deniz yıldızı, deniz kestanesi, köpekbalığı, hamsi, japon balığı, kurbağa, kertenkele, kaplumbağa, dinozor, timsah, yılan, kırlangıç, devekuşu, penguen, saksağan, koala, su samuru, yunus balığı, yarasa, köstebek, fil, jaguar, kurt, at, zürafa, sincap, maymun ve sayamadığımız, insanı da içeren tüm hayvanlar alemi.

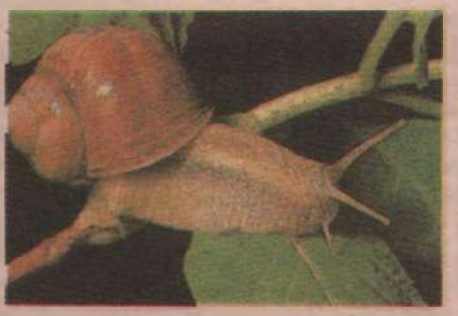

## Meslek seçimine doğru: Biyoloji ya da herşey

Gözlemleyerek, soru sorarak, düşünerek, okuyarak, yaşayarak "yaşam nedir?" sorusuna yanıt ararız. Ne yersek yiyelim, ne giyersek giyelim, nereye gidersek gidelim, ne yaparsak yapalım, bu soru hep bizimledir. Her zaman değilse bile zaman zaman aklımıza gelir.

Yaşam nedir?

Canlılığı, şu an hayatta olmayı ne belirler? Cevaplar herkese göre farklıdır (Tabi eğer cevabınız varsa!). Hayvanlar doğar, gelişir, şansları varsa ürerler, ölürler ve onların yerini yenileri alır. Bitkiler içinde geçerlidir bu. Hayat (her neyse) devam eder. Değişen şey hayatı nasıl algıladığımızdır. Ondört yaşında başka, onsekizinde başka, otuzunda başka, ellisinde başka, yetmişinde bambaşka.

Biyoloji, daha sıcak adıyla yaşambilim, yaşamın bilimidir. Can'ın bilimidir. Sadece evimizde gördüğümüz ev faresinin (artık pek göremesek de), genelde ev ahalisi yataklarda mışıl mışıl uyurken dolaplarda, yemek masasının üstünde dolaşan karafatmaların, evde yalnız kalınca tüm gün havlayan üst kattaki komşunun sevimli köpeğinin ve o köpek tarafından her sabah deliler gibi kovalanan yan komşunun minnoşunun, bahçemizdeki ağaca ve mahallenin kedilerine kafa tutan saksağanların, çiçek ve o çiçeklere konan arıların, pek çoğu için sadece "ot" olan canlıların, onların diplerinde, kenarında, köşesinde dolaşan bin bir çeşit böceğin (diğer bir deyişle börtü böceğin), gelinciğin, sansarın, turnanın, kızılgerdanın, orman baykuşunun, kiraz kuşunun, yarasaların, kirpinin, çayır yılanının, kurbağaların, aslanların, jaguarların, pumaların, ayıların, timsahların, zürafaların, bizonların, fok balıklarının, ciğer otlarının, eğreltilerin, ardıçların, çamların, yosunların, sedirlerin, selvilerin, peygamber çiçeklerinin, adaçaylarının, sıklamenlerin, kardelenlerin, yoğur çiçeğinin, kızıl çamların, ladinlerin, meşelerin bilimidir. Genelde dudaklarımızda çıkan uçuk dediğimiz şeye neden olan uçuk virüsünün, AIDS virüsünün, ebola virüsünün, su çiçeği virüsünün, sarılık virüsünün, sütü yoğurt yapan, peynir yapan çok küçük canlıların bilimidir.

Peki neyi inceler biyoloji? Bu canlıların, örneğin bir arının nasıl uçtuğunu, ne yediğini, ne içtiğini, yediklerinin vücudunda ne olduğunu, kalbinin nasıl attığını (Evet, arının da kalbi vardır), kanatlarının yapısını, bacaklarının yapısını, üremesini, nasıl doğduğunu, nasıl öldüğünü, hangi çiçeklere uçmayı daha çok sevdiğini, düşmanlarının kimler olduğunu, ne zaman sinirlenip düşmanlarını soktuğunu, kısacası arıyı ve onunla ilgili herşeyi inceler. Sadece arı için mi geçerlidir bu? Elbette değildir. Belgesellerde, kitaplarda, dergilerde gördüğünüz tüm canlılar için geçerlidir. Mikroskop ile görünen çok küçük canlılar, yükseklerde uçan kartal, denizlerde gezen balina için geçerlidir bu.

Gün geçtikçe biyolojinin dalları çoğalmakta, yeni uzmanlık alanları doğmaktadır. Dünyada en hızlı gelişen bilimdir biyoloji. Canlıların çeşitliliği ve genetik özelliklerin nesiller arasında aktarılmasını inceleyen genetik alandaki bilgiler, her üç yılda ikiye katlanmaktadır.

Ülkemizde üniversitedeki biyoloji eğitimi, biyolojinin temel konularına giriş niteliğindedir. Belirli alan seçmek, o alanda bilgi ve becerinizi arttırmak tamamen size kalmaktadır.

## Sorular

1- Yıldırım "aşağıya doğru mu" yoksa "yukarıya doğru mu" hareket eder?

2- Halka biçiminde bir demir ısıtılınca çapı büyür mü, küçülür mü?

3- Bir kum saati, bir terazinin üzerine ters çevirilerek konuyor. Kum tamamen bitene kadar geçen zamanda terazinin ibresinde ne gibi değişiklikler olur?

4- 15 kibritten 8 adet kare yapınız?

5- Süt şişesinin içine haşlanmış yumurtayı nasıl sokarsınız ve şişeyi kırmadan nasıl çıkartırsınız?

# Biliyor muydunuz?

- Bütün yeşil bitkiler, kendi kendilerine yetebilir. Yani kendi gıdalarını yapar. Hayvanlar ve biz yaşamak için bitkilere ihtiyaç duyarız.

- Bitkiler yapraklarını bizim ciğerimizi kullandığımız gibi nefes almak için kullanır. Yaprakların arka yüzlerindeki ufak gözenekler yardımı ile nefes alırlar. Dumanı, fabrikaların çıkardığı kötü kokuları ve havayı bizim için temizlerler.

- Sonbaharda yapraklar neden renk değiştirir? Bu kışa hazırlığın bir sembolüdür. Bizim kıyafetlerimizi değiştirdiğimiz gibi onlarda kostümlerini değiştirir. Kışın daha az ışık alan ve soğuyan hava yüzünden daha az su bulabilen bitki için gıda fabrikasının kapanma zamanı gelmiştir. Gıda yapımında kullanılan ve yaprağa yeşil rengini veren klorofil gözden kaybolduğunda başka renklerle karşılaşırız.

- Peki iğne yapraklı ağaçlar yapraklarını dökmezken, yayvan yapraklılar neden yaprak döker? Çünkü bitkiler yapraklarından terler. Yayvan yaprakların iğne yapraklılara oranla su kaybına neden olacak daha geniş yüzeyi olduğu için, tek çareleri yapraklarından kurtulmaktır.

- Bitkiler neden çiçek açar? Çiçekler bitkinin tohumlarını hazırlayan atölyelerdir. Pek çok çiçek bu iş için böcekler ve kuşlardan yardım alır. Böcekler çiçeğin özsuyunu içmek için uzun ağızlarını çiçeğin merkezine sokarlar ve bu sırada çiçek tozlarının (polenler) çiçeğin ortasındaki yumurtalarla buluşmasıyla döllenme gerçekleşir. Ayrıca vücutlarına bulaşan polenleri başka çiçeklere de taşırlar. Çiçeklerin neden bu kadar güzel kokulu ve hoş görünüşlü olduğunu anlamak artık zor değil.

- Peki bir ayçiçeğinin içinde yüzlerce çiçek barındırdığını biliyor muydunuz? Çiçeğin ortasındaki çok küçük çiçekler ayrı ayrı tohum oluşturabilir. Karahindibalar, papatyalar ve daha bir çok çiçek küçük çiçeklerden oluşur.

- Dünyanın en büyük çiçeği Güneydoğu Asya'da bulunan "Rafflesia" adlı çiçektir. Ağırlığı 12 kg. olan çiçek, çürümüş et kokusuyla sadece sinekleri kendine çekebilir.

- Peki ya meyveler? Domatesin, yeşil fasulyenin bir meyve olduğunu biliyor musunuz? Meyveler çiçeklerden büyür ve hepsinin içinde tohumları vardır.

- Peki Ardıç Kuşu'nun adını nereden aldığını düşündünüz mü? Bu kuş ardıç meyvelerini yiyip tohumlarını dışkısıyla dışarıya atar. Tohumların ayıklanmasının doğadaki tek yolu budur. Yani Ardıç Kuşlarının soyunun tükenmesi, ardıç ağaçlarının da sonu anlamına geliyor.

- Boğan incir ağacı diye birşey duydunuz mu? Kökleri toprak altında yetişmeyen bu asalak bitki, bir kuşun tohumunu düşürdüğü ağaç içinde yetişir. Evsahibi ağaç sömürgen konuğunu hoş karşılamasa da, boğan incir ağacı onun güneşine, suyuna ve besinine ortak olarak yaşar ve evsahibinin ölümüne neden olur. Bu boğan incir ağacının da sonu olur.

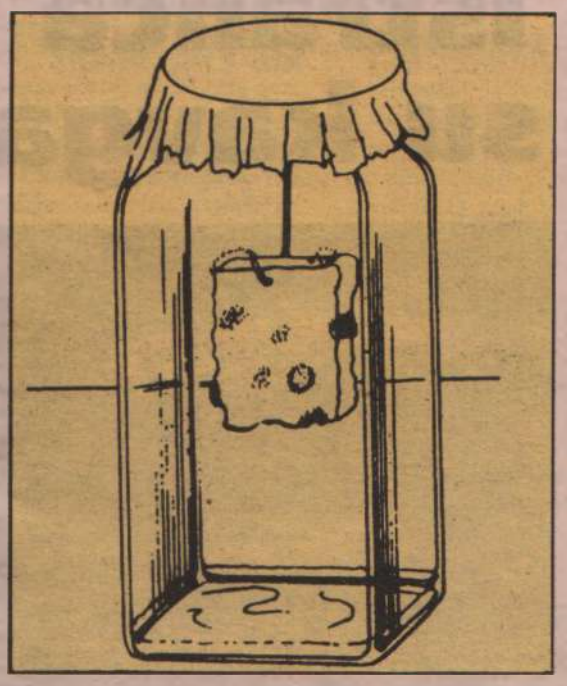

## Deney adı: Ekmek neden küflendi?

### Malzeme:

Kavanoz, alüminyum folyo, tel, su, bir parça ekmek.

### Yapılışı:

Ekmeği şekildeki gibi telle kavanoza asın. Kavanozun dibine ekmeğin nemli kalmasını sağlamak için biraz su koyun. Kavanozun ağzını folyoyla kapatın. Küfün oluşması için birkaç gün bekleyin. Küfü büyüteç altında inceleyin.

### Açıklama:

Ekmek küfünü oluşturan sporlar, havada her zaman vardır. Ekmeğin üzerine düştüklerinde, ortam uygunsa, ekmeği besin olarak kullanarak çoğalırlar. Küfün birçok değişik rengi vardır. Mavi-yeşil olanı penisilyum spordur, ilaç olarak kullandığımız penisilin bu küften elde edilir.

## Deney adı: Kendi peynirinizi yapın!

### Malzeme:

125 ml. süt, küçük bir tencere, 2 büyük bardak (plastik veya cam), bir damlalık, sıvı peynir mayası, kaşık 15x15 cm2 boyutlarında tülbent, tuz termometre.

### Yapılışı:

Sütü bir tencere ya da bir kaba boşaltın ve kısık bir ateş üzerinde ısıtın (sütün sıcaklığı yaklaşık olarak 42-45 derece olmalıdır. Termometre kullanarak sıcaklığı kontrol edin). Süt uygun sıcaklığa gelince ocaktan indirin. Sütü bardaklara boşaltın. Damlalığı kullanarak, süte 4-5 damla sıvı peynir mayasından damlatın ve kaşıkla kısa bir süre (5-6 saniye) kesik kesik çırpar gibi karıştırın. Karıştırma işlemini bıraktıktan sonra yaklaşık 5 dakika bekleyin. Karışımın üzerine sarımsı (peynir altı suyu denir buna) bir sıvının kapladığını gördüğünüz zaman, bardağı yana eğin. Eğer yoğunlaşan süt (artık ona lor diyoruz) bardağın kenarlarından ayrılıyorsa hazırdır. Tülbenti dolu bardağın ağzına yerleştirin. Tülbenti sıkıca tutun ve boş bardağı dolu bardağın üzerine koyup bardakları ters çevirin, böylece peynir altı suyu boş bardağa boşalsın. Artık bir tülbent dolusu peyniriniz ve bir bardak dolusu peynir altı suyunuz var. Tülbentin içindeki lorun suyunu yavaşça sıkarak çıkarın. Tülbenti açın. Peyniriniz hazır. Tadına bakmadan üzerine biraz tuz ekleyin (Yediğiniz pek çok peynir, lezzetinin yerine gelmesi için eskitilir.)

Peynir altı suyunu atmadan önce tadına bakmak isteyebilirsiniz. Peynir endüstrisinde çok fazla kesilmiş süt suyu üretilir. Bu suyun büyük kısmı hayvanların beslenmesinde kullanılır ama bir miktarının insan yiyeceklerinde süt yerine de kullanıldığı olur. Düşük fiyatlı dondurmalarda da bu sıvı vardır.

### Açıklama:

Süt ekşiyip pıhtılaşınca (kesilince) katılaşan kısım sütü suyundan (peyniraltı suyu) ayrılır. İşte peynir "süt kesmiği" denilen bu maddeden yapılır. Ama genellikle peynir yaparken, sütün kendi kendine ekşiyip kesilmesi beklenmez ve içine peynir mayası denilen bir sıvı eklenerek pıhtılaşma süreci hızlandırılır. Peynir mayası olarak, geviş getiren hayvanların yavrularının midelerinde salgılanan bir enzim (renin) kullanılır. Bitkisel peynir mayası olarak bir tür küf mantarı kullanıldığı gibi, laktik asit bakterileri de kullanılır.

# İlk peynir

Bir efsaneye göre, çöl yolculuğu yapmak isteyen bir Arap yanına süt almak ister ve bu sütü kuzu midesinden yaptığı bir keseye koyar. Arap, yolculuk sonunda sütün bozulduğunu görür, fakat çok açtır ve bozulmuş sütü yer. Ne sürpriz! Bu maddenin tadı güzeldir... İşte peynir yüzyıllarca önce böyle bulunur.

Değişik yöntemler ve değişik süt çeşitleri kullanılarak yüzlerce çeşit peynir yapılır. Dünyadaki peynirlerin çoğu inek sütünden yapılır. Ama bazı ülkelerde koyun, keçi ve manda sütünden de peynir yapılır.

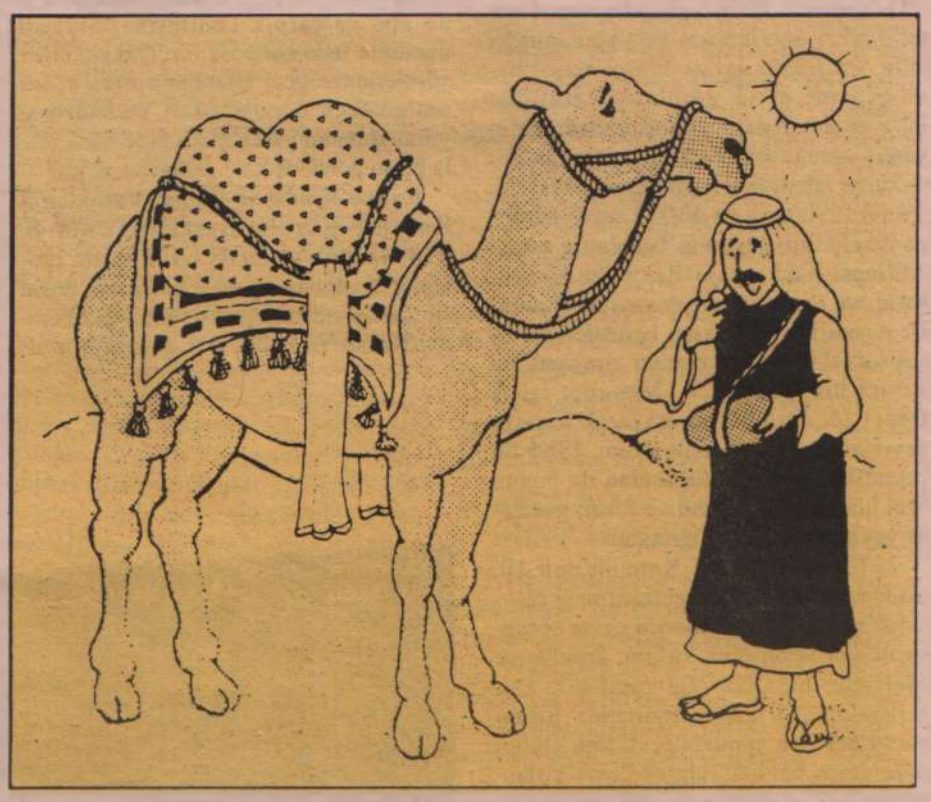

*"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır*

Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

# İstanbul ve Istranca derelerinin su kavgası

**İlhan VARDAR**

Ülkemiz genelinde kişi başına düşen su miktarı yıllık 1700 metreküp düzeyindedir. Dolayısı ile ülkemiz su zengini olmadığı gibi, kullanılabilir su kaynaklarının Doğu ve Doğu Karadeniz bölgesinde toplanması su sıkıntısı çeken Batı ve Orta Anadolu'yu su arayışlarına yöneltmektedir.

Bu arayışlar içinde, ülke nüfusunun dörtte birinin yaşadığı, köklü önlemler alınmadığı için gittikçe içinden çıkılması zor sorunlarla karşı karşıya kalan, süper mega kent (!) İstanbul'un bitmeyen çilesi su için; Istranca Su Projesi başlatılmış ve Melen çayı projesi gündeme alınmıştır. Kent yöneticileri mevcut havzaları koruyamazken yeni havzaların korunması konusunda nasıl güven verecekler?

Kaygıları güçlendirecek bir tavır, İSKİ Yönetmeliği'nin Resmi Gazete yerine 26.12.1995 tarihinde "Son Saat" isimli bir gazetede yayınlanarak sessiz sedasız yürürlüğe girmesi. Bu yönetmelik, kentin içme suyu havzalarındaki koruma kuşaklarına imar hakkı ve affı sağlıyor. İSKİ'nin temel görevi, su havzalarında imar hakları dağıtmak değil, içme suyunu imar kirlenmesinden koruyacak önlemleri -kamulaştırma dahil- almaktır. Kendi amaç maddesine ters düşen hükümleri olan bir yönetmelik yayınlayan İSKİ, genel hukuk ilkeleri açısından da geçersiz bir düzenleme yaratıyor. Yine bu konudaki ikinci gelişme 30.10.1995'te Meclis'ten geçirilen 2924 sayılı "Orman Köylülerinin kalkındırılmalarının Desteklenmesi" hakkındaki kanunun bazı maddelerini değiştiren 4127 sayılı yasa. Her yıl Kıbrıs yüzeyini kaplayacak genişlikte toprak kaybı olan bir ülkede seçim rüşveti anlayışıyla çıkardığı yasalarla ormanların yok olmasına neden olabilecek hükümetlere ne kadar güvenebiliriz?

Ülkemizde önemli projeler siyasi erk tarafından önerilmekte ve uygulanmaktadır. Projelerle ilgili bilimsel araştırmaya genelde gerek görülmez. Özellikle bazı uygulamalar halktan gizlenmekte, yanlış olduğu bilinerek uygulamaya konulduğu izlenimini vermektedir. Mesela, 15. 08.1990 tarih ve 90/775 sayılı Istranca derelerinin suyunun İstanbul'a tahsis edilmesi hakkındaki Bakanlar Kurulu kararının resmi gazetede yayınlanmaması. Araştırma yaparken, belirtilen tarihten sonraki resmi gazeteleri tarayarak bu karara ulaşamayınca, Mevzuat İşleri Genel Müdürlüğü'nü arayarak kararın yayınlanmadığı teyidini aldım. İSKİ Su İnşaat Daire Başkanlığı'ndan da bunun özel bir karar olduğunu ve resmi gazetede yayınlanmadığını öğrendim.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. maddesine göre; "Gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler bir ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) raporu hazırlarlar. Bu raporda çevreye yapılabilecek tüm etkiler gözönünde bulundurularak çevre kirlenmesine sebep olabilecek atık ve artıkların ne şekilde zararsız hale getirilebileceği ve bu hususta alınacak önlemler belirtilir. ÇED raporunun, hangi tip projelerden istenileceği, içereceği hususlar ve hangi makamca onaylanacağına dair esaslar yönetmelikle belirlenir."

ÇED Yönetmeliği 11.08.1983 gün ve 18132 nolu Resmi Gazete'de yayınlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu'ndan yaklaşık 10 yıl sonra 7.2.1993 gün ve 21489 nolu Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yönetmelik Geçici Madde 1'e göre; "Bu yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden önce, çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin ve/veya onay alınmış faaliyetlere bu yönetmelik hükümleri uygulanmaz."

Geçici Madde 1'in Çevre Kanunu'ndan 10 yıl sonra yürürlüğe girmesi ve bu dönemlerdeki kıyı, şehir (özellikle İstanbul'un talanı) yağmalarını gözönüne getirdiğimizde siyasal erkin halkın ve ülkenin ne kadar yararına çalıştığını görebilirsiniz!

Proje hakkında düşüncelerini sorduğum Trakya'nın doğa envanterini çıkarma çalışmaları yapan Sn. Prof. **Doğan Kantarcı**'nın bu konudaki sözleri şöyle; "Suyu kontrol altına alarak daha verimli kullanmak tabi ki çok önemli, fakat bunu yaparken tüm bilimsel çalışmaları yapmak, üniversiteleri devre dışı bırakmamak daha da önemli. En önemlisi de halkı devre dışı bırakmamak. Orta Trakya suya ihtiyacı olan bir bölge. Önümüzdeki yıllarda bu sorun gittikçe artarak içinden çıkılamayacak hale gelecektir." İstanbul'un en büyük sorunlarından biri de göç ve çarpık kentleşme. Siyasal mantıkla feda edilecek bir Trakya, diğer yörelerimize göre İstanbul'a daha az insan gönderir durumdayken, önümüzdeki yıllarda bu en yakın metropole daha fazla insan gönderir hale gelmeyecek mi?

Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı'nın 8. 03.1995 tarih ve 39.08.1/178 sayılı, projenin su yapıları ve isale hatlarının doğal sit alanlarından geçmesi, daha da önemlisi Kazan ve Pabuçdere sularının azalması ve ekolojik dengenin bozulması tehlikesi olduğu, İSKİ'nin uyarılması gereği duyulduğu ve teknik proje konusunda bilgi istendiği şeklindeki yazısına İSKİ'nin 30.03.1995 tarih 1834 no'lu yazısı ile verdiği yanıt şöyle:

"18.08.1990 tarih ve 90/775 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Istranca derelerinin suyu İstanbul'a tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu proje kapsamında Düzdere'nin inşaatı tamamlanmış, Kuzulukdere, Çilingozdere'nin inşaatlarına devam edilmektedir. Her derede yapılan ve yapılacak olan gölet ve pompa istasyonlarından, gölet ile deniz arasında kalan yerleşim alanları ve tarım arazilerinin ihtiyacı olan suyun bırakılması için gerekli teşkilatlar yapılmaktadır. Bu sebeple, derelerde var olan ekolojik denge ve sit alanlarının bozulması söz konusu olmayacaktır. Bilakis oluşturulacak suni göllerde ekolojik denge daha da kuvvetlendirilmiş ve tabiatın güzelliğine de bu göllerle güzellik katılmış olacaktır.

Ekte sunulan planlardan da anlaşılacağı üzere isale hattı, tarihi sit alanı, koruma alanı gibi yerlerin dışından geçirilmiştir.

Yapılacak regülatör, baraj ve pompa istasyonları sit alanını korumak için sit alanı dışında düşünülmüştür. Projenin özü, denize boşa akan suları İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında kullanmaktır.

Yukarıda izah edildiği üzere tüm derelerde yağışlar sonucu meydana gelen heyezan suyunun İstanbul'a götürülmesi planlanmıştır. Derelerin ekolojik dengesi, tarım ve gereğinde yerleşim alanlarının ihtiyacı olan su, gölet ile deniz arasındaki dere yatağına bırakılacaktır. Ayrıca gölet ve regülatörlerin arkasında su alma kotu ile dere taban kotu arasında 1-2 m. yükseklikte su birikintisi devamlı şekilde bulunacaktır. Bu da göllerde balık üretimi ve diğer canlıların yaşaması için faydalı bir ortam oluşturulacaktır. Bu bölgelerde meydana gelecek ufak göller ve göletler Ormanın görüntüsünü olumlu bir yönde değiştirecektir..."

Bu açıklamalar ve planların iyi niyetli bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Fakat bir yerel seçim öncesinde İstanbul'da iktidarda bulunan yönetim, oy kaygısı ile bu baraj kapaklarını sonuna kadar açmayacak mı? Seçim önceleri çıkarılan imar afları hâlâ belleklerden silinmemiştir.

Anayasanın 90. maddesine göre; "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa mahkemesine başvurulamaz."

TBMM tarafından bir kanunla onaylanan ve Resmi Gazete'de yayınlamak suretiyle yürürlüğe giren uluslararası antlaşmalar, iptal edilme olanağı bulunmadığı için kanunlardan daha güçlü ve kalıcıdır. Üstelik uluslararası bir sözleşmenin ihlali durumunda, ihlal eden devlet uluslararası itibarını ve onurunu yitirmektedir. Türkiye'nin, "İklim Değişiklikleri Sözleşmesi" dışında imzasını koymadığı sözleşme hemen hemen kalmamıştır. Bu sözleşmelerin bir getirisi de halkın çevre ile ilgili projelere katılımını sağlamak üzere Gönüllü Çevre Koruma Kuruluşları'nın oluşturulmaya başlanmasıdır. Türkiye'de her üniversitenin bir "Çevre Sorunları Araştırma Vakfı" olmasının yanında Çevre Bakanlığı valilikler aracılığı ile illerde çevre vakıfları kurdurmuştur. Bir de "... şehri çevre koruma ve kalkındırma derneği" adı altında kurulan, aslında lokal olarak kullanılan kulüpler de bu sınıflamanın içine alınmış ve Türkiye'de bulunan GÇK sayısı 200'ü bulmuştur. Bir kitle hareketi olması gereken bu gibi sivil toplum kuruluşlarının ne yazık ki kitle hareketi yerine "resmi hareket" olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle doğal kaynakların kullanımına yönelik hazırlanan planlarda;

a. Sürdürülebilir kullanım ilkeleri göz önüne alınmamaktadır.

b. Planlar çoğunlukla kısa dönem için hazırlanmakta, uzun dönemde sonuçları değerlendirilmemektedir.

c. Çok yönlü "geniş perspektifle" düşünülmemektedir.

d. Bu gibi yatırımlarda politik kaygılar ve girişimler, bilimsel çalışmaların, olabilirlik etütlerinin yerini almaktadır.

Istranca Su Projesi'nden daha da tehlikeli doğal yıkımlara neden olabilecek ve tüm Trakya'yı etkileyebilecek başka bir projenin çalışma aşamasında olduğunu öğrendim; Saray ilçesi sınırları içinde bir termik santralin kurulması. Umarım Saray halkı bu konuda duyarlılık gösterir ve termik santrale karşı mücadele eder.

## KAYNAKLAR

1) Noyan Özkan, Doğa Koruma Rehberi, Eylül 1995, Nar Yayınları.
2) Prof. Dr. İlhan Avcı (1996) Sınır Aşan Sular Sorunu ve Türkiye, 11.01.1996, Cumhuriyet.
3) Turhan Ginay (1995) Erozyonun öldürdüğü uygarlıklar, İTÜ Vakıf Dergisi 95/3.
4) Oktay Ekinci, ...Ve İSKİ yönetmeliği sessizce ilan edildi, 11.01.1996 Cumhuriyet.
5) Ekonomist, 14.01.1996.
6) Sunay Demircan, Karadeniz'in Kurtarılması İçin Uluslararası Girişimler ve Gönüllü Örgütlerin Rolü, Karadeniz'in Kirlenmesi ve Korunması Kongresi Bildiriler, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayını No.9, 17 Kasım 1995 Trabzon

## ODTÜ Mimarlık Fakültesi eleştirilerine kısa yanıt

# Türkler öncesinde Anadolu'da köylülük yok denecek kadar yoktu

**Burçay ANGER**

*Okuyacağınız makale yaklaşık bir yıldır elimizdeydi. Sayın **Burçay Anger**'den, yazının içeriğine dokunmayan birkaç kırıcı ifadeyi değiştirmesini rica etmiştik. Bu ricamızı kabul etmemişti. Daha sonra bazı sohbetlerde ve Aydınlık dergisinde gereksiz ve anlamsız tartışmalar yapıldı. Neyse ki, araya bazı ortak dostlarımız girdi, hakemlik yapıldı ve sorun halledilebildi. Bilim ve Ütopya olarak her zaman; didişmeden, çekişmeden ve kırıcılıktan değil, bilimsel içerikli tartışmadan yana olduk. Böylesi tartışmaların sürmesi dileğiyle...*

*Bilim ve Ütopya*'nın 7. sayısında yayınlanan "Anadolu'nun bize bıraktığı" başlıklı hayli uzun, tümüyle özgün, kültürel tarih incelemem (henüz anlaşılmamış bir nedenle) ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin iki öğretim üyesi tarafından "yüzeysel ve yanlış değerlendirmeler içeren, talihsiz ve önyargılı, arkeolojik verilere aykırı ve bu konuda yapılmış bilimsel çalışmalardan habersiz..." bulunmuş ve müthiş (!) eleştirilmiştir.

Hayli kibirli biçemlerine değil ama, çok eskiden beri iyi bildiğim ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin ABD çevrelerinin bilimselliğine yanıt vermek isterim. İlk olarak Sayın **Nimet Özgönül**'e.

İki daktilo sayfasını geçmeyen bilimsel eleştirisinde, benim yazımdan; "Osmanlı Devletinden önce Anadolu'da köylülüğün olduğunu sanmak yanıltıcıdır" alıntısını yaparak diyor ki, "Buradan alınan mesaj Antik dönemlerde köylülük yoktur savı!" Evet böyle bir ifadeden böyle bir şey anlıyor sayın **Özgönül**. Koskoca yazıda, eski Anadolu'nun nüfusu ve iskanı hakkında incelediğim onlarca ipucunu, maalesef Amerikanca yazılı bir kitaptan alıntılar yapmadığım ve şöyle uzun uzuun dipnotlar halinde altta belirtmediğim için, düzeysiz bulan sayın ODTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Ana Bilim Dalı Öğretim üyesi **Özgönül**, apaçık görüldüğü üzere Osmanlı'dan önce Anadolu'da *Antik* dönemlerin yaşandığını sanıyor! Kendi ifadesiyle "bilgilenme eksikliği" içinde. Ne yazık ki, geriye doğru Osmanlı'dan önce Beylikler, Selçuklu, Bizans, İlk Hıristiyan ve Roma dönemlerinden haberli değil.

Başka bir yerde ise "Köylülük nedir, kime denir? Antik dönem anlayışı nedir, köylülük nasıl tanımlanır vb. sorulara cevap vermek gerekir" diye soruyor, bizi meraklara gark ediyor, fakat bir türlü kendisi bir cevap vermiyor. Ben yazımda uzun uzun anlatmıştım, ancak bir kez de **Özgönül** için yazayım. Köylülük denince Sayın **Özgönül**, sizden başka herkes sanırım, köyde yaşanan hayatı anlıyor, bu o kadar açık ve basit ki, bunu ayrıca izaha gerek yok. Ben Antik dönemlerde Anadolu'da kentlere yakın, günübirlik, sabah gidip akşam tekrar kente dönülebilen alanlarda tarımın yapıldığını yazmıştım. Ancak tarımla uğraşan bu insanlar savunma nedeniyle uğrulanmak çekincesiyle kentlerde yaşıyorlar, kent dışında köylük yaşama geçemiyorlardı. Herkesin anladığı (sizden başka) köylülük, Anadolu'da ancak merkezi idareli, Beyliklere, Sancaklara, mutasarrıflıklara ayrılmış, güçlü bir yönetim ve yasal koruma gerçekleştirebilen, çok zorlu ve büyük bir devlet kurulduktan sonra olabilirdi. Bunu da ancak Osmanlı Türkleri başarabilmiştir. Eski çağlara ait mimari kültüründen habersiz görülen **Özgönül**, yazısının bir yerinde gayet rahatça "bir yerleşme düzeninin oluşması salt surlara ve savunmaya bağlanamaz" diyor (Benim yazımda Afrodisias ve Efesos gibi ova kentlerinde olduğu gibi, çevrelerinde tarım yapıldığı belirtilmiştir). Bir öğretim üyesi mimar olarak, ta Osmanlı'ya kadar sürüp giden, iri blok taşlardan, çoğu kez klossal girişli dev kent surlarının "salt" savunma için yapılmadığını (mesela estetik bir kaygı mı acaba?) söyleyebiliyor olması gerçekten hüzün vericidir. İnsanlar kerpiçten basit köy evleri yapıverirler, zamanlarını ekip biçmekle geçirirlerdi efendim, kim uğraşacak o koca koca taş duvarlarla, madem "salt" savunma amacı güdülmüyormuş!

Başında ODTÜ Mimarlık'ın ABD etkisindeki bilimselliğinden söz etmiştim. Amacım sayın öğretim üyelerini kırmak değil, bir tuhaf tavrın altını çizmek. **Özgünül**'de şiddetli bir biçimde var bu. Benim yazımın bir yerinde "Uluslararası Korunması Gereken Kültür Varlıkları" diye yazmamı seviyesizlik buluyor ve hemen düzeltiyor "Dünya Kültür Mirası" (World Cultural Heritage). Yanında Amerikancası da ihmal edilmemiş. Benim yine bir yerde "Eski Osmanlı Mimarisi sivil halk yapıtları" tanımlamam ile alay ederek, yerine "tarihi/geleneksel konutlar" diyerek sözüm ona beni düzeltiyor. Oysa görüldüğü gibi benim tanımlamalarım, gayet açık duru bir Türkçe iledir ve herkesce kolayca anlaşılır, "tarihi/geleneksel"de olduğu gibi. Türkçemizde olmayan, ancak adreslerde, falan no/falan daire şeklinde kullanılan uydurukluklara hiç gerek yoktur.

Ben kendi ülkemin kültüründen bahsederken Amerikanca bir ifadenin çevirisini kullanmak ve marifetmiş gibi de bunun İngilizce yazılışını da parantez içinde belirtmek zorunda değilim. İngilizce öğrenmek basit bir iştir, ancak toplumbilimsel konuları kendi dilinde yazmak, konuşmak, ha o işte, bir öğretim görevlisi olmanın çok ötesine geçmeyi gerektirir. Oysa benim tanımlamalarım, ne yazık ki otuz yıla yakın yapılandığı gibi öğrencilere, Amerikanca taklidi ve çevirisi bilim söylemleri aktarmaktan hem daha kişilikli, hem daha doğru, hem daha bilimseldir.

**Özgünül** ayrıca beni uydurmacılıkla suçluyor. Benim gördüğüm, "beylikler dönemi" tamamen tahtadan yapılma, gerçek ağaç yayları çalışır durumda olan eve inanmıyor ve sözümona eleştirisinde "700 yıllık hiç işlevini yitirmemiş olan ağaç yayların çalışmasını yakından gördüm diyebilmek de mümkün olmamaktadır" diye yazmış. Oysa kendisi Antik Anadolu'da köylülük vardı savını bana kanıtlayabilmek için, MÖ 80'lerde yaşamış ve Anadolu'yu benden çok az bildiğine hiç kuşku duyulmayan (modern olanaklardan yoksunluk nedeniyle) **Strabon**'un *Geographika* adlı kitabından pertavsızla arayıp, cımbız çekerek şu alıntıyı yapıyor: "Odrysses nehrinin aktığı bir çok köylerin iskan edildiğinin ve köylerde özellikle....". Şu adı fiyakalı Odrysses ırmağı nerededir peki? Biliyorsanız, anladıysanız, yazsanıza! Yok elbette. Şimdi bu alıntıdan **Özgönül** ne anlıyor, öğrencilerine ne anlatacak ve dergi okurlarının zihninde neresi canlanacak? Ve bu tuhaflık da bilimsel kaynak olacak öyle mi? Benim doğrudan görüp (çok ilginç birşey olduğu için) aktardığıma inanmıyor Özgönül, ama bal gibi Atina-Helen dili ve kültürü konusunda şovenistliği herkesce malum olan, Antik **Strabon**'un görüp aktardıklarına şap diye inanıveriyor. Niye, ben Türküm diye mi?

Benim "eve" gelince; bu evin plan ve röleveleri, aynı ekipte çalıştığım Sayın **Numan Tuna** tarafından görülmüş ve incelenmiş olmalıdır. Çünkü kendisi o arkeolojik araştırmada mimar olduğu için bu işlere bakmak için bulunuyordu. Hal böyle iken acaba neden bana tanıklık etmemiş, Özgünül'e bunu söylememiş (meslektaşı olarak hani) anlayamadım. Bu da "bilimselliğin" bir parçası mı yoksa?

### ANTİK ANADOLU'NUN NÜFUSU 3.5 MİLYONU GEÇEMEZ

Burada da sayın Doç. Dr. **Numan Tuna**'nın Anadolu nüfusunun 13 milyon olduğunun tahmin (sadece tahmin) edildiğini bildirir eleştirisine. O da işe beni bilgisizlikle suçlamakla başlayıp, 5 yabancı kaynaktan, bir de kendi doktora çalışmasından yaptığı alıntılarla süslediği, topu topu üç paragrafı geçmeyen yazısıyla benim incelememi toz duman etmiş (!) Diğerlerinin hiçbir ciddiyeti yoktur, ancak **Tuna**'nın yaptığı araştırmaya değineceğim. Diyor ki, benim incelememi sözde çürütmek için, "Kinidos gibi Helenistik kent devletlerinin toprakları teraslı tarıma açılarak kilometrekareye 83 kişi gibi oldukça yüksek kırsal yoğunluğa ulaştığı anlaşılmıştır". Evet **Tuna**'nın araştırması kendini değil, beni haklı çıkarıyor apaçık. Antik kentlerin halkı, tarıma çok elverişli İç Batı Anadolu ovalarına gidip oralara köyler kurmamışlar, ancak kent çevrelerinde dik yamaçlara **Tuna**'nın saptadığı "Teraslar açarak tarım" yapabilmişlerdir. Teras ovada açılmaz, yamaçta açılır. Çünkü bu insanlar akşamları kentlerine, yüksek duvarların arkasındaki korunaklı evlerine dönmek zorundaydılar. Köy kuramazlardı. Dolayısıyla bu insanlar, bu tip kentlerin 5-10 bini geçmeyen nüfuslarına dahildirler. Kilometrekare hesabıyla tüm Anadolu'ya yayıldıkları asla düşünülemez.

Arkeoloji ve kültür tarihi incelemeleri, somut, apaçık bulgulara dayandırılır. Mimaride olduğu gibi önce jeolojik araştırma, sonra kafada tasarım ve nihayet toprağa geçirme düzeninde olmaz. Tersine, önce ele geçen somut bulgulardan yola çıkarak, bilimsel düşünceyle sonuca varılır. Ben Anadolu'da Osmanlı'dan önce doğru dürüst bir tarım, hele Antik çağlarda hemen hiç köylülük olmadığını belirtirken, bu konuda, ele hemen hemen hiç buluntu geçmemiş olduğunu söyleyebilirim. Müze görgüsünün çok amatörce olduğu anlaşılan Sayın **Özgönül**, Antik çağda köylülüğün olduğunu savunurken, bu dönemden kalma bir tek tarım aleti bulgusunun müze adresini verebiliyor mu acaba bize? Hayır, hiç sanmam. Anadolu Müzeleri antik zamanlardan kalma yüzbinlerce buluntuyla doludur. Bizanstan kalma bine yakın cam eşya da vardır. Eski Tunç Devri'nden kalma yüzlerce tunç, elektron, altın ve gümüş sanat eseri veri vardır. Onbinlerce narin, sağlam ele geçmiş pişmiş toprak ve seramik malzeme vardır. Son derece kırılgan ve ince cidarlı İntermediyet seramiği vardır. Evet bunca korunması, saklanması ele geçmesi güç, pek çoğu da ünik veri var da, niye acaba o varsayılan Antik çağ köylerinden, varsayılan tarımsal faaliyetten beş on tane olsun, pulluk, çapa, saban demiri gibi araç gerece rastlanmıyor? Yoksa bulup da benim bilmediğim gizli bir müzeye mi koymuşlar?

Evet kentler dışında Anadolu'da hemen hiç köylük iskan kalıntısına rastlanmamıştır, böyle kırsal bölgelerde ele hiç tarım aleti geçmemiştir (Oysa bu tip aletler kimsenin çalmaya tenezzül etmeyeceği, tunç silahlar gibi yeniden eritilip kullanmak zahmetine katlanılmayacağı basit araçlardır, bol miktarda ele geçmesi gerekirdi). Çünküüü, böyle bir köylülük, kırsal tarım yoktur. Ve dolayısıyla da *Letoon* gibi dinsel kentler hariç, site kentleri dışında ciddi bir nüfus da yoktur!

**Tuna**'nın dipnotlarda belirttiği, ciddi kanıtmış gibi gösterdiği 5 yabancı kitaptan alıntılar, Anadolu'ya değil, Akdeniz Avrupa'sına aittir, bunları Anadolu'ya aitmiş gibi yazmak hiç de ciddi bir yaklaşım olamaz! Herhalde onun en güçlü kanıtı, 1886'da Leipzig'de yayınladığı kitabında Anadolu'yu 13 milyon olarak tahmin eden **K. J. Beloch**'tur. Bu sadece "tahmin"dir hiçbir bilimsel yanı yoktur. **Tuna** bundan böyle bu konu hakkında **Beloch**'u falan değil beni kaynak gösterse çok daha bilimsel davranmış olur. Çünkü benim, bu zatın yüzyıl önceki tahminlerinden çok daha fazla, benim olan bu yurdun arkeolojisini, müzelerini, antik bulgularını bildiğime, bunların bir çoğunu kazarak bulduğuma hiç şüphe yoktur. Sayın **Tuna** benim daha öğrenciyken antik mezarları ve kentleri kazdığımı unutmaması gerekirdi.

Son olarak, **Özgönül**'ün yazısı başından bir alıntı yapayım. Diyor ki: "Bu ise (yani benim böyle yazılar yazmam) çok yönlü bilgi birikimlerinin ürünleri olmak, arkeoloji biliminin yanısıra, sosyoloji, antropoloji, mimarlık gibi ilgili diğer dallarını da (mimarlık ne zamandan beri bilim oldu sayın **Özgönül**?) kapsamak durumundadır." Çok doğru, çok doğru, işte bu yüzden benim yazılarımı eleştirmek için ODTÜ Mimarlık'ta öğretim üyesi olmak yetmiyor. Hele ilgili ilgisiz absürt dipnotlar sıralamak düzeysiz kaçıyor. Bu yaklaşımlar ancak, sömürge üniversiteleri aydınlarının (bilerek değilse de böyle alıştırıldığından) talihsiz eğilimleri olabilir olsa olsa. Nokta.

# Hiç kısalmadan kısalan yol

Ali NESİN

İki metrelik bir yol, hiç uzayıp kısalmadan, bir metrelik bir yola dönüşebilir mi? Bu yazıda yanıtın evet olduğunu göreceğiz. İki metrelik bir yol, hepimizin gözleri önünde, bir santimetre bile kısalmadan, bir metrelik bir yola dönüşecek.

Her kenarı 1 metre olan aşağıdaki eşkenar üçgene bir gözatın önce.

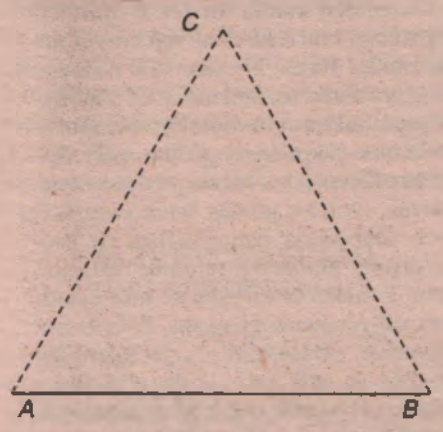


Bu üçgende $A$ noktasıyla $B$ noktası arasındaki uzaklık 1 metredir. Eğer $A$'dan $B$'ye gitmek için en kısa yol olan $AB$ doğru parçasını seçecek olursak 1 metre gideriz. Ama $A$'dan $B$'ye gitmek için $C$'den geçecek olursak, yani $ACB$ yolunu izlersek, 2 metre yol alırız, çünkü $AC$ ve $CB$ doğru parçaları birer metredir. $ACB$ yolunu hiç kısaltmadan $AB$ doğru parçasına dönüştüreceğim. Herkesin gözleri önünde...

$A$'dan $B$'ye gitmek için aşağıdaki zigzag yolu seçersek kaç metre gideriz?

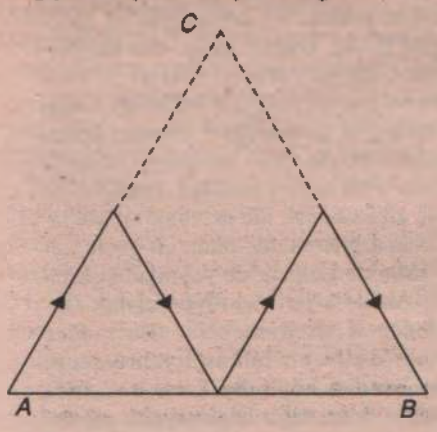


Dört kez yarım metre gideceğimizden, yolumuz gene 2 metre olur.

Ya aşağıdaki zigzagzigzag yolu izlersek?

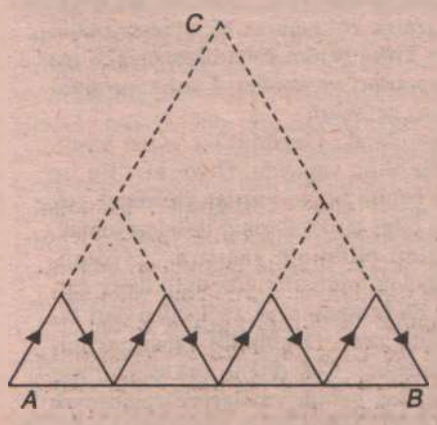


Yukardaki yolu izlediğimizde de iki metre gideriz, çünkü sekiz kez 1/4 metre yol katetmek zorunda kalırız.

Aşağıdaki yola bakalım.

Bu yol da 2 metre, çünkü 16 kez 1/8 metre gidiyoruz.

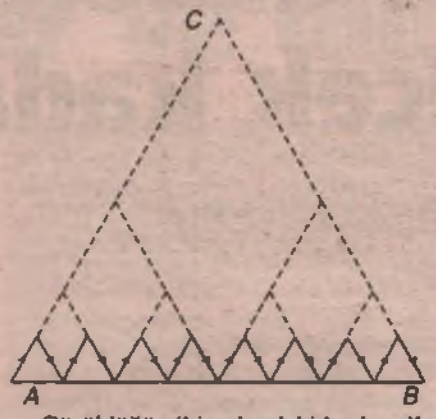


Görüldüğü gibi yukardaki kırık yolların herbiri 2 metre.

Yollar gittikçe daha çok $AB$ doğru parçasına yaklaşıyor, ama uzunlukları sabit (2 metre) kalıyor...

Yukarda yaptığımızı sonsuza dek sürdürebiliriz, yani bu işlemin limitini alabiliriz. Kırık yollar sonsuzda $AB$ doğru parçası olur. Matematiksel bir deyişle, kırık yollar $AB$ doğru parçasına yakınsar. Ama kırık yolların uzunluğu hep iki metredir. Herbirinin uzunluğu iki metre olan yollar, nasıl olur da uzunluğu 1 metre olan bir yola yakınsayabilir? Yoksa 1, 2'ye mi eşittir? Değilse, iki metrelik bir yol, nasıl oldu da hiç kısalmadan bir metrelik bir yola dönüştü?

Önceki ayki sorumu şöyle dile getirmiştim: Burda neler olup bittiğini (hepimizin anlayabileceği bir dilde) açıklayabilir misiniz?

Açıklanacak birşey yok!

Uzunluğu 2 metre olan yollar, uzunluğu 1 metre olan bir yola bal gibi de yakınsayabilir! Hepimizin gözleri önünde yakınsamadı mı?

Yolların limitinin uzunluğu (örneğimizde 1), o yolların uzunluklarının limiti (örneğimizde 2) olmayabilir. Yukarda olan da bu zaten. Kırık yollara sırasıyla $c_1$, $c_2$, $c_3$,... adlarını verelim. $A$'dan $B$'ye giden düz yola da $c$ diyelim. Her $c_n$'nin uzunluğu 2; öte yandan $c$'nin uzunluğu 1. $c_n$ yolları sonsuzda $c$'ye yakınsar, bundan hiç kuşku yok. Ama $c_n$'lerin uzunlukları $c$'nin uzunluğuna yakınsamıyor. Bu, her ne denli şaşılacak birşeyse de, matematikle çelişmiyor, herhangi bir "mantıksızlık" yok. Yukarda olanbiten çelişse çelişse sezgiyle çelişiyor. Matematikte kimi zaman işte böyle şaşılası, sezgiyle pek anlaşılamayacak şeyler olur. Sezgiyle doğru olduğunu sandığımız, hatta doğruluğundan emin olduğumuz olguları, işte bu yüzden matematiksel olarak kanıtlamak zorunluluğunu duyumsarız. Sezginin yanıldığı olur. Yukarda olduğu gibi.

Kimi okur yukarda olanların nedenini şöyle açıklamış olabilir (daha gelen yanıtları okumadım): *"$c_n$ yolları, kırık, köşeli yollardır (Matematikçesi: $c_n$ yollarının her noktada türevi yoktur). O yollar yumuşak dönemeçli yollar olsaydı, böyle bir sorun olmazdı, $c_n$ yollarının uzunluğu 1'e yakınsardı."* Bu açıklama doğru değildir. $c_n$ yollarını biraz onarımla yumuşak dönemeçli yollara dönüştürebiliriz ve bunu öyle yapabiliriz ki, yumuşak dönemeçli yeni yollar gene $AB$ doğrusuna yakınsar ama yolların hiçbirinin uzunluğu değişmez, gene 2 metredirler.

Kusur elbette kırık yollarda. Ama kırık yolların kırıklığında değil kusur. Biraz önce de dediğim gibi, kırık yolları yumuşak yollar haline getirsek bile sezgimizle çelişebiliriz (ama matematikle çelişmeyiz). Bu yolların ne kusuru var?

Bu, bir popüler matematik yazısı olduğuna göre, $c_n$ yollarının kusurunu herkesin anlayabileceği bir dilde açıklayabilmem gerekiyor. Ne yazık ki bu pek kolay olmayacak. Hatta başaramayacağımı daha başından biliyordum. Burda olanbiteni tam anlamıyla anlayabilmek için matematik fakültesinin en az ilk iki yılını bitirmek gerekir.

Tam açıklayamasam bile, sezgi gücümüzün matematikle yarışamayacağını gösteren güzel bir örnek bu bence.

Gene de açıklamaya çalışayım.

Evet... Yolların kusuruna geleyim. Yolların ne kusuru var?

İki çeşit kırık yolumuz var. Aşağıdaki doğru gibi yukarıya çıkanlar:

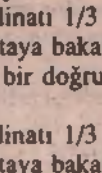

ve aşağıdaki doğru gibi aşağı inenler:

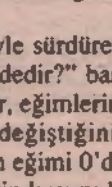

Birincisi gibi olanların *eğimine* $\sqrt{3}$, ikincisi gibi olanların eğimine $-\sqrt{3}$ diyelim. Dileyen okur, bunları tanım olarak kabul edebilir. Her $c_n$ doğrusu, eğimi $\sqrt{3}$ ve $-\sqrt{3}$ olan doğru parçalarından oluşmuştur. Öte yandan $c$ yatay bir yoldur ve *eğimi* 0'dır (Bunu da bir tanım olarak kabul edebilirsiniz).

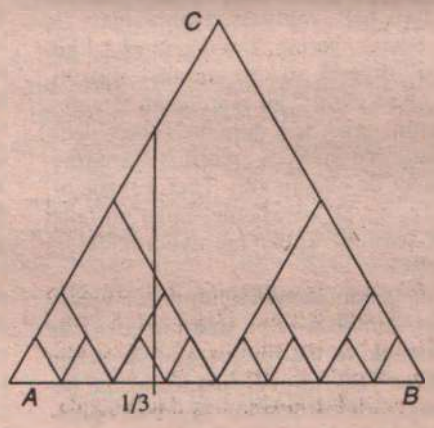


İlk koordinatı 1/3 olan ve $c_1$'in üstündeki noktaya bakalım. Bu nokta eğimi $\sqrt{3}$ olan bir doğru parçasının üstündedir (Yukardaki şekle bakın).

İlk koordinatı 1/3 olan ve $c_2$'nin üstündeki noktaya bakalım. Bu nokta eğimi $-\sqrt{3}$ olan bir doğru parçasının üstündedir (Gene yukardaki şekle bakın).

İlk koordinatı 1/3 olan ve $c_3$'ün üstündeki noktaya bakalım. Bu nokta eğimi $\sqrt{3}$ olan bir doğru parçasının üstündedir.

İlk koordinatı 1/3 olan ve $c_4$'ün üstündeki noktaya bakalım. Bu nokta eğimi $-\sqrt{3}$ olan bir doğru parçasının üstündedir.

Bunu böyle sürdürebiliriz. Geçen ayki "1/3 neresidir?" başlıklı yazımızı iyi anlayan okur, eğimlerin durmadan $\sqrt{3}$ ve $-\sqrt{3}$ olarak değiştiğini görecektir. Öte yandan $c$'nin eğimi 0'dır.

İşte $c_n$'lerin kusuru bu: $c_n$'ler $c$'ya yakınsıyor ama $c_n$'lerin eğimleri $c$'nin eğimine yakınsamıyor. $c_n$'lerin eğimleri $\sqrt{3}$'le $-\sqrt{3}$ arasında değişiyor, öte yandan, $c$'nin eğimi 0.

Peki, ya $c_n$'lerin eğimi, $c$'nin eğimine yakınsaydı? O zaman ne olurdu? O zaman da böyle bir sorun çıkabilirdi. Böyle bir sorun çıkmaması için, yani $c_n$'lerin uzunluklarının limitinin $c_n$'lerin limitinin uzunluğu olabilmesi için, $c_n$'lerin eğiminin $c$'nin eğimine yakınsamasından başka, bu yakınsamanın *düzgün* bir yakınsama (İngilizcesi "uniformly convergent") olması gerekirdi. "Düzgün yakınsama" konusunu, burda, böyle kısa bir popüler matematik yazısında açıklamaya kalkışmama yeteneklerim müsaade etmiyor...

## GELEN YANITLAR ÜZERİNE

Bu soruya 11 yanıt geldi ve ne yazık ki yanıtların hiçbiri tam istediğim gibi değil. Okurların biri dışında hepsi bir sorun, hatta bir çatışkı olduğundan yola çıkıp, olmayan bir sorunu çözmeye çalışmışlar. Okura bu izlenimi özellikle vermek istediğimi kabul etmeliyim. Oysa ortada bir sorun yok. İki metrelik yollar bir metrelik bir yola yakınsayabilir. Okurlardan birçoğu da matematiksel bir soruya yanıt aramak yerine, fiziksel, hatta felsefi bir soruya yanıt aramışlar. Oysa biz sorunun daha çok matematiksel yanıyla ilgileniyoruz.

**AB** adlı okurum sorunun "yer değiştirme" ve "yol" kavramlarından kaynaklandığını yazıyor ve haklı olarak bu iki kavramın birbirinden farklı olduklarını vurguluyor. Ne yazık ki bu çok önemli felsefi vurgulama sorumuza yanıt olmuyor. Yanlış anlamadıysam, **AB**, ilginç yanıtında, $c_n$ yer değiştirmelerin $c$ yer değiştirmesine yakınsadığını, ama $c_n$ yollarının $c$ yoluna yakınsamadığını öne sürüyor. En azından matematiksel tanımıyla, $c_n$ yolları $c$ yoluna yakınsar.

**GB** ve **MM** adlı okurlarım $c_n$ yollarının $c$ yoluna yakınsamadığını söylüyorlar. Doğru değil. $c_n$ yolları (en azından matematiksel anlamda) $c$ yoluna yakınsıyor. Öte yandan, $c_n$ yollarının eğimi, $c$ yolunun eğimine yakınsamıyor.

**CÇ** adlı okurum, her düz çizgi bir adım olarak algılandığında, adım sayısının gittikçe arttığını ve bu yüzden, "2 metrelik yolun hiç kısalmadan 1 metre olduğu izlenimi uyandırdığını," yazıyor. İzlenimden de öte ortada matematiksel bir gerçek var.

**İD** adlı okurum, "paradoksu", **Zenon**'un paradokslarına benzetmiş. Yukarda da belirttiğim gibi paradoks yok. Yalnızca sezgimizle çelişen bir durumla karşı karşıyız.

**MY** adlı okurum soruyu çözemiyor ama çok ilginç bir gerçeğe parmak basıyor. $c_n$ yollarının üstündeki noktaların ancak *sayılabilir* tanesinin sonlu zamanda $c$'nin üstüne geldiğini (bu noktalar birinci koordinatı $k/2^n$ biçiminde yazılabilen noktalardır), öte yandan $c$'nin nokta sayısının çok daha fazla olduğunu, *sayılamaz sonsuzlukta* olduğunu söylüyor. **MY** haklı. Ama *sonsuz* zamanda, $c_n$ yollarının her noktası $c$'ye yakınsar.

**FFE** ve **AT** adlı okurlarım, "değişmeyen, sabit kalan büyüklüklerin limiti olmaz," diye yazmış. Doğru değil. 2, 2, 2, 2, 2,... dizisinin limiti 2'dir.

Ödüllü Matematik Sorusu

# Aristo'nun çatışkısı

Ali NESİN

$r$ yarıçaplı bir çemberin çevresinin $2\pi r$, alanının da $\pi r^2$ olduğunu ilkokul öğrencileri bile bilirler. Daha doğrusu bilmeleri gerekir. Öyle söylenmiştir. Öğretmen,

- $r$ yarıçaplı bir çemberin çevresi $2\pi r$, alanı da $\pi r^2$'dir, demiştir.

Öğrenciler de,

- Başüstüne örtmenim! demişlerdir.

Ne iyi öğretmen! Ne iyi öğrenciler! Al gülüm ver gülüm...

Öğretmen söylüyor, öğrenci inanıyor.

Nerden belli öğretmenin yalan söylemediği? Nerden belli kitapların yalan yazmadığı? Niye öğretmenlere, kitaplara inanılır? Oysa konu matematik olunca öz babana bile güvenmeyeceksin.

Sanki Tanrı'dan, "çemberin çevresi $2\pi r$, alanı $\pi r^2$'dir," diye bir vahiy inmiş... Bilgi, kutsal kitaplarda yazılıymış gibi sunulmamalı. Özellikle matematik... Matematik, sanıldığı gibi bir bilgiler toplamı değildir. Matematik, neyin *neden* doğru olduğunu anlama sanatıdır. Yani kanıtsız matematik olmaz.

Öğrenci sorgulamıyor. Sorgulama ve kuşku duyma alışkanlıkları aşılanmıyor öğrenciye. Bu alışkanlık matematik dersinde de aşılanmazsa hiçbir derste aşılanmaz. Eğer öğrenciler anlayabilecek yaşta ve düzeydeyseler, formüllerin neden doğru olduğu anlatılmalı, değillerse, bu formüllerin bir kanıtı olduğu, bu kanıtı büyüdükleri zaman anlayabilecekleri söylenmeli. Eğer formüllerin neden doğru olduğunu öğretmen de bilmiyorsa, bunu öğrencilere açık açık söylemeli,

- Kusura bakmayın çocuklar, demeli örneğin, bu formüllerin neden doğru olduğunu bilmiyorum. Bir bilene sormalı.

Öğretmenler herşeyi bilemezler ki.

Birgün bir öğrencim, dersdışı sohbet sırasında, derslerimde en sevdiği şeyin, öğrencilerin sorularına kimi zaman hemen yanıt vermeyişim, sanki yanıtı bilmiyormuşum gibi bir süre düşünüyormuş numarası yaptığım olduğunu söylemişti.

Şaşırdım. Oysa hiç öyle numaralar yapmam. Başka numaralarım vardır ama bu tür numaralarım yoktur. Sorulan sorunun yanıtını hemen bilemeyebilirim, düşünmem gerekebilir. Hatta sorulan sorunun yanıtını hiç bulamadığım da olur. Kaç kez başıma gelmiştir. Hocaların herşeyi bildiğini sanan ve bu düşünceye alıştırılan öğrenciler numara yaptığımı sanmışlar. Doğrusunu anlattım öğrencime elbet.

Fransa'da matematik öğrencisiyken bir ara Sorbonne'un felsefe bölümüne, üçüncü sınıfa yazıldım. Hocalar çok kötüydü. Ders boyunca ayağa kalkmazlar, karatahtayı hiç kullanmazlar, kürsüden tekdüze bir sesle notlarını okurlardı. Alışamadım. Çok sıkıldım. Nerde benim ders boyunca oturmayan, heyecanlarını saklayamayan, matematiğin güzelliğini paylaşmak için canla başla çalışan matematik hocalarım? Üstelik Sorbonne'un hocaları, felsefe değil, felsefe tarihi okutuyorlardı. Hatta felsefe tarihi bile değil, filozoflardan şatafatlı sözlerle sözediyorlar, daha çok edebiyat yapıyorlardı (Ey karanlıkların düşmanı! Ey hiç evlenmemiş bakir adam! Doğumu olan 22 Nisan 1724'ten ölümü olan 12 Şubat 1804'e dek hiç terketmediği Königsberg kasabasının o görkemli gotik katedralinin önünden her gün aynı saatte geçen ve kasabalıların bu sayede saatlerini ayarlamalarını sağlayan ey dakik adam! Ey Immanuel Kant!..) Dersler içeriği olmayan boş sözlerle geçiyordu. Bıraktım dersleri. Sartre'ı anlatan bir hocanın dersi dışında... O hoca galiba çok ünlüydü. Tıklım tıklım dolan koca bir amfide verirdi derslerini. Yaşlı başlı insanlar da gelirdi derse. Birçok öğrenci hocanın dersini teybe kaydederdi, belli ki hocanın dediklerinden hiçbirşey kaçırmak istemiyorlardı. Hiç oturmazdı hoca, hep karatahtanın önündeydi. Çok da güzel konuşurdu. Birgün, derse girer girmez,

- Sorusu olan var mı? diye sordu.

İlk kez böyle bir soru soruyordu. O gün dersini mi hazırlamamıştı ne?

Oldukça uzun bir sessizlikten sonra bir delikanlı çekine çekine parmak kaldırdı.

- Mösyö, dedi, Sartre'ın *Imaginaire* adlı yapıtının bilmemkaçıncı sayfasında anlamını anlamadığım ve hiçbir sözlükte bulamadığım şöyle bir sözcük var, ne demektir bu sözcük?

Öğrenci sözcüğün geçtiği tümceyi de okudu.

Hoca soruyu sorana baktı, baktı, baktı... Sonra karatahta önünde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Sınıftan çıt çıkmıyordu.

Neden sonra durdu ve,

- Önce, dedi, *Imaginaire*'in Sartre'ın düşüncesindeki yerini saptayalım...

Başladı *Imaginaire*'den sözetmeye... Uzun uzun... Daha önce ben bu adamın ne dediğini aşağı yukarı anlardım, ne oldu birdenbire böyle?

Dersin bitmesine beş dakika kala,

- Evet, dedi hoca, başka sorusu olan var mı?

Kimsenin sorusu yoktu. Ders bitmişti.

Sorbonne'da tanıdığım hocalardan bir bu hocaya saygım vardı, o hocaya da saygım kalmamıştı artık. Oysa, "o sözcüğü ne yazık ki ben de bilmiyorum," deseydi, "eğer bulabilirsem gelecek derse anlatırım," deseydi, saygım bin kat artardı.

Dediğim gibi öğretmen bilmediğini açık açık söyleyebilmelidir. Öğretmen herşeyi bilemez. Yalnızca bunu öğrenmek bir öğrenci için büyük bir kazançtır.

Bir öğrencim anlattı. Lisedeyken üniversite sınavlarına hazırlanmak için özel matematik kursuna gidiyormuş. Hocası çok ünlü bir hocaymış. Bir şeyi hesaplamak için sözümona yeni bir formül bulmuş. Formülü karatahtaya yazdıktan sonra, öğrencilere dönüp,

- Aman haa, demiş, bu formül bu sınıftan dışarı çıkmasın. Kimselere çıtlatmayın, aramızda kalsın...

Sanki korkunç bir silah bulmuş!

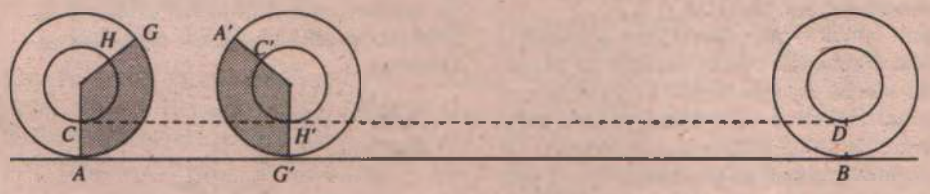


Öğrencilerden biri parmak kaldırıp,

- Hocam, demiş, bunun bir kanıtı var mıdır?

Terbiyesize bak sen, hesap sorar gibi kanıt soruyor!

Hoca kıpkırmızı kesilmiş, küplere binmiş.

-Kanıt da ne demek! diye kükremiş. İnanmayan çıksın ortaya, formülün yanlış olduğunu göstersin! Hadi bakalım, hodri meydan!

Öğrencilerde çıt yok. Soran sorduğuna bin pişman.

Bu olayı bana aktaran öğrencim,

- En iyi hoca işte böyle, dedi, gerisini siz düşünün!

Çok gevezelik yaptık, çembere geri dönelim. Yakında, biriki ay sonra, $r$ yarıçaplı bir çemberin çevresinin neden $2\pi r$, alanının neden $\pi r^2$ olduğunu anlatacağım. Bu ayın konusu bu değil. Bu ayın konusu çemberler üzerine bir çatışkı (bir paradoks). Hem de çok eski bir çatışkı, taa Aristo'dan kalma, yani aşağı yukarı 2350 yıllık.

Aşağıdaki şeklin solundaki büyük daire bir tekerlektir. Bu tekerlek yere $A$ noktasından değmektedir. Tekerleğimiz sağa doğru *tam bir tur atarak ve kaymadan* (yani patinaj yapmadan) yuvarlansın. Şimdi tekerlek sağdadır ve yere $B$ noktasından değmektedir. $AB$ doğru parçasının uzunluğu tekerleğin (çemberin) çevresine eşittir elbette.

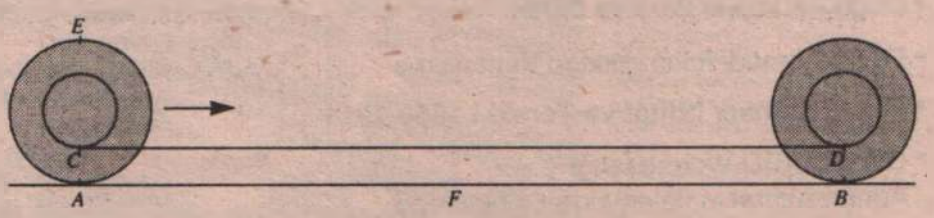


Soldaki çemberin her noktası bir zaman sonra $AB$ doğru parçasının bir noktasına değecektir. Örneğin çemberin tepe noktası olan $E$ noktası, $AB$ yolunun tam ortası olan $F$ noktasına değecektir. Bir başka deyişle çemberin noktalarıyla $AB$ doğru parçasının noktaları arasında birebir bir eşleşme vardır.

Buraya değin bir sorun yok.

Şimdi, soldaki tekerleğin içine tebeşirle küçük bir çember çizelim.

Tekerlek yuvarlandıkça bu küçük çemberin izleyeceği yola bakalım.

Tekerlek tam bir tur yaptığında $C$ noktası $D$ noktasına gelecektir, çünkü $A$ ve $C$ noktalarından geçen yarıçap, bir tur sonra $B$ ve $D$ noktalarından geçen yarıçap olacaktır.

Küçük çemberin her noktası, tekerlek yuvarlandıkça, $CD$ doğrusunun bir ve bir tek noktasına değecektir. Örneğin yukardaki şekilde görülen $H$ noktası, $CD$ doğrusuna $H'$ noktasından değecektir, çünkü $H$ ve $G$ noktalarından geçen yarıçap, yol boyunca bir ara, $H'$ ve $G'$ noktalarından geçen yarıçap olacaktır.

Demek ki $CD$ doğru parçasının uzunluğu küçük çemberin çevresine eşittir, çünkü küçük çemberin her noktası $CD$ doğru parçasının bir ve bir tek noktasına eş düşmektedir. Ama $CD$'nin uzunluğu $AB$'nin uzunluğuna eşit ve $AB$'nin uzunluğu büyük çemberin uzunluğuna eşit.

Demek ki küçük çemberin çevresiyle büyük çemberin çevresi birbirine eşittir!

Bu bir çatışkıdır (paradokstur). Küçük çemberin çevresi büyük çemberin çevresine eşit olmamalı...

Bu çatışkının hangi yanlıştan kaynaklandığını bulabilir misiniz?

Küçük bir not: küçük çember tekerleğe yapıştırılmış küçuk bir tekerlek olsa ve $CD$ üstünde yol alsa, büyük tekerlek patinaj yapmadan yuvarlanırsa, küçük tekerlek patinaj yapmak zorundadır. Ama bunun çatışkıyla pek ilgisi yok.

Çatışkıyı çözenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Nisan tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy / İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Mayıs 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

# Cebirsel olma ya da olmama

Şafak ALPAY

Eski Yunanlıların çözemedikleri ünlü üç problemden biri, verilen bir daire ile aynı alana sahip kareyi bulmaktı. Üstelik **Eflatun** (MÖ 429-348) bunun sadece pergel ve cetvel ile yapılmasını istiyordu. Dairenin alanı $\pi r^2$ olduğundan bu yarıçap $r$'nin $\sqrt{\pi}$ kadarı olan uzunluğu bulmak idi. Ancak 19. yüzyıl sonunda çözülemeyeceği kanıtlanan sorunun güçlüğü $\sqrt{\pi}$'nin inşa edilebilir bir uzunluk olmaması idi.

Sayı denince çoğumuzun aklına hemen tam sayılar {..., -2, -1, 0, 1, 2, 3, ...} gelir bunların $b\neq0$ olmak üzere $a/b$ şeklindeki oranları ile oluşan sayılara ise rasyonel sayılar diyoruz. Başka bir deyişle rasyonel sayılar $a$ ve $b$ tamsayıları olmak üzere $ax+b=0$ şeklindeki denklemlerin çözümleri olarak da düşünülebilir. $\sqrt{2}$ gibi rasyonel olmayan sayıların varlığı **Öklid** zamanından beri biliniyor. Rasyonel olan ve olmayan sayıların tümü gerçel sayıları oluşturuyor. Böylelikle varılan gerçel sayılar kümesinde rasyonel olma veya olmamanın ötesinde bir ayrım yapabilir miyiz? Tarih bize $a, b, c,$ sayıları belli bir uzunluğun tamsayı katları iseler $ax^2+bx+c=0$ denkleminin köklerini pergel ve cetvel ile bulabileceğimizi gösteriyor. Böylesi bir ayrım, bir tanım yapılmasına izin verebilir. Ancak hemen anılması gereken konu $2<n$ ve $a, b, c, ..., p, q$ sayılarının tümünün tamsayı olma durumunda

$$ax^n + bx^{n-1} + cx^{n-2} + ... + px + q = 0$$

denkleminin köklerinin pergel ve cetvel ile bulunamayacağının bilinmesidir. Ancak gerçel bir sayının $a, b, c, .... , p, q$ tamsayı olmaları durumunda

$$ax^n + bx^{n-1} + cx^{n-2} + ... + px + q = 0$$

gibi çok terimli bir ifadenin kökü olup olmadığı sorulabilir. Böylesi bir ifadenin kökü olan gerçel sayılara cebirsel sayı deniyor. Rasyonel sayıların cebirsel olmaları, hemen rasyonel olmayan cebirsel sayıların var olup olmadıklarını sormamızı gerektirir. Bu soruyu **Liouville** cebirsel olmayan gerçel sayıların varlığını 1844'de kanıtlayarak vermişti.

**Liouville**'in bulduğu cebirsel olmayan sayılar bugün onun adı ile anılıyor ama bu sayılar cebirsel olmayan sayıların sadece öz bir alt kümesi. Bir örnek ise yakınsayan

$$\sum_{n=1}^{\infty} 1/10^{n!}$$

serisinin toplamı olarak ifade edilen cebirsel sayı. Esasında cebirsel sayılar ile tamsayılar arasında bire-bir ilişki var. Yani, cebirsel sayılar sonsuz tane ama sadece sayılabilir sonsuzluktalar. Bunu ise **Cantor** 1874 yılında kanıtlamış. Buradan hemen cebirsel olmayan sonsuz çoklukta gerçel sayı olduğu sonucuna varabiliriz. Çünkü cebirsel olmayan gerçel sayılar sayılabilir sonsuzlukta olsalardı, bu gerçel sayıların sayılabilir sonsuz olmasını gerektirirdi ki bu koskoca bir yalan olurdu. Cebirsel olmayan sonsuz tane gerçel sayı var, güzel de nerede bunlar? Herhangi bir gerçel sayının, örneğin $e$'nin $\pi$'nin cebirsel olup olmadığını göstermek oldukça zor bir problem. **Liouville** 1844 yılında $e$ ve $e^2$ sayılarının tamsayı katsayılı hiçbir $ax^2+bx+c=0$ denkleminin çözümü olmayacağını göstererek önemli bir iş yaptı ve pergel-cetvel ile birim boylu doğru parçasından $e$ veya $e^2$ boylu doğru parçasının çizilemeyeceğini öğrendik. 30 yıl sonra yine bir Fransız olan **Charles Hermite** (1822-1901) akademinin yayın organı *Comptes Rendus*'de, Liouville yöntemleri ile $e$ sayısının tamsayı katsayılı hiçbir çokterimlinin kökü olamayacağını gösterdi. Yani $e$ sayısı sonsuz çoklukta oldukları bilinen cebirsel olmayan sayılardan biri idi. 1770'de **Lambert**, 1794'de **Legendre** $\pi$ ve $\pi^2$ sayılarının rasyonel olmadıklarını göstermişlerdi ama $\pi$'nin cebirsel olmadığını göstermek için bir 9 yıl daha gerekiyordu. Münihli **C. L. F Lindeman** (1852-1939) *Mathematische Annalen* dergisindeki makalesinde $\pi$ 'nin cebirsel olmadığını kanıtlıyor ve **Eflatun**'un isteğinin ne kadar anlamsız olduğunu gösteriyordu. Çünkü daireden aynı alanlı kare elde edebilmek için $\pi$ sayısının cebirsel olması, hatta bir karekök ile betimlenmesi gerekirdi.

$\pi$ ve $e$ sayılarının cebirsel olmadıklarını bildiğimiz halde $\pi e$ ve $\pi+e$ sayılarının cebirselliği bilinmiyor (bildiğim kadarı ile). Ama, aşağıda göreceğimiz gibi, en az *birinin* cebirsel olmaması gerekiyor.

Bir çelişki elde etmek umudu ile $\pi e$ ve $\pi+e$ sayılarının her ikisin de cebirsel olduğunu varsayalım. Cebirsel sayıların, rasyonel ve gerçel sayılar gibi, toplama ve çarpma işlemleri altında bir cisim olduğunu biliyoruz. Kabaca bu, cebirsel sayılarla aritmetik yapılabileceğini, sonucunda yine bir cebirsel sayı olduğunu söyler. $\pi e$ ve $(\pi + e)$ cebirsel varsayıldığından $(\pi + e)^2 - 4\pi e$ sayısının, buradan da

$$(\pi+e)^2-4\pi e = \pi^2+2\pi e+e^2-4\pi e = (\pi-e)^2$$

sayısının cebirselliğini elde ederiz. Katsayıları cebirsel sayılar olan çokterimlilerin kökleri de cebirsel olduğundan

$$x^2 - (\pi - e)^2 = 0$$

ifadesinin kökü olan $(\pi-e)$ de cebirsel olmalıdır. $(\pi - e) + (\pi + e) = 2\pi$, $\pi$ sayısının cebirselliğini verir ki bu istenilen çelişkidir. Dolayısı ile $\pi + e$ ve $\pi e$ sayılarının her ikisinin de cebirsel olduğu varsayımı yanlıştır. Yani, ya $\pi+e$ ya da $\pi e$ cebirsel olamaz. Benzeri yöntemle

$$\pi+e,\ \pi-e,\ \pi e,\ \pi^2+e^2 \text{ ve } \pi^2-e^2$$

sayılarından en fazla birinin cebirsel olabileceğini gösterebiliriz.

1900 yılında Paris'te toplanan 2. Uluslararası Matematik Kongresi'nde ünlü matematikçi **David Hilbert** (1862-1943) 20. yüzyıl için bir çalışma programı önerdiği konuşmasını 23 problem etrafında yoğunlaştırmıştı. Çağımız matematiğini yakından etkileyen bu problemlerden yedincisi $\alpha\neq0$ ve $\alpha\neq1$ olmak üzere cebirsel, $\beta$'nin rasyonel ve cebirsel olmaması durumunda $\alpha^\beta$ sayısının cebirsel olamayacağını ileri süren savdı. İkizkenar üçgenler ile de yakından ilgili bu soruyu 1934 yılında Rus matematikçisi **Aleksander Gelfond** (1906-1968) ve Alman **T. Scheider** çözdü. Anılan koşullarda $\alpha^\beta$ cebirsel sayı değildi. Ama matematikte çoğu kez olduğu gibi, bu yanıt da yeni sorular üretti. $\alpha$ ve $\beta$ sayılarının cebirsel olmaması durumunda $\alpha^\beta$ cebirselliği bilinmiyor. Örneğin $e^\pi$, $\pi^\pi$ veya $\pi^e$ sayılarının cebirselliği bilinmiyor.

**Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**
**1928-1995**
Firdevs Helvacıoğlu araştırdı. Fotoğraflar ve belgelerle...
*"Cumhuriyet döneminin Aydınlanmacı eşitlik felsefesi ile geleneksel ideolojinin cinsiyetçiliğinin savaşımının çarpıcı bir örneği ve ülkemizdeki Kadın Araştırmalarına önemli bir katkı..."*
*Prof. Dr. Necla Arat*

**Müslümanlık ve Nurculuk**
Turan Dursun'un Said-i Nursi ve Risale-i Nur araştırması
*"Bu kitabı okurken, Said-i Nursi'nin nasıl bir emel peşinde koştuğunu görecek, Risale-i Nur'larda yazılı olanları ayetlerle karşılaştırma imkânı bulacaksınız. Bu kitap özellikle saf Müslümanların uyarılmasına yararsa ne mutlu bize..."*
*Turan Dursun*

Feyza Perinçek-Nursel Duruel'in kaleminden:
**Cemal Süreya**
"Şairin hayatı şiire dahil"

- Kemalist Devrim 2/ Din ve Allah
  Doğu Perinçek'in Yunus Nadi 95 Ödülü'nü kazanan eseri *4. basım*
- **Doğu Perinçek/ Parti ve Sanat** *Genişletilmiş 2. basım*
- Feroz Ahmad/ İttihatçılıktan Kemalizme *3. basım*
- **Feroz Ahmad/ İttihat ve Terakki 1908-1914** *4. basım*
- Çiller'in ABD Vatandaşlığı
  Adnan Akfırat'ın kaleminden, belgelerle
- **Mahmut Esat Bozkurt/ Atatürk İhtilali**
- Mao Zedung/ Seçme Eserler (5 cilt)
  *VI. cilt yakında çıkıyor...*

Prof. Dr. M. Şehmus Güzel'in araştırması:
**Türkiye'de İşçi Hareketi**
**1908-1984**

- Kutsal Kitapların Kaynakları
  Turan Dursun'un başyapıtı gün ışığında (3 kitap)
- **Abit Dursun/ Babam Turan Dursun**
  Görüşmeyi yapan: Soner Yalçın
- Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni
  Sumerolog Muazzez İlmiye Çığ araştırdı
- **Erol Sever/ İslamın Kaynakları-1**
  **Çoktanrıcılık, Hıristiyanlık ve Kâbe** *2. basım*
- Jean Meslier/ Sağduyu-Tanrısızlığın İlmihali *5. basım*
- **Fırat'ın Sırtındaki Kan Bucaklar**
  Osman Şahin'in belgesel romanı

**TURAN DURSUN**
KUR'AN ANSİKLOPEDİSİ
*Aydınlanmada kilometretaşı* *Toplam 8 cilt*

*İzmir Tüyap'ta buluşalım...*
*9-17 Mart, 38 No.lu standdayız*

İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu-İSTANBUL Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99
KAYNAK YAYINLARI

# Paranoya hastalığı (hezeyanlı bozukluk) hakkında detaylı bilgi istiyorum

*İstanbul'dan okurumuz **Aslı Gündüz** paranoya hastalığı hakkında detaylı bilgi istemiş. "Hastalığın nedenleri, belirtileri, tedavisinin olup olmadığı, paranoyak insan tehlikeli midir, tedavi edilmezse bu insanın sonu ne olur, paranoyak insana nasıl davranılması gerekir, hastaya çevresindekilerin yardımı olabilir mi?" şeklindeki sorularını Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde görev yapmakta olan Dr. **Erdoğan Özmen** yanıtlıyor:*

Paranoyak bozukluk terim olarak hezeyanlı bozukluk olarak değiştirildi; mevcut psikiyatri sınıflamasında hezeyanlı bozukluk olarak yer alıyor. Hezeyanlı bozukluğun temel özelliği en az bir ay süren bir veya daha fazla garip olmayan (yaşam içinde olabilir) hezeyanların varlığıdır. Hezeyan, dış gerçeklik hakkında doğru olmayan bir çıkarım üzerine şekillenmiş yanlış inançtır. Bu yanlış inanç kanıtlarla değiştirilemez, hasta tarafından ısrarla sürdürülür. Bu inançlar, kişinin alt kültürü ve din gibi yaşadığı toplulukta diğer insanlarda da görülen inançlar değildir, kültürel faktörlerle açıklanamazlar.

Hezeyanlı bozukluğun toplumda görülme oranı onbinde üçtür. Hezeyanlı bozukluğun alt tipleri vardır.

***Erotomanik tip:*** Daha yüksek bir konumu olan başka bir kişinin kendisine aşık olduğuna ilişkin hezeyanla karakterize edilir. Örneğin; başbakan, açıkhava mitinginde tam gümrük birliğinden bahsederken saçını sağdan sola doğru attı, bu bana bir işaretti, o bana aşık gibi.

***Grandiyöz tip:*** Çok değerli, çok bilgili, seçilmiş, özel biri olduğuna, kutsal bir güç ya da ünlü bir kişiyle ilişkisi olduğuna dair hezeyanlarla karakterize edilir. Örneğin; yolda yürürken başına ağaçtan yaprak düşmesini seçilmiş bir kimse olmasına yorar.

***Kıskançlık tipi:*** Cinsel eşinin sadakatsizlik gösterdiğine ilişkin hezeyanlarla karakterize edilir. Örneğin; eve gittiğimde genellikle salonun ışığını açık buluyorum, perdeyi hafif aralanmış buluyorum, genellikle yatak dağınık oluyor gibi şeyler eşin sadakatsizliğine yorulur.

***Kötülük görme tipi:*** Kendisine bir şekilde kötü davranıldığına ilişkin hezeyanla karakterizedir. Kişinin başkaları tarafından takip edildiğine, öldürüleceğine, çevresinden kötülük göreceğine ilişkin hezeyanları vardır.

***Somatik tip:*** Bir fizik kusurunun, tıbbi bir durumunun olduğuna ilişkin hezeyanlarla karakterizedir. Örneğin; hasta AIDS olduğuna inanır. Testlerde, tahlillerde böyle bir şey çıkmamasına, doktorların hasta olmadığını söylemesine rağmen inancı değişmez. Biraz zayıflasa, bir yerinde yara oluşsa tekrar tekrar tahliller yaptırır.

Hezeyanlı bozukluğun nedeni belli değildir. Psikanalizin, psikiyatriye hakim olduğu dönemde, hezeyanlı bozukluğun nedenlerine ilişkin getirdiği açıklamalar vardı. Bunlar bugün geçerli bulunmuyor, bu nedenle psikanalist yaklaşımın getirdiği tedavi de tercih edilmiyor.

Hezeyanlı bozukluk bir akıl hastalığı olmasına rağmen hastanın normal fonksiyonlarını çok fazla engellemez. Şizofreniden temel ayrımı budur. Şizofreni yetiyitimiyle giden bir hastalıktır. Kişi normal hayatına devam edemez hale gelir. Hezeyanlı bozuklukta ise, kişi eşiyle ilişkilerine devam eder, mesleğini sürdürür, toplumsal işlevsellikte ciddi bozulmalar olmaz.

Hezeyanlı bozukluğun tedavisi antipsikotik (nöroleptik) ilaçların kullanılmasıdır. Psikoterapi gibi destekleyici tedaviler yapılmakla birlikte, asıl tedavi ilaç tedavisidir.

Kronik (süregen) bir hastalıktır, hastalığın şiddetlendiği dönemlerde tedaviyi mecburiyet haline getirir. Diyelim zehirleneceğine inanan bir hasta, hastalık şiddetlenince yemek yemez hale gelir, saldırganlaşabilir, çevresiyle ilişkileri çekilmez olmuştur, bunlar da çevresindekileri hastanın tedavisi için eyleme geçmeye zorlayan şeylerdir.

Hezeyanlı bozukluklarda hasta, hezeyanlarının şiddeti oranında tehlikeli olabilir. Örneğin kötülük görme hezeyanına sahip olan kişide, beni öldürecekler inancı çok kuvvetlenirse, kişi, onlar beni öldürmeden, ben onları öldüreyim diye düşünebilir. Ya da eşinin sadakatsizliğine inanan kişi, diyelim bunu çocuklarının kendinden olmadığını düşünüp, kan tahlilleri yaptırmaya vardırırsa, aldatıldığı inancı güçlenirse eşine zarar verebilir vb.

Hezeyanlı bozukluğu olan kişiye nasıl davranılması gerektiğine gelince, bu kişiyle inançları üzerine çok tartışmamak, inançlarının doğru olmadığını kanıtlamaya çok fazla çalışmamak lazım. Bir doktorla ilişki kurmasını ve ilaç tedavisine girmesini sağlamak gerekir.

# Nostradamus'un kahinliği

*Okurumuz **Nami Yıldırım** İzmir'den soruyor: "Nostradamus'un mezarının açılış tarihinden, Kennedy suikastına kadar birçok şeyi bildiği söyleniyor. Nostradamus gerçekten bunları bilmiş miydi? Kahinliğin veya benzer şeylerin pozitif bilimlerle ilgisi var mıdır? Nostradamus hakkında bilgi verir misiniz?"*

**Nostradamus**,1503'de Saint Rémiy'de doğmuş, 1566'da Salon'da astımdan ölmüş. Fransız hekim ve astrologdur.

Hekimliğe 1529'da Agen'de başladı. 1544'te Salon'a yerleşti; burada 1546-47 yıllarında Aix ve Lyon veba salgınları sırasında kullandığı yeni ilaçlar ve tedavi yöntemleriyle tanındı. 1547'de kahinliğe başladı, kehanetlerini 1555'de Centuries (yüzlükler) adlı kitapta yayımladı. Kitap her birinde uyaklı 100'er dörtlük bulunan bölümlerden oluşuyordu. 1558'de kitabı daha da genişleterek krala adadı. Bazı kehanetlerinin doğru çıktığı kanısı uyanınca ün kazandı. Fransa kralı **II. Henri**'nin eşi **Kraliçe Cathirene de Medicis**'in sarayına çağrıldı ve Kraliçe'nin çocuklarının falına baktı. 1560'ta **IX. Charles**'ın tahta çıkmasıyla saraya atandı. **Nostradamus**'un hekimlik alanında yayınladığı üç özgün eseri vardır. **Nostradamus** öldüğünde oğlunun da kahin olduğu düşünüldü. Oğlu; düşman işgali altındaki Le Pourzin kentinin bir yangında kül olacağını söyledi, kehaneti

Nostradamus

gerçekleşmeyince de kenti kundakladı. İşlediği diğer suçlardan da hüküm giydi ve idam edildi.

**Nostradamus**'un kehanetleri üzerine 400'den fazla yorum yapılmıştır. Onun öngördüğü söylenilen olaylar bu yorumlarda çeşitlilik ve farklılık gösterir. **Nostradamus**'un 4772 dizesi vardır. Bunlar Fransızca, İspanyolca, Latince ve İbranice sözcükler bir arada kullanılarak yazıldığı için metin yorumcuları dörtlüklerden oluşan parçaları yeniden kurmak durumunda kalırlar. Bu yeniden kurmalarla dörtlüklere istenilen herşey söyletilebilir. Yorumlayanların niyetlerine bağlı olarak ana metinde bir sürü tarihi olay aranmıştır. Örneğin; Amerika kökenli yorumcular, metinlerde Amerika Birleşik Devletleri'ne ait kehanetler aramışlardır.

**Nostradamus**'un kehanetlerini çoğu yaşadığı yer olan Fransa, katolik olduğundan Fransa'yla beraber katolikliğin taşıyıcısı olarak gördüğü İtalya ve İspanya ile katolik kilisesi üzerinedir. Müslümanlıkla ilgili kehanetlerinde de katolikliğinden kaynaklanan Müslüman karşıtlığı görülebilir.

Bu yazdıklarımızdan da anlaşılacağı üzere **Nostradamus**'un kehanetlerinin nesnelliği yok. Kehanetleri, düşünce tarzı ve düşünebilme olanakları (üzerine en çok bilgili olduğu katoliklik ve yaşadığı yer kehanetlerine en çok konu olan şeyler) ile sınırlıdır.

Aynı şekilde yazdıklarının 400'den farklı yorumunun olması ve yorumların, yorumcuların niyetlerine göre değişmesi bunların da nesnelliğinin olmadığını gösteriyor.

Kahinliğin pozitif bilimlerle hiçbir ilgisi yoktur. *Bilim ve Ütopya*'nın 10. sayısında "Tarihten günümüze sahte bilimler ve şarlatanlık" konusu kapak dosyası olarak işlenmişti. Ayrıntılı bilgi için bu sayımızın okunmasını öneriyoruz.

Clausius (1822-1888)

# Termodinamik ve entropi nedir?

*Erzurum'dan yazan **Nadide Karakaş** adlı okurumuz termodinamik ve entropi terimleriyle ilgili bilgi istemiş. Fizikçi **Muzaffer Erdoğan** ve astronom **Hasan Gülveren**'in ortak yanıtını yayınlıyoruz.*

Termodinamik bilimi 19. yüzyılda özellikle buharlı ve içten yanmalı makinelerin incelenmesi ve geliştirilmesi sırasında ortaya çıktı. "Therme" sözcüğü eski Yunancada ısı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, termodinamik bir ısı bilimidir. Daha açık bir ifade ile; maddeye etki eden fiziksel ve kimyasal değişimler esnasında açığa çıkan enerjinin dönüşüm şartlarını saptayan bilim dalıdır.

Termodinamik, sistemlerin denge durumlarını inceler. Denge durumları sıcaklık, basınç, hacim ve özgül ısı gibi bir takım büyüklüklerle belirlidir. Bir sistemde bu özellikler her noktada aynı ise sistem homojen, aynı değilse heterojendir.

Termodinamik, deneylerden elde edilen sonuçlardan çıkarılan dört yasa üzerine kurulmuştur.

1. yasa: Enerji iletiminin ve enerjinin çeşitli şekilleriyle ilgili olup enerjinin korunumunu ifade eder.

2. yasa: Enerji iletiminin madde veya genel anlamda sistem içinde yarattığı moleküler düzen değişimini belirler.

Sıfırıncı yasa: Eğer iki sistemden herhangi biri 3. bir sistemle termal (ısısal) dengede ise her iki sistem de birbirleriyle termal dengededir.

3. yasa: Bu yasa, sonlu sayıda yöntem kullanarak bir sistemin mutlak sıfıra ulaşamayacağını söyler.

Entropi kelimesi Yunanca "iç" anlamına gelen "en" ve "dönme" anlamına gelen "trope" kelimelerinden türetilmiştir.

İlk kez 1854 yılında Clausius tarafından tersinir ve tersinmez işlemlerin açıklanması amacıyla ortaya atıldı. Entropi, bir durum fonksiyonu olup, mikro anlamda sistem içindeki moleküler düzeni belirlemek için kullanılır. Formüle edilişi şu şekildedir:

$$S\ (\text{Entropi}) = \int dQ\ (\text{ısı})\ /T\ (\text{sıcaklık})$$

Entropi bir sistemdeki düzensizliğin ölçüsüdür. Sistem düzensizliğe ve karmaşaya gittikçe entropisi büyür.

***Entropinin artış ilkesi:*** Dışarıyla hiçbir ısı alışverişinde bulunmayan yalıtılmış termodinamik sistemlerde entropi asla azalmaz.

# Anadolu parsı

Aydın AKIN
C. Can BİLGİN

Roma'nın Kilikya eyaleti valisi **Marcus Tullius Cicero**, MÖ 51 yılında **Coelius**'a yazdığı mektupta özellikle Pamphylia'dan Afrika'dakileri aratmayacak nitelikte parslar yakalatıp göndereceğini yazarken, yıllar sonra, 1856'da **Valenciennes** adlı bir bilimadamının yeni bir alttüre vereceği ad için ilham kaynağı olacağını elbette bilemezdi. Romalı valinin şerefine "*Felis tulliana*" olarak adlandırılan iri hayvan, ünlü bir gezgin ve doğa kolleksiyoncusu olan **Tchihatcheff** tarafından İzmir'in 40 km. doğusunda vurulmuştu. Şimdi British Museum'da saklanan bu örnek, aynı zamanda Türkiye'nin çok az bilinen ve giderek yok olan bir canlı türünün, Anadolu Parsı'nın ilk bilimsel kaydıdır.

## DÜNYADA PARS

Pars (*Panthera pardus*), içinde aslan ve kaplanın da yer aldığı *Panthera* cinsi büyük kedigillerin en yaygın türüdür. Leopar ya da panter (veya Ege bölgesinde yanlış olarak "kaplan") adı da verilen bu zarif kedigil, tropikal yağmur ormanlarından kuzeyin soğuk taygalarına, çöllerden yüksek dağlara kadar çeşitli ortamlarda varlığını sürdürebilir. Günümüzde, Doğu Sibirya'nın Pasifik kıyılarından Fas'a, oradan bütün Afrika kıtası boyunca Ümit Burnu'na kadar uzanan geniş alanda kesintili bir yayılış gösterir. Pars, Asya'da Kuzey Kore, Mançurya, Sibirya'nın güneydoğusu, Çin'in bazı eyaletleri, Çinhindi, Endonezya'nın birçok adası, bütün Hint Yarımadası'nda yaşar. Bu dağılım, Ortadoğu'da Afganistan'ın ıssız bölgelerine, İran-Türkmenistan sınırındaki dar bir dağlık alana, İran'ın kuzeybatısındaki dağlık alanlara, Ermenistan ve Dağıstan'ın bir kısmına, Arabistan Yarımadası'nın özellikle güney kesimlerine, İsrail'de Necef Çölü yöresine uzanır ve kuzeybatı köşesinde Batı Anadolu'da son bulur.

Bu geniş yayılımın bir sonucu olarak, pars yirmi civarında alttüre bölünmüştür ve yöreden yöreye farklılıklar gösterir. Örneğin Amur Parsı (*P. p. orientalis*) diğerlerine göre biraz daha iridir; ayrıca kuzeyin soğuk ormanlarında yaşadığı için postu daha sık ve uzundur. Güneydoğu Asya'da yaşayan parsların (örneğin *P. p. melas*) arasında ise siyah post rengine sahip bireylerin sayısı diğer bölgelere göre fazladır. Dünyanın en küçük

Resim 1: Anadolu Parsı (*Panthera pardus tulliana*) Fotoğraf: U. Hirsch.

pars alttürlerinden birisi olan Arabistan Parsı (*P. p. nimr*) sadece 25-30 kg. ağırlığındadır. Kars'tan Hakkari'ye kadar Türkiye'nin doğu sınırındaki iller boyunca ve belki biraz daha batıda Bitlis'e kadar olan bölgeye, bunun yanısıra İran'a, Transkafkasya'ya ve Türkmenistan'a özgü İran Parsı (*P. p. saxicolor*) ise orta irilikte bir pars formudur. Bu pars alttürü, diğer birçokları gibi son yıllarda öyle azaldı ki, 1972 yılından sonra Türkiye'den bir kayıt yok.

Yazımızın asıl konusu ise Türkiye'deki diğer alttür olan Anadolu Parsı (*P. p. tulliana*) (Resim 1). Anadolu Parsı bu yüzyılın başında Batı Karadeniz, Güney Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde, ayrıca Amanoslar ve Lübnan üzerinden Kuzey Filistin'e kadar uzanan kıyı dağlarında yaşıyordu. Tüm pars alttürleri içinde en irilerinden, belki de en irisi olan Anadolu Parsı'nın boyu kuyruğu dışında genellikle 105-150 cm. arasındadır; buna uzun kuyruğu da ekleninçe toplam 2.5 m.'yi bulur. Omuz başı yerden 50-70 cm. yüksekliktedir. Ağırlığı dişilerde 35-50 kg., erkeklerde 40-70 kg civarında olmakla birlikte 100 kg. ağırlığında bireylere zaman zaman rastlanmıştır.

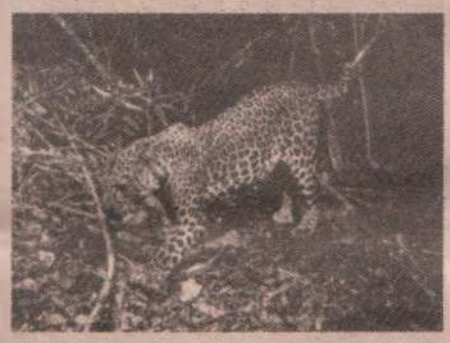

Resim 2: Bu fotoğraf Cava'da otomatik bir düzenekle çekilmiştir. Kaynak: National Geographic.

Parsın vücut yapısı, oldukça iri olan kafası dışında uyumlu, hatta zariftir (Resim 2). Postu genellikle kirli sarı veya turuncu üzerinde siyah beneklidir. Benekler, 5-6 cm. çapında kesik halkalar oluşturacak şekilde dizilmişlerdir. Bacakların alt kısımlarındaki, kuyruk ve yüzdeki benekler daha küçük ve içleri doludur. Post desenleri, sessiz yürüyüşü ve arazideki en ufak engebeden çok iyi yararlanması sayesinde parsı doğada görmek çok zordur. Onun yerine kesik kesik, öksürüğe benzer kısa kükremeler şeklindeki sesi daha sık duyulur.

Parslar, genellikle insan ayağından uzak, sarp ve gizlenecek örtüye sahip yörelerde, ıssız ve geniş vadilerde yaşarlar. Öte yandan, özellikle tropikal Afrika'da bazen kentlerin yakınlarında bile barınabilirler; öyle ki, bir keresinde Kenya'nın başkenti Nairobi'deki hayvanat bahçesinden kaçan bir parsı arayan ekipler hayvanı bulamamışlardı ama şehrin kenar mahallelerinde hiç beklemedikleri başka üç pars yakalamışlardı. Parslar çoğunlukla gündüzleri kuytu bir yerde dinlenip, geceleri bazen uzun yollar katederek avlanırlar. Çok iyi sıçrar, tırmanır, gereğinde de yüzerler. Parsın avlandığı hayvanlar çok çeşitlidir ve yaşadığı ortamdaki duruma göre değişiklik gösterir. Örneğin, Afrika savanlarındaki parslar daha çok küçük antiloplar ve maymunlarla beslenirken, Asya'nın ılıman kuşak ormanlarında yaşayanlar yaban domuzu, geyik ve yaban keçisi avlarlar. Çakal gibi köpekgilleri, tavşan gibi küçük otçulları, hatta kertenkeleleri avladıkları da olur. Avlarını pusu kurarak ve aniden saldırarak yakalarlar. Daha sonra bunları bir ağaç ya da kaya kovuğuna taşıyarak saklarlar. Özellikle doğada avları aşırı azaldığı zaman, evcil hayvanlara da saldırabilirler. Bu da insanlarla parsların aralarını açan başlıca nedendir.

Her erişkin parsın, özellikle aynı cinsiyetli diğer parsların girmekten kaçındığı bir avlanma bölgesi vardır. Genişliği av hayvanlarının nitelik ve miktarına göre 30 ila 500 kilometrekare arasında değişen bu bölgelerin sınırlarını, ev sahibi pars koku ve işaretlerle belirler. Erkeklerin bölgesi, çoğu zaman dişilerinkinin 1.5-2 katı büyüklüktedir ve bir veya daha fazla dişi parsın bölgesiyle örtüşebilir. Parsların çiftleşme mevsimi genellik kış ortasında veya kış sonuna doğrudur. Erkek ve dişi arasında kalıcı bir bağ oluşmaz. Genellikle 2-3 yavru, üç aylık gebelikten sonra gözleri kapalı olarak doğar ve analarına yaklaşık 6 ay kadar bağımlı kalırlar.

## TARİH BOYU ANADOLU'DA PARS-İNSAN İLİŞKİSİ

Anadolu'da insan ve pars arasındaki ilişki çok eskiye dayanır. Tarih boyunca bu etkileşim çoğunlukla bir rekabet çerçevesinde oluşmuşsa da, özellikle ilk çağlarda bu ilişkiyi belirleyen duygu, korkuyla karışık bir saygıdır. Anadolu'da pars-insan ilişkisinin ilk kanıtını dünyanın en eski kenti olarak tanımlanan Çatalhöyük'te buluyoruz. Yaklaşık olarak MÖ 6500-5700 yıllarına tarihlenen bu küçük kent, özellikle tapınaklardaki duvar resimleri ve küçük heykelcikleriyle tanınır. Torosların kuzey eteklerine yakın bir düzlükte kurulmuş olan Çatalhöyük'te, belki kadınların ağırlıkta olduğu tarım ve hayvancılığın yanı sıra avcılığın da bir erkek etkinliği olarak süregeldiği biliniyor. Çeşitli belirtilerden, o zamanki doğal çevrenin bugünkü çıplak bozkır yerine yer yer ormanlıkların bulunduğu verimli çayırlarla kaplı olduğu ve çevrede geyik, yaban sığırı ve yaban domuzunun çok bol olduğu anlaşılıyor. Çatalhöyük halkının bu büyük avlarını niteleyen sahnelerden birinde bellerinde pars postları dolamış (Resim 3) ve

Resim 3: Avcılık Tapınağı'ndan (Çatalhöyük III.A.1) dans eden avcı ayrıntısı.

başlarına yine pars postundan başlıklar geçirmiş avcılar, çoğunun ellerinde ok ve yaylar, ikisinin ellerinde de davullarla dans ederlerken betimlemişler. Uzmanlar bu resmin, aynı tapınak duvarının sağında gösterilen av sahnesinde

Resim 4: Avcılık Tapınağı'ndan av büyüsü resmi parçası

(Resim 4) olduğu gibi avın başarılı geçmesi için düzenlenmiş bir töreni yansıttığını düşünüyorlar.

Çatalhöyük'te pars daha birçok yerde karşımıza çıkıyor, çünkü öyle anlaşılıyor ki, o zamanlar parsın Ana Tanrıça'nın niteliklerini yansıttığına inanılıyordu. Çevredeki en büyük yırtıcı hayvan olarak vahşi doğanın ve ölümün gücünü simgeliyordu. Bu nedenle, Tanrıça'yı tahtının iki yanında parslar ona destek olurken, yavru parslar kucağında ya da omuzlarında bir pars postuyla betimleyen heykelcikler çok yaygındır. Yine bir tapınak odasındaki bir çift pars kabartması dolaylı olarak Tanrıça'yı simgeliyor (Resim 5).

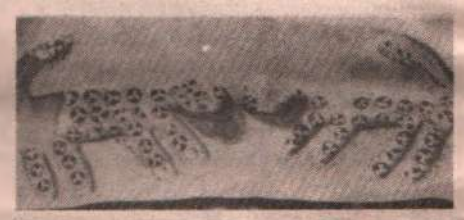

Resim 5: Pars Tapınağı'ndan (Çatalhöyük VI. B. 44) kabartma modeli.

Daha geç dönemlerde **Homer**'in *İlyada*'sında pars avı öyle canlı anlatılmaktadır ki, ozanın Truva yakınlarında bir ava şahsen katıldığı kesin gibidir. Roma döneminde gladyatör dövüşleri için birçok parsın Anadolu'dan tuzakla canlı olarak yakalanıp başkente gönderildiği de biliniyor. Bugün bile, Ege ve Akdeniz bölgelerinde "kaplan kapanı" adıyla bilinen ve taştan örülmüş giderek daralan dehlizler şeklindeki yıkıntı tuzaklar görülebilir. Selçuklu ve Osmanlı minyatürlerinde de pars resimlerine rastlanıyor. Bu hayvanların, eğitilerek av sırasında kullanıldıkları ya da prestij unsuru olarak beslendikleri sanılıyor.

Öte yandan, son yüzyılda ülke nüfusunun katlanarak artması ve ateşli silahların yaygınlaşmasıyla insan ve pars kaçınılmaz bir şekilde karşı karşıya geldiler. Pars, artık insan için saygı duyulan bir rakip değil, sadece görüldüğü yerde yok edilmesi gereken bir "zararlı"ydı. Özellikle, 1950'lerden sonra ormanların açılması ve tarlaya dönüştürülmesi, yolların bir zamanlar ıssız olan yörelerden geçmesi, kıyılarda nüfusun yoğunlaşması parsın oldukça kararlı sayılacak populasyon dinamiklerini altüst etti. Gerek parsın daha yoğun olduğu kıyılarda, gerekse iç kesimlerde insan ve pars daha sık karşılaşır oldular. Doğal av kaynaklarının giderek azalmasıyla birlikte, parslar zaman zaman avı daha kolay olan evcil hayvanlara yöneldiler;

bu da çok defa onların sonunu hazırladı. Pars, sürüden ayrılmış bir keçiyi öldürdüğü zaman ya bir sürek avının kurbanı oluyor, ya da leşin üzerine boca edilen tarım ilacından zehirlenerek ölüyordu.

"Büyük hayvan" avcıları ve postunun güzelliği ve değeri de ayrı nedenler olarak bu avları körükledi. Milaslı "ünlü" avcı **Mantolu Hasan**, 1930-1950 yılları arasında, yerleştiği Selçuk kasabası çevresinde onbeş kadar pars vurmuştu. Bu sayı, o dönemde İzmir çevresindeki pars populasyonunun büyüklüğü hakkında bize bir fikir veriyor. Ne var ki, 60'lı yıllara gelindiğinde Ege Bölgesi'nde parsın sesi artık duyulmaz olmuştu.

### SOYU HEMEN HEMEN TÜKENDİ

Son 30 yıldaki kayıtlar haritaya döküldüğünde karşımıza oldukça karamsar bir tablo çıkıyor (Harita). Doğu sınırlarındaki İran Parsı kayıtlarını bir kenara bırakacak olursak, Anadolu Parsı'nın yakın geçmişteki kayıtlarını üç ayrı bölgede toplamak mümkün: Batı Karadeniz'in iç kesimlerindeki kayıtların en sonuncusu 1974 Ocak ayında Beypazarı yakınlarında vurulan ve şimdi MTA Tabiat Tarihi müzesinde doldurulmuş olarak sergilenen bir erkek parstır. Daha önceleri belki Taşköprü, İnebolu ve Cide yakınlarında da parsın yaşadığı yö-

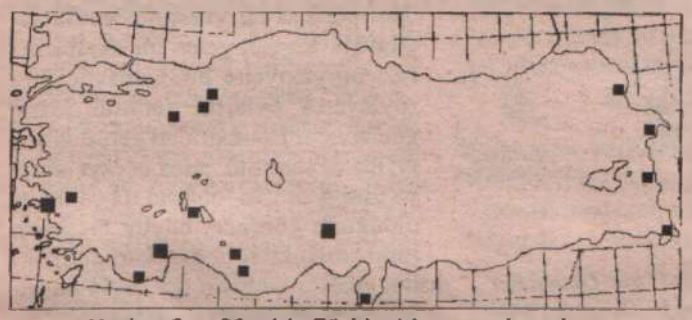

Harita: Son 30 yılda Türkiye'den pars kayıtları.

nünde bilgiler var. Ama korkarız, bu bölgede bir pars populasyonundan sözetmek olası değil.

İzmir ve Aydın civarı ise bir zamanlar parsın en yoğun yaşadığı yörelerdendi. Ancak 1960'lara kadar süren avcılık ve artan insan etkinlikleri bu bölgede de pars bırakmamış gibi görünüyor. Belki, Kuşadası'nın güneyindeki Dilek Yarımadası Milli Parkı'nda yalıtılmış ve geleceği pek parlak olmayan bir-iki bireyden söz edebiliriz.

Bugün hâlâ parsın yaşadığını sandığımız son bölge, Akdeniz Bölgesi'nin Muğla, Antalya, Isparta, İçel ve Adana illeri içinde kalan sarp ormanlık ve dağlık kesimleridir. Kıyılardaki ovalar dışında, nispeten düşük insan yoğunlukları ve belirli bir düzeyi koruyan yaban hayatı sayesinde bu becerikli hayvanın yaşamını sürdürmesi mümkün olmuş gözüküyor. Özellikle Antalya yakınlarındaki Termessos Milli Parkı'nda son yıllara kadar parsın varlığına dair çeşitli belirtiler saptandı. Ne yazık ki, bölgeden gelen son haberlerin bir kısmı avlanma kayıtları olma özelliğini sürdürüyor.

Gerçekte, Anadolu Parsı'nın avlanması 1937 yılında kabul edilmiş ve hâlâ inanılmaz bir biçimde geçerli olan Kara Avcılığı Kanunu hükümlerine göre bütün yıl serbesttir. Her yıl toplanan Merkez Av Komisyonu yasaya karşın tehlike altındaki pars ve diğer birçok "zararlı" hayvanın avlanmalarına yasak getiriyorsa da, gerçek bir koruma için gerekli olacak bilgi birikimi, idari düzenlemeler ve kamuoyu bilinci henüz yeterli olmaktan çok uzak. Türkiye'deki toplam pars sayısı konusunda Biyolog **T. Gürpınar**'ın 1974'deki tahmini 13-14 ergin bireyi geçmiyordu. 22 yıl sonra, daha sağlıklı bir tahmin yapabilmek için gerekli verilerden hâlâ yoksunuz. Her durumda, geçerliliğini koruduğunu varsaydığımız bu sayılar Anadolu Parsı'nın Türkiye'deki en nadir omurgalı hayvan konumuna yerleştiriyor.

Anadolu Parsı'nın dünyada başka bir ülkede bulunmayan (yani endemik) bir alttür olması, bizleri daha da sorumlu kılıyor. Geçen yıl Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) için hazırlanan "Kedigiller Koruma Eylem Planı"nda, Anadolu Parsı en öncelikliler arasında yer almıştı. Bu soylu ve zarif yırtıcıyı yaşatmak, biyolojik zenginliklerimizi sonraki kuşaklara bozulmadan aktarma yükümlülüğümüz yanında, eşsiz sanat yapıtlarıyla bize 8000 yıl öncesinden seslenen Çatalhöyüklü vatandaşlarımızın anılarına saygımız gereği olmalıdır.

### KAYNAKLAR

1) Gürpınar, T. (1974) AV 7 (1): 7-14.
2) Kumerloeve, H. (1975) Die Saeugetiere (Mammalia) der Türkei.
3) Kumerloeve, H ve M. Çağlar (1956) Biologie 6 (4): 101-105
4) Mellaart, J. (1967) Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia.
5) Turan N. (1985) Türkiye'nin Memeli Hayvanları..

*Sinema*

# Bilgisayar figüranlıktan başrole geçti

**Tunca ARSLAN**

Bir zamanların James Bond filmlerinde, çoğu izleyicinin filmdeki yaşamsal önemini az çok kavramakla birlikte, gerçek yaşamda ne işe yaradığını, nasıl kullanıldığını pek de bilmediği "microchip"ler vardı. Kahramanımız 007 eline geçirdiği, dünyayı yerle bir edecek bombaların formüllerini, gizli sırları içeren bu küçük aygıtları ya peşine takılan KGB ajanlarından korumaya çalışır, ya da tam tersi, düşmanlarından aşırmaya uğraşırdı. Çoğumuzun aklı ermezdi ama yalnızca filmlerde karşılaştığımız bu gizemli "ufaklıklara", teknolojinin son harikaları olarak hayran hayran bakar dururduk.

Aradan yıllar geçti ve o "microchip"lerin filmlerde oynadığı nahif rolün yerini devasa bir endüstrinin ürünleri aldı. "Microchip" ve benzerleri eninde sonunda birer figüran konumundaydılar perdede. Kamera arkası teknoloji ve stüdyo olanakları ise ("Süpermen" filmlerindeki uçuş sahneleri dahil) kendini hemen hiç belli etmezdi. Oysa bir süredir, şu ya da bu biçimde, sinema dünyasında milyonlarca dolarlık isimlerle rekabet eden yeni bir yönetmen, aktör (ya da aktris) tipinin yıldızı parlamış durumda. Dişi mi erkek mi olduğuna henüz karar verilemeyen bu oyuncu-yönetmen, kısaca "bilgisayar" olarak tanımıyor.

Özellikle Hollywood "dahilerinin" yıllardır bilgisayar yardımıyla ne tür beceriler sergilediklerine yakından tanık oluyoruz. Kamera arkasında, stüdyolarda çalışan görsel efekt uzmanlarının fiyatı her geçen gün artıyor ve masasında klavye başında oturan operatörler; dağları denizleri aşmanın, uçakları düşürüp gemileri batırmanın, dev yaratıklar tarafından kovalanmanın çok daha zahmetsiz ve masrafsız örneklerini gösteriyorlar tuşlara basmakla.

Sinema endüstrisi "akıl almaz" gibi görünen sonuçlar alabiliyor bilgisayar yardımıyla. Ülkemizde iki yıl önce "Ölümsüz Aşk" adıyla gösterilen "The Crow"un çekimleri sırasında bir kaza kurşunuyla ölen başrol oyuncusu **Brandon Lee**, öldükten sonra da oyunculuğunu göstermeye devam etmişti bilindiği gibi. Bilgisayar devreye girmiş, önceden çekilen sahnelerin yardımıyla, tıpkı babası **Bruce Lee** gibi talihsizce aramızdan ayrılan zavallı **Brandon** gülmeye, ağlamaya, konuşmaya, hareket etmeye, yani yaşamaya devam etmişti. **Marlon Brando**'nun 40 yıl önce "Rıhtımlar Üzerinde"de canlandırdığı karakterin, "Kıyamet"in **Brando**'suyla fantastik bir söyleşi yapması da bilgisayar sayesinde olabilmişti... Yapımcılar, sete zamanında gelmeyen, kaprisli, üstelik de tazminatı göze alarak filmi yarıda bırakabilen, ya da tam çekimler sırasında ölüveren oyuncular yerine, ideal ölçülerde, ne istenilirse yapmaya hazır bilgisayar imalatı bu yeni "oyuncularla" çalışmayı kafaya koymuş görünüyorlar. Hukuksal süreç de tamamlandıktan sonra...

Sinemanın bilgisayarla ilişkisi, bunlarla sınırlı değil. Çok daha doğrudan bağlar da söz konusu. Hollywood'un beyazperdede sattığı hayallerin bilgisayar ekranına taşınması ya da tam tersi, çok tutulan bir atari oyununun filmleştirilmesi örneklerine artık çok sık rastlanıyor. Bir filmi seyrettikten sonra klavyenin başına oturup, az önce seyrettiğiniz filmi bir anlamda "yaşamaya" devam edebilirsiniz. İsterseniz de "oyunun içinden" çıkıp koltuğunuza kurulun ve patlamış mısır eşliğinde "seyretmeye" devam edin. Hiç farketmez; birinin bittiği yerde ötekini başlatmak elinizde. "Hayalet Avcıları"ndan "Robocop"a, "Indiana Jones"tan "Yaratık"a, "Terminator"den "Miami Vice"a kadar pek çok ünlü film beyazperdeden bilgisayar oyunlarına uyarlanmış durumda. Tersi uyarlamalara, bilgisayar oyunlarından sinemaya yapılan aktarımlara örnek olarak ise **Bob Hoskins**'in oynadığı "Mario Bros.", **Jean Claude Van Damme**'ın oynadığı "Street Fighter" ya da **Paul Anderson**'ın "Mortal Kombat"ı verilebilir.

Fakat sinema-bilgisayar ilişkisinde en göze çarpıcı gelişme, bilgisayar denilen aletin doğrudan doğruya bir kahraman olarak öne çıktığı çalışmalarda görülüyor. Bir zamanların "zenginleştirici unsuru" artık başrol oyuncusu konumunda. Senaristler, uzun süredir bilgisayarın baştan sona filme damga vurduğu öyküler yazıyorlar. **Arnold Schwarzenegger**'ın, **Sylvester Stallone**'nin ya da **Sharon Stone**'un kompozisyonları, bilgisayarla ilişkileri oranında önem kazanıyor. Geçtiğimiz ay sinemalarımızda gösterilen "Suikast Çemberi" (Assassins) adlı film, 60-70 yıllık klasik konuyu işleyen bildik bir macera filmiydi ama tetikçilerle gizli anlaşmalar yapan, kurbanlar hakkında bilgi veren esrarengiz patron, tüm mesajları "internet" aracılığıyla iletiyordu ve filmin püf noktası baştan sona "internet"in etrafında biçimleniyordu. Öyle ki, bilgisayar kullanımını bırakın, "internet"in inceliklerinden haberdar değilseniz filmi anlamanın, zevk almanın olanağı kalmıyordu. Aynı şey, daha az dozda "Çıkış Yok"ta (No Way Out) yapılmıştı ve ölüm-kalım arasındaki mücadelenin tüm gerginliği bilgisayardan çıkacak bilgilere bağlanmıştı. **Hitchcock**, filminin tüm gerilimini, bir telefonun ya da kapı zilinin çalışına ya da çalmayışına bağlayabilir. Hacim olarak az yer tutar zil sesi ama duygusal açıdan filmin odak noktasıdır. Örnek verdiğimiz filmlerde ise bilgisayar gövdesiyle, bilgisiyle, sundukları ve esirgedikleriyle tüm oyuncuların, mekanın, konunun önüne geçer, ağırlığını koyar. **Richard Pepin**'in "Yenilmez Adam" (Hologram Man) filmindeki psikopat katil Slash Gallager, zihninin ve düşüncelerinin bir bilgisayara yüklenip yeniden programlanması yöntemiyle cezalandırılır. Ancak katilin arkadaşları bilgisayara girip, arkadaşlarının zihnini özgür bırakmaya çalışırlar ve bir kavram-oyuncu olarak bilgisayarın kendisi **Joe Lara**'dan da, **Michael Nouri**'den de kat kat önem kazanır. Bilgisayar numaraları sonucunda beyninde bir saatli bomba taşıdığını neden sonra farkeden bir delikanlının çılgın öyküsünün anlatıldığı "Johnny Mnemonic" filmi hakeza... "Şifreciler" (Sneakers) ise yeni moda bilgisayar filmlerinin en tipik örneğidir. Senaryo doğrudan doğruya bilgisayar ön plana çıkartılmak istenerek yazılmıştır. Film 60'lı, 70'li yıllarda çekilseydi, tabancalarından ve yumruklarından, kasa açmada hünerli parmakları ve maymuncuklarından başka bir üstünlükleri olmayacak adamlardan kurulu bir çete, bu kez bilgisayar şifrelerini çözmekte gösterdikleri yetenek sayesinde kahramanlaştırılırlar. Çok parlak bir oyuncu kadrosu vardır filmin, ama en ünlüleri, en görkemlileri bilgisayarın kendisidir.

Son olarak, halen sinemalarımızdaki gösterimi süren "İnternet'te Av" (The Net) ile devam ediyor furya. Adı bile her şeyi anlatıyor aslında. **Irwin Finkler**'ın filminde **Sandra Bullock** gibi "nefes kesen" bir gerilim güzeli yer alıyor almasına da esas kahraman yine bilgisayar... Evinden hiç dışarı çıkmayan bir program analizcisinin içine düştüğü politik entrikanın öyküsünü anlatıyor film. **Bullock**'ın canlandırdığı Angela Bennett evinden hiç dışarı çıkmıyor çünkü tüm dünyası bilgisayarlar üzerine kurulu. İyi para kazanıyor, günlerini virüs yokediciliği yaparak geçiriyor. Pizzasını bile bilgisayarla sipariş ediyor, uçak biletini tuşlara basarak ayırtıyor. Yüzünü hiç görmediği bir internet arkadaşı, devletin birçok gizli kurumunun kayıtlarına girmeyi başarınca, güzel bir tatile hazırlanan Angela, birdenbire kendini acayip olayların içinde buluveriyor. Hayatı, söz konusu bilgileri taşıyan program disketi yüzünden tehlikeye giriyor, üstelik de yaşamına ait tüm bilgiler internet aracılığıyla değiştiriliyor. Kahramanınız, başına gelen belalardan ancak internet kullanımındaki hızı sayesinde kurtulabiliyor.

**Sandra Bullock** iyi bir performans sergiliyor filmde... Ama (ne diyeceğimi tahmin etmişsinizdir!) bilgisayar çok daha iyi...

Kuşkusuz, daha onlarca örnek verilebilir konuya ilişkin. Ama gerek yok... Bilgisayar, kuşkusuz ki önemli katkılarda bulunuyor sinemaya... Ama her türden "yükselen değer" savunucularının, Özal dönemi veletlerinin, internet çığlıkları atıp "kağıt cavlağı çekti" diye neşeyle yaygara yaptıkları bu dönemde, sinema sanatı da Hollywood tacirlerinin elinde "cavlağı çekmeye" başlayabilir.

# Aziz Ogan: Arkeolojiye adanan bir ömür

**Prof. Dr. Jale İNAN**

*Bu sayımızda Türkiye arkeolojisinin öncü isimlerinden Aziz Ogan'ı (1888-1956) tanıtıyoruz. **Ogan**'ın yaşamını ve çalışmalarını, kızı, yine ünlü arkeologlarımızdan Prof. Dr. **Jale İnan**'ın kaleminden aktarmayı uygun gördük. **Jale İnan**, Bilim ve Ütopya okurlarının yabancısı değil. Kendisini Aralık 1995 tarihli 18. sayımızda "İz Bırakanlar" köşesinde tanıtmıştık. Okuyacağınız makale, **Jale İnan** tarafından babasının ölümü üzerine kaleme alınmış. Makalenin diline dokunmak istemedik.*

**Aziz Ogan**'ın vefatı münasebetiyle kendisini seven dostları ve meslektaşları tarafından hakkında kıymetli makaleler yazıldı. Eski Şark Müzesi Müdürü Sayın **Osman Sümer** (Yeni İstanbul Gazetesi, 27 Ekim 1956), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Sanat Tarihi doçenti Dr. **Semavi Eyice** (Türk Yurdu, sayı 263, Aralık 1956, s. 421 vd.), **Aziz Ogan**'ın meslek hayatı ve eserlerinden bahsettiler. Diğer taraftan uzun seneler mesai arkadaşı ve pek sevdiği dostlarından Edebiyat Fakültesi Arkeoloji profesörü Dr. **Arif Müfid Mansel** tarafından da Türk Tarih Kurumu *Belleten*'inde neşrolunmak üzere bir makale hazırlanmış bulunuyor. Mesleki hayatı bakımından bu kıymetli makalelere yeni bir şey ilave edeceğimi pek zannetmiyorum. Ancak mesleki hayatını hususi hayat çerçevesi içinde tasvire çalışacağım.

Babam hatıralarına çok bağlı bir insandı ve çocukluğumuzdan beri onun çocukluk, Birinci Cihan Harbi ve zengin seyahat hatıralarını büyük bir zevk ile dinlerdik. Bilhassa çocukluk ve tahsil hayatı hakkında anlattıkları hafızamda derin izler bırakmıştır.

## KÜÇÜK YAŞTA MÜZECİ

İstanbul'da Haliç Bahariyesi'nde bir yalıda kalabalık bir aile hayatı süren babası **Ahmet Efendi** ve annesi **Ferdane Hanım**, kısa bir zaman içinde, kimi yetişmiş, kimi küçük yaşta olmak üzere dokuz çocuklarını kaybederek yapayalnız kalmışlardı. Birkaç sene sonra 1888'de yeniden bir evlada kavuşmuşlardı. Annesi, gördüğü ve çocuğu müjdeleyen bir rüyaya istinaden, ismini **Aziz** koydu. Bir hayli yaşlı idiler ve daima biricik evlâtlarını kaybetmek korkusu içinde yaşamışlardı. Onun üzerine titriyorlar, yorulmasına veya üzülmesine tahammül edemiyorlar, hatta yorulur diye tahsil etmesini bile istemiyorlardı. Bundan dolayı **Aziz**, annesinin ve babasının uyuduklarına kani olduktan sonra usulcacık kalkar, derslerini hazırlardı. Küçük yaştan beri âilenin neşesini yerine getirmeyi âdeta kendine bir vazife edinmişti, türlü şakalar ve muzipliklerle onları oyalardı. Yazları geçirdikleri Gebze'de bağ komşuları olan Türk müzeciliğinin kurucusu **Osman Hamdi Bey** ile tanışmışlardı.

Aziz Ogan ailesiyle. (Sağ başta Jale İnan)

**Aziz Ogan**, **Hamdi Bey**'in teşvikiyle, arkeolojiye heves ederek, pek küçük yaşta müzeye memur olarak girdi. Aynı zamanda bir taraftan 1910'da mezun olduğu Sanayi-i Nefise Mektebi âilesine devam ediyor, diğer taraftan hususî ders alarak Fransızca öğreniyordu. O devirde arkeolog olarak yetişmek için en pratik ve makul yol da bu idi. Bu arada İzmir, Manisa ve Aydın vilayetlerinde ecnebi hâfirler tarafından yapılan kazılara, hafriyat komiseri olarak iştirâk ediyor, arkeoloji bilgisini ve tecrübesini arttırıyordu. Bu suretle Anadolu'nun klasik arkeoloji bakımından en önemli antik şehirlerine tanımak fırsatını buluyordu. Avusturyalıların Ephesos, Amerikalıların Sardes ve Fransızların Nazilli civarında Aphrodisias'ta yaptıkları kazılara iştirak etti.

**Aziz Ogan**, 18 yaşında iken annesini kaybettikten sonra, beş sene babası ile yalnız yaşadı. 1911'de Asâr-ı Tevfik Süvârisi, 31 Mart vakası şehitlerinden **Ali Kabulî Bey**'in kızı **Mesture Hanım**'la evlendi. O zamana kadar arkeoloji ile ilgisi olmamakla beraber, babamın çalışmalarına büyük alâka gösteren annem, 1913'de Sardes kazısına beraber gitti. Babam 1914'te İzmir Asâr-ı Atika Müfettişliği'ne (Eski Eserler Müfettişliği) tayin edildi, fakat Birinci Cihan Harbi'nin başlaması ve seferberlik ilanı üzerine ihtiyat zabit namzedi (yedek subay adayı) olarak, nakliye talimgâhına (askeri eğitim birliği) alındı. Bu talimgâhı ikmal ederek (bitirerek), Çanakkale ve Kafkasya cephelerinde hizmet gördü. 1917'de **Cemal Paşa** tarafından Dördüncü Ordu emrinde Şam'da kurulan Asâr-ı Atika Müşavir Muavinliği'ne ve buna ilaveten ordu emrinde bulunan Şam Sanayi Mektebi Müdürlüğü'ne tayin olundu. Arkeoloji teşkilatının başında Alman arkeolog Dr. **Theodor-Wiegand** bulunuyordu. Kısa zamanda aralarında derin ve samimi dostluk bağları teessüs etti (kuruldu). Bu hususta **Carl Watzinger** tarafından yazılan *Theodor Wiegand, ein Deutscher Archaeologe, 1864-1936* (Berlin 1944) adlı eserde (s. 301) **Aziz Ogan**'dan söz edilmektedir. Askerliğinin bu son safhasında **Aziz Ogan** meslekî işlerle meşgul olmak fırsatını buldu. Ordu tarafından tamir edilen Baalbek'te Juppiter mabedinin restore işine nezaret ettikten başka, Şam'da Emeviye Camii'nin etrafındaki ev ve dükkânların kaldırılarak, tarihi binanın meydana çıkarılmasında İsviçreli bir heyetle işbirliği yaptı.

## İŞGALDE HAPSEDİLDİ

İlk çocukluk hatıram babamın terhis edilerek eve geldiği gündür, 18 Ağustos 1918'de evvela ablamın sesi: Anne bir zabit geldi, sizinle görüşmek istiyor! Babam sürpriz ve şakayı çok severdi, ablamın kendisini tanımadığını görünce, yabancı biri imiş gibi, annemi çağırtmıştı. Sevincimiz çok büyüktü, uzun zamandır hasretle beklediğimiz babama kavuşmuştuk ve artık annemin masal gibi bahsettiği güzel İzmir'e gidecektik. Yolculuğumuzda trenimiz eşkiyaların hücumuna uğradı, nakit ve mücevher olarak neyimiz varsa soydular. Babam İzmir'de eski vazifesine başladı, bundan başka kendisine birinci ve ikinci sultani mekteplerinde dersler de verildi. Güzel Yalı'da deniz kenarında sevimli bir eve yerleştik. Ablamla ben Fransızca öğrenmek için bir madamın ana mektebine devam ediyorduk. Bir sabah annem ve babam pek endişeliydiler. Bize o gün mektebe gitmeyeceğimizi söylediler. Babam annemin ısrarlarına rağmen vazifesinin başında bulunmasının doğru olduğunu söyleyerek dairesine gitti. Biraz sonra işgal kuvvetleri hükûmet konağını zaptederek, memurları bir odaya hapsetmişlerdi. Komşumuz bulunan İzmirli bir Rum aile bizleri himaye ettiği gibi, babamın bir an evvel serbest bırakılması için de teşebbüste bulunmuşlardı. Ancak üçüncü gün babam havasızlıktan ve açlıktan bitap bir vaziyette eve döndü. Birkaç gün sonra biraz giyim eşyası ile İstanbul'a hareket ettik.

Babam gene İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde çalışmaya başladı. İstirdadı müteakip (İzmir işgaldan kurtulduktan sonra) 1922'de tekrar İzmir'deki eski vazifesine tayin oldu. Hepimiz büyük bir sevinç içinde idik. Artık iğreti hayattan kurtuluyorduk, döşeli dayalı evimiz bizi bekliyordu. Ne yazık ki İzmir'de büyük bir hayal kırıklığına uğradık. Birkaç büyük eşya müstesna herşeyimiz yağma edilmişti. Babamın talebeliğinden beri biriktirdiği kitapları dahi perişan bir vaziyette etrafa saçılmıştı. Karşıcı gelen bir akrabamız bizi bu vaziyette bırakamayacağını söyleyerek, evlerine götürdü. Ertesi gün annem İstanbul'dan getirdiğimiz giyim ve sair ufak tefek eşyayı almaya gittiği zaman, onların da çalınmış olduğunu görünce, büyük bir yeise (umutsuzluktan doğan karamsarlık) düştü. Babam sıhhatin her şeyin başında geldiğini söyleyerek, annemi teselliye çalışıyordu. Birkaç gün sonra Karşıyaka'da bir ev bulunarak, yerleştik.

## EFES ÜZERİNE İLK TÜRKÇE ESERİN YAZARI

Annem evimizi tanzim etmeye uğraşırken, babam da İzmir'deki âsâr-ı atikayı bir araya toplayarak müzeyi kurmaya çalışıyordu.

1926'da İzmir havalisi Asâr-ı Atika Umum Müfettişliği'ne tayin olununca, iş sahası bir hayli genişledi. Bu suretle Efes ve Bergama müzelerinin inşa ve tesisinde muvaffak olmuştu. İzmir ile komşu vilayetlerde bulunan âsâr-ı atika ve hafriyat mevkilerine birer bekçi tayiniyle bunların iyi bir şekilde muhafaza olunmalarını sağladı. Merkezi İzmir olmak üzere "İzmir Asâr-ı Atika Muhipleri Cemiyeti" nin kurulması için vali **Kâzım Paşa**'ya (Dirik) telkinatta bulundu. Cemiyetin umumi ve mesul kâtibi sıfatıyla kurulmasında ve gelişmesinde büyük hizmeti oldu. Bu cemiyet faydalı neşriyatı ile bu bölgede hayırlı işler başarmıştır.

1929 ve 1930 yıllarında Maarif Vekâleti Asâr-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü'ne kısa fasılarla vekâlet etmiştir.

1 Mart 1931'de, **Hamdi Bey**'in yerine, Müzeler Müdürü olan kardeşi **Halil Ethem Bey**'in emekliye ayrılması üzerine, babam İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne tayin edildi. İzmir'den ayrıldıktan sonra da müfettişlik zamanında yarım kalan işlerini ikmal için çalıştı. 1932'de İzmir Müzesi'nin resimli bir rehberini telif etmek (yazmak) suretiyle, bu müzenin ilim âleminde tanınmasına hizmet etti. Vilayetin âsâr-ı atikasına dair bir hayli makale ve broşür neşretti. Bilhassa Efes Ayasoluk harabesine ait yazdığı rehber bu vâdide yazılan Türkçe eserlerin ilki olarak gösterilebilir. 1933'te Maarif Vekaletince Avrupa müzelerinde bir tetkik seyahatine gönderildiği zaman, Avusturya, Almanya, Hollanda, İngiltere, Fransa ve

İtalya'nın mühim müzelerini ziyaret ederek, İtalya ve Yunanistan'da hafriyat mevkilerini görmek ve kazılarda tatbik edilen yeni metodları tetkik etmek fırsatını buldu. 1939 yılında New York'ta açılan dünya sergisinde Türkiye Cumhuriyeti pavyonlarında tesis olunan âsâr-ı atika ve müze sergisi heyetine başkanlık etti, bu arada New York ve Waşington'daki müzeleri tetkik etmek suretiyle müzecilik vadisindeki bilgi ve görgüsünü arttırmak fırsatına nail oldu.

## İSTANBUL MÜZELERİ UMUM MÜDÜRÜ

İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü esnasında idaresi altındaki diğer müzelerin terakki (anlayış) ve inkişafı (gelişimi) için büyük hizmetlerde bulundu. Süleymaniye Tabhane medresesinin onarılıp, Türk ve İslâm eserleri müzesi haline getirilmesini sağladı. Ayasofya'nın müze haline sokulması da gene onun müdürlüğü zamanına rastlar.

İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne tayin olduğu zaman azası eksilerek toplanamayan "İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni"ni yeni ve kıymetli azalarla takviye ederek, encümen mesaisine kuvvetli bir istikamet verdi. Aziz Ogan'ın risayeti altında Arkeoloji müzesinde muntazaman toplanmaya başlayan bu encümenin en büyük hizmeti İstanbul'un bine yakın eski eserlerinin tescil fişini meydana getirmiş olmasıdır.

Aziz Ogan, 1954 yılına kadar, 23 sene müddetle İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nde muntazam ve sistemli çalışması sayesinde müzenin ilmî ve meslekî inkişafında büyük hizmetler gördü. Bazı koleksiyonlar ilmî usullere göre tanzim edildi, mevcut koleksiyonlara yenileri katılarak ayrı ayrı salonlarda teşhir edildi. Bu meyanda Arkeoloji müzesinin eski şark seksiyonunda (bölümde) ikisi Mısır, biri Part, diğeri Himyerî eserlerine ait olmak üzere yeni dört salon açıldı; eski salonlar esaslı bir ilmî tasnife tabi tutuldu. Yüz binlerce yazılı vesika ihtiva eden zengin tablet arşivi de onun himmeti (çalışması) ile vücuda getirildi. Klasik eserler seksiyonunda, büyük bir kısmı üniversite kazısında meydana çıkan eserlerden müteşekkil bir salon açıldı; zengin Bizans ve keramik koleksiyonları teşhir edildi, tezyini eserler (süs eserleri), sikkeler ve madalya koleksiyonu dahi halkın ziyaretine açıldı.

Bundan başka müzeler için bazı önemli tesisler, mesela kimya laboratuvarı ve fotoğraf atölyesi de onun müdürlüğü zamanında vücuda getirildi. İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne tâyin edildiği günden beri müze çatısının ahşap olması huzurunu kaçırıyordu. Defalarca vekâlete bu durumun tehlikeli olduğunu ve bilhassa birbiri ardına yangına kurban giden binaları misal göstererek, her defasında müzenin de başına böyle bir felaket gelebileceğini bildiriyordu. Emekliye ayrıldığı zaman bu tehlikeyi bertaraf edebildiğinden dolayı huzur duyuyordu.

## GENÇLERE ÖNEM VERİRDİ

Müze'de genç meslek arkadaşlarının inkişafına önem verirdi. Onların Üniversite Arkeoloji Kürsüsü ders ve seminerlerinden faydalanmalarını mümkün kılar, ihtisas sahibi olmaları için doktora yapmaya teşvik ederdi. Fakülte Arkeoloji bölümünün yaptığı yurtdışı ve içi tetkik gezilerine iştiraklerine de imkan verirdi. Kuvvetli müze elemanlarının yetişmesinin müzenin inkişafı için önemli olduğunu daima göz önünde tutardı. Bu meyanda müzede bir de konferans salonu tesis etmişti. Ayda bir müze elemanları tarafından hazırlanan projeksiyonla verilen konferanslara üniversite ve diğer ecnebi enstitü mensupları da davet ediliyordu. Bundan mâda (bunun dışında) müzede ayda bir toplantı yapılıyor ve bütün müze mensupları, aylık çalışmaları hakkında rapor veriyorlardı. Bu suretle müze elemanlarını hem çalışmaya teşvik ediyor, hem de arkadaşlarının birbirlerinin mesaisinden haberdar olmalarını temin ediyordu.

Müzede ahenkli bir aile havası eser ve o da bu ailenin babası sıfatıyla en büyüğünden, en küçüğüne kadar bütün mesai arkadaşlarının yalnız meslekî değil, hususî dertlerini dahi halle çalışırdı. Mesai arkadaşları onu hem severler, hem de sayarlardı.

Aziz Ogan, Halil Ethem Bey zamanında başlanan İstanbul Müzeleri Şaheserleri "*Meisterwerke der Archaeologischen Museen in İstanbul*" adındaki muhteşem neşriyat serisinin üçüncü cildini çıkarmak imkanını buldu. Ernest Kühnel tarafından yazılarak Türkçe ve Almanca olarak neşredilen bu eser "*Çinili Köşkte Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Koleksiyonu* " (Berlin, 1938) ismini taşımaktadır. Neşriyat bakımından ikinci bir teşebbüsü Avrupa müzelerinde olduğu gibi bülten çıkartmasıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı ismini taşıyan bu neşriyatın ilk nüshası 1934'te Türkçe ve Fransızca olarak ikincisi 1937'de çıkmıştır. İkinci Dünya Harbi dolayısıyla uzun bir fasıladan sonra üçüncüsü 1949, dördüncüsü 1950, beşincisi 1952, altıncısı ise 1953'te çıkmıştır. İstanbul'un son yıllarında meydana çıkan bazı eserleri ve müzeye gelen yeni parçaları tanıtması bakımından bu *Yıllık* beynelmilel bir dergi halini almıştır.

## MÜZENİN HER İŞİYLE İLGİLENİRDİ

Aziz Ogan müzenin ilmî ve meslekî işlerinden mâda, temizliği, intizamı ve hatta hademelerin kıyafetleri ile de yakından alâkadar olurdu. Personelin medenî ve sıhhî her çeşit ihtiyaçlarını temine elinden geldiği kadar çalışırdı. Müzenin her tarafı itinalı bir ev gibi temiz ve bakımlıydı. Müze kütüphanesine çıktığı zaman ve koleksiyonları dolaşırken bir yerde toz görünce elini sürüp hademeye göstermesi kafiydi. Traş olmamış bir hademe görünce, eline para sıkıştırarak, "hadi git traş ol" derdi. Her hususta temsil ettiği müessesede mesai arkadaşlarına örnek oluyordu. İş başına, en uzakta oturmasına rağmen, herkesten önce gelirdi. Müze veya eski eserlerle ilgili bir iş dolayısıyla odasından ayrılması icap ederse, nereye gittiğini ve ne zaman döneceğini kapıdan çıkarken, haber vermeyi unutmazdı. Müzenin Osman Hamdi ve Halil Bey'lerin müdürlükleri esnasında teessüs eden ananelerini Aziz Ogan severek devam ettirdi. Kibar nazik muamele ve güler yüz yanı sıra ciddi ve muntazam çalışma bu müessesenin hususiyetidir. Müdür odasının kendisine has döşenme tarzı da bunun bir timsalidir. İnsan içine girdiği zaman kendini eski İstanbul'un asil ve kibar atmosferi içinde hisseder. Türk, ecnebi, büyük, küçük hattâ talebe arkadaşlar etüdleri için her hususta kendilerine gösterilen kolaylık ve nazik muameleden memnun olarak buradan ayrılırdı.

## ÖZEL HAYATINDA DA DİSİPLİNLİYDİ

Babam mesleki işlerinde olduğu gibi hususi işlerinde de muntazam, sabırlı ve enerjikti. Onun saati kronometre gibi işlerdi, her işi de ona göre muntazam ve ayarlı idi. Ancak bu suretle mesai saatlerini tamamen vazifesine hasretmiş olmasına rağmen, büyük küçük, sayısı bir hayli yüksek makale ve eser yazabilmişti. Sabahları çok neşeli kalkardı, ekseriya onun alçak sesle söylediği şarkı ile uyanırdık. Babamın kahvaltı sofrasına bir sabah traş olmadan ve giyinmeden oturduğunu hatırlamam.

Boş zamanlarında en büyük zevki resim yapmaktı. Talebeliğinden beri yaptığı sayısız yağlı boya ve akvarelleri (suluboya resimleri) vardır. Konularını tabiattan ve bilhassa eski sanat eserlerinden alırdı. Çok sevdiği ve hemen her köşesini cebinin içi gibi tanıdığı ve âbidelerinin uğradığı en ufak hasar veya manzarasını bozan herhangi bir hareketten büyük üzüntü duyduğu İstanbul, şahane manzara ve abideleri ile, konularının başında gelir. Sanayi-i Nefîse talebesi iken ve onu takip eden ilk senelerde klâsik üslûpta çalışan babam, bilhassa son senelerde yaptığı akvarellerde kendi sanat şahsiyetini buldu. İzmir'den ayrılmadan evvel bir kısmını İzmir Müzesi'ne hediye ettiği gibi, son zamanlara kadar yaptığı tabloların bir çoğunu da sevdiği dostlarına hediye ederdi. Bir sene evvel vefat eden "Walker Trust mütevellisi" Sir Russel'a hediye ettiği bir akvarelini, dostu bir sanat galerisine layık görerek Glasgow Art Gallery'sine geçirdiğini nazik bir mektupla bildirmişti.

Çocuklarına karşı müşfik bir baba ve iyi bir arkadaştı. Beş evladının her birini arzu ve istidatlarına (yeteneklerine) göre yetiştirmek için büyük fedekârlıklarda bulundu. Küçüklüğümden beri babamın mesleğine karşı büyük bir alâka duyuyordum; tatillerimde beni müzeye veya hafriyata götürdüğü zaman çok sevinirdim. Liseden mezun olduğum sene meslek intihabım (seçimim) için, her müşkülümde olduğu gibi, bana yardım ederek beni arkeolog olmaya teşvik etti.

Bir çok kimseler emekliye ayrılınca, faal hayatlarının sona erdiği düşüncesi ile, meyus (umutsuz) olurlar. Halbuki babamın planladığı pek çok işleri vardı: Birçok eser yazacak ve kendi tabiri ile bol bol resim yapacaktı. 25.12.1953'te, 16 yaşından 65 yaşına kadar yarım asırlık ömrünü vakfettiği müzecilik mesaisine nihayet verdi. Meslek arkadaşları dostları ve aile efradının iştirâkiyle müzede samimi bir hava içinde tertip edilen veda merasiminden, Türk ve ecnebi dostlarının kendisinden sitayişle (övgüyle) bahseden sözlerinden çok müteassis olmuştu (duygulanmıştı). Annemin merasimden sonra babama söylediği söz: "Müdürlüğünden ziyade bugün seninle iftihar ediyorum" olmuştu.

1955 senesi sonbaharında, Ragıp Devres ve ailesi ile Batı Anadolu seyahatine çıkarak, uzun seneler çalıştığı ve çok sevdiği bu bölgenin antik şehirlerini son defa görmek , Side ve Perge kazılarını yakından takip etmek fırsatını buldu. Yazık ki, arkeoloji ve sanat bakımından çok verimli olacağı emeklilik devri pek kısa sürdü.

Aziz Ogan ilmî çalışmaları için ancak sabahın erken saatlerinde ve geceleri vakit ayırabiliyordu. Sair zaman, müzenin çeşitli işleri, araştırma, kazı ve ilmî etüdleri için kendisine başvuran Türk, ecnebi meslektaşlarının ziyaretleri ile dolu idi. Meslektaşlarının ilmî araştırmalarını kolaylâştırmak için yardımlarını hiçbir zaman esirgemezdi.

Aziz Ogan Türk Tarih Kurumu, Avusturya, Çekoslovakya ve Alman Arkeoloji Enstitüleri, Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi ve İstanbul Enstitüsü gibi ilim müesseselerinin azası bulunuyordu.

Aziz Ogan, kendisini alâkadar eden konularda tetkikte bulunarak, bunları fırsat buldukça neşrediyordu. Hafriyat raporları, müze ve harabelere dair rehberlerden mâda, birçok dergi ve gazetelerde Türkiye'nin tarihî eserleri, arkeolojik değerleri, kazı işleri, Türk müzecilik tarihi ve eski eserlerin onarılması hakkında çeşitli makalelerle halkın tarih ve eski eserlere karşı sevgi ve merakını uyandırmaya çalışırdı.

Ayrıca edebiyete intikal etmiş olan müze mensuplarının hatıralarını yad için yazdığı makaleler onun aynı zamanda kadirşinas ve vefakâr bir insan olduğunu gösterir.

Aziz Ogan'ın çeşitli gazete ve dergilerde, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun dergisi *Belleten*'de yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Aziz Ogan eşi ve büyük kızıyla.

Hazırlayan: Ayşe TURAK

# Yavaşlatılmış konuşma milyonlarca çocuğun yaşamını değiştirebilir

Konuşmada ve konuşmayı anlamada ciddi sorunları olan çocuklar, birkaç haftalık yoğun bir terapi sonucunda önemli aşamalar kaydedebiliyor. Amerikalı bir grup nörobilimcinin geliştirdiği yeni yöntemde, bu iş için uyarlanmış bilgisayar oyunları ve teypler kullanılıyor. Bu tedavi yönteminin dislektik (okumayı öğrenme güçlüğü, bazı harfleri karıştırma ya da tersten okuma şeklinde görülür) olanlarda ve kafa travmaları geçirmiş olan insanlarda da olumlu sonuç vereceği düşünülüyor.

Çocukların yüzde 3-6'sı, işitmelerinde veya zekalarında herhangi bir sorun olmamasına karşın, dil gelişiminde yaşıtlarının birkaç yıl gerisinden gelebiliyorlar. Bu gecikmenin çok ağır bir nedeni bulunuyor: Çocuklar sözcük içinde bir frekanstan diğerine çok hızlı geçişler olan parçaları anlamıyor. Örneğin "be" ve "de" seslerini ayırt edemiyorlar. Çünkü bu iki seste de sesli ve sessiz harfler arasındaki geçiş çok hızlı. Bu ayırımı yapamayan çocuklar konuşmakta ve konuşulanı anlamakta zorlanıyor ve pek çoğu sonradan dislektik oluyor.

Rutgers Üniversitesi'nden nörobilimci **Paula Tallal**, bu tür geçişlerin süresi iki katına çıkarılacak şekilde konuşulduğu zaman çocukların "be" ve "de" seslerini ayırt edebildiklerini gözledi. **Tallal** ve ekibi bunun üzerine, ses geçişlerinin 40 milisaniye yerine 80 milisaniye olduğu bir dizi dinleme alıştırması ve bilgisayar oyunu hazırladılar. Konuşma sorunu olan 11 çocuk dört hafta boyunca hergün üçer saat **Tallal**'ın laboratuvarına geldiler ve her akşam evlerinde bir iki saat "ev ödevi" yaptılar. Bu çalışma sırasında teypten konuşma dinlediler ya da, örneğin "be" ve "de" seslerini ayırt edebilmelerinin kendilerine puan kazandırdığı basit bilgisayar oyunları oynadılar. Bu oyunlarda, çocukların becerisi arttıkça, ses geçişleri giderek normal hızda olacak biçimde kısaltıldı.

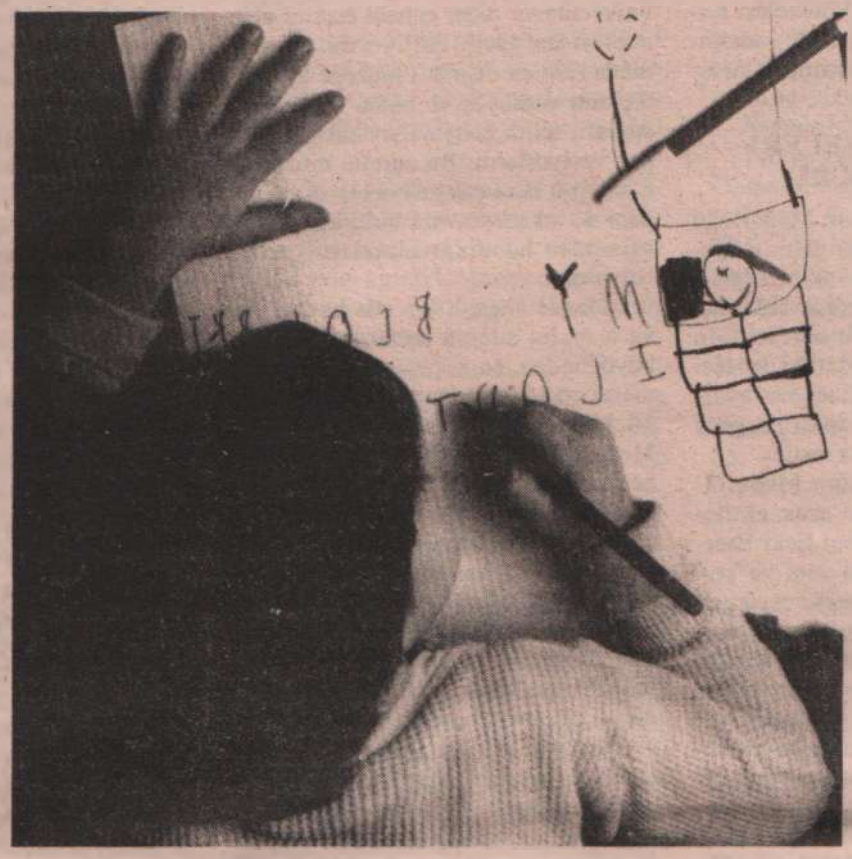

Dört hafta sonunda çocuklara standart dil ölçüm testleri verildi ve dili anlamada iki yılı bulan gelişmeler gösterdikleri saptandı. Daha da önemlisi, çalışmanın bitmesinden 12 hafta sonra bile bu yeteneklerinde bir gerileme görülmedi. Bu sonuçlar terapinin uzun süreli, belki de hiç kaybolmayan etkilerinin olduğunu ortaya koydu. **Tallal** kendisinin de sonuçlara inanamadığını, 20 yıldır bu çocuklarla çalıştığını ve artık sorunlarına bir çözüm bulunamayacağını düşünmeye başladığını söyledi.

California Üniversitesi'nden psiko-dilbilimci **Susan Curtis**'e göre bu çalışma, bilimsel olarak ilginç olmanın yanı sıra pratikte de son derece önemli sonuçlar veriyor. Dil gelişiminde bu tür sorunları olan milyonlarca çocuk bulunuyor ve bunların yine milyonlarcası sonradan şu veya bu şekilde dislektik oluyor. Bu çocukların sorununa çözüm getirecek, bunu evlerinde, çocuklar için rahat ve eğlenceli bir biçimde yapabilecek bir terapi çok büyük önem taşıyor.

*New Scientist, 13 Ocak 1996*

# Kuşların atası Archaeopteryx değil mi?

İlk defa 1861 yılında Bavyera'da bulunan *Archaeopteryx* fosili, yüzyılı aşkın bir süre bilinen en eski kuş olarak kaldı. Yaklaşık 140 milyon yıl önce sonlanan geç Jura dönemine ait tek kayıt olduğu için, bu kuşun günümüz kuşlarının atası olduğu kabul ediliyordu.

Archaeopteryx'in fosili

Geçen yıl, Pekin Omurgalı Palaeontoloji ve Palaeantropoloji Enstitüsü'nden **Lian-hai Hou** ve ekibi, geç Jura dönemine ait olan ve Kutsal Konfüçyus Kuşu (*Confuciusornis sanctus*) adını verdikleri ikinci bir fosil buldular. *Archaeopteryx* 'den farklı olarak bu kuşun modern kuşlarınkine benzeyen bir gagası bulunuyordu (*New Scientist* , 21 Ekim 1995). Ancak *Enantiornitis* ya da "karşıt" kuşlar adı verilen ve dinozorlarla birlikte soyları tükenen bir grupta bulunuyorlardı; dolayısıyla modern kuşların atası olmaları söz konusu değildi.

**Hou** ve ekibinin Kuzeydoğu Çin'de bulduğu iki yeni fosil ise, hemen hemen *Archaeopteryx* kadar eski olmalarına karşın, hem *Archaeopteryx*'den çok daha güçlü uçucular olduklarını gösteren kemik yapılarına, hem de modern kuşlarda görülen gaga biçimine sahipler. Henüz bir isim verilmemiş olan ve bir ötücü kuş büyüklüğündeki ilk fosilin en belirgin özelliği, göğüs kemiğinde kanat kaslarına bağlanan çıkıntının çok gelişmiş olması. Bu ve kemiklerinin bazı başka özellikleri, gelişmiş bir uçma yeteneğine sahip olduklarını ortaya çıkartıyor. *Archaeopteryx*'de ve Konfiçyus Kuşu'nda bu çıkıntının bulunmaması onların göreceli olarak daha kısa, belki sıçramaya benzetilebilecek uçuşlar gerçekleştirdiklerini gösteriyordu. İkinci fosilde kuyruk yapısının, vücudun ağırlık merkezini kanatlara kaydıracak biçimde olması bu kuşun da iyi bir uçucu olduğunu gösteriyor.

**Lian-hai Huo**, *Archaeopteryx*'in değil, daha iyi uçucu olmaları nedeniyle son bulunan iki fosilden birinin, bugünkü kuşların atası olduğunu düşünüyor.

*New Scientist, 13 Ocak 1996*

# Beynin kronometresi

Biliminsanları beyindeki kronometrenin yerini saptadılar. Beynin bu bölgesi, örneğin, caddeden karşıya geçecek kadar zamanımız olup olmadığını hesaplıyor. Zaman aralığı ölçeri ismi verilen bu bölgenin görevi günlük yaşamı oluşturan dakika ve saniyelerin hesabını yapmak.

Vücudumuzun 24 saatlik döngülerinin hesabını tutan ve bu döngü içinde işleyen hormon salınımı, uyku, sindirim ve diğer işlevleri ayarlayan günlük saatten farklı olarak, zaman aralığı ölçeri çok daha kısa sürelerin hesabını tutuyor. Bu işleviyle insanların ve diğer hayvanların kendi ortamlarında varlıklarını sürdürebilmelerini sağlıyor. Örneğin, doğada yaşayan hayvanlar, avlarını ne kadar süre içinde yakaladıklarının hesabını tutmak zorundalar. Ancak bu şekilde aynı yerde avlanmaya devam edip etmeyeceklerinin hesabını yapabilirler.

İnsanlar bu yeteneği başka biçimlerde değerlendiriyor. Örneğin, usta aşçılar bir yemek hazırlarken neyin ne zaman katılacağının, neyin ne kadar zamanda pişeceğini öğrenebiliyorlar ve sürekli saat tutmak durumunda kalmıyorlar. Kafalarının içinde aynı anda değişik zaman aralıklarıyla oynayabiliyorlar.

Duke Üniversitesi'nden Dr. **Warren Meck**'in saptadığına göre bu kronometrenin yeri beynin tam ortasında. **Meck** ve arkadaşları gönüllülerden, 11 saniyelik aralıklarla bir topu sıkmalarını istediler ve manyetik rezonans kullanarak beynin aktivitesini gözlediler. Görüntüler, bu deneyler sırasında beynin ortasındaki *striatum* adı verilen bölgenin çok çalıştığını ortaya koydu.

Başka bir çok açıdan olduğu gibi, bu açıdan da insan beyni farelerinki gibi çalışıyor. **Meck**'in daha önceki çalışmaları, belirli zaman aralıklarıyla bir düğmeye basmayı öğrenen farelerin de beyninin bu noktasını kullandıklarını ortaya koymuştu.

Columbia Üniversitesi'nden Dr. **John Gibbons** da Parkinson hastalığına yakalanmış olan insanların zamanın hesabını tutabilme yeteneklerini araştırırken beynin bu çalışmayı destekleyen sonuçlar elde etmişti. **Gibbons**, kısa zaman aralıklarını ölçmekte zorluk çeken Parkinsonluların hastalıklarının beynin bu bölgesinin hasar görmesinden kaynaklandığını bulmuştu.

Beyindeki kronometrenin yerinin saptanmasının şimdilik pratikte bir önemi bulunmuyor.

Ancak bu bilgi, bilim insanlarının Parkinson hastaları ve beynin bu bölgesi hasara uğramış insanlar için daha etkili tedavi yöntemleri geliştirmelerine yardımcı olabilir.

*Baltimore (AP), 13 Şubat 1996*

# En uzak galaksi

Hawai'de bulunan Keck Gözlemevi'nde çalışan astronomlar yaklaşık 14 milyar ışık yılı uzaklıkta bir galaksi gördüler. Galaksiden gelen ışık miktarının ölçülmesi bunun şimdiye kadar gözlemlenmiş en uzak galaksi olduğunu ortaya koydu. Böylece bilinen en eski galaksinin oluşum zamanı da, evrenin oluşumundan bir milyar yıl sonrasına alınmış oluyor. Astronomide uzaklık yaşın göstergesidir: uzaklık ne kadar büyük olursa, gözlemlenen nesne zaman içinde o kadar eski oluyor. Ve bir nesnenin ışığı spektrumun kırmızı ucuna ne kadar kayarsa, evren içindeki uzaklık da o kadar fazladır.

Astronomlara göre bu galaksinin incelenmesi, evrenin daha genç olduğu dönemlerdeki koşullar konusunda bilgi verebilir ve Samanyolu da içinde olmak üzere birçok galaksinin oluşum dönemlerine ışık tutabilir.

*New York Times, 1 Şubat 1996*

# İnsanın yaşadığı en eski mağara örneği

Mağaraların insanlar tarafından kullanılmasının bilinen en eski örneği Güney-Batı Fransa'da bulundu. Fransız Kültür Bakanlığı'nın geçen hafta yaptığı açıklamada, Tarn-et Garonne'deki mağarada ayrıca yarı yanmış bir ayı kemiği de bulunduğu bildirildi. Karbon-14 ölçümleri bu kemiğin yaşının 47,600 olduğunu ortaya koydu. Bu ise, bilinen en eski mağara kullanımından 15.000 yıl eski bir tarihe işaret ediyor.

Mağarının büyükçe odalarından birinin ortasında, nedeni bilinmemekle birlikte, insanlar tarafından kabaca kare şeklinde yerleştirilmiş kırık sarkıt ve dikitler bulunuyor.

*New Scientist, 27 Ocak 1996*

# Fildişi ticaretinde Güney Afrika ordusunun rolü

**Nelson Mandela** tarafından 1994 yılında kurulan bir komisyon, Güney Afrika Savunma Güçleri'nin (GASG) 1978-1986 yılları arasında Angola ve Namibya'dan binlerce ton fildişi ve gergedan boynuzu kaçırılmasına aracılık ettiklerini ortaya çıkarttı. Bu yasadışı ticaret, Güney Afrika Savunma Bakanlığı'nın onayıyla ve GASG'nin kurduğu Farma Intertrading adlı paravan bir şirket tarafından gerçekleştirildi.

Komisyon ayrıca, merkezi Güney Afrika'da bulunan bazı güçlü kartellerin, yüksek mevkilerdeki insanlarla işbirliği yaparak fildişi ve gergedan boynuzu kaçırmaya devam ettikleri yolundaki iddiaları da araştırdı ancak kesin deliller bulamadı.

*New Scientist, 27 Ocak 1996*

## Bilim Sözlüğü

# Çocuk hastalıkları

Çocuklukta yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıkları tanımladık, bu ay. Bulaşıcı hastalıklar, sağlık hizmetlerine kaynak ayıramayan ezilen ülkelerde bebek ve çocuk ölümlerinin başlıca nedeni olarak etkisini sürdürüyor.

***Çocuk Felci:*** Polyomiyelit olarak da bilinen bulaşıcı virüs hastalığıdır.

Virüsün vücuda ağız yoluyla girdiği sanılmaktadır. Sindirim yolu boyunca emilerek kana ve lenf sıvısına geçen virüs, vücuda yayılır ve sonunda merkez sinir sistemine ulaşır. Hafif baş ve boğaz ağrısı, ateş, bulantı, kusma, ishal, huzursuzluk ve sersemlik erken belirtilerdir. Yatarak dinlenmek hastanın iyileşmesinde önemlidir.

Çocuk felcine yakalananların yüzde 80'inde felç görülmez ve hasta üç dört gün içinde iyileşir. Ağır geçtiği durumlarda huzursuzluk artar, boyun sertleşir, kollar, bacaklar ve sırt ağrır, kaslarda gevşeme görülür. Hareket sinir hücrelerinin yıkımı, inmeli çocuk felcine yol açar. Sinir hücrelerinde kendini yenileme özelliği olmadığından yok olan hücrelerin yerini yenisi almaz. Çok örselenmiş hücreler zamanla normal işlevlerini görecek duruma gelebilir. Sonradan izleri silinen geçici bir güçsüzlükten kullanılmayan kasların giderek erimesiyle süren kalıcı felce kadar değişik etkileri olabilir. Virüsün, omuriliğinin üst bölümü etkilediği hastalıkta, solunum güçlüğü oluşabilir. Felçten sonra ortaya çıkabilecek biçim bozukluklarını önlemek amacıyla kasların güç kazanmasına yönelik kol ve bacak hareketleri yapılır.

***Kabakulak:*** Tükürük bezlerinin iltihaplanarak şişmesiyle ortaya çıkan virüs kökenli bulaşıcı hastalıktır. Virüsün vücuda girmesiyle belirtilerin ortaya çıkması arasında geçen kuluçka dönemi 17-21 gündür. Genellikle hafif ateşli bir nezleyle başlar, ardından kulakaltı tükrük bezi şişer ve sertleşir. Şişlik hızla büyüyerek boyun ve çene altındaki bezlere de yayılır. Bu durum çoğu kez iki taraflıdır. Çiğneme ve yutkunma sırasında ağrı duyulursa da fazla değildir. Şişen bölgeler dört beş gün sonra normale döner. Ergenlik dönemi geçmiş hastalarda iyileşme esnasında erkeklerde erbezleri, kadınlarda, memeler ve yumurtalıklar gibi bezlerde de iltihap, şişme ve sertleşme görülür. Erkeklerde bu durum nadir olarak kısırlığa yol açabilir. Beyin ve beyin zarlarında iltihap görülebilir, ancak iyileşme olasılığı yüksektir. Kabakulağın özel bir tedavisi yoktur, bir kez geçirildiğinde genelikle yaşam boyu bağışıklık sağlar. Zayıflatılmış, canlı kabakulak virüsünden elde edilen aşı korunmayı sağlar.

***Boğmaca:*** Şiddetli öksürük nöbetleriyle tanımlanan son derece bulaşıcı solunum yolu hastalığıdır. *Bordetalla pertussis* olarak adlandırılan boğmaca basili, ilk kez 1906'da Pasteur Enstitüsü'nde çalışan **Jules Bordet** ve **Octove Gengou** adlı bakteriyologlar tarafından ayrılmıştır.

Yaklaşık bir hafta süren kuluçka devresinin ardından şiddetlenen kuru ve kesik öksürükle birlikte, burun boğaz akıntıları başlar. 1-2 hafta süren akıntılı devre yerini 4-6 hafta süren öksürük nöbetleri devresine bırakır. En ağır komplikasyonları bronş ve akciğer dokusu iltihabı, boğucu öksürük nöbetleri, daha seyrek olarak çırpınma nöbetleri ve beyin hasarıdır. Boğmaca, en şiddetli çocuk hastalıklarındandır. Altı yaşından küçük çocuklarda hastalığa karşı aktif bağışıklık kazandıran boğmaca aşısını uygulamaya doğumdan sonraki ilk üç ay içinde başlanır, 18 aylıkken yinelemek gerekir. Tedavi, öksürük kesici ilaçların yanı sıra kusmadan ileri gelen beslenme yetersizliğine karşı kısa aralarla hafif yiyeceklerin verilmesine, sakinleştirici ilaçlarla uyku ve dinlenmenin sağlanmasına, bazen de solunumu kolaylaştırmak için, solunum yolundaki balgamların emici aygıtlarla temizlenmesine dayanır.

***Suçiçeği:*** Deri ve mukozalarda yuvarlak ve içi sıvı dolu keseciklerin oluşmasıyla ortaya çıkan virüs hastalığıdır. Etkeni *herpesvirüs varicella* adlı virüstür. Özellikle 2-6 yaşındaki çocuklarda salgınlara neden olur. Kuluçka devresi 12-16 gündür. Başlangıçta 24 saat süren yüksek ateş olabilir, ardından sırtta ve göğüste kırmızı ve kaşıntılı kabartılar oluşur, bir kaç saat içinde saydam sıvıyla dolu kesecikler haline gelir ve sıvı 36 saat sonra matlaşır. Üçüncü gün kesecikler kuruyup büzüşür, tepelerindeki kabuk pullanarak dökülür, genellikle iz bırakmaz. İlk 3-4 gün boyunca sürekli yeni döküntüler çıkar. En çok gövdede çıkan döküntü, kol ve bacaklarda ağız ve damak mukozasında hatta saçlı deride de görülür. Hastalık genellikle hafif geçer ve yaşam boyu bağışıklık bırakır. Hastanın dinlenmesi sağlanmalı, keseciklerin mikrop kaparak iltihaplanmasını ve yara haline gelip iz bırakmasını önlemek için kaşınması engellenmelidir. İnsan serumundan hazırlanan insan antikoru, kas içine şırınga edilerek suçiçeğinden korunmada kullanılır.

***Kızamık:*** Virüs kökenli döküntülü hastalıktır. Hastayla karşılaşma bile hastalığın bulaşmasına neden olur. Bir kez geçirildiğinde yaşam boyu bağışıklık kazanılır.

Kuluçka devresi yaklaşık 10 gündür, daha sonra ateş, gözlerde sulanma ve kızarma, burun akıntısı, burun ve boğaz mukozalarında kızarma ve şişme ortaya çıkar. Döküntülerin ortaya çıkmasıyla ateş de yükselmeye başlar, döküntü bütün vücudu kapladığında ateş 40 dereceye yükselmiş olabilir. 1-2 gün sonra döküntü koyu kırmızı bir renk alır ve zamanla solar, bu arada ateş hızla düşer, öbür belirtiler kaybolur. Diğer virüs kökenli enfeksiyonlar gibi kızamıkta da kullanılabilecek özgün bir ilaç yoktur. Yatak dinlenmesi, gözlerin enfeksiyondan korunması; solunum yollarının örselendiği durumlarda hastaya buhar solutulması yeterlidir.

Canlı virüs olan kızamık aşısı, ısıyla karşılaştığında etkisini hızla kaybeder. Daha dayanıklı aşılar geliştirmek için çalışmalar sürmektedir.

***Kızamıkçık:*** Virüs kökenli döküntülü enfeksiyon hastalığıdır. Bulaşması için hastayla doğrudan karşılaşılması gerekir. Bir kez geçirilince yaşam boyu bağışıklık kazanılır. Kuluçka devresi 17-18 gündür. İlk belirti soluk renkli döküntüdür. 24 saat içinde bütün vücuda yayılır ve iki günde hızla kaybolur. Yüksek ateş enderdir, iki-üç günde düşer. Hastalığa özgü en önemli bulgu boyunda, kulak arkasında ya da vücudun herhangi bir yerinde lenf bezlerinin şişmesidir. İyileşme için bir kaç günlük yatak dinlenmesi ve bol sıvı içeren hafif besinler verilmesi yeterlidir.

Önemsiz bir hastalık olsa da, gebe kadın bu hastalığı geçirdiğinde dölütte çok ağır yapı ve gelişme bozukluklarına yol açar. Her iki cinsten küçük çocuklar, virüsün tamamen yok edilmesi, 11-12 yaşındaki kız çocukları ise ileride gebelik sırasında kızamıkçık geçirme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla aşılanır.

***Kızıl:*** Hemolitik streptokokların neden olduğu bir enfeksiyon hastalığıdır. Kuluçka devresi 2-7 gündür. İlk belirtiler ateş, boğaz ve baş ağrısı ile kusmadır. İki-üç gün içinde göğüste, koltuk altlarında ve kasıklarda kırmızı döküntüler belirir. Boğazda iltihaplanma, damakta ve dilde döküntü görülür. Döküntü ve ateş bir hafta sürer; vakaların üçte birinde döküntüden sonra pullanma görülür ya da derinin en üst katmanı dökülür. Vücuttaki lenf bezleri şişebilir. Bazı vakalarda streptokoklar kana geçerek vücudun çeşitli bölgelerine taşınır ve yerel iltihaplanmalara neden olur. Kızılın yol açtığı komplikasyonlardan en önemlileri böbrek ve eklemlerde iltihaplanma ve ateşli romatizmadır. Tedavide seçilecek ilk antibiyotik penisilindir. Ayrıca yatak dinlenmesi ve yeterli miktarda sıvı verilmesi de gerekir.

Hazırlayan: Serdar Çelik

# Bayanlar Dünya Birinciliği

**Xie Jun** (Çin) ile **Zsuzsa Polgar** (Macaristan) arasında 8-22 Şubat tarihlerinde Jaen'de yapılan Dünya Bayanlar Birinciliği ünvan maçını, eski şampiyonu 8,5-4,5 skorla (6 kazanç, 2 yenilgi, 5 berabere) yenen **Z. Polgar** kazandı. Polgar kardeşlerin yaşça en büyüğü olan **Zsuzsa**, böylece geçen dönem yarı finalde **Yoseliyani**'ye süpriz bir şekilde elenerek ulaşamadığı ünvana sahip oldu. Bilindiği gibi Polgar kardeşlerin yaşça en küçük, ancak en güçlüsü olan **Judith Polgar** bayanlarla hiç oynamıyor. Yalnızca erkek rekipleriyle satranç oynayan **J. Polgar**, şu anda rating olarak bu arenada dünya onuncusu durumunda.

Ünvan maçından iki oyun:

**Z. Polgar-Xie Jun**
(5. Oyun)

1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. d4 exd4 4. Axd4 Fc5 5. Axc6 Vf6 6. Vd2 dxc6 7. Ac3 Fe6 8. Aa4 Kd8 9. Fd3 Fd4 10. c3 b5 11. cxd4 bxa4 12. Vc2 Vxd4 13. Vxc6+ Şf8 14. Fe2 Ae7 15. Vc2 f5 16. 0-0 Vxe4 17. Vxc7 Şf7 18. Fh5+ g6 19. Ff3 Vc4 20. Vxa7 Vd4 21. Va5 Ad5 22. Kd1 Vc4 23. Fg5 Kd7 24. Kac1 Vxa2 25. Fxd5 1-0.

**Z. Polgar-Xie Jun**
(13. Oyun)

1. d4 Af6 2. Af3 g6 3. c4 Fg7 4. g3 0-0 5. Fg2 d5 6. cxd5 Axd5 7. 0-0 Ac6 8. e4 Ab6 9. d5 Aa5 10. Ve1 Aac4 11. Ac3 e6 12. b3 Vf6 13. bxc4 Vxc3 14. Vxc3 Fxc3 15. Kb1 Fg7 16. Ff4 c6 17. dxc6 bxc6 18. Fd6 Ke8 19. c5 Ac4 20. e5 Fa6 21. Kfc1 Kec8 22. Ff1 Axe5 23. Axe5 Fxf1 24. Şxf1 1-0.

# Satranç Tarihinden

1924 New York turnuvası satranç tarihinin en güçlü turnuvalarından biri olarak kabul edilir. 11 oyuncunun çift turlu döner sistemle oynadığı turnuvanın sıralaması şöyle:

1. **Dr. Lasker** 16 p. 2. **Capablanca** 14,5 p. 3. **Alyehin** 12 p. 4. **Marshall** 11 p. 5. **Reti** 10,5 p. 6. **Maroczy** 10 p. 7. **Bogolyubov** 9,5 p. 8. **Dr. Tartakover** 8 p. 9. **Yates** 7 p. 10. **Ed Lasker** 6,5 p. 11. **Janowski** 5 p.

Turnuvada 5. olan **Richard Reti**, oyuncu ve kuramcılığının yanında etüd çalışmalarıyla da ünlenmişti. Öyle ki oyunlarında bu özelliğini göstermesi bakımından "satranç artisti" olarak adlandırıldı. **Reti**'nin **Bogolyubov**'a karşı 12. turda oynadığı aşağıdaki oyun, turnuvanın en güzel oyunu olarak ödüllendirilmesinin yanında, **Reti**'nin bir artist olduğunu açıkça gösteriyor.

**Reti-Bogolyubov**
(Reti Açılışı)

1. Af3 d5 2. c4 e6 3. g3 Af6 4. Fg2 Fd6 5. 0-0 0-0 6. b3 Ke8 7. Fb2 Abd7 8. d4 c6 9. Abd2 Ae4 10. Axe4 dxe4 11. Ae5 f5 12. f3! exf3 13. Fxf3! Vc7 14. Axd7! Fxd7 15. e4 e5 16. c5 Ff8 17. Vc2! exd4 18. exf5 Kad8 19. Fh5! Ke5 20. Fxd4 Kxf5 21. Kxf5 Fxf5 22. Vxf5 Kxd4 23. Kf1! Kd8 (Diyagram)

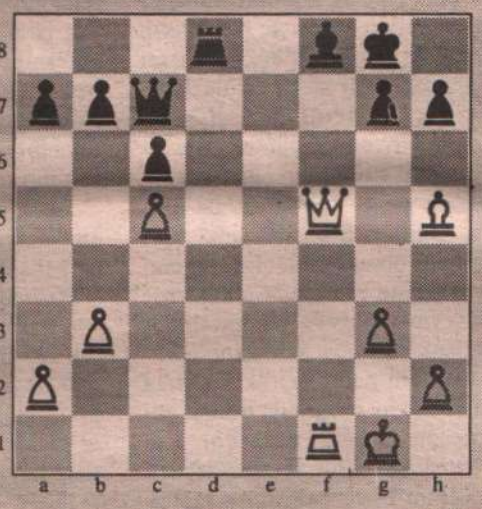

24. Ff7+ Şh8 25. Fe8!! 1-0.

19. Fh5 ile başlayan ve bu olağanüstü son konuma ulaşan bu hamleler dizisi satranç tarihinin en iyi bitirişlerinden biri olarak kabul ediliyor.

# Kasparov - Deep Blue maçının düşündürdükleri

**Kasparov** ile Deep Blue adlı çok gelişmiş, bir satranç programı ile donatılmış bilgisayar arasında yapılan 6 oyunluk maç, insan ile makinanın bir kez daha karşı karşıya gelmesi açısından oldukça heyecan verici olacak ki bütün kamuoyunun ilgisini fazlasıyla çekti. Olay gerçekten bu kadar abartılacak değerde miydi? Acaba ilk oyunu bilgisayar kazanmasaydı maç ilgi odağı haline gelecek miydi? Ya da bilgisayarın arkasında dev IBM şirketi olduğu için mi bu kadar reklam yapıldı. Gerçekte **Kasparov**, bilgisayarlarla daha önce de oynamış hatta Chees Genius 3 adlı çok gelişmiş bir programla (şimdilerde Chees genius 4 de çıktı) Intel firmasının 25 dakikalık turnuvalarında 2 oyun oynamış ve 1,5 -0,5 kaybederek turnuvadan elenmişti. Bu olay fazla gürültü koparmadı. Nedeni bilgisayarın **Kasparov**'u gerçekten yenecek güçte olmadığıydı. Daha sonraki oyunlarda, **Kasparov** dışındaki pekçok büyük usta bu programı yenmeyi başardı.

Günümüzde bütün zeka oyunlarında veya çok ihtimalli problemlerin çözümlerinde "yapay zeka" kullanılabilir. Bu yapay-zekanın tasarlanılmasında, karışık algoritmalardan (çözümleyici) yararlanılır. Genelde iki yöntem vardır. Bunlardan biri, varolan ağaç yapısının (olasılıkların) hepsinin teker teker denenmesi ve en iyisinin seçilmesi. Ancak ihtimal sayısı artıkça bilgisayar hafıza azlığından iflas bile edebilir. Bu algoritma, bu yüzden daha çok, fazla olasılık hesabı gerektirmeyen problemlerde kullanılır.

Satranç oyununda pozisyon başına ortalama, varsayalım 36 hamle varsa, 10 hamle ilerisini görmek için $36^{10}$ gibi inanılmaz bir derinlik gerektirir ki, böyle bir problemin çözümü çok uzun sürer ve dolayısıyla böyle bir algoritma işe yaramaz. Bu yüzden yeni bir algoritma (A* denilen) geliştirilmiştir. Bu algoritmanın kendine ait bir "heuristic"i vardır. Bu heuristic'in görevi ağaç yapısı incelenirken değerlendirmeler yaparak (örneğin, emniyetsiz Şah konumu, Fil çifti, açık dikey vb.) bazı matematiksel değerler bulmaktır. Bu değerler kendi aleyhine olduğu an irdelemeyi keser ve diğer hamlelerin incelenmesine başlar. Kendi lehine olan ağaç yapısını bulunca, çözüm de bulunmuş olur. Böylece bazı hamleler baştan elenerek $36^{10}$, sözgelimi $4^{10}$ gibi bir sayıya indirgenebilir ki bu da işi kolaylaştırır. Bu çok iyi bir çözüm gibi gözükmekle birlikte yeni bir problemi de beraberinde getirir: "Nereye kadar incelemek!". Eğer heuristic çok iddialı olursa, varolan iyi çözümler kaçabilir. Ve eğer her olasılık gözönüne alınmaya çalışılırsa bu kez de gereksiz hesaplara girilir. İşte bu noktada algoritmanın gücü veya algoritmayı yazan programcının yeteneği ön plana çıkar.

Bilgisayarın insanı yenebilmesi için iki sorundan birine çözüm bulmak gerekir. Ya daha fazla hız ya da daha iyi algoritma. Bugün araştırmalar, hız artırımından çok algoritmaların geliştirilmesine doğru yönlendirilmişlerdir. Satranç için taktik unsurlar içeren alet kazanımı veya 10 hamlede mat gibi kesin çözümler kolaylıkla bulunabilmekle beraber, pozisyonel eğilimlerin arttığı durumlarda tatmin edici sonuçlar bulmak zordur.

Kasparov-Deeb Blue maçına gelince, ilk oyun taktik bir şekilde geliştiğinden bilgisayarın zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu yüzden **Kasparov** diğer oyunlarda daha temkinli ve daha pozisyonel bir yol tutmuş, üç kazanç, iki berabere ile maçı kazanmıştır. Böylece insan beyninin kullandığı algoritma makinanın kullandığı algoritmaya üstünlük sağlamıştır. Bu iki algoritmanın savaşımında şimdilik makina geri kalmakla birlikte bilgisayarın gelişim hızı göz önünde tutulduğunda zaferin makinaya doğru yöneldiğini söyleyebiliriz. Sorun sadece zaman olarak karşımıza çıkıyor. Bu yüzden satranççıların 5-10 yıl daha korkmalarına gerek yok!

# Ünlüler satranç oynuyor

Büyük Fransız yazar ve düşünürü **J. J. Rousseau**'nun 1760 yılında oynadığı aşağıdaki oyun, devrin büyük operet bestecisi, satranç oyuncu ve kuramcısı **A. Philidor** tarafından çok beğenilmiş ve kayıtlara alınmıştır. Oyun, **Philidor** tarafından "er kamikadzesi" olarak yorumlanmıştır.

**J. J. Rousseau-de Conti**
(Castelul Montmorency, 1760)

1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fc4 Fc5 4. c3 Ve7 5. 0-0 d6 6. d4 Fb6 7. Fg5 f6 8. Fh4 g5?! (şüpheli) 9. Axg5 fxg5 10. Vh5+ Şf8 11. Fxg5 Vg7 12. f4 exd4 13. f5!! dxc3+ 14. Şh1 cxb2 15. Fxg8! bxa1(V) 16. f6!! Şxg8 (16. ... Vxg8 17. Fh6+) 17. fxg7 Fe6 18. Ff6! 1-0.

**Kombinezon**

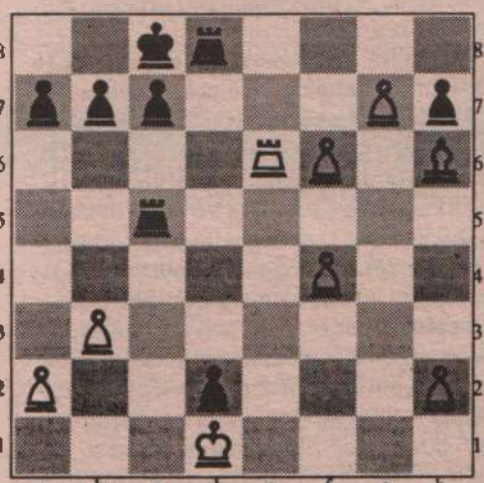

Beyaz oynar, kazanır

**Etüd**

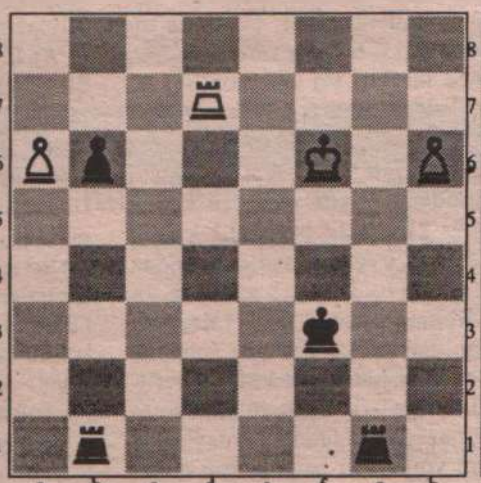

Beyaz oynar, kazanır

**Problem**

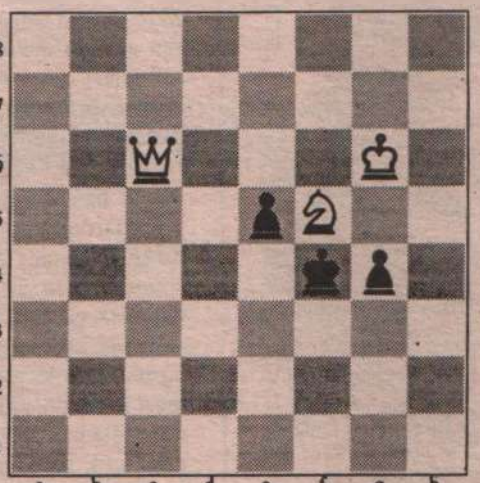

Üç hamlede mat

# Geçen Sayının Çözümleri

Kombinezon= 1. ... Ve1+!! 2. Kxe1 Af2+ 3. Şg1 Axh3+ 4. gxh3 hxg6.

Etüd= (H. Rinck)
1. f6! gxf6 2. Şb7 Fd8 3. Şc8 Fe7 4. Şd7 Ff8 5. Fe3+ ve Siyah Fil düşer.

Problem= (S. Loyd, 1859)
1. Ff5 Fh5 2. Vh6+!! Şxh6 3. Fe3 mat veya 2. ... Fxh6 3. Fxd8 mat.

# Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

## Hazırlayan: Levent Uluçer

Merhaba,

Utandırdınız beni, SPOR'a o kadar eleştiri geldi, ama yine de yeteri kadar bulmaca gelmişti. Felsefeye gösterdiğiniz bu ilgi (!) beni yerin dibine soktu. Hayır debeleniyorum, araya bayram girdi postada gecikme olmuştur filan gibisinden ama nafile tabii, **Ender** haklı çıkıyor galiba. **Ender** biraz daha haklı çıkarsa bu sayfa kalkacak galiba. E, ne demişler, yiğidi öldür ama hakkını ver! Söke'den doktor **Kenan Öner Kara**'nın kısa bir dipnotu var; 2 ay tematik, bir ay genel şeklinde. Şimdi ben bu ay da tematik hazırlıyorum, (tek hâkim benim ya) gelen sonuçlara bakıp gelecek ay genel hazırlıyorum. E öyle işte!

Şimdi ilk üç:

1) **Neşe Argun** / Adapazarı (308)

2) **Kenan Öner Kara** / Söke (297)

3) **Ayten Özakın** / İzmir (275)

**Neşe Argun**'un yanıtları:

1) Karen HORNEY: Alman asıllı ABD'li psikanalist (26)

2) BURHANİZM: Bulmaca sorusu (38)

3) ÇELİŞME: Bulmaca sorusu (24)

4) GRANDEZZA dell'animo e fortezza del corpe: Ruh Güzelliği ve beden gücü (Machiavelli) (O. Hançerlioğlu Felsefe Sözlüğü) (36)

5) İsmail Tunalı: Bulmaca sorusu (41)

6) ULUĞ Nutku: Lenin'den "Felsefe Defterleri"ni Türkçe'ye çeviren felsefecimiz (20)

7) BUHLER ölçerleri: Çocuklara uygulanan bir test (O. Hançerlioğlu Felsefe Sözlüğü) (25)

8) UZAY: Duyulur nesnelerin yer aldığı ortam (18)

9) UNİVERS: Alem, kâinat (M. N. Çankı Büyük Felsefe Sözlüğü) (29)

10) DEVRAN: Tasavvuf felsefesinde sıkça kullanılan bir kavram, 1. Dünya, felek 2. Bazı tarikatlarda zikr biçimi (22)

11) NE YAPMALI: Bulmaca sorusu (29)

İmdi! Çatışkı, Çelişme, Çatışma bu sözcükler birbirinin eş anlamları olarak kabul görüldüklerinden dolayı sorun yok. Ama, Vacrayana ve Maniheizm=Manicilik=Maniekizm sözcükleri Burhanizm'le eşanlamlı değil. Vacrayana Sanskritçe Elmas ya da Yıldırım Taşıyıcısı demekmiş. Tantra Budacılığı olarak da bilinirmiş. Anabritannica'dan alıntılıyorum: Budacılığın Hindistan'da ve başta Tibet olmak üzere çevre ülkelerde gelişen önemli bir kolu. Budacılık tarihinde, Mahayana okulunun felsefi düşüncelerinden, Budacı ilkelerin bireyin yaşamında gerçekleştirilmesine geçişi simgeler. Gerçekliğin olduğu gibi ayırdına varılmasını sağladığı için Mantrayana adı da verilir. Bir başka adı da Guhyamantrayana'dır. Zihni temel alan Budacı okulların geliştiği bir dönemde ortaya çıkması dışında Vacrayana'nın kökenlerine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Gelişimini 6-11. yüzyıllar arasında tamamlamış, Hindistan'da ve komşu ülkelerde kalıcı bir etki bırakmıştır. Vacrayana sanatının doruk noktasını, evreni simgeleyen ve meditasyona yardımcı olarak kullanılan mandala oluşturur. Manicilik ise MS 3. yüzyılda İran'da Mani'nin kurduğu dualist dinsel hareket. Uzun süre heretik bir Hıristiyan akımı sayılan Manicilik gerçekte öğretilerinin bütünselliği, katı kurallara dayanan yapısı ve kurumlarıyla tarih boyunca birliğini ve benzersizliğini koruyabilmiş özgün bir dindir. Uygur Türkleri 8. yüzyılda Doğu Türkistan'ı fethedince, Türk önderlerinden biri (büyük olasılıkla Büğü Kağan) Maniciliği benimsedi ve 840'ta Uygur Krallığı yıkılıncaya değin Manicilik devletin resmi dini oldu. Bu kadar dini bilgi yeter. Ama bu kadar hataya rağmen sıralamalarda yine de bir değişme olmadı bu da benim için ve tabii ki sizin için iyi birşey! Şimdi son ü.., pardon son iki!

1) **Gökcan Erus** / Adapazarı (213)

2) **Ufuk Eyidil** / İzmir (215)

Şimdi yılların! sonuncu birincisi ve bilmem ne kadar süreli dergi abonesi **Gökcan Erus**'un yanıtları;

1) IOANNA Kuçuradi: Felsefecimiz

2) BURHANİZM: (Bürkanizm'e gerek kalmadı, haliyle!) Bulmaca sorusu (38)

3) ÇELİŞME: Bulmaca sorusu (24)

4) EBÜLALA El Maari: Terbiyeyi terbiyesizlikten öğrendiğini söyleyen felsefeci (Dr. H. İçen, çalışma odasındaki panoya N. Hikmet ve Uğur Mumcu'nun resimlerinin yanına öteki iki resmi boşuna mı astı yani?) (Bk. Dergi Şubat/96, s.56) Bir harf joker olarak kullanıldı ve çıkarıldı (20)

5) İSMAİL TUNALI: Bulmaca sorusu (41)

6) ELEA Okulu: Kseofanes ve onu izleyenlerin öğretisi (8)

7) BELİEF: Davranış (16)

8) ABAK: Çörkü, çizge, grafik (16)

9) ANA-BABA: Ebeveyn (14)

10) Çıkarıldı

11) NE YAPMALI: Bulmaca sorusu (29)

**Ufuk Eyidil** Manicilik sözcüğü yanlış olduğu için bu puanlamanız çıkarıldı ama sizin tarafınızdan çıkarılmış olan **İsmail Tunalı** ise 41 puan olarak eklendi o yüzden puanlamanız 215'e çıktı. Kura ile kitap kazanan okurlarımız ise Trabzon'dan **Nur Baygın** (Nur! lütfen kuralları iyice oku), Antalya'dan **Reşat Palaz**. Kızgınım üçüncü kitap armağanı yok! Sayın **Gökcan Erus** sorunuzu araştırıyorum ama bana bir ay izin. Merak eden okuyucularımız için de açıklayayım. Sayın **Erus**; "ben senin hocanın adını hiçbir mecburiyetim olmadığı halde hemen bildim. Sıra sizde: siz de benim hocamı bilin bakalım. Bilemezseniz, ben bir kazak bir de takım elbise kazanıyorum; bilirseniz, iyilik sağlık! İpucu: **Mustafa Suphi** ile birlikte öldürülen yoldaşlarımızdan birinin kardeşi." demiş. Tabi benim bu işten kazancım ne bilmiyorum ama bunu bilen okuyucularımız olabilir ben de yazdım. Ortalıkta kazaktır takım elbisedir dolaşıp gidiyor, hadi hayırlısı!

Bu ayın tematik bulmacası bilimciler ve düşünürler. Yanlızca adlar kullanılacak, yanlızca ad ya da soyad. Her ikisi birden de olabilir tabii. Ayrıca takma adları varsa da kullanabilirsiniz. Ama unutmayın yanlızca adlar olacak. Başka şeyleri karıştırmak yok!

### PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö = 3
U, Ü = 4
B, C, D, K, = 3
Ç, F, N, P = 4
L, M, S, T = 5
G, H, R, Ş, Y = 6
Ğ, J, V, Z = 7
Q, W, X = 2

### KURALLAR:

Bulmacamız konusaldır. Her ay değişik bir konuyla ilgili bulmacamız olacaktır. 1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda *en çok* sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında *en az* puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer *tüm soruları* doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben *en az puanlamada* sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI). 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Bulmaca çözümünde bir kez olmak üzere, bir harf joker olarak kullanılabilir. Yani yanlızca bir kez olmak üzere bir harf ekleyebilir ya da çıkarabilirsiniz. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı *fotokopi çekerek* ya da *ayrı bir kağıda* yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya *faxlamayı* tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı *dikkatli hesaplayınız*. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır. Kolay gelsin!

İŞTE MART AYI BULMACAMIZ

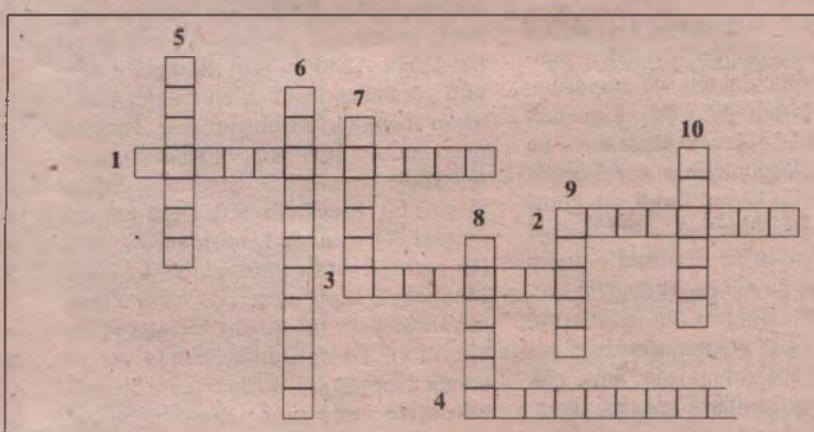


**Konu: Bilim**

1- (1561-1626) İngiliz devlet adamı ve düşünürü. Doğanın ve toplumun kavranmasında deneyci bilgi öğretisinden yola çıkmış ve tümevarım yöntemini kullanmıştır. Aynı zamanda İngiliz dilinin ustalarından biri olarak kabul edilir.

3- (1706-1790) Şimşeğin elektriksel özelliğini bulan ve paratoneri icat eden ABD'li devlet adamı, fizikçi ve felsefeci.

6) Makedonya kralı Büyük İskender'i yetiştirmiş olan ve kurduğu felsefe okulunda derslerini gezinerek verdiği için kurduğu felsefe akımına "gezimciler" adı verilen Yunan düşünürü.

10- (1809-1882) "Türlerin Kökeni" adlı ünlü yapıtın yazarı İngiliz biyolog.

# Tanrı Nanni Doğu Anadolu için daha ne yapsın?

**Yücel ÇAĞLAR**

Dağlar Nanni'den sorulur Doğu Anadolu'da. Nanni, bir tanrı, Hurriler'in "dağ tanrısı". Alıngan mı alıngan bir tanrı Nanni. Zamanımızdan yaklaşık beş bin yıl önce Van Gölü dolaylarında büyük bir devlet kuran Hurrilerin söylencelerine göre kendisini kıskanan Deniz Tanrı'sının;

*"Benim maviliğim yok sende;*
*Benim ışıyan sularım, dalgalarım,*
*Ucu bulunmayan derinliğim, enginliğim,*
*Göremez en güçlü gözler bile bastığım*
*Yeri, sana kim baksa yorulur,*
*Açılır gözü gönlü bana gelenin."*

demesine pek içerlemiş Nanni. *"Toplamış ağaçları, bütün bitkileri; çekilmiş suların varamadığı dağlara. Yağmurlarla yıkandıkça Nanni, gövdesinin kirlerini, döküntüleri akarsularla yollarmış denize"* (1) Çok merak ediyorum; bugün kim kime gücenmiş de Doğu Anadolu'nun dağlarındaki ağaçları ve ormanları alıp götürmüş bir yerlere? Sanırım, herkes birbirine küs Doğu Anadolu'da. Çünkü, baltasını eline alan düşmüş bir ağacın, ormanın ardına; kesip, kesip bir yerlere götürmüş. Yüzlerce yıldır kimi evine dam, ocağına odun; kimi de hayvanına yem etmiş gencecik meşe sürgünlerini. Bu yıkımdan kendisini kurtarabilen sarıçamlar (Pinus *sylvestris* L.), göknar (Abies *nordmanniana* (stev) Mattf.) ve ladinler (Picea *orientalis* (L.) Link), meşe ve (Quercus L) ardıçlar (Juniperus L.) ise Nanni'nin dağlarına, en yüksek doruklarına atmış kendisini. Ama artık Nanni'nin de elinden birşey gelmez: Baksanıza, insanlar, birbirlerinin "ümüğüne çökmüş" şimdi Doğu Anadolu'da; gözleri hiçbir şey görmüyor. Bir yandan birbirlerinin bir yandan da dağda bayırda ne kalmışsa ağaçtan, ormandan yana, onu yok etmeye çalışıyor tüm gücüyle; yok edin bakalım...

## DOĞU ANADOLU'YU İKİYE BÖLEBİLİRİZ

Durun durun, sandığınız gibi değil; ağaç ve orman özellikleri yönünden yapılabilecek bir bölücülükten söz ediyorum: Eğer Erzincan'dan Ağrı'ya, doğu-batı yönünde bir hat çizecek olursanız, bu hattın kuzeyi ile güneyinin ağaç ve ormanları, siyah ve beyaz farklı bir görünüm ortaya çıkar. İsterseniz biz kuzeyden güneye; Artvin'de Erzurum'a doğru sürdürelim ağaçtan ağaca yürüyüşümüzü. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin ladinlerini, sarıçamlarını, hatta göknarlarını bile görebiliriz sağımızda solumuzda; ama, çok az. Daha çok sarıçamlarla karşılaşırsınız. Yusufeli yakınlarında Çoruh Nehri'nin doğusuna geçip Şenkaya ve Oltu'ya; bir yolunu bulup Allahuekber Dağları'nı aşarak Sarıkamış'a ve gözünüzü karartıp daha doğuya, Ardahan'a değin uzanabilir ve ikibin metrelerde dolaşabilirseniz bir sarıçam ormanı nasıl olurmuş, görürsünüz. Orman Genel Müdürlüğü'nün 1970'li yıllardaki saptamalarına göre, buralarda, eğer hâlâ kalmışsa, yaklaşık 1.5 milyon dönüm katışıksız sarıçam ormanı bulunuyor (2). *"Hâlâ kalmışsa..."* diyorum, çünkü, ormancı dostlarımız sarıçam ormanlarındaki "orman gençleştirme" çalışmalarında da yeterince başarılı olamıyor. Ormancılık Araştırma Enstitüsü uzmanlarının yörede 1982 yılında yaptıkları inceleme gezisinden sonra hazırladıkları yazanakta, çekingen bir anlatımla da olsa şu görüşler öne sürülmektedir: *"Yörede doğal gençleştirme en önemli silvikültürel sorundur. Şimdiye kadar uygulayıcılar tarafından doğal yolla getirilmiş göz doldurucu gençleştirme alanları pek fazla değildir"; "... toplam 1500 hektarlık tıraşlanmış yapay gençleştirme alanının kimi yerinde dikim yapılmış kimi yerinde ise yapılmamıştır.* (3) Sonra bir de böcekler var yöredeki sarıçam ormanlarının canına okuyan; hem de tam 12 çeşit (cins ve tür).

Meşe baltalığı (Enerji ormanı)

## DOĞU ANADOLU'NUN GÜNEYİ BİR MEŞE DENİZİDİR

Bildiğiniz gibi meşeler, görece olarak en dirençli ağaç cinslerinden birisidir. Ne yaparsanız yapın, kökünü topraktan tümüyle çıkarıp atmadıktan sonra o yine, deyiş yerindeyse bir yolunu bulup göverir. Doğu Anadolu'nun güneyinin ağaç türü yönünden belki de en önemli varsıllığını meşe türleri oluşturuyor. Bölgede mazı meşesi [Quercus *infectoria* subsp. *boissilieri* (Reuter) O. Schwarz], lübnan meşesi (Q. *libani* Olivier), doğu palamut meşesi (Q. *brantii* Lindl), sapsız meşe (Q. *petraea* subsp. *pinnatiloba* (C. Koch) Menitsky), saplı meşe (Q. *robur* subsp. *pedunculiflora* (C. Koch) Menitsky), Erzurum ve Tunceli dolaylarında yer yer ıstranca meşesi (Q. *hartwissiana* Steven), ülkemize özgü olan ispir meşesi (Q. *macranthera* Fisch.et Mey. subsp. *syspirensis* (C. Koch) Menitsky) türleri doğal olarak yetişiyor. Yine Orman Genel Müdürlüğü'nün saptamalarına göre Bölge'de 500 bin dönüm dolayında katışıksız meşe "koru" ormanı bulunuyor. Meşe "baltalık" ormanları ise 23 milyon dönüm alan kaplıyor. Üstelik meşe baltalığı ormanlarının (*) yaklaşık yarısı "verimli" sayılıyor. Ancak, ne yazık ki, ülkemizdeki meşe türlerinin kapladığı alanların genişliklerini henüz bilemiyor ve "meşe" deyip, geçiyoruz.

Doğu Anadolu'da yalnızca sarıçam ve meşe türleri yok kuşkusuz: Meşelerin ve sarıçamların artık görünemeyeceği yükseltilerde bodur ardıçlar (Juniperus *communis* subsp. *nana* Syme), kara ardıç (J. *sabina* L.), titrek kavaklar (Populus *tremula* L.), tuzcul kavak (P. *euphratica* Oliv.), boz kavak (P. *x canecens* (Aition) Sm.), kara kavak alt türleri; söğüt türleri (Boylu söğüt-Salix *excelsa* J. F. Gmelin; keçi söğüdü-S. *caprea* L.; gevrek söğüt-S. *fragilis* L.; acem söğüdü-S. *acmophylla* Boiss.; aksöğüt ya da köy söğüdü-S. *alba* L.); ceviz (Juglans *nigra* L.); adi kızılağaç (Alnus *qlutinosa* (L.); Gaertn. subsp. *qlutinosa*); ovakaraağacı (Ulmus *minor* Miller. subsp. *minor*); kafkas çitlenbiği (Celtis *caucasica* Willd.); parlak yapraklı çitlenbik (C. *qlabrata* Steven ex Planchon); gürgen yapraklı zelkova (Zelkova *carpinifolia* (Pall.) K. Koch) hatta karaçam (Pinus *nigra* Arnold.) ile örneğin Siirt'in güneyinde kızılçam (Pinus *brutia* Ten) bile karşınıza çıkacaktır, şaşırmayınız.

## NEREDESİN NANNİ?

Sen Deniz Tanrısı'na gücenip ağacını, ormanını alıp dağların doruklarına çıktın ama bir işe yaramadı ki; çaresiz insanlarımız orada da buldu ağaçlarını ve ormanlarını. Bak neler oluyor ormanlı dağlarında; benden söylemesi:

* Yakacak olarak kullanılmak amacıyla her yıl yaklaşık 1.3 milyon ton odun elde edilebilecek sayıda ağaç kesilmektedir ki, bu, her yıl 1.1 milyon dönüm meşe baltalık ormanının yok edilmesi anlamına gelmektedir.

* Her yıl, ağaçlarının 6 milyon ton yapraklı dalı, hayvan yemi olarak kullanılmak üzere kesilmektedir. Öyle ki, bölgede herkesin dallarını kesebileceği ağaçlar tek tek belirlenmiştir. Bu yararlanma biçimi nedeniyle ağaçlarının, önce büyüme hızı düşmekte, giderek de yeni sürgünler verebilmesi olanaksızlaşmaktadır.

Bu gelişmeler nedeniyle 1972 yılındaki envanter çalışmaları sırasında Bingöl ve Muş devlet orman işletmelerinin sınırları içinde var olduğu saptanan verimli meşe baltalık ormanları,1980'li yıllarda yüzde 89 oranında azalmıştır (4). Uğurlu ve Çevik'in araştırmalarına göre de, Bingöl'ün Karameşe olarak anılan bir yöresinde 1973 yılında 78 bin dönüm "verimli" meşe baltalık ormanı varken bu genişlik on yıl içinde 2 bin dönüme düşmüştür.

## AMA DOĞU ANADOLU'DA "İYİ" ŞEYLER DE OLUYOR

Doğu Anadolu, ormancı çalışanlar için de hâlâ bir sürgün yeri çoğunluğu sürülerek gönderilmiş de olsa ormancı dostlar Doğu Anadolu'da gerçektende "iyi" çalışmalar yapıyor. Belki, henüz sarıçam ormanlarında yeterince başarılı olamıyorlar, ama, baltalık orman işletmeciliğinde son derece "iyi"ler: Verimsizleşmiş, neredeyse tümüyle ölmüş meşe kütüklerini canlandırıyorlar. Son yıllarda *"enerji ormanı tesisi ve yenilemesi"* adı verilen bu çalışmalar, eğer, 1980'li yılların ilk yarısındaki hızıyla sürdürülebilseydi, Doğu Anadolu'nun köylerindeki enerji sıkıntısı, belki de çözümlenebilecek dolayısıyla da bölge ormanları kurtarılabilecekti ve şiddetli toprak aşınımı ve taşınımı da yavaşlatılabilecektir.

Bu noktada, Türkiye'deki enerji tüketimi ve üretiminin çevresel etkileri ile ilgili tartışmalar sırasında sanki dirençle göz ardı edilen bir soruyu bir kez daha sormakta yarar var: Türkiye'de her yıl 18 milyon ton odun yakıldığı tahmin edilmektedir. Saptamalara göre, bu tüketimin 10 milyon tonu ormanlardan yasa ve teknik dışı yollarla karşılanmaktadır. Büyük bir kısmı, köylerdeki, bölgesel olarak da Doğu Anadolu'daki ısınma enerjisi gereksinimini karşılamak amacıyla yapılan bu tüketimin yerine başka bir olanak bulunmadığında ülkemizdeki ormansızlaşma nasıl durdurulabilecektir? İşte, Doğu Anadolu'daki "enerji ormancılığı" çalışmaları bu sorunun nasıl yanıtlanabileceğini açıklıkla ortaya koymaktadır. İyi de bu gerçeği kimler, kimlere nasıl anlatabilecek: Ben anlatamıyorum örneğin.

Doğu Anadolu'nun, artık yalnızca yüzde 9-10'unda *"ağaçtan ağaca"* yürüyebilirsiniz. Ama, bu gidişle, çok yakın bir gelecekte, bu olanağınız bile kalmayacak. Hiç olmazsa meşe ağacı kütükleri kurtarılabilseydi...

(*) Sanırım açıklamam gerek: "Koru", ilke olarak tohumla yetişen (ya da yetiştirilen) ve görece olarak daha uzun süre sonunda (100-150 yıl) kesime uygun duruma gelen ağaç türlerinin oluşturduğu ormanlardır. "Baltalık" ise, ilke olarak, sürgün verdirilerek yetiştirilen ve görece olarak daha kısa sürede (20-30 yıl) kesilebilen türlerin oluşturduğu ormanlardır. Koru ormanlarından kerestelik ve/veya kaplamalık tomruk, yahut direk, baltalık ormanlardan ise yakacak odunu elde edilmektedir.

## DİPNOTLAR

1) İsmet Zeki Eyüpoğlu; Anadolu İnançları / Anadolu Mitolojisi, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987, s:425.

2) Ormancılık Araştırma Enstitüsü, Sarıçam, El Kitabı Dizisi, Ankara, 1994, s:37.

3) Ormancılık Araştırma Enstitüsü, "Doğu Anadolu Ormancılığına İlişkin Öneriler", Araştırma Bülteni, 1982-Ekim.

4) Sıtkı Uğurlu-İsmail Çevik, Bingöl Yöresi Bozuk Meşe Baltalıklarının Verimlileştirilmesi Çalışmalarında Başarıyı Etkileyen Yetişme Yeri Faktörleri, Ormancılık Araştırma Enstitüsü, 1990, s:10.